श्रीतीर्थाधिराज सिद्धक्षेत्रे श्रीवर्धमान जैनागममंदिर,

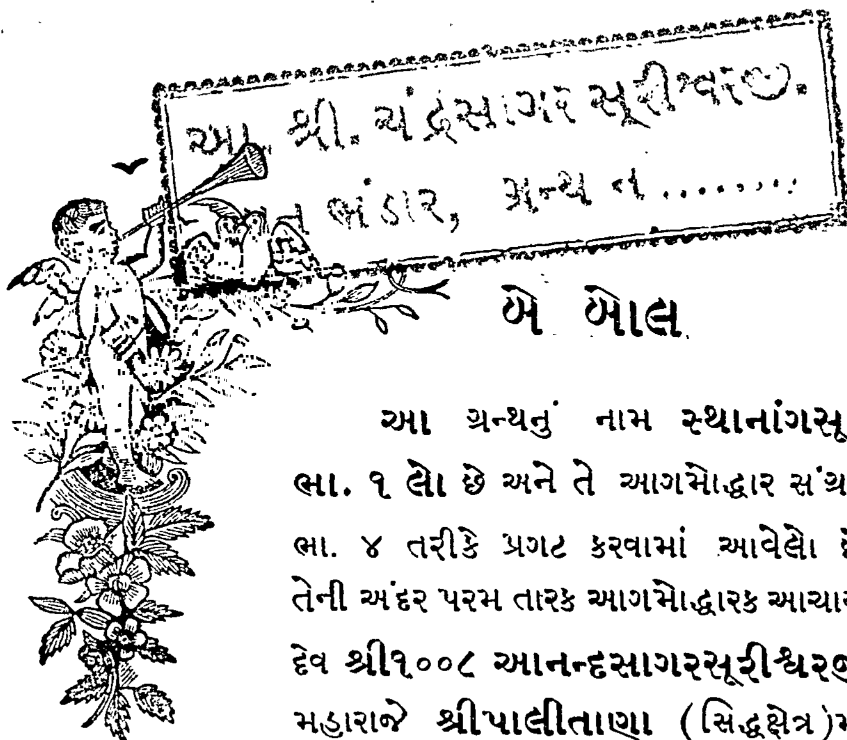
सूर्यपुरे श्रीवर्धमान जैनताम्रपत्रागममंदिर

संस्थापक :

आगमोद्धारक – आगमदिवाकर

श्रीमद् आनन्दसागरसूरीश्वरजी महाराज

બે બોલ

આ ગ્રન્થનું નામ **સ્થાનાંગસૂત્ર ભા. ૧ લો** છે અને તે આગમોદ્ધાર સંગ્રહ ભા. ૪ તરીકે પ્રગટ કરવામાં આવેલો છે. તેની અંદર પરમ તારક આગમોદ્ધારક આચાર્યદેવ **શ્રી૧૦૦૮ આનન્દસાગરસૂરીશ્વરજી** મહારાજે **શ્રીપાલીતાણા** (સિદ્ધક્ષેત્ર)માં સં. ૧૯૯૧માં પનાલાલ બાબુની ધર્મશાળામાં આપેલાં **સ્થાનાંગસૂત્ર**ના પાંચમા અધ્યયનના પાંચ મહાવ્રતને અંગેના સૂત્રનાં ૭૨ વ્યાખ્યાનો પૈકીના ૨૩ વ્યાખ્યાનનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે.

આ ગ્રન્થ અને પરમ તારક ગુરૂદેવશ્રીને અંગેની માહિતી પ્રોફેસર **હીરાલાલ રસિકદાસ** કાપડિયાએ આપેલા ઉપોદ્ઘાતમાં સવિસ્તાર અપાયેલ છે.

આ ગ્રન્થને સુંદર બનાવવા માટે તેની અંદર વ્યાખ્યાનો ઉપરાંત પૃ. ૩૨૨થી પહેલા પરિશિષ્ટમાં ફૂટનોટમાં જણાવેલ શાસ્ત્રના પાઠો, બીજામાં સાક્ષી ગ્રન્થોનાં નામો, ત્રીજામાં સાક્ષી પાઠોના અકારાદિ અને ચોથામાં વ્યાખ્યાનોમાં આવેલા પ્રશ્નોત્તરો અપાયાં છે

આ ગ્રન્થને અંગે મુનિમહારાજ શ્રીગુણસાગરજી મહારાજે ભાવિક સદ્ગૃહસ્થો પાસેથી દ્રવ્ય સહાય અપાવી છે એથી અમો આ ગ્રન્થને પ્રકાશિત કરી શકયા છીએ.

આ ગ્રન્થનું મુનિમહારાજ **શ્રીકંચનવિજયજી** તથા તથા મુનિમહારાજ **શ્રીક્ષેમંકરસાગરજીએ** પ્રેસમેટર તૈયાર કરવું, પ્રુફ જોવાં વગેરે કાર્ય કર્યું છે.

આ ગ્રન્થના પ્રકાશનમાં પરમ તારક ગુરૂદેવશ્રીનો આભાર જેટલો માનીએ તેટલો ઓછો છે. તેમજ ઉપર જણાવેલા મુનિ મહારાજાઓનો, પ્રોફેસર કાપડિયાનો તથા દ્રવ્ય સહાયકોનો આભાર માનીએ છીએ.

આ ગ્રન્થના પ્રકાશનમાં અમને મળેલાં સાધનો દ્વારા પ્રેસમેટર પ્રૂફ વગેરેનું સંશોધન કરવા છતાં, તેમજ પ્રેસદોષથી કે દૃષ્ટિદોષથી કોઈ ભૂલ રહી જવા પામી હોય તો વાંચકો સુધારીને વાંચે! એ જ અભ્યર્થના.

અંતે એટલું જ જણાવવાનું કે આ ગ્રન્થને સાદ્યન્ત વાંચીને ભાગ્યશાળીઓ ગ્રન્થમાં જણાવેલા માર્ગને અનુસરે.

૨૦૦૫ કા. વ. ૩ } લિ. **પ્રકાશક.**

卐

ઉપોદ્ઘાત

(લે. પ્રો. **હીરાલાલ ર. કાપડિયા** એમ. એ.)

એ વાત સુવિદિત છે કે ભાષાની વિશિષ્ટતાને લઇને તેમજ વિષયોની વિવિધતાને લીધે જૈન આગમો અજૈન વિદ્વાનોને પણ આકર્ષણ અને અભ્યાસનો વિષય બન્યા છે. જૈન આગમો એ સમગ્ર જૈન સાહિત્યનું આદ્ય, અનન્ય અને મૌલિક ઉદ્ગમસ્થાન હોવાથી એને એમાં અગ્રિમ સ્થાન અપાયું છે એ સ્વાભાવિક છે. એ આનંદની વાત છે કે ભારતીય સાહિત્યમાં–વિશેષતઃ દાર્શનિક સાહિત્યમાં પણ એને મહત્ત્વનું–ગણનાપાત્ર સ્થાન મળ્યું છે. આ પ્રમાણેની કોટિના આ આગમો અણુઓગદ્દાર (સુ. ૧૪૪)માં 'લોકોત્તર આગમ' તરીકે ઓળખાવાયા છે. વિશેષમાં આ જ સુત્તમાં આગમોના સૂત્રાગમ, અર્થાગમ અને સૂત્રાર્થાગમ (તદુભયાગમ) એમ ત્રણ પ્રકારોની સાથે સાથે આત્માગમ, અનંતરાગમ અને પરંપરાગમ એમ પણ એના ત્રણ પ્રકારો સૂચવાયા છે. અર્થદૃષ્ટિએ પ્રત્યેક તીર્થંકરને આગમો આત્માગમ છે, એમના ગણધરોને એ અનંતરાગમ છે અને ગણધરોના શિષ્યાદિને એ પરંપરાગમ છે. સૂત્ર–દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો ગણધરોને એ આત્માગમ છે (કેમકે એ એમની રચના છે), એમના મુખ્ય શિષ્યોને એ અનંતરાગમ છે અને ઇતરને એ પરંપરાગમ છે.

આ 'હુંડા' અવસર્પિણીમાં આપણા આ ભરતક્ષેત્રમાં લગભગ ૨,૫૦૦ વર્ષ ઉપર શ્રમણ ભગવાન્ દીર્ઘતપસ્વી **મહાવીરસ્વામી** થઈ ગયા. એમને આ ક્ષેત્રની અને આ અવસર્પિણીની અપેક્ષાએ અંતિમ–ચોવીસમા તીર્થંકર તરીકે જૈનો

ઓળખાવે છે. એ નિર્ગ્રન્થશિરોમણિને અગિયાર બ્રાહ્મણ શિષ્યો હતા. એ દરેક શિષ્યરત્ન 'ગણધર' કહેવાય છે. એ પ્રત્યેક મનીષી મુનિવર્યે જૈન શાસ્ત્રોનાં મૂળરૂપ બાર અંગો અદ્ધમાગહી (સં. અર્ધમાગધી) ભાષામાં રચ્યાં છે, અને એમાંથી કેવળ પાંચમા ગણધરની જ રચના ઓછેવત્તે અંશે આજે મળે છે એમ મનાય છે. આ પાંચમા ગણધરનું નામ **સુધર્મન્** છે. એમનો આ પુસ્તકમાં **સુધર્માસ્વામી** તરીકે નિર્દેશ છે. આ પુસ્તકમાં અનેક સ્થળે (દા. ત. પૃ ૨૨૬માં) એમણે દ્વાદશાંગી શા માટે રચી છે તે બાબત વિચારાઈ છે, અને તેમ કરતી વેળા નીચે મુજબનાં ત્રણ કારણો રજૂ કરાયાં છેઃ—

(૧) ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે.

(૨) શાસનની પ્રવૃત્તિને માટે.

(૩) મોક્ષનો માર્ગ દુનિયા સાધી શકે તે માટે.

ખરી રીતે બે જ કારણ છે, કેમકે પહેલા અને ત્રીજા કારણમાં કંઈ ખાસ ભેદ નથી.

જૈન આગમોમાં બાર અંગરૂપ ગણિપિટક-દ્વાદશાંગી અગ્ર સ્થાન ભોગવે છે. એના પ્રણેતા ગણધર હોવા વિષે બે મત નથી. આ બાર અંગમાંનું ત્રીજું અંગ તે ઠાણ (સં. સ્થાન) છે. એને સંસ્કૃતમાં સ્થાનાંગ, પાઇયમાં ઠાણંગ અને ગુજરાતીમાં 'ઠાણાંગ' કહે છે. આ એક સુયક્ખંધ (શ્રુતસ્કન્ધ)રૂપ આગમનો ઘણો ખરો ભાગ ગદ્યમાં છે. એના એકંદર દસ વિભાગો છે. એ દરેકને 'અજ્ઝયણ' (સં. અધ્યયન) તેમજ 'ઠાણ' (સં. સ્થાન) પણ કહે છે. આ પૈકી કેટલાંકના પેટાવિભાગ છે. એને 'ઉદ્દેસગ' (સં. ઉદ્દેશક) કહે છે. ગુજરાતીમાં એને 'ઉદ્દેસો' કહેવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાનોનો સંબંધ પાંચમા અજ્ઝયણ સાથે

છે. એના ત્રણ ઉદ્દેસગ છે. તેમાંના પહેલા ઉદ્દેસગનું પહેલું **સુત્ત** (સૂત્ર) એ આ વ્યાખ્યાનનું ઉદ્‌ભવ–સ્થાન છે.

આ ઠાણ નામના આગમમાં પહેલા અજ્ઝયણમાં એકની સંખ્યાવાળા પદાર્થોનું, બીજામાં બેની સંખ્યાવાળાનું એમ દસમામાં દસની સંખ્યાવાળા પદાર્થોનું નિરૂપણ છે. [1]આમ આ આગમ એક રીતે **સમવાય**ની શૈલીનું મંડાણ કરે છે. આ પ્રમાણેની વર્ગીકરણની વ્યવસ્થા બૌદ્ધોના **અંગુત્તરનિકાય**માં જોવા મળે છે.

બધાં અંગોમાં ઠાણ એમાં નિરૂપાયેલી લોકોત્તર વિષયોની જ નહિ પણ લૌકિક બાબતોની વિવિધતાને લઈને મહત્ત્વનું સ્થાન ભોગવે છે. આ ઠાણ ઉપર **અભયદેવસૂરિ**એ સંસ્કૃતમાં વિ. સં. ૧૧૨૦માં [2]ટીકા રચી છે. આમાં વિષયના વૈવિધ્યને લીધે એમણે પોતાનો જ્ઞાનભંડાર ઠાલવવાનો અમૂલ્ય સુયોગ સાંપડ્યો છે અને એમણે એનો લાભ લીધો છે એથી તો એમની આ ટીકા એમની અન્ય અંગાદિની ટીકાઓ કરતાં ચડિયાતી બની છે. વળી આ ટીકા એમની બીજી બધી ટીકાઓ કરતાં પહેલી રચાઈ હોય એમ લાગે છે.

ઠાણના પાંચમા અજ્ઝયણના પ્રથમ ઉદ્દેસગગત નિમ્નલિખિત સુત્ત (સં: સૂત્ર) આ વ્યાખ્યાનોનો વિષય છેઃ–

---

૧ આ તેમજ અન્ય ઉપલબ્ધ થતા અનુપલબ્ધ આગમોની માહિતી માટે જુઓ મારું પુસ્તક નામે **આગમોનું દિગ્દર્શન.**

૨ **ઠાણ** ઉપર આ ટીકા રચાઈ તે પૂર્વે કોઈ જાતનું વિવરણ લખાયું હોય એમ જણાતું નથી, તેમાં **અભયદેવસૂરિ** જાતે કહે છે કે આ સંબંધમાં મને કોઈ પ્રાચીન સાધન મળ્યું નથી.

"पंच महव्वया पण्णत्ता तं जहा–सव्वातो पाणातिवायाओ वेरमणं जाव सव्वातो परिग्गहातो वेरमणं। पंचाणुव्वता पं० तं० थूलातो पाणाइवायातो वेरमणं, थूलातो मुसावायातो वेरमणं थूलातो अदिन्नादाणातो वेरमणं, सदारसंतोसे, इच्छा-परिमाणे."

સુત્તની ચાલુ સંખ્યાના હિસાબે આ ૩૮૯મું સુત્ત છે. એમાંના એક અંશ નામે "सव्वातो पाणातिवायाओ वेरमणं" ને ઉદ્દેશીને અપાયેલાં ૭૨ વ્યાખ્યાનોમાંથી અહીં ૨૩ રજૂ કરાયાં છે. પ્રસંગવશાત્ સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ વિષયો ઉપર પણ પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાતા આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય [1]શ્રીઆનંદસાગરસૂરિજીએ એમની લાક્ષણિક પદ્ધતિએ અસાધારણ પ્રકાશ પાડ્યો છે, અને એ સ્વાભાવિક છે. એનું કારણ એ છે કે આગમોનું જેવું અને જેટલું પરિશીલન એમણે કર્યું છે તેવું અને તેટલું કોઈ અજૈન વિદ્વાને તો શું પણ કોઈ જૈન આધુનિક વિદ્વાને પણ અત્યાર સુધી તો કર્યું નથી. એમણે આગમોનું સંપાદનકાર્ય હાથમાં લીધું તે પૂર્વે અન્ય સ્થળેથી થોડાક આગમો પ્રકાશિત થયા હતા; પણ શુદ્ધિ, છાયા અને વિશિષ્ટ ટિપ્પણની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં એ પ્રકાશનો નિસ્તેજ જણાય છે. જેમ આનંદસાગરસૂરિજીનો આગમોનો અભ્યાસ અનન્ય કોટિનો છે તેમ એના ઉદ્ધારના કાર્યમાં પણ એમનો અજબ ફાળો છે. એમણે આગમોને શિલામાં તેમજ તામ્રપત્રમાં કોતરાવરાવી એને ચિરકાલીન બનાવ્યા છે. આ પ્રમાણેની વિશિષ્ટ

---

૧ એમના જીવનની રેખા મેં સંસ્કૃતમાં આલેખી છે. જુઓ સ્તુતિચતુર્વિંશતિકાની ચાર ટીકા સહિત સંપાદિત કરાયેલી મારી આવૃત્તિ (પૃ. ૮ અ–૮ ઈ).

યોગ્યતાથી અલંકૃત સૂરિવર્યના વાણીરૂપ આ વ્યાખ્યાનો છે. એટલે એ અભ્યાસપૂર્ણ, મનનીય, રસપ્રદ, વિચારપ્રેરક અને માર્ગદર્શક જણાય જ તેમાં શી નવાઈ?

પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાનો વિષે હું વિશેષ કંઇ કહું તે પૂર્વે આ સૂરિવર્યના અન્ય આગમોને અંગેનાં [1]વ્યાખ્યાનોની સંક્ષિપ્ત નોંધ લઉં છું, અને સાથે સાથે એમાંથી જે અપ્રકાશિત હોય તે સત્વર પ્રકટ થવાં જોઈએ એમ નમ્ર પરંતુ ભારપૂર્વક સૂચવું છું:

વિક્રમસંવત્	**આગમ**	**સ્થળ**
૧૯૯૧	[2]ઠાણ (ઠા૦ ૫, ઉ૦ ૧, સુ૦ ૧)	પાલીતાણા
૧૯૯૨	ભગવતી (સ૦ ૧, ઉ૦ ૧)	જામનગર
૧૯૯૪	નંદી (સુ૦ ૧)	પાલીતાણા
૧૯૯૫	[3]સૂયગડ (સુય૦ ૨, અ૦ ૧)	અમદાવાદ
૧૯૯૬	અણુઓગદ્દાર (સુ૦ ૧–૩)	પાલીતાણા
૧૯૯૭	આયાર (સુય૦ ૧, અ૦ ૪)	પાલીતાણા
૧૯૯૮	ભગવતી (સુ૦ ૧, ઉ૦ ૧)	પાલીતાણા
૧૯૯૯	ભગવતી (સ૦ ૮, ઉ૦ ૧)	કપડવણજ
૨૦૦૦	સૂયગડ (સુય૦ ૨, અ૦ ૫)	મુંબઈ

---

૧ આગમોને અંગે અપાયેલાં તમામ વ્યાખ્યાનો ઉતારી લેવાયાં નથી. જે લિપિબદ્ધ કરાયાં છે તેની આ નોંધ છે. વ્યાખ્યાનો લિપિબદ્ધ કરવાનું કાર્ય મુંબઈના વિ૦ સં૦ ૧૯૮૮ના ચાતુર્માસ દરમ્યાન શરૂ કરાયું હતું.

૨ આમાંનો થોડોક ભાગ આ પુસ્તકમાં છપાયો છે

૩ આને લગતાં તમામ વ્યાખ્યાનો મારા ઉપક્ષેપ સહિત ગયે વર્ષે (ઇ. સ. ૧૯૪૭માં છપાયાં છે. આ 'પુંડરીય' અજ્ઝયણના બીજા સુત્તથી દસમા સુત્ત (પત્ર ૨૭૦અ–૨૭૭આ) સુધીનાંનાં સ્પષ્ટીકરણાદિ રૂપ છે.

ઉપર સૂચવાયા મુજબ ઠાણને અંગે એકંદર ૭૨ વ્યાખ્યાનો અપાયાં છે, તેમાંથી અત્યારે તો ૨૩ વ્યાખ્યાનો અહીં પ્રસિદ્ધ કરાય છે. આને બે ભાગમાં વહેંચી શકાય તેમ છે: પહેલા ભાગમાં पंच महव्वया पण्णत्ता, तं जहा એટલા સૂત્રાંશમાંના પ્રત્યેક શબ્દની સાર્થકતા સચોટ ઉદાહરણ અને અકાટ્ય યુક્તિઓ દ્વારા વિચારાઈ છે; અને બીજા ભાગમાં सव्वाओ पाणातिवायाओ वेरमणं વિષે, આ રીતે ઊહાપોહ કરાયો છે. આ સંબંધમાં જે વિવિધ પ્રશ્નો ઊઠાવી એના જે ઉત્તરો રજૂ કરાયા છે તેની તારવણી મારા સૌથી નાના પુત્ર નલિનચન્દ્રે મને જરૂર જણાઈ ત્યાં પૂછીને કરી છે અને એ ચોથા પરિશિષ્ટ રૂપે અંતમાં અપાઇ છે એટલે એ વિષે હું વિશેષ કંઇ કહેતો નથી. આથી 'ઠાણ'ની રચનાનો હેતુ અને એના ત્રીજા ક્રમાંકની સકારણતા વિષે જે અહીં અનેકવાર (જુઓ પૃ૦ ૨, ૫, ૭, ૯–૧૧ ઇત્યાદિ અને ખાસ કરીને પ્રત્યેક વ્યાખ્યાનનો પ્રારંભિક ભાગ) ઊહાપોહ થયો છે તેની નોંધ લઉં છું.

'આચારનું વ્યવસ્થિતપણું એકલા શ્રીઆચારાંગ સૂત્ર માત્રથી થઈ શકે નહિ, તો પછી વિચારનું વ્યવસ્થિતપણું એકલા શ્રીસૂયગડાંગસૂત્રથી થઈ શકે જ નહિ......આચારાંગ અને સૂયગડાંગજી એટલે ઝાંપા સુધીની શીખામણ જેવાં......(પૃ. ૭૩–૭૪)

આચારાંગ અને સૂયગડાંગની રચના આચારની અને વિચારની કુંચીઓ આપે છે. ઠેઠ સુધીનું જ્ઞાન ઠાણાંગજીને અંગે ધ્યત્તા આવે ત્યારે આવી શકે." (પૃ. ૭૪-૭૫)

આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરી ઠાણાંગની રચનાનો હેતુ સ્પષ્ટપણે રજૂ કરાયો છે.

ઠાણ એટલે વર્ગીકરણ કરનારી કૃતિ. સમવાયનો પણ

વિષય આ જ છે તો પણ વર્ગીકરણ માટે એ કૃતિઓ કેમ એવો પ્રશ્ન પૃ. ૭૫માં ઉઠાવાયો છે. એનો ઉત્તર આ પૃષ્ઠમાં અપાયો છે. તે ઉપરથી નાના પાયા ઉપરનું વર્ગીકરણ ઠાણમાં છે એમ ફલિત થાય છે, કેમકે ઠાણનું વર્ગીકરણ દસ જ સુધીનું છે, જ્યારે સમવાયમાં એ અનંત સુધીનું છે (અને એ એમાં સંકોચીને અપાયું છે, પણ વસ્તુ એકે જતી કરાઇ નથી).

પ્રથમ આચાર, પછી વિચાર અને ત્યાર બાદ વ્યવસ્થા હોઇ શકે. એ ઉપરથી આ ચાર આગમોના ક્રમની સકારણતા જાણ્યા પછી બાકીના માટે જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ તે અહીં અપાયેલાં ૨૩ વ્યાખ્યાનોથી તૃપ્ત થાય તેમ નથી. આગમોને અંગેનાં અન્ય વ્યાખ્યાનોમાં પણ આ વિષય વિષે ઊહાપોહ હોય એમ જાણવામાં નથી. આથી પહેલાં અગિયાર અંગોને લક્ષીને પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાનકારે આ સંબંધમાં એક સળંગ અને રમ્ય કલ્પના જે **આગમમહિમા**માં કરી છે એ સૂચવું છું. એ માટે હું આ અપ્રસિદ્ધ કૃતિમાંથી ત્રણ પદ્યો અત્ર રજૂ કરું છું. વિશેષમાં હું એનો ગુજરાતી અનુવાદ પણ આપું છું:—

" हिंसानृतादीन्यशुभाघधामे
 त्युशन्ति सर्वेऽपि परे हि तीर्थिकाः ।
षट्कायबन्धादिविदस्तु विज्ञा
 आचारमङ्गं मनसा श्रयन्ति ॥ ११४ ॥[1]

जातायां भूरिसम्पदीतरजनस्तैन्यादिजं साध्वसं
 तद्वत् तीर्थिकसम्भवं श्रुतिमतश्चारित्रिणस्तद् ध्रुवम् ।
अङ्गं सूत्रकृतं ततं गणधरैराचारसूत्रात् परं
तत् तर्काङ्किकितसंयमागममिमं विज्ञाः श्रयन्तु श्रियै ११५ ॥[2]

---

૧ ઉપજાતિ–વંશસ્થ. ૨ શાર્દૂલવિક્રીડિત.

लब्ध्वा वित्तं गतचरटभयं श्रेष्ठिना गण्यतेऽट्टे
सौवर्णं तत्र मुख्यं गणयति तदिवार्थान् दशांतान् सुदृग्वान्।
संख्यां कर्तुं मनसि विधृतवांस्तत् तृतीयं सदङ्गं
स्थानाख्यं ह्यागमज्ञैः प्रतिदिनमनघं श्रीयते सर्वशुद्ध्या॥११६॥[1]

સર્વે અન્યતીર્થિકો હિંસા, અસત્ય ઇત્યાદિને અશુભ પાપનું ધામ કહે છે, પરંતુ છ જીવનિકાયના બન્ધ વગેરેને જાણનારા વિબુધો **આચાર** નામના અંગનો આશ્રય લે છે.–૧૧૪

જેમ ખૂબ સંપત્તિ થાય ત્યારે ઇતર જનો તરફથી ચોરી વગેરેનો ભય ઉત્પન્ન થાય છે તેમ શ્રુતજ્ઞાનવાળા સંયમીને તીર્થિકો તરફથી આવો ભય નક્કી ઉત્પન્ન થાય છે. આથી **આચારસૂત્ર (આચારાંગ)**ની આગળ (અર્થાત્ એની રચના બાદ) ગણધરોએ **સૂત્રકૃત** નામનું અંગ રચ્યું. એ આ તર્કથી અંકિત સંયમ સ્વરૂપી આગમનો આશ્રય વિબુધો કલ્યાણને માટે લો–૧૧૫

(ચોર) ચરડના ભયથી મુક્ત બનેલું [2]એવું [3]ધન મેળવીને શેઠ દુકાને એને ગણે છે. તેમાં જેમ એ સોનાને મુખ્ય માને છે તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દસ સુધીના પદાર્થો ગણે છે. સંખ્યા અર્થાત્ છયત્તા કરવાને માટે એણે એ ત્રીજા શુભ અંગ નામે સ્થાનને મનમાં ધારણ કર્યું, કેમકે આગમના જાણકારો એ પવિત્ર અંગનો સર્વદા શુદ્ધ ભાવે આશ્રય લે છે.–૧૧૬.

સ્થાપના અને રચનાના ક્રમમાં ભેદ–પૃ. ૯૨માં કહ્યું છે તેમ **આચાર** વગેરે અંગો જે ક્રમે રચાયાં છે તે જ ક્રમે એની સ્થાપના થઇ નથી. રચના તો સૌથી પ્રથમ બારમા અંગ

---

1 મન્દાક્રાન્તા-સ્રગ્ધરા. ૨–૩ આ વિશેષણથી **સૂયગડનું** સૂચન છે અને ધનથી **આચાર** અભિપ્રેત છે.

નામે **દિટ્ઠિવાય**ના અગ્રગણ્ય અંશરૂપ પુવ્વગયની–એના ચૌદ ભાગરૂપ પુવ્વ (સં. પૂર્વ)ની કરાઇ છે.

વ્યાખ્યાતાએ પૃ. ૨૮૨ માં 'પૂર્વ' કહેવાનું કારણ એ દર્શાવ્યું છે કે એની રચના સૌથી પહેલાં થાય છે. સ્થાપનાના ક્રમમાં આ **દિટ્ઠિવાય**નો–ચૌદ પુવ્વનો અંક છેલ્લો છે અને **આચાર**નો પહેલો છે.

ચૌદ પુવ્વોમાં બધી જ બાબતો આવી જાય છે તો પછી **આયાર** વગેરે રચવાનું શું કારણ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પૃ. ૨૮૪–૫ માં અપાયો છે.

દ્વાદશાંગીનું બહુમાન—દ્વાદશાંગીનું મહત્ત્વ અસાધારણ છે અને એનું સન્માન પણ એને અનુરૂપ છે. આના સમર્થનાર્થે હું પૃ. ૨૪૬ની છેલ્લી કંડિકામાંથી નીચે મુજબનો ઉતારો રજૂ કરીશ:-

"તીર્થંકર મહારાજા પણ ગણધર દીક્ષા લે છે ત્યારે તો સામાન્ય વાસક્ષેપ કરે છે. દ્વાદશાંગીની રચના વખતે તેઓ ઊભા થઈને વાસક્ષેપ કરે છે. બાર અંગો કર્યાં પછી અનુજ્ઞાનો વખત આવે ત્યારે ઇન્દ્ર થાળ લઈને ઊભા રહે"

શ્રુતરૂપ પુરુષનાં બાર અંગ–નંદી (સુ. ૪૪)ની જિનદાસગણિ મહત્તરે રચેલી ચુણ્ણિ (પત્ર ૪૭)માં આ સંબંધમાં નીચે મુજબ પદ્ય છે:—

"पादयुगं जंघोरू गातदुवगं च दो य बाहू ता ।
गीवा सिरं च पुरिसो बारसअंगो सुतविसिट्ठो ॥"

આ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે આયાર અને સૂયગડ એ બે પગ છે ને ઠાણ અને સમવાય એ બે જંઘા છે અર્થાત્ ઘૂંટીથી ઘૂંટણ સુધીના ભાગ છે. આ રીતે વિચારતાં દિટ્ઠિવાય તે

મસ્તક છે.

વ્રત—'વ્રત' શબ્દના અર્થ સંબંધી ઊહાપોહ પૃ. ૧૪૫માં કરાયો છે એ વાંચતાં મને કેટલાક વિચારો સ્ફુરે છે તે નોંધું છું. 'વ્રત' એ સંસ્કૃત શબ્દ ગુજરાતીમાં પણ વપરાય છે. **સાર્થ ગૂજરાતી જોડણીકોશ**માં એના બે અર્થ અપાયા છે: (૧) નિયમપૂર્વક આચરવાનું પુણ્યકર્મ અને (૨) અમુક કરવા ન કરવાનો ધાર્મિક નિશ્ચય. **અભિધાનચિન્તામણિ** (કાંડ ૩, શ્લો. ૫૦૭)માં વ્રત માટે નિયમ અને પુણ્યક એમ બે પર્યાયો અપાયા છે. પુણ્યકનો અર્થ 'પુણ્ય' કરાયો છે. અને વ્રતને માટે "व्रियते उपवासाद् यत्र व्रतम्" એવો ઉલ્લેખ એની સ્વોપજ્ઞ વિવૃતિમાં કરાયો છે.

મહાવ્રત—અભિ૦ ચિ૦ના બીજા કાંડના ૧૧૧મા પદ્યમાં મહાદેવના પર્યાયો ગણાવતી વેળા 'મહાવ્રતી'નો ઉલ્લેખ છે. એની સ્વોપજ્ઞ વિવૃતિમાં "महाव्रतं कापालिकलिङ्गं विद्यतेऽस्य महाव्रती" એવો ઉલ્લેખ છે. આમ અહીં મહાવ્રતથી કાપાલિકનું ચિહ્ન સૂચવાયું છે, પણ આ અર્થ અત્ર પ્રસ્તુત નથી. એવી રીતે વૈદિક સાહિત્યના અંગરૂપ બ્રાહ્મણ ગ્રન્થોમાં વપરાયેલા 'મહાવ્રત'ના અર્થ વિષે પણ કહી શકાય તેમ છે, કેમકે એ તો એક પ્રકારના ક્રિયાકાંડનું-વિધિનું નામ છે.[1] એથી એ પણ અહીં અપ્રસ્તુત છે. અહીં તો જેને 'યામ' તરીકે પણ ઓળખાવાય છે એનો-મહાવ્રતનો વિચાર કરાયો છે.

જૈન ગીતામાં અહિંસાદિ પાંચ મહાવ્રતોનું નિરૂપણ છે.

---

૧ આ વિધિ ક્યારે કરાતી ઇત્યાદિ બાબતો આર્થર બી. કીથે **સાંખ્યાયન આરણ્યક** જે પરિશિષ્ટ સહિત છપાયું છે તેમાં ચર્ચી છે. આ સમગ્ર પરિશિષ્ટ (પૃ. ૭૩ ૮૫) 'મહાવ્રત'ને જ ઉદ્દેશીને લખાયેલું છે.

આ પુસ્તકના સંબંધમાં **પર્વદેશના**ના ઉપક્રમ(પૃ. ૨૪)માં ઉલ્લેખ છે. તેમાં જે ક્રમ નોંધાયો છે તેને બદલે નવ પદ, નવ તત્ત્વ, પાંચ મહાવ્રત, સાત ક્ષેત્ર, ત્રણ તત્ત્વ તેમજ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ક્રમ જોઈએ એમ આ ગીતાનું નિમ્નલિખિત અન્ત્ય પદ્ય જોતાં જણાય છે:

"पूज्याराध्यपदानां नवकं जीवादीनां नवतत्त्व्याऽनु ।
पंचकमत्र महाव्रतनद्धं चैत्यादीनि च सन्ति तु सप्त ॥ १ ॥
देवः साधुर्धर्मो रत्नान्याप्तुं ज्ञानं दृक्चारित्रे ।
इत्येषा गीता जैनीया षट्त्रिंशदध्यायसमेता ॥ २ ॥

ત્રણ મહાવ્રતો—જૈન દર્શનમાં સ્યાદ્વાદને લક્ષીને આચાર અને વિચાર વિષે ઊહાપોહ કરાયો છે અને તે પણ એટલી હદ સુધી કે સ્યાદ્વાદ-દર્શનને જૈન દર્શનનો પર્યાય ગણવામાં આવે છે. સ્યાદ્વાદ એટલે અપેક્ષાવાદ. મહાવ્રતોની સંખ્યા પરત્વે પણ આ વાદને સ્થાન છે. એથી તો આપણે મહાવ્રત તરીકે-સાર્વભૌમ વ્રત તરીકે-એક અને અદ્વિતીય વ્રત તરીકે અહિંસાનો નિર્દેશ કરીએ છીએ. અન્ય રીતે વિચારતાં મહાવ્રતો ત્રણ છે એમ **સૂયગડ** (સુય. ૧, અ. ૧૦, સુ. ૨)ની **શીલાંકસૂરિ**કૃત ટીકા જોતાં જણાય છે. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહું તો શીલાંકસૂરિ 'અદિન્ન' સમજાવતાં કહે છે કે અદત્તાદાનના નિષેધથી પરિગ્રહનો નિષેધ આવી જાય છે, અને અપરિગૃહીતનું સેવન થતું નથી એટલે અબ્રહ્મચર્યનો પણ નિષેધ કહેવાયો છે. આ ઉપરથી આપણે મહાવ્રત ત્રણ છે એમ કહી શકીએ. એ ત્રણ મહાવ્રતો તે સર્વ પ્રાણાતિપાતથી વિરમણ, સર્વ મૃષાવાદથી વિરમણ અને સર્વ અદત્તાદાનથી વિરમણ છે.

ત્રણ યામ—કેટલાક એવી ગેરસમજ ધરાવે છે કે પહેલા

અને છેલ્લા તીર્થંકરોએ પાંચ મહાવ્રત કહ્યાં છે, જ્યારે બાકીના બાવીસ તીર્થંકરોએ ચાર જ કહ્યાં છે. આ સંબંધમા પૃ. ૮૩ માં એ વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ સમજાવાય છે કે કોઇ તીર્થંકરે મહાવ્રતની સંખ્યા ચારની કહી નથી. જેમણે 'ચાર'નો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમણે 'મહાવ્રત'ને બદલે 'યામ' શબ્દ વાપર્યો છે. વિશેષમાં 'બહિદ્ધાદાન'માં બહિદ્ધાથી 'અબ્રહ્મ' અને આદાનથી 'પરિગ્રહ' સમજવાના છે એટલે ચાર યામ કહો કે પાંચ મહાવ્રતો કહો તેમાં અર્થદૃષ્ટિએ કશો ફેર પડતો નથી.

અહીં હું એક વિલક્ષણ બાબતનો નિર્દેશ કરૂં છું. **આયાર** (સુય. ૧, અ. ૮, ઉ. ૧; સુ. ૧૯૭)માં તો ત્રણ યામનો ઉલ્લેખ છે. પ્રસ્તુત પંક્તિ નીચે મુજબ છે:—

" जामा तिन्नि उदाहिया "

આ સંબધમાં આની ટીકામાં **શી**લાંકસૂરિએ કહ્યું છે કે અદત્તાદાન અને અબ્રહ્મનો પરિગ્રહમાં અન્તર્ભાવ થતો હોવાથી 'ત્રણ યામ' ગણાવાયા છે. અહીં 'યામ' શબ્દ 'મહાવ્રત'ના અર્થમાં વપરાયો છે. આમ પાંચ મહાવ્રતોને બદલે ત્રણ ગણાવાયાં છે.

ચાર યામ—સૂયગડના છેલ્લા અજ્ઝયણમાં ચાતુર્યામરૂપ ધર્મનો ઉલ્લેખ છે. **વિયાહપણ્ણત્તિ** (સ. ૯, ઉ. ૩૨)માં પાર્શ્વનાથના સંતાનીય ગાંગેયે ચાતુર્યામ ધર્મને છોડીને **મ**હાવીર સ્વામીનો પંચમહાવ્રતરૂપ ધર્મ અંગીકાર કર્યાની વાત છે. **નાયાધમ્મકહા** (સુય. ૧, અ. ૧૯, પત્ર. ૨૧૮)માં પુંડરીકે ચાતુર્યામ ધર્મ સ્વીકાર્યાની વાત છે. ઉત્તર૦ (અ. ૨૩)માં કેશીના ચાતુર્યામરૂપ ધર્મનો નિર્દેશ છે. આમ **પા**ર્શ્વનાથના અનુયાયીઓના સંબંધમાં ચાતુર્યામની હકીકત જોવાય છે, જ્યારે મહાવીરસ્વામીના શિષ્યાદિના અંગે પાંચ મહાવ્રતનો ઉલ્લેખ જોવાય છે. નાયા૦

(સુય. ૧)ના 'સેલગ' નામના અજ્ઝયણમાં થાવચ્ચાપુત્તે પાંચ મહાવ્રતોની હકીકત કહી તે અને ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણનો ઉલ્લેખ છે એ નેમિનાથના તીર્થમાં કેવી રીતે ઘટે તે વિચારવા જેવું છે.

પાંચ યામ—સમવાય (સુ. ૨૫)માં 'યામ' શબ્દ મહાવ્રતના અર્થમાં અને તે પણ પાંચ યામ (જામ) એમ સ્પષ્ટ રીતે નિર્દેશાયેલ છે. પ્રસ્તુત પંક્તિ નીચે મુજબ છે:

"पुरिम-पच्छिमगाणं तित्थगराणं पंचजामस्स पणवीसं भावणाओ पण्णत्ता"

આ એક અપવાદ સિવાય પાંચ મહાવ્રતને બદલે પાંચ યામનો ઉલ્લેખ અન્યત્ર હોય એમ જણાતું નથી. એ ગમે તે હો,[1] કોઈ સ્થળે 'મહાવ્રત' શબ્દના નિર્દેશપૂર્વક એની સંખ્યા પાંચથી ઓછી કે વધારે દર્શાવાઈ હોય એમ જાણવામાં નથી, અને એથી મહાવ્રત પાંચ જ એમ જે વ્યાખ્યાતાએ ભારપૂર્વક કહ્યું છે તે યથાર્થ છે.

વૃક્ષ અને વાડ—[2]અહિંસા એ વૃક્ષ છે ને બીજાં મહાવ્રતો

---

૧ આને અંગેની ભાવનાઓ વાચનાન્તરમાં આવશ્યક અનુસાર જણાય છે એમ અભયદેવસૂરિએ આની ટીકા (પત્ર ૪૫અ)માં કહ્યું છે.

૨. આગમોમાં અહિંસાનો સિદ્ધાન્ત એ વિષય ઉપર વિસ્તૃત લેખ તૈયાર કરવામાં મને મુંબઈ વિદ્યાપીઠ તરફથી મળેલું સંશોધન-દાન પ્રેરક બનવાથી હું આ લેખ લખી શક્યો. આનંદની વાત તો એ છે કે આ લેખના ત્રણ હપ્તા અત્યાર સુધીમાં આ વિદ્યાપીઠના સામયિકમાં પ્રકાશિત થયા છે અને ગ્રન્થસન્દર્ભને લગતો ચોથો હપ્તો આવતે વર્ષે છપાશે. પહેલા હપ્તા તરીકે પ્રકરણ ૧-૫ Arts No. 21માં પૃ. ૮૯-૧૧૮ માં, બીજા હપ્તા તરીકે પ્રકરણ ૬-૮ No. 22 માં પૃ. ૭૨-૯૬ માં અને ત્રીજા હપ્તા તરીકે પ્રકરણ ૯ ૧૧ અને બે પરિશિષ્ટ

એ તો એ અહિંસાની વાડો છે એમ પૃ. ૨૮૯માં ઉલ્લેખ છે. આને લગતો સમર્થનાત્મક પાઠ રજૂ કરાયો નથી. એટલે હું એ આપું છું. દિગંબર વિદ્વાન્ અકલંકે **તત્ત્વાર્થવાર્તિક**ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ. ૨૬૯)માં આ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:–

"अहिंसा सर्वेषु व्रतेषु प्रधानमतस्तद्वचनमादौ क्रियते। कुतः पुनः प्राधान्यम्? इतरेषां तत्परिपालनार्थत्वात्। इतराणि हि सत्यादीनि व्रतानि सस्यवृतिपरिक्षेपवत् अहिंसापरिपालनार्थानि"

યાકિની મહત્તરાના ધર્મસૂનુ તરીકે સુવિખ્યાત હરિભદ્રસૂરિએ પણ સોળમા 'નિત્યાનિત્યપક્ષખંડન' અષ્ટક (શ્લો. ૫)-માં આ બાબત કહી છે. પ્રસ્તુત શ્લોક નીચે મુજબ છે:–

"अहिंसैषा मता मुख्या स्वर्गमोक्षप्रसाधनी।
एतत्संरक्षणार्थं च न्याय्यं सत्यादिपालनम् ॥५॥"

ચૌદમા 'એકાન્તનિત્યવાદખણ્ડન' અષ્ટકના [1]શ્લો. ૩ની જિનેશ્વરસૂરિકૃત [2]વૃત્તિ પણ જોવી ઘટે.

સ્વરૂપ-હિંસા અને સ્વદયા–સ્વરૂપ-હિંસાના સંબંધમાં પૃ. ૩૦–૩૨માં નિરૂપણ છે અને સ્વદયાનું લક્ષણ પૃ. ૭૭માં અપાયું છે.

No. 23માં (પૃ.)માં છપાયાં છે. પહેલો હપ્તો ઈ. સ. ૧૯૪૬માં, બીજો ઈ. સ. ૧૯૪૭માં અને ત્રીજો આ વર્ષે પ્રસિદ્ધ થયો છે.

૧ "अभावे सर्वथैतस्या अहिंसाऽपि न तत्त्वतः।
सत्यादीन्यपि सर्वाणि नाहिंसासाधनत्वतः ॥ ३॥"

૨ આ વૃત્તિ (૫૬અ)માં નીચે મુજબ અવતરણ છે:—

"एक्कं चिय इत्थ वयं निद्दिट्ठं जिणवरेहिं सव्वेहिं।
पाणइवायविरमणसवसेसा तस्स रक्खट्ठा॥"

ચાતુર્યામ સંવર–**દીઘનિકાય**ના સામઞ્ઞફલસુત્તમાં નિગ્ગંઠ 'ચાતુર્યામસંવર'થી સંયમી હોવાનો ઉલ્લેખ છે. એ તમામ જળ પરત્વે તેમજ તમામ પાપને અંગે સંયમી છે. એણે તમામ પાપ ધોઈ નાંખ્યાં છે અને બધાં પાપોનો સામનો કરતો એ જીવે છે એમ એ માને છે.

દીઘનિકાય (૩, પૃ. ૪૮ ઇત્યાદિ)માં બુદ્ધ હિંસા, ચોરી, અબ્રહ્મચર્ય અને અસત્ય એમ ચારને અંગે સંયમ ધારણ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

પંચશિક્ષિત ધર્મ—પૃ. ૧૪૬માં એવો ઉલ્લેખ છે કે **પાતંજલે** યમોને નામે અને **બૌદ્ધો**એ શિક્ષાને નામે પાંચ મહાવ્રતો માન્યાં છે. આ હકીકત મને **ઉત્તરજ્ઝયણ** (અ. ૨૩)ના નીચે મુજબના ૨૩મા પદ્યનું સ્મરણ કરાવે છે:-

"चाउज्जामो य जो धम्मो जो इमो पंचसिक्खिओ ।
देसिओ वद्धमाणेण पासेण य महामुणी ॥"

અર્થાત્ જે ચાતુર્યામ–ચાર યામરૂપ ધર્મ છે તે મહામુનિ પાર્શ્વે ઉપદેશ્યો છે, જ્યારે આ જે પંચશિક્ષિત–પાંચ શિક્ષારૂપ ધર્મ છે તે વર્ધમાને–મહાવીરસ્વામીએ બતાવ્યો છે.

આનુષંગિક બાબતો—પુરુષાર્થનું નિરૂપણ એ એક આનુષંગિક બાબત છે. એનું એકત્રિત સ્વરૂપ જાણવા માટે આપણે નીચે મુજબનાં પૃષ્ઠ તરફ દૃષ્ટિ કરવી ઘટે:

૨૭, ૩૬, ૪૦, ૪૨, ૪૩, ૫૫ ઇત્યાદિ.

મલયગિરિસૂરિએ હારિભદ્રીય **ધમ્મસંગહણિ**ની ટીકા (પત્ર ૭ અ)માં પુરુષાર્થના નિરૂપણ માટે **ધર્મસાર**ની ટીકા જોવાની ભલામણ કરી છે. એ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે પુરુષાર્થનું

નિરૂપણ યાકિની મહત્તરાના ધર્મસૂનુ તરીકે સુવિખ્યાત હરિભદ્રસૂરિએ **ધર્મસાર**માં કર્યું છે. શું આ **ધર્મસાર** કે એની ટીકાની હાથપોથી કોઈ સ્થળે છે ખરી અને હોય તો ક્યાં ?

દીક્ષા ક્યારે લેવાય એ પ્રશ્ન પૃ. ૮માં ચર્ચાયો છે. પંદર વર્ષની ઉમ્મર થયા પૂર્વે ન અપાય તેનું કારણ અજૈનોની આશ્રમ-વ્યવસ્થાને એ બાધક બને છે એમ નથી. કિન્તુ સ્વામિ-અદત્ત'નો દોષ લાગે માટે એનાથી બચવા આવું બંધારણ ઘડાયું છે.

પૃ. ૨૧માં દીક્ષા ક્ષમાશ્રમણ દે છે એમ કહ્યું છે.

પૃ. ૩૩માં પૂજા વિષે ચર્ચા છે.

પૃ. ૧૩૦માં શંકરાચાર્યને જોઇને જગન્નાથની મૂર્તિ ઊંધી થઈ ગયાનો અને પૃ. ૧૩૧માં **અલ્લોપનિષદ્**નો ઉલ્લેખ છે.

પૃ. ૧૩૫માં સાધુ અને ગૃહસ્થ વચ્ચેના ભેદનું નિરૂપણ છે.

પૃ. ૧૭૮માં સંવરાદિનું સ્થાન વિચારાયું છે.

પૃ. ૨૦૩માં શ્રેણિક મહારાજે સુવાવડનું કામ કર્યું એ વાત છે. તે **દસવેયાલિય** (અ. ૩)ની ચુણ્ણિ (પત્ર ૯૬)માં જોવાય છે.

સ્થાનકવાસી દિગંબરો વગેરે—પૃ. ૮, ૧૧ અને ૧૪૧-માં સ્થાનકવાસી યાને ઢુંઢીઆ વિષે, પૃ. ૧૧ અને ૩૫માં દિગંબરો વિષે અને પૃ. ૯૮માં શાન્તિસાગરીય વિષે કેટલીક હકીકત અપાઇ છે.

પરમાણુના સ્વરૂપ પરત્વે ચાર માન્યતા—નૈયાયિકો ને વૈશેષિકોને મતે બારીકમાં બારીક કણિયાનો છઠ્ઠો ભાગ તે 'પરમાણુ' છે. પૌરાણિકો અને વેદાન્તીઓને મતે જાળિયાની વચમાંથી સૂર્યનું તેજ આવતું હોય તે વખતે દેખાતા રજનો

ત્રીસમો ભાગ તે 'પરમાણુ' છે. આધુનિક કોઈ વૈજ્ઞાનિકના મતે બારીક કણિયાના બે કરોડ અગણોતેર લાખ કટકા સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જોઇ શકાય છે. જૈન દૃષ્ટિએ અનંત વ્યાવહારિક પરમાણુ મળે ત્યારે કણિયો થાય.

આ પ્રમાણેની હકીકત પૃ. ૧૪૮-૯માં અપાઈ છે.

પાણીના સ્વરૂપ સંબંધી મતાંતરો—સૂયગડ પ્રમાણે-પાણીનું સ્વરૂપ પૃ. ૧૫૦માં દર્શાવાયું છે. પૃ. ૧૪૯માં આ સંબંધમાં આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોનું કથન રજૂ કરાયું છે અને સાથે સાથે નૈયાયિક-વૈશેષિકનું મન્તવ્ય આપી એને હાસ્યાસ્પદ બનાવાયું છે.

અબ્રહ્મથી નવ લાખ ગર્ભજનો નાશ—એક વારના અબ્રહ્મના સેવનથી નવ લાખ ગર્ભજોની હાનિ થાય છે એમ જે પૃ. ૧૫૩માં કહ્યું છે તે વાતને સમર્થન કરનાર પાઠ છે. અબ્રહ્મના સેવનથી નવ લાખ સૂક્ષ્મ જીવોનો નાશ થાય છે એમ રત્નશેખરસૂરિએ **સંબોધસત્તરિ**ના નીચેના પદ્યમાં કહ્યું છે:—

"मेहुणसन्नारूढो नव लक्ख हणेइ सुहुमजीवाणं ।
तित्थयरेणं भणियं सद्दहियव्वं पयत्तेणं ॥ ६२ ॥"

આના ઉપર ગુણવિનય વાચકની વ્યાખ્યા છે. એના પત્ર ૪૯અમાં નીચે મુજબની બે ગાથાઓ છે:-

"पंचिंदिया मणुस्सा एगनरभुत्तनारिगब्भंमि ।
उक्कोसं नव लक्खा जायंती एगहेलाए ॥
नव लक्खाणं मज्झे जायइ इक्कस्स दुण्ह व समत्ती ।
सेसा पुण एमेव य विलयं वच्चंति एमेव ॥"

'વાત્સ્યાયને પણ યોનિમાં જન્તુનો સદ્ભાવ છે' એવા ઉલ્લેખપૂર્વક હેમચન્દ્રસૂરિએ **યોગશાસ્ત્ર** (પ્ર. ૨) માં

[1]નિમ્નલિખિત પદ્ય આપ્યું છે:—

"रक्तजाः कृमयः सूक्ष्मा मृदुमध्याधिशक्तयः ।
जन्मवर्त्मसु कण्डूतिं जनयन्ति तथाविधाम् ॥ ८० ॥"

અર્થાત્ લોહીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં સૂક્ષ્મ (અપ્રત્યક્ષ) તેમજ મન્દ, મધ્યમ અને અધિક શક્તિવાળાં કરમિયાં યોનિઓને વિષે એ પ્રકારની શક્તિ અનુસાર ખજવાળ ઉત્પન્ન કરે છે.

મણિનાગ યક્ષ (નાગ)નું ઉદાહરણ—પૃ. ૯૭માં આ યક્ષનો ઉલ્લેખ છે. જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે **વિસેસાવસ્સયભાસ**માં આઠ નિહ્નવોનો અધિકાર વિસ્તારથી આપ્યો છે. તેમાં પાંચમા નિહ્નવ ગંગને અંગે એમણે કહ્યું છે કે એમને એમના ગુરુએ સમજાવ્યા છતાં જ્યારે એઓ ન જ સમજ્યા ત્યારે એમને (સંઘ) બહાર કર્યા. પછી એ ગંગ (વિહાર કરતા કરતા) રાજગૃહે ગયા અને ત્યાં એક સમયે બે ક્રિયા(ના ઉપયોગ)ની પ્રરૂપણા કરવા મંડ્યા. એ વેળા ત્યાં રહેલા **મણિનાગે** એમને ભય અને યુક્તિથી કહ્યું એટલે તેઓ પ્રતિબોધ પામ્યા. (જુઓ ગાથા ૨૪૫૦). આની ટીકામાં 'મલધારી' હેમચન્દ્રસૂરિએ કહ્યું છે કે **મણિનાગે** ભય બતાવીને કહ્યું કે ગંગ! તમે ખોટી પ્રરૂપણા કેમ કરો છો? મેં આ જ સ્થળે **મહાવીરસ્વામીને** પૂર્વે એમ કહેતા સાંભળ્યા છે કે એક જ સમયમાં એક જ ઉપયોગ હોઈ શકે. આવસ્સયચુણ્ણિ (ભા. ૧, પત્ર ૪૨૪)માં મણિનાગ નામના નાગની વાત છે. ગંગને પર્ષદામાં વિપરીત પ્રરૂપણા કરતા સાંભળી એ બોલી ઊઠ્યો કે તું ખોટી પ્રરૂપણા ન કર. મહાવીરસ્વામીને

---

૧ આની પહેલાના પદ્યમાં અબ્રહ્મનાં સેવનથી સૂક્ષ્મ જીવો હણાય છે એ વાત રજૂ કરાઇ છે. હરિભદ્રસૂરિએ પણ વીસમા અષ્ટકના સાતમા પદ્યમાં આ હકીકત જણાવી છે.

મેં જાતે એક સમયમાં બે ઉપયોગ ન હોય એમ કહેતાં સાંભળ્યા છે. શું તું એમના કરતાં ડાહ્યો છે? ખોટી પ્રરૂપણા કર્યા કરશે તો હું તને મારી નાંખીશ.

ન્યાય—પદાર્થના-મંતવ્યના નિરૂપણ માટે વ્યાખ્યાનકાર લોકોક્તિનો—ન્યાયનો આશ્રય લે છે. દા. ત. પૃ. ૨૧માં "**शेषं कोपेन पूरयेत्**" એ ન્યાયનો નિર્દેશ છે. પૃ. ૧૧૫માં એમણે [1]"તુંબડીમાં કાંકરા"નો ન્યાય એવો ઉલ્લેખ પાંચ મહાવ્રતો એટલું મોઘમ કહીને બેસી રહેનારને ઉદ્દેશીને કહ્યો છે. પૃ. ૨૨૬માં એમણે "કાપોતિકા ન્યાય'નું સંક્ષેપમાં સ્વરૂપ દર્શાવી એ ન્યાયે 'ઋષિને મારનાર અનંતા વેરને સ્પર્શ્યો છે' એમ કહ્યું છે. આ ન્યાયગત ભાવ **દસવેયાલિયચુણ્ણિ** (પત્ર૧૨૯–૧૩૦)માં નીચે મુજબ રજૂ કરાયો છે:—

"**एगो काहारो तलागे दो घडा पाणियस्स भरिऊण कावोडीए वहइ। सो एगो आउकायकाओ दोसु घडेसु दुहा कओ। तत्थ सो काहारो गच्छंतो पक्खलिओ। एगो घडो भग्गो। तम्मि जो आउकाओ सो मओ, इतरंमि जीवइ। तस्स अभावे सोऽवि भग्गो। ताहे तेण पुव्वमएण मारिओ त्ति भण्णइ।**"

એક કાવડિયો તળાવમાંથી બે ઘડા પાણીના ભરીને કાવડ વહન કરે છે. એણે એક જળકાયને બે ઘડામાં વિભક્ત કર્યો. એ કાવડિયો જતો હતો તેવામાં એ સ્ખલના પામ્યો. એક ઘડો ભાંગી ગયો. તેમાં જે જળકાય હતો તે મરણ પામ્યો, અને બીજો જીવતો હતો. પહેલા (ઘડા)ના અભાવમાં એ (બીજો ઘડો) પણ ભાંગ્યો. આથી પેલા પૂર્વે મરેલાએ એણે માર્યો એમ કહેવાય છે.

---

૧ તુંબડીમાં ભલે રત્નો હોય પણ જો એનું મોઢું બંધ હોય તો એ રત્નો શા કામનાં? એને કોઈ કાંકરા ગણે તો શું થાય?

આ હકીકત હરિભદ્રસૂરિએ આવસ્સયની ટીકા (પત્ર ૭૭૦ આ) માં નીચે મુજબ આપી છે:—

"एक्को काओ दुहा जाओ' एकः कायः--क्षीरकायः द्विधा जातः, घटद्वये न्यासात्। तत्र एकस्तिष्ठति, एको मारितः। जीवन् मृतेन मारितस्तदेतल्लवेति-ब्रूहि हे, मानव! केन कारणेन? कथानकं यथा प्रतिक्रमणाध्ययने परिहरणायामिति गाथार्थः। भार[काय]श्चात्र क्षीरभृतकुम्भद्वयोपेता 'कापोती' भण्यते, भारश्चासौ कायश्च भारकायः। अण्णे भणंति-भारकायः कापोत्येवोच्यते इति"

જાતિસ્મરણ ને ક્ષેમંકર નાસ્તિક—પૃ. ૧૭૨માં કહ્યું છે કે જાતિસ્મરણ મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ થાય. પૃ. ૧૭૫માં ક્ષેમંકર નાસ્તિકને ઊલટું જાતિસ્મરણ થયાની વાત છે તે દેવસુન્દરસૂરિના શિષ્ય ક્ષેમંકરગણિકૃત **ષટ્પુરુષચરિત્ર**[1] (પત્ર ૧૨ના) આધારે અપાઈ છે.

સૌભાગ્ય-પંચમી—પૃ. ૨૩૫માં એવો ઉલ્લેખ છે કે "કોઈ પણ જૈન જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ નથી, જ્ઞાનનું આરાધન કહેનારા છે, સૌભાગ્ય-પંચમીએ **नमो नाणस्स** કહેવાવાળા છે". આમ જે અહીં સૌભાગ્ય-પંચમીનો નિર્દેશ છે તેને અંગેની વ્યાખ્યાતાની દેશના **પર્વદેશના** (પૃ. ૧૫૫-૨૧૯)માં છપાઈ છે અને આ પર્વની મહત્તા ઇત્યાદિને લગતું મારું લખાણ આના ઉપક્રમમાં છપાયું છે એટલે હું આ સંબંધમાં અહીં કશું કહેતો નથી.

પ્રકીર્ણક—**તામલિ** તાપસની ઉત્કટ તપશ્ચર્યાનું અલ્પ ફળ આવ્યું તેનું કારણ સંવરની ઉપાદેયતામાં એને શ્રદ્ધા ન હતી

---

૧ આ ચરિત્ર દે. લા. જૈ. પુ. સંસ્થા તરફથી ગ્રન્થાંક ૨૪ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૧૫માં છપાયું છે.

એમ પૃ. ૧૮૯માં ઉલ્લેખાયું છે.

પૃ. ૧૯૧માં ઔષધિના પ્રભાવે તળાવનું કાચું સચિત્ત જળ અચિત્ત બન્યાની અને તૃષાતુર પાંચસે સાધુઓને મહાવીરે પ્રત્યાખ્યાન કરાવાની જે હકીકત અપાઇ છે તે વાત આચાર (૧, ૧, ૩; સુત્ત ૨૪) ની શીલાંકસૂરિકૃત ટીકાનો આધાર છે.

ઉદાહરણો—વ્યાખ્યાનકારનો કેવળ શાસ્ત્રીય બોધ જ ઉચ્ચ કોટિનો છે એમ નથી; લૌકિક બાબતોનું પણ એમણે બહોળું જ્ઞાન છે અને એ સ્વાભાવિક છે. આનું કારણ એ છે કે જૈનોનું પ્રૌઢ અને પ્રાચીન સાહિત્ય જે એકલી ધાર્મિક હકીકતો જ ન રજૂ કરતાં એના સ્પષ્ટીકરણાદિને માટે લૌકિક કિસ્સાઓ–કહાનીઓ–રીતરિવાજોની પણ પુષ્કળ માહિતી પૂરી પાડે છે તેના એઓ અખંડ અને વિશિષ્ટ અભ્યાસી છે. વળી એઓ ચાલુ જમાનામાં બનતા બનાવોથી પણ પરિચિત રહે છે. આથી એમનાં વ્યાખ્યાન સાંભળનારને પુષ્કળ આનંદ મળે છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં જે ઉદાહરણો–દૃષ્ટાંતો છે તેમાંનાં કેટલાંક નીચે મુજબ છેઃ–

પૃ. ૨૯–૩૦ રેવતીનું દાન, પૃ. ૪૨ લૉર્ડ કર્ઝન ને મોગલોની તુલના પૃ. ૫૦–૫૧, ૨૦૮ મરુદેવાની મુક્તિ, પૃ. ૫૭ ઔરંગઝેબનો પરાજય, પૃ. ૧૩૬, ૨૯૭ પૃથ્વીચંદનું કેવળજ્ઞાન, પૃ. ૧૪૧ ગોશાળાનો પલટો, પૃ. ૧૭૨ નાસ્તિકને જાતિસ્મરણ પૃ. ૧૭૯, ૧૮૮–૯ તામલિ તાપસ, પૃ. ૧૮૫ નાગિલાથી સન્માર્ગ, પૃ. ૨૦૬–૭ કમલપ્રભાચાર્યની નીડરતા પૃ. ૨૪૪ કાલકાચાર્યનો સંદેશો, પૃ. ૨૫૫–૮ સુબુદ્ધિ પ્રધાન ને ખાઇનું જળ, પૃ. ૨૮૪–૨૮૫ દસ શેર ઘી પચાવનાર દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર પૃ. ૨૯૧ ચન્દ્રગુપ્તની અચળ

શ્રદ્ધા પૃ. ૩૦૦ ગૌતમસ્વામીની ઉપેક્ષા પૃ. ૩૦૧ શિવકુમારનો ભાવ, પૃ. ૩૦૯ મહાવીરસ્વામીની અફળ દેશના અને પૃ. ૩૧૭--૮ ભરત ચક્રીના ઉદ્ગાર.

લૌકિક દૃષ્ટાંતો ઇત્યાદિ, આ પુસ્તકમાં લૌકિક દૃષ્ટાંતો છે. જેમકે,

પૃ. ૧૪ એક લીધો--સાઠ આપ્યા.
પૃ. ૨૪ નવી વહુ ને વાછરડું.
પૃ. ૩૪ શેઠનો છોકરો
પૃ. ૩૬ વાણિયો ને મિયા
પૃ. ૫૯ નવ કુકડીની રમત.
પૃ. ૧૦૭–૮ પ્રધાનનું કથન
પૃ. ૧૧૧ શેઠના ૭ છોકરાનું ઉદાહરણ
પૃ. ૧૯૬ બિલાડીને ગળે ઘંટડી.
પૃ. ૨૦૯—૨૧૦ બલા ગઇ.
પૃ. ૨૧૫–૬ ત્રીજો એટલે ચોથો.
પૃ. ૨૧૯–૨૨૦ મૂર્ખાની સમજણ.
પૃ. ૨૩૫ ચોટલીના ચારસો

વિશિષ્ટ શબ્દો—આ વ્યાખ્યાનોમાં કેટલાક શબ્દ એવા વપરાયા છે કે જેનો અર્થ જનતાના અમુક ભાગને ભાગ્યે જ ખબર હોય. આ શબ્દો એના સ્થળ (પૃષ્ઠાંક) તેમજ અર્થ સહિત હું અહીં આપું છું.

અવકેશી (પૃ. ૨૫૪). સંસ્કૃતમાં 'અવકેશિન્' શબ્દ છે. એ **અમરકોશ** (કાણ્ડ ૨, વર્ગ ૪, શ્લો૦ ૭), **અભિધાનચિન્તામણિ** (કાણ્ડ ૪, શ્લો૦ ૧૮૨) ઇત્યાદિમાં જોવાય છે. એનો અર્થ વન્ધ્ય–અફળ છે. આથી 'અવકેશી'થી નિષ્ફળ સમજવાનું છે. સંસ્કૃત 'અવક'નો અર્થ 'શૂન્ય' છે.

કારશીણ પત્થર (પૃ. ૧૮). સોનાનો કસ જોવાની પથરી, યાને કસોટી. 'કારશીણ' એ કોઇ અશુદ્ધ શબ્દ હોય એમ લાગે

છે. અર્થ તો પૂર્વાપર સંબંધ જોઈને મેં દર્શાવ્યો છે.

કોળીનાળી (પૃ. ૧૦૪). કોળી અને એના જેવો અનાર્ય જાતિનો માણસ.

તાલંબાજ (પૃ. ૫૭). એક તો તાડનું ઝાડ ઊંચું હોય અને તેના ઉપર બાજ જેવું ચકોર પક્ષી બેઠું હોય—કદાચ ઊડતું હોય. એ નિશાન ન ચૂકે તે 'તાલંબાજ' કહેવાય એમ લાગે છે. આથી 'અતિકુશળ' એવો આનો અર્થ હશે.

દાધારંગા (પૃ. ૨૦૧); **દાધારંગી** (પૃ. ૨૪૬). દાધારંગુંના અદેખું અને ગાંડિયું એમ બે અર્થ થાય છે. અહીં બીજો અર્થ પ્રસ્તુત છે.

ફટાઈઆ (પૃ. ૮૭). "સાર્થ ગૂજરાતી જોડણીકોશ"માં આ શબ્દ નથી. પણ એને બદલે ફટાયો અને ફટૈયો શબ્દ છે. 'ફટાયો'નો અર્થ "વારસાનો ભાગ લઈ ભાઇથી જુદો પડેલો ઠાકોર" એમ કરાયો છે

મકસદ (પૃ. ૧૫). આનો અર્થ મુરાદ, ઈરાદો છે.

માઢ (પૃ. ૨૦૦). આના ત્રણ અર્થ થાય છેઃ (૧) મહેલ યાને મેડીવાળું સુંદર મકાન, (૨) વાસ યાને મહોલ્લો અને (૩) માડ યાને એક જાતનો રાગ. પણ અહીં (પૃ. ૨૦૦) તો કૌંસમાં આંગણાનો એક ભાગ એવો અર્થ અપાયો છે

શાંસા (પૃ. ૨૦૪). ખરો શબ્દ 'સાંસા' છે અને એનો અર્થ 'મુશ્કેલી' છે.

વિશિષ્ટ લક્ષણો-વ્યાખ્યાઓ—વ્યાખ્યાનકારને જૈન દર્શનનું રહસ્ય ઘણી સારી રીતે સમજાયું છે એટલું જ નહિ પણ એ તારે તાર છૂટા પાડીને સમજાવી શકે એવી રીતે એમણે આ દર્શનનો અભ્યાસ કર્યો છે. આથી સચોટ શબ્દોમાં

વિલક્ષણ સ્વરૂપમાં એઓ કેટલાક પારિભાષિક શબ્દોનાં લક્ષણો–એની વ્યાખ્યા રજૂ કરી શક્યા છે. બે ચાર નમૂનાજ ન આપતાં આવાં ઘણાંખરાં લક્ષણાદિ હું અત્ર રજૂ કરું છું, જોકે એથી આ ઉપોદ્ઘાત થોડોક લંબાય છે અને વિષયોનું યથાયોગ્ય માપ સચવાવામાં એ વિઘ્નરૂપ બને છે. આ રહ્યાં એ લક્ષણાદિ:

અગાર ધર્મ—બારે કૂચા ને દરવાજા મોકળા એટલે અગાર ધર્મ (૧૧૨).

અજ્ઞાન—વિરતિનું ઉપાદેયપણું ન જાણે તે અજ્ઞાન. (૩૧૫).

અણુવ્રત—ભાગતા ચોરની લંગોટી તે અણુવ્રત (૩૭).

અતિચાર—દરવાજા બંધ કરવાની ભાવના જણાવે તે અતિચાર (૧૧૪).

અદત્તાદાન—પાડોશીની પોક તે અદત્તાદાન (૧૪૩).

અનિષ્ટ વિષય—મોક્ષનો સાગરીત તે અનિષ્ટ વિષય (૨૭૫).

અનુયોગ—ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ ને અનુજ્ઞા થઈ ગયાં હોય તે અનુયોગ (૨૪૧).

અન્ય લિંગ—મોક્ષને ઊંધું મારનાર તે અન્ય લિંગ (૧૩૩).

અબ્રહ્મ—હિંસા, ચોરી ને જૂઠ રૂપ કચ્ચાંબચ્ચાંવાળો દુર્ગુણ તે અબ્રહ્મ (૧૪૩).

અર્થ—બાહ્ય સુખ એનું નામ અર્થ (૨૭).

આચાર—વિચારનો બાપ તે આચાર (૧૮૪).

,, શાસનનું મૂળ તે આચાર (૨૪૦).

,, જૈન શાસનનો સિક્કો એ આચાર (૩૦૨).

આચારાંગ અને સૂયગડાંગ—ઝાંપા સુધીની શિખામણ

તે આચારાંગ અને સૂયગડાંગ (૭૪).

ઇષ્ટ વિષય—મોક્ષની ભુંગળ તે ઇષ્ટ વિષય (૨૭૫).

ઉત્સૂત્ર-પ્રરૂપણાને અંગે જૂઠું બોલવામાં આવે તે ઉત્સૂત્ર (૧૪૦).

,,—પ્રરૂપણાને અંગે નિયમિત કરેલા પદાર્થોમાં વિરુદ્ધ બોલે તે ઉત્સૂત્ર (૧૪૦).

ઉપકરણ—સંયમના ઉપકારમાં વર્તે તે ઉપકરણ (૨૧૧).

કર્તવ્ય--અવગુણ ઉપર દ્વેષ એ કર્તવ્ય.

,,—અવગુણના ખોદણાં અને ગુણનો રાગ એ કર્તવ્ય (૨૩૩).

કામ--પૌદ્ગલિક સુખની પ્રાપ્તિ એનું નામ કામ (૪૩).

કારક સમ્યક્ત્વ—જે કહેવું તે કરવું તેનું નામ કારક સમ્યક્ત્વ (૧૦૨).

કારણ-જે વસ્તુ ન હોય અને જે ન બને, પણ વસ્તુ હોય અને બને તે તેનું ખરૂં કારણ કહેવાય (૨૧૩).

કુદેવ—હથિયાર ધારણ કરે તે કુદેવ (૧૩૨).

કેવળજ્ઞાન—આત્માને જણાવનાર કાંટો તે કેવળજ્ઞાન (૧૪૭).

કેવલી—બે ઘડીથી વધારે અપ્રમાદી હોય તે કેવલી (૧૪૭).

ક્રૂરતા—મોક્ષની વચ્ચે ખરેખર આડી આવે તે ક્રૂરતા. (૧૨૮).

,,—જે સત્યાનાશ કાઢી નાખે તે ક્રૂરતા (૧૨૮).

ખીલો—પૌદ્ગલિક ઇચ્છા તે ખીલો (૧૯૯).

ગણધર—રિપોર્ટ લેનાર એટલે ગણધર (૧૧૮).

,,—ક્ષેત્રાંતરના ને કાલાંતરના ભાવિકોને અને સાંભળનારને બોધ કરાવનાર તે ગણધર (૧૧૮).

,,—બધું બંધારણ આગમને આધારે સૂત્રરૂપે ગૂંથનાર તે ગણધર (૧૨૦).

ગણધરની રચના--જીવોને મોક્ષમાર્ગમાં લાવવા, રાખવા ને

વધારવાનું કાર્ય કરી શકનારી રચના તે ગણધરની રચના (૧૨૦).

ગાંડો—વિચાર આવે તે ગળે નહિ ને વર્તન કરે તે ગાંડો (૨૧૦).

ગીતાર્થ—સ્થાનાંગમાં દાખલ થાય તે ગીતાર્થ (૬૬).

,,—આચારપ્રકલ્પથી વધારે ભણેલો તે ગીતાર્થ (૬૬--૬૭).

ગ્રંથિભેદ—ઇષ્ટ વિષય તરફની પ્રીતિ અને અનિષ્ટ વિષયનો દ્વેષ નીકળી જાય તે ગ્રંથિભેદ (૨૭૫).

ચરણકરણનું લોઢું-ભગવાનના સ્વરૂપને અંગે છાપ મારનારું લોઢું તે ચરણકરણનું લોઢું (૧૦૯).

ચાર અનુયોગ—સોનું, રૂપું, હીરા અને લોઢાની ખાણ તે ચાર અનુયોગ (૧૦૭).

ચારિત્ર—સાધુનો ઘોડો તે ચારિત્ર (૪૩).

,,—તીર્થની જડ તે ચારિત્ર (૩૧૧).

,,—આત્માનો સ્વભાવ તે ચારિત્ર (૨૯૯).

ચૈત્ય-હથિયારનું કારખાનું તે ચૈત્ય (૧૬૮).

ચોથું ગુણઠાણું—વાંઝણીને ઘેર વિવાહના માંડવા જેવું જે ગુણસ્થાન તે ચોથું ગુણઠાણું (૪૭).

ચોથું ગુણઠાણું—વિચારનું પરાવર્તન તે ચોથું ગુણઠાણું (૪૭).

ચોથું પાપસ્થાનક—ચારે પાપસ્થનકોનો બાપ તે ચોથું પાપસ્થાનક (૧૫૨).

ચોથું મહાવ્રત—ચારિત્રની જડરૂપ, શાસનના મૂળરૂપ ને પ્રવૃત્તિને અંગે પહેલા, બીજા, ત્રીજા ને પાંચમાના બાપ સમાન તે ચોથું મહાવ્રત (૧૫૩).

ચોથું મહાવ્રત—જાળીઓ અને બારીઓ વિનાનું મહાવ્રત તે ચોથું મહાવ્રત (૧૬૨).

જાગતા જમાદાર—તીર્થંકર ભગવાન તે જાગતા જમાદાર (૧૭૫).

જીવ—જે જીવ્યો, જીવે છે અને જીવશે તે જીવ (૨૬૨).

જૈનત્વનું તત્ત્વ—સ્થાવર કાયને જીવ તરીકે માનવો તે જૈનત્વનું તત્ત્વ (૨૯૧).

જૈન મત—ઉપદેશ દ્વારા વધવા પામેલો મત તે જૈન મત (૧૩૧).

જૈન શાસન—કરે તે ભોગવે ને ન કરે તે પણ ભોગવે એવા નિયમવાળું શાસન તે જૈન શાસન (૩૦૬).

જ્ઞાન--આત્માની જડ તે જ્ઞાન (૨૯૩).

,,—જેના પરિણામમાં સદાચાર હોય તે જ્ઞાન (૨૦૫).

ઠાણાંગ—જગતના સર્વ પદાર્થોનું વર્ગીકરણ તે ઠાણાંગ (૧૦)

,,—જે 'વર્ગીકરણ' જાણવાની, સમજવાની, ઉપયોગ કરવાની લાયકાત આઠ વર્ષે આવે છે તે ઠાણાંગ (૧૧).

,,—દરેક પદાર્થની ઇયત્તા એટલે ઠાણાંગ

,,—સમરાંગણની સરવે (Survey) અર્થાત્ માપણી એટલે ઠાણાંગ (૫૮).

,,—શાસ્ત્રોની સરવે તે ઠાણાંગ (૫૮).

,,—શાસનદોરી લેવાની લાયકાત અપાવે તે ઠાણાંગ (૧૮૭).

,,—સમવાયાંગનાં અનંત સુધીનાં વર્ગીકરણની ભૂમિકા તે ઠાણાંગ (૭૬).

તીર્થ—સાધુપણાની ઉત્પત્તિથી ઉત્પત્તિ જેની હોય અને સાધુના છેડાથી જેનો છેડો આવે તે તીર્થ (૨૫૧).

તીર્થંકર—પંચ મહાવ્રતોની પ્રરૂપણા કરે તે જ તીર્થંકર (૬૮).

દુર્જન-બીબાના બાપ તે દુર્જન (૪૧).

દેવ—પવિત્ર, અહિંસક, મમતાભાવ રહિત હોય તે દેવ (૧૮૭).

,,—ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરીને વીતરાગ સર્વજ્ઞપણાની સ્થિતિને પામેલા તે 'દેવ' (૨૯૫).

દેવલોક—મોક્ષને ઘરાણે મેલનાર તે દેવલોક (૪૫).
દેશવિરતિ—સર્વવિરતિનો અપવાદ તે દેશવિરતિ (૫૫).
દેશવિરતિ સર્વવિરતિ—દારૂગોળા તે દેશવિરતિ ને સર્વ-વિરતિ (૧૬૮)
દ્રવ્ય—દુઃખ--જન્મ, જરા અને મરણનું દુઃખ તે દ્રવ્ય--દુઃખ (૨૯૨).
દ્રવ્ય—પૂજા--સર્વવિરતિ મેળવવાની ભાવનાએ કરાતી ભગવાનની પૂજા તે દ્રવ્ય--પૂજા (૧૯૩).
ધર્મ—મોક્ષ પ્રાપ્તિનું સાધન એનું નામ ધર્મ (૪૩).
,,—જે ધર્મની દોરી મોક્ષની સાથે બંધાએલી હોય તે ધર્મ (૨૨૮).
,,—સંપૂર્ણ સંસારનું નિવારણ તે ધર્મ (૪૫).
નઠારો—જે દુરાચારનો સખી તે નઠારો. (૨૪૭).
નયાભાસ—પોતાની ગાતાં બીજાની ગણડાવે તે નયાભાસ (૧૫૭).
નાસ્તિકનું જાતિસ્મરણ—કેરી પાકતાં થતો વંટોળિયો તે નાસ્તિકનું જાતિસ્મરણ (૧૭૩).
નિર્ગ્રંથ—જેના વિના તીર્થ નહિ તે નિર્ગ્રન્થ (૨૫૧).
નિશાળ-ભગવાન્ મહાવીરનું શાસન તે વક્ર-જડની નિશાળ (૧૬૮)
પરિગ્રહ—અનાદિ કાળથી રખડાવનાર તે પરિગ્રહ (૧૬૭).
,,—કંકાસની જડ તે પરિગ્રહ (૧૯૪).
,,—પાપની જડ તે પરિગ્રહ (૧૯૪).
,,—સંયમોપકરણ સિવાય જે કાંઇ વસ્તુ લેવી તેનું નામ પરિગ્રહ (૧૯૬).
,,—મૂર્ચ્છા તેનું નામ પરિગ્રહ (૧૯૭).
પર્યુષણ—જૈન ધર્મમાંથી આખા જગતને અસર કરનારૂં પર્વ નીકળ્યું હોય તો તે પર્યુષણ (૨૪૪).

પાપ—અશુભ પુદ્ગલોનું વેદન તેનું નામ પાપ (૭૨).
,,—પુણ્યનો પાયો તે પાપ (૨૩૨).
,,—પદાર્થનું સ્વરૂપ જે છે તેનાથી ઊલટું બોલવું તે પાપ (૧૭૨).
પુણ્ય—શુભ પુદ્ગલોનું વેદન તેનું નામ પુણ્ય (૭૨).
પુદ્ગલાસ્તિકાય—બધી સ્ત્રી, કુટુંબકબીલો વગેરે તે પુદ્ગલાસ્તિકાય (૨૯૮).
પુરુષાર્થ—જે લીધું તે કોઈ કાળે પણ છોડવાનું ન હોય તેનું નામ 'પુરુષાર્થ' (૨૫).
પૈસો—દુનિયામાં ઉપદ્રવની જડ તે પૈસો (૨૪૨).
પૌદ્ગલિક દુઃખ--અનિષ્ટ વિષયો એ જ પૌદ્ગલિક--દુઃખ (૨૭૫).
પ્રથમ ગણધર-તીર્થ તરીકે તરવાનું સાધન તે પ્રથમ ગણધર (૧૧૯)
પ્રમાણ—પોતાના ગુણ ગાય પણ બીજાની દરકાર રાખીને ગાય તે પ્રમાણ (૧૫૭).
પ્રવચન--ચારે વર્ણવાળો શ્રમણપ્રધાન જે સંઘ તે પ્રવચન (૧૧૯).
પ્રશસ્ત--દ્વેષ--અવગુણ ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રશસ્ત દ્વેષ (૨૩૨).
,, મિથ્યાત્વ, કષાય અને અવિરતિ ઉપર દ્વેષ તે પ્રશસ્ત દ્વેષ (૨૩૨.)
પ્રશસ્ત—રાગ--ગુણ અને ગુણી એ બેના ઉપર રાગ એનું નામ પ્રશસ્ત રાગ (૨૩).
બળવાખોર—જેને શાસન શું, ધર્મ શું એમ હોય તે બળવાખોર (૧૯૯.)
બાદર—જેને બચાવવા માટે ઓછો પ્રયત્ન કરવો પડે તે બાદર (૧૯૯).
ભાવના—સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્રને ધારણ કરનારાને અંગે અદ્વિતીય ભક્તિ તે ભાવના (૧૯૦).

ભાવના—અનંત સંસાર મટાડી દે તે ભાવના (૧૯૦).

ભાવ-હિંસા-હિંસાના કારણરૂપ પ્રમત યોગ તે ભાવ-હિંસા(૨૨૪).

મહાવ્રત--પાંચે આશ્રવોથી ત્રિવિધ, ત્રિવિધ વિરમવું તેનું નામ મહાવ્રત (૧૪૬).

,,—સર્વથી વિરતિ હોય તે મહાવ્રત (૧૪૬).

,,—'દેવ'તત્ત્વનું નિરૂપણ કરવામાં પહેલે નંબરે ઉપયોગી થનાર વ્રત તે મહાવ્રત (૧૮૮).

,,—પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ભિન્ન ભિન્નતાએ અરિહંતાદિકની સાક્ષીએ હિંસાદિકથી સર્વથા વિરમવાની પ્રતિજ્ઞા તે મહાવ્રત (૮૪).

,,—શાસનના સ્તંભ તે મહાવ્રત (૧૩૨).

માળા—અજ્ઞાનનું-મોહનું ચિહ્ન તે માળા (૩૦૦).

મિથ્યાત્વ—ધર્મ મોક્ષને માટે છે એવું ધ્યેય જેનું હોય નહિ, તે પછી દેવલોક માટે ધર્મ કરે તેનું નામ મિથ્યાત્વ (૨૨૮).

મૂર્છા—જેની પાસે જે વખતે જે હોય તેમાં જે જકડાય તે મૂર્છા (૧૯૬).

મૃષાવાદ—અનંતા ગુણ પૈકી એક અંશનો વિપર્યાય કરવાની બુદ્ધિ તે મૃષાવાદ (૧૨૯).

,,—ભૈરાંની પોક તે મૃષાવાદ (૧૪૩).

,,—અંતઃકરણની પ્રતીતિ તત્ત્વાદિકને અંગે અવળી થાય ત્યાં મૃષાવાદ (૧૪૨).

,,—પ્રાણોનો સર્વથા નાશ કરનાર ગઠડીનું જુઠું તે મૃષાવાદ (૧૪૨).

મોક્ષ—આત્મીય સુખ એનું નામ મોક્ષ (૨૭).

મોહ—ઉંદરની ફૂંક જેવો જે હોય તે મોહ. (૨૭૩).

રૌદ્ર ધ્યાન–હિંસા, જૂઠ, ચોરીના વિચારો એટલે રૌદ્ર ધ્યાન (૧૬૬).

લશ્કરી—શાસનના હિત માટે, ફાયદાને માટે, જગતના બચાવને માટે અને ઉદ્ધારને માટે જેની બુદ્ધિ હોય તે લશ્કરી (૧૬૯).

વધ–પર્યાયનો નાશ, દુઃખની ઉત્પત્તિ અને પરિણામની ક્લિષ્ટતા તે વધ (૨૫૨).

વર્ગીકરણ—એક એક વસ્તુ કયી કયી રીતે જુદી બોલી શકાય, સમજાવી શકાય તે માટે મૂળ ભેદો, પેટા ભેદો, ભેદાંતર બધું જણાવવામાં આવે તે વર્ગીકરણ (૧૪૪).

શહેનશાહ—૭ જીવનિકાયની દયાનું નિરૂપણ કરનાર તે શહેનશાહ (૨૯૦).

શહેનશાહત—૭ જીવનિકાયનું રક્ષણ તે જૈનશાસનની શહેનશાહત (૨૮૯).

શાસન—જે દહાડે સાધુપણું થાય તે દહાડે જેની પ્રવૃત્તિ હોય અને જે દહાડે સાધુપણું બંધ થાય તે દહાડે જે બંધ થાય તે **શાસન** (૨૫૧).

શાસ્ત્ર—અપ્રસિદ્ધ વાત કહે તે શાસ્ત્ર (૨૬).

શ્રુતસ્થવિર—ઠાણાંગ અને સમવાયાંગને ધારણ કરનારો તે શ્રુતસ્થવિર (૬૭).

સમ્યક્ત્વ—મનથી પરિગ્રહને મોકળો કરવાની બુદ્ધિ તે સમ્યક્ત્વ (૧૮૧).

સયોગિકેવલી—કેવળજ્ઞાન પામેલા ને વિચરતા મુનિવર તે સયોગિકેવલી (૨૧૪).

સંયમ—ભાવ-પ્રાણ એ સંયમ (૨૮૨).

સંવર--નિર્જરાનું કાર્ય કરનાર તે સંવર (૧૭૯).

સર્વ આરાધક--ઘરનું ને બહારનું સહન કરે તે સર્વ

આરાધક (૩૨૦).

સહી—જય વીયરાય એ સહી (૧૯૩).

સાધુ—ચારિત્રરૂપ ગુણમાં રહેલો હોય તે સાધુ (૨૧૯).

સાધુ મહાત્મા-એકેંદ્રિયના આરંભનો ડર જેને ખરેખર લાગ્યો હોય તે સાધુ મહાત્મા (૩૪).

સારો—સદાચારનો સખી તે સારો (૨૪૭).

,,—ક્ષણભર સદાચારને ન છોડે તે સારો (૨૪૭).

સૂક્ષ્મ—જેને બચાવવા માટે તીવ્ર પ્રયત્ન કરવો પડે તે સૂક્ષ્મ (૨૩૯).

સૂયગડાંગ—મિથ્યાત્વી તરફથી આવતાં વચનરૂપી બાણોમાંથી બચવાના રસ્તાઓ બતાવનારૂં અંગ તે સૂયગડાંગ (૫).

,,—મિથ્યાત્વીના ખોટા નિયમોનું પોકળ કાઢનાર અંગ તે સૂયગડાંગ (૭).

,,—જેનાથી દર્શન મોહનીયનો, મિથ્યાત્વમોહનીયનો અને ચારિત્રમોહનીયનો જય મેળવાય છે તેનું નામ સૂયગડાંગ (૯).

,,—શ્રદ્ધાની મજબૂતી કરનાર અંગ તે સૂયગડાંગ (૫૭).

સ્થાનાંગ—બચાવ માટે ઉભી કરાયેલી દીવાદાંડી એટલે સ્થાનાંગ (૨૦૮).

સ્વદયા—પોતાના આત્મા સંબંધી દયા તે સ્વદયા (૭૭).

સ્વલિંગ—જિનેશ્વરનો વર્ગ તે સ્વલિંગ (૨૮૯).

હિંસા—ગુંડાશાહી એટલે હિંસા (૧૧૭).

,,—સર્વ ગુણનો નાશ કરનાર તે હિંસા (૧૨૯).

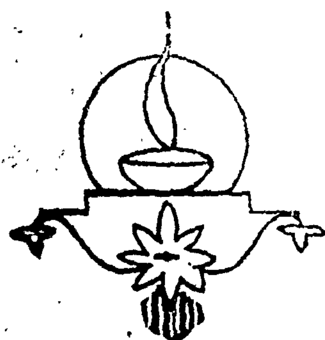
,,—પ્રમત્ત યોગરૂપ ખરા માલવાળો અને પ્રાણના નાશરૂપનું બારદાનવાળો દુર્ગુણ તે હિંસા (૨૨૨).

,,—મરદની પોક તે હિંસા (૧૪૩).

ઉપસંહાર—વ્યાખ્યાનોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હિંસા અને અને અહિંસાના સ્વરૂપની બને તેટલી માહિતી આપવી અને તે માટે યુક્તિ, ઉદાહરણ ઇત્યાદિનો પૂરતો ઉપયોગ કરવો એ રખાયો હતો અને તે સારી રીતે પાર પડ્યો છે. વ્યાખ્યાતાએ અહીં જે નિરૂપણ કર્યું છે એ ઉપરથી પાંચ મહાવ્રતો ઉપર અને ખાસ કરીને અહિંસાને અનુલક્ષીને મહાનિબન્ધ લખવો હોય તો તેને માટે મહામૂલ્યશાળી વિવિધ અને વિશિષ્ટ સામગ્રી આ વ્યાખ્યાનો પૂરાં પાડે છે. આ વ્યાખ્યાતાના અહિંસા સાથે સંબંધ ધરાવનાર કેટલાક લેખો [1]"સિદ્ધચક્ર"માં પ્રસિદ્ધ થયા છે એની હું અહીં નોંધ લેવી દુરસ્ત સમજું છું:—

વર્ષ	અંક	પૃષ્ઠ	વિષય
૪	૯	મુખપૃષ્ઠ ૨	અહિંસાની મહત્તા
૭	૧૩-૧૪	૩૨૧	જૈનો અને અહિંસા
૯	૧૦	પીઠપૃષ્ઠ ૨	ભીખમપંથી (તેરાપંથી)-ઓને લાયક નેત્રાંજન
૯	૨૩-૨૪	,, ૨	શ્રીજૈન શાસનમાં અહિં-સાનું ઉચ્ચ સ્થાન કેમ?

૧ આ પાક્ષિક (વર્ષ ૧૪, અં. ૧૨, પૃ. ૨૭૬-૨૮૦)માં વ્યાખ્યાતાએ સંસ્કૃતમાં રચેલી **સિદ્ધ-ષટ્ત્રિંશિકા** શ્રીમાણિક્યસાગરસૂરિજીના ગુજરાતી અનુવાદ સહિત છપાયેલી છે.

વિષયાનુક્રમ

શુદ્ધિપત્રક

પૃ.	લી૦	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૯	૨૧	છયાયો	છપાયો
૧૧	૨૫	तर्काङ्किकित	तर्काङ्कित
૧૨	૧૨	એ	એથી
૧૨	૧૩	અંકિત સંયમ સ્વરૂપી	અંકિત અને સંયમનું નિરૂપણ કરનારા
૧૩	૨૧	जंघोरु	जंघोरु
૧૪	૨૨	જન	જૈન
૧૬	૩	સમજાવાય	સમજાવાઈ
૧૬	૬	બહિદ્ધાથી	બહિદ્ધાથી
૧૭	૯	૦	કપ્પ (ઉ. ૬)ની નિજ્જુત્તિ(? ભાસ)-ની ગાથા ૬૪૦૨ માં પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરનો ધર્મ પાંચ યામ રૂપ કહ્યો છે.
૧૭	૧૦	એક	બે

પૃ.	લી૦	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૧૭	૧૮	પચ	પત્ર
૧૮	૧૦	નિત્યાનિત્યપક્ષખંડન	નિત્યાનિત્યપક્ષમંડન
૧૯	૧૪	'એકાન્તનિત્યવાદખંડના	'એકાન્તનિત્યવાદખંડન'
૨૫	૪	તે વાત	તે વાતને
૧	૧૨	ઠાણુ (સ્થાન)	ઠાણુ (સ્થાન)માં
૨	૧	આચરંગ	આચારાંગ
૫	૨૪	સૂયડાંગ	સૂયગડાંગ
૧૩	૮	महव्यया	महव्वया
૧૫	૪	यहि	वहिद्धा
૨૭	૧૬	એનું અર્થ	એનું નામ અર્થ
૫૨	૧૩	નિગોદનાં	નિગોદમાં
૫૩	૧૭	સમ્યદ્દર્શનવાળી	સમ્યગ્દર્શનવળી
૬૮	૧૯	તીર્થંકર	તીર્થંકર.
૭૯	૧૭	આકરમાં	આકારમાં
૮૧	૨૫	અદાત્તાદાન	અદત્તાદાન
૮૭	૧	તત્રથી	તંત્રથી
૯૫	૩	સ્થૂલની	સ્થૂલની
૧૦૧	૧૬	कालदिक्माईओ	कालदिक्खमाईओ
૧૩૪	૨૫	સભારંભને	સમારંભને
,,	૬	હેય	હોય
૧૪૨	૧૫	અવળી ન થાય	અવળી થાય
૧૪૪	૨૨	બાધક ન હોય	બાધક હોય
૧૯૩	૮	પ્રભવાથી	પ્રભાવથી
૧૯૫	૧૩	કરો છો	કહો છો
૨૨૬	૯	મોમ	મોક્ષ
૨૩૭	૧	દશવૈકલિકમાં	દશવૈકાલિકમાં
૨૪૦	૯	ત	શ્રુત
૨૫૦	૧૨	શ્રુત ન છે	શ્રુત છે

णमोऽत्थु णं भगवओ सुहम्मसामिस्स

श्रीઆગમોદ્ધારસંગ્રહ (ભાગ ૪)

શ્રીસ્થાનાંગસૂત્ર

(સ્થાન ૫, ઉદ્દેશક
વ્યાખ્યાન ૧

દેશનાકારઃ—

આગમોદ્ધારક આચાર્ય શ્રીઆનન્દસાગરસૂરીશ્વરજી.

पंच महव्वया पं० तं०—सव्वातो पाणातिवायाओ वेरमणं जाव सव्वातो परिग्गहातो वेरमणं। पंचाणुव्वता पं० तं०—थूलातो पाणाइवायातो वेरमणं थूलातो मुसावायातो वेरमणं थूलातो अदिन्नादाणातो वेरमणं सदारसंतोसे इच्छापरिमाणे ॥ (सू० ३८९).

ઠાણાંગ (સ્થાનાંગ) સૂત્રની અંદર પાંચમા ઠાણા(સ્થાન) ગણધર મહારાજા તેના પહેલા ઉદ્દેશા(ઉદ્દેશક)ની શરૂઆત કરતાં મહાવ્રતોનું નિરૂપણ કરે છે.

આચરાંગ એટલે ?

ગણધરે રચેલા પ્રથમ **આચારાંગ**માં સાધુઓના આચારનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. દુનિયાના ધોખા સંસારી જીવને વાગે નહિ ત્યાં સુધી તે આચારોમાં વર્તે. એમ નહિ પણ અન્ય મતના મિથ્યાવાદના પ્રવાદો જે વખતે એને અસર કરે તે વખતે શારીરિક, કૌટુંબિક, બાહ્ય સંયોગોની દરકાર એ ન કરતો હોય, અર્થાત્ દુઃખની સામે છાતી કાઢીને ઊભો રહે છે.

દુઃખથી નીડરતા.

જગત્ દુઃખથી ડરવાવાળું છે. ધર્મ કરનારને એ ડર કોરણે મેલવો પડે. કોઇ પણ ધર્મ કરનારાએ પહેલાં દુઃખનું નિર્ભયપણું કરી લેવું પડે. જે દુઃખથી નિર્ભય થતો નથી તે ધર્મમાં સ્થિરતા કરવાવાળો થતો નથી. જેને સુખની અગર દુઃખની અંશે પણ કિંમત ન હોય, જેને પોતાની પ્રતિજ્ઞાની જ કિંમત હોય તે જ આચારમાં સ્થિર થઈ શકે છે.

ધ્યેય.

રણે ચઢેલા શૂરા સરદારને શત્રુને જીતવા જવું એ જ વિચાર હોય તેને વચમાં ચાહે તો વિસામાની અનુકૂળતા હો કે ચાહે તો ન હો તેનો એને વિચાર કરવાનો નહિ. ટાઢ, તાપને પહોંચી વળવું, જીત મેળવવી, શત્રુને હઠાવવો એ જ એનું ધ્યેય હોય. તેમ સાધુઓ આચારને પાલન કરવાને અંગે તૈયાર થયા એટલે તેને મળેલાં માબાપ, વાડીવજીફા વગેરે આચારના પાલનને માટે છોડ્યાં. કારણ ? એ સિવાય આચારની પ્રાપ્તિ નથી. પામર જીવોની વાત તો દૂર રહી. આપણે લીમડાની ડાળ જેવાં છીએ; પવન આમનો આવે તો ડાળ આમ વળી જાય છે. માટે ખરાબ સંજોગ છોડવાની પહેલે નંબરે જરૂર પડે છે. તે ન

છોડીએ તો ટકી શકીએ નહિ. આટલા જ માટે જેઓ ગર્ભથી ત્રણ જ્ઞાનને અને જન્માંતરથી સમ્યક્ત્વને ધારણ કરનારા એવા તીર્થંકરો પણ બાહ્ય સંજોગોને વોસરાવવાની પદ્ધતિ લે છે. એટલે 'अगाराओ' અર્થાત્ ઘેરથી નીકળીને, સંસાર છોડીને એમણે સાધુપણું લીધું. તીર્થંકરમહારાજ સરખાને ઘર રાખવું ને સાધુપણું રાખવું અસંભવિત હતું.

પ્રશ્ન:-તીર્થંકર રાગી ખરા કે નહિ?

રાગી છતાં વિરાગી. જ્યાં જ્યાં દુનિયામાં રાગ કહેવાય છે તેમાં જ એમને વૈરાગ્ય. એમને અંદરથી ન્યારા રહેવાનું છે. એમના જેવા વિશેષ નિર્મળ રહે છે.

ગૃહસ્થકાળ ૩૦ વર્ષ નહિ કે ૨૮.

ચાલુ અધિકારમાં આવો. જન્માંતરથી સમ્યક્ત્વ લઇને આવેલા અને ગર્ભથી ત્રણ જ્ઞાનને ધારણ કરનારા તીર્થંકરને પણ ગૃહસ્થપણું ને સાધુપણું સાથે રહી શક્યાં નહિ. એઓ ઘરથી નીકળ્યા ત્યાર પછી જ સાધુપણું ગણાયું. ભગવાન્ મહાવીરનો ગૃહસ્થકાળ ૩૦ વર્ષનો અને સાધુપણાનો કાળ ૪૨ વર્ષનો છે. ૨૮ વર્ષ પછીનાં બે વર્ષ તો ફાસુભોગી, બ્રહ્મચારી અને ચારિત્રની પરિણતિમાં રહ્યા છે તેથી ગૃહસ્થપણાનાં ૨૮ વર્ષ કહેવાં જોઈએ અને ૪૪ વર્ષ સાધુપણાનાં ગણવાં જોઇએ, પણ કોઈએ ગણ્યાં નથી; કારણ કે ગૃહસ્થપણામાં ત્યાગીપણે રહ્યા તે ચારિત્રમાં ન ગણાય.

ભગવાનનો બે વર્ષનો પર્યાય.

વિચારો મોટી ઉંમરના રાજકુમારને સ્નાન વગર બે વર્ષ રહેવું કેટલું મુશ્કેલ? દુનિયાની દૃષ્ટિએ એ અઘોરી બાવા જેવા ગણાય. સાધુઓને પોતાના નિમિત્તે કરેલા આહાર-પાણી છોડવાં

મુશ્કેલ પડે. રાજકુંવરપણામાં એમણે બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું અને સ્નાન વગર બે વર્ષ રહ્યાં. વિશેષમાં પોતાને માટે કરેલું ન ખપે એવો એમણો નિર્ધાર હતો. કેટલાક કહેશે કે ઘેરે છે છતાં સાધુ છે. વધારે શું છે? આવું કહેવાવાળાઓ! મહાવીર મહારાજનાં આ બે વર્ષ કેવાં હતાં તે તપાસો. અને એ શામાં ગણ્યાં તે તપાસો? તે બે વર્ષ સાધુપણામાં ન ગણ્યાં. શા માટે? ત્યાગની મર્યાદા જાળવવા માટે. એ એટલું બધું ઉત્કૃષ્ટ હોવા છતાં ન ગણ્યું. હોય, કુદરતે પણ સાધુપણામાં ન ગણ્યું.

કુદરત ક્યાં કહેવા આવી? કુદરત એમ કહેવા આવી કે મનઃપર્યવજ્ઞાન ૩૦ વર્ષની ઉંમરે થયું. મનઃપર્યવજ્ઞાન કોઈનું ઉત્પન્ન કરેલું નથી. જગતના સ્વભાવે-કુદરતે સાધુપણાનાં તે બે વર્ષ હિસાબમાં લીધાં નહિ. બ્રહ્મચર્ય આચર્યું. ઉત્કૃષ્ટ દશા આચરી તો પણ સાધુપણું માન્યું નહિ. શાસ્ત્રકારે, કે કુદરતે ઘરમાંથી નીકળ્યા સિવાય સાધુપણું ન ગણ્યું. જ્યારે ઘરથી નીકળીને પ્રતિજ્ઞા કરી ત્યારે સાધુપણું ગણ્યું.

શેની ગણતરી?

શારીરિક, કુટુંબના સંયોગોને અંગે એક નિયમ થાય એ ચાહે તો અનુકૂળ થાઓ કે પ્રતિકૂળ થાઓ. શૂરા સરદારને ચાહે તે થાય તે જોવાનું હોય નહિ. તેને એક જ જોવાનું-'શત્રુને મહાત કરવાનું.'

સાધુને પ્રતિજ્ઞાના નિર્વાહનું જ ધ્યેય હોય.

જેઓ વ્રતપચ્ચક્ખાણમાં ઊતરે, અણુવ્રતોમાં ઊતરે તેઓને સુખની પ્રાપ્તિ, દુઃખમાં રહેવું વગેરે વિચારવાનું હોય નહિ. ચિંતામણિની વાત ચાલતી હોય ત્યાં પાઈ-પૈસે હિસાબ હોય નહિ. તેમ અહીં જ્યાં આત્મકલ્યાણનું ધ્યેય થાય ત્યાં

સુખોની પ્રાપ્તિ કે દુઃખોનું ખસવું એવી ગણતરી નથી. નિશાન તાકવા ઉપર જ ગણતરી. નિશાન તાકવા ઉપર ગણતરી રાખનારો કુટુંબકબીલાની દરકાર ન કરે. શૂરા સરદારને મરી જઈશ એ ચિંતા એને ન હોય. સમરાંગણમાં સજ્જ થતી વખત મરવાની કલ્પના ન હોય, તો પછી માતા કે પત્નીનું શું થશે તેની કલ્પના એને આવે જ ક્યાંથી? શત્રુને મહાત કરીને જયપતાકા મેળવવી એ જ એની કલ્પના. એવી રીતે વ્રતો, નિયમો, પ્રતિજ્ઞાના નિર્વાહ સિવાયની કલ્પના સાધુને ન હોય.

વચનરૂપ ભાલા-બાણ.

એક વાત ખ્યાલમાં રાખવી. ચક્ષુ, ઘ્રાણ, રસના, સ્પર્શન જીતવી સહેલી છે, પણ 'શ્રોત્ર' ઇંદ્રિય જીતવી સહેલી નથી. લોક શું કહેશે એનો શો અર્થ થયો? તારૂં કરાતું શુભ હોય તો લોકો ચાહે તે કહે. પહેલવહેલાં તીર્થંકર થયા. જગતમાં ત્યાગીપણું ઉત્તમ તો હતું જ. ચાહે આચરાતું હો કે ચાહે ન આચરાતું હો. પહેલા તીર્થંકરના વખતમાં આખી દુનિયા આરંભ-પરિગ્રહમાં મસ્ત બનેલી હતી. એવે વખતે ફક્કડ થઈને નીકળી પડવું. દુનિયા શું કરે છે તે જોવાની દરકાર ન કરતાં શું કરે છે તે વિચારો. કાનમાં શબ્દરૂપી ભાલો આવે તે સહન થવો મુશ્કેલ પડે છે તેથી બાહ્ય દુનિયાદારીના ભાલા કાનમાં આવે તે સહન થતા નથી, તો પછી મિથ્યાત્વી તરફથી આત્મામાં ભાલા આવે તે કેમ સહન થાય?

સૂયગડાંગ એટલે?

મિથ્યાત્વી તરફથી આવતાં વચનરૂપી બાણોમાંથી બચવાના રસ્તાઓ, તે **સૂયડાંગ.**

કપટી આચરણ.

મોહરાજાની સામા મોરચો માંડો છો, પણ આ રાજા અંદરના ભેદુ છે. રહે છે તમારી તરફ. કહે છે કે મોક્ષ સાધવા નીકળ્યા છે; જોડેવાળા મિથ્યાત્વી દુનિયાને ફાની, અસાર, રખડાવનારી ગણે છે. રહ્યા છે આ તરફ, મોહના સામા દેખાવમાં રહ્યા છે. રહેવું કૌરવના સૈન્યમાં ને જીત ઈચ્છવી પાંડવની. અન્યદર્શની મિથ્યાત્વી રહે છે મોહને મારવામાં, મોહની સામા મોરચા માંડવામાં; પણ તમારૂં તો ગળું કાપવામાં. કેવી રીતે મોહની સામે મોરચા ૭૫ વર્ષ થઈ જાય ત્યારે મંડાય છે. રહ્યા મોરચા મારવાના પક્ષમાં, પણ રહીને પાયો જ ખોદી કાઢયો. પણ આ આશ્રમમાં મોહની સામે મોરચા માંડવાના ન હોય. તે આશ્રમમાં તો તમારા કાંડાં કાપી લીધાં છે. મોહને માટે ધારવાળું હથિયાર જોઈએ; તે તો વીતરાગ દેવ જ છે. પરિણામમાં ડગુમગુવાળી હો તો તે પણ વીતરાગનું નામ લો તો ઠેકાણે આવે. પેલાઓએ હથિયાર બદલી નાંખ્યાં. લીલાવાળા દેવના હાથમાં સોંપ્યા.

ઘરના શત્રુથી ન બચાય.

જે મનુષ્યમાં ઉપકારની કિંમત નથી તે માણસને માણસ કેમ કહેવાય ? જેને ઉપકાર-અપકારની કિંમત નથી તેને માણસ કોણ ગણે ? માણસ ન ગણાય તો દેવ કયાંથી ગણાય ? જેને પૂજા-ભક્તિનો હિસાબ નહિ. જેને આખી જીંદગી અર્પણ કરીએ તેની તેને કિંમત નહિ. એવાને પડખે રાખીને શું કરવું ? દેવ તો એવા માનવા કે જે દેવો કુફાડા કરીને ચમત્કાર બતાવે. કૃષ્ણે કૌરવકુળ ઉડાવી દીધું, રામચંદ્રે રાક્ષસનો સંહાર કર્યો. આ વચન કહીને વીતરાગને માનવારૂપ હથિયાર

પડાવી નાંખ્યું.

લીલાદેવના હાથમાં મેલી દેવામાં આવે ત્યાં ફળ શું મેળવવું? આ તારી જોડે રહ્યા છે, મોરચા માંડનાર ગણાવે છે, પણ એ તારા કાંડા કાપનાર છે. જોડે રહેવાવાળા સોનાને બદલે પિત્તળની ઈંટો ઘુસાડી દેશે. અંદર રહેલા ભેદનો જબરજસ્ત ભય છે. ખુલ્લા શત્રુથી સહેજે બચી શકાય.

સૂયગડાંગનું સ્વરૂપ.

કુટુંબ, માલમિલકતથી બેદરકાર કેમ રહેવું તે **આચારાંગ**માં કહ્યું. પણ ભેદી હીલચાલથી કોઈ સાવચેત કરે તો તે **સૂયગડાંગ** જ. મિથ્યાત્વીના ખોટા નિયમોનું પોકળ કાઢનાર **સૂયગડાંગ.**

જ્યારે ૭૫ પછી જ સંન્યાસાશ્રમ છે તો સો વર્ષ દરેક જીવશે? તેનો ઈજારો એ રાખે છે? એ ઇજારો નથી રાખતા તો ૭૫નો હિસાબ કેમ પલ્લે રાખે છે?

એકનો હાથ પકડનાર મરાવનાર છે.

દુનિયામાં છોડાવવા જાય તે બંને પર દાબ રાખી બંનેને છોડાવે. પણ કેટલાક લુચ્ચા એકનો હાથ પકડે, એટલે બીજો ડબલ (double) મારે. આવો મરાવવા આવ્યો ગણાય. એમ જે આ પાપ, મોહ, મિથ્યાત્વના હાથ પકડવા માટે નથી. પણ આ ભવ્ય જીવના હાથ પકડવા માટે છે. જેમ લુચ્ચો છોડાવવાને બહાને હાથ પકડીને માર ખવડાવે તેમ આ આશ્રમવાસી લુચ્ચા કર્મના વિકારોના હાથ ન પકડતાં જે મોહને મારવાનો પ્રયત્ન કરે તેના હાથ પકડે છે.

દીક્ષાને અંગે મર્યાદાનું કારણ?

દીક્ષાને અંગે મર્યાદા બાંધવા માગનારાઓએ કોઈનો પણ

હલ્લો બંધ કરતા નથી. ઊલટું રોગ, શોક, મરણ, જન્મનો હલ્લો ચાલુ રહેશે. તમારે નહિ કરવું. આ તો લુચ્ચો વચમાં પડતો હતો, તે જાણી જોઇને માર ખવડાવે. મિથ્યાત્વીઓ–હલ્લાની સામે કોઈ આવતું નથી, તમે હલ્લો કરો, તેના હાથ બાંધવાના. મિથ્યાત્વીઓએ આશ્રમને બહાને હાથ બાંધ્યા. પ્રશ્નઃ–શાસ્ત્રકારોએ ૧૫ વર્ષ પહેલાં તો હાથ બાંધ્યા ને? શાસ્ત્રકારોએ જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક નિવાર્યા છે? સમાધાનઃ–શાસ્ત્રકારોએ મર્યાદા દીક્ષાની અયોગ્યતાને અંગે નથી કરી પણ સ્વામિ–અદત્ત ન લાગે તે અપેક્ષાએ કરી છે. માનો કે અમુકને ૧૬ વર્ષ થયાં નથી. માબાપની રજા નથી એમ છે, પણ એને પરિણતિ થાય. સાધુપણું પ્રાપ્ત થાય તો શાસ્ત્રકારો એને દીક્ષા આપવાની ના કહેતા નથી. સ્વામિ–અદત્ત ટાળવાની અપેક્ષાએ ના પાડી છે, પણ આશ્રમને નામે રોકે છે તે માત્ર કલ્પના છે. અન્યો આશ્રમના નામે તમારાં કાંડાઓ કાપી લે છે અને તમારા હાથમાં લીલાદેવીનું હથિયાર આપે છે.

અન્યધર્મીને ચોમાસામાં દીક્ષા ન અપાય.

બીજા ધર્મવાળાને ચોમાસામાં દીક્ષા ન અપાય, કારણકે ચોમાસામાં બહાર જાય, પગ ખરડાય, કાચા પાણીમાં ગ્લાન બાળકને માટે લાવવું પડે તેવે પ્રસંગે અન્યધર્મીને વોસરાવીને આવ્યો હોય તેથી અહીં થાય તો કહે કે 'પારકાને ઘેર ઘાલો છો; પણ ઘેરે નથી કરતા.'

સ્થાનકવાસીને મૂર્તિ માનવા અંગે જવાબ.

સ્થાનકવાસી કહે છે કે જેને જીંદગી આપીએ તે હું સરખું પણ ન ગણે. તેવાને સ્વામી માનીને શું? દહેરે જઈએ પણ ભગવાન બોલશે? ઉત્તરઃ–એમને પૂછો કે પુસ્તક બોલે છે?

જો એ બોલતું હોય તો વીતરાગ પણ બોલશે.

દેવને શાને માટે માને છે? દેવનો જવાબ લેવા માને છે? એનું તારે મેળવવું છે? તારી ખરાબી કાઢવી નથી! કર્તા કોણ છે? પરિણામ કર્તા છે, તો પરિણામનું સાધ્ય શું? તદ્દન નિષ્કષાય દશા તે સાધ્ય છે તો પછી આલંબન કોનું હોય? સાધ્ય-વાળાનું. પ્લાન (plan) મુજબ મકાન થાય છે. તેઓ લીલાદેવી પ્લાનના ચિથરીઆ જેવા નથી. અહીં પ્લાન બરાબર છે. હોકાયંત્ર, પ્લાન બોલે નહિ. પણ જાણનાર નાવિકનો આધાર પ્લાન–નકશો અને હોકાયંત્ર છે. પ્લાન જે પ્રમાણે કરવું છે તે પ્રમાણેનું જ છે. તો પ્લાન બરાબર છે, પછી ભલે એ બોલે નહિ. પણ આદર્શ તો જોઈશે જ.

જે મનુષ્ય શારીરિક સંયોગની, સુખઃદુખની દરકાર નહિ કરનારો, મોહની સામે મોરચા માંડીને બેઠેલો, તેને જો આ આશ્રમમાં આવીને લીલાદેવીનું હથિયાર હાથ આવે તો એ મોરચાથી માર ખાય. એ માટે **સૂયગડાંગ** નામનું અંગ છે, કે જેનાથી દર્શનમોહનીયનો, મિથ્યાત્વમોહનીયનો, અને ચારિત્ર-મોહનીયનો જય મેળવવાનો છે.

વર્ગીકરણમાં ભૂલ.

હિસાબ–નામા વગરનો વેપાર ખેડનારો ખત્તા ખાય. જે શ્રદ્ધારૂપ આચારમાં–સમ્યક્ત્વમાં સ્થિત થઇ ગયો છે, તે વર્ગીકરણ ન કરી શકે તો નામા–હિસાબ વગરના ઘેલા જેવો છે. જગતમાં કેટલા પદાર્થો છે? કેટલા લેવા લાયક છે? કેટલા છોડવા લાયક છે? તે વગેરેના કઈ રીતે વિભાગો પાડવા તેનો ખ્યાલ ન હોય તો ચકકરમાં ચુરાઇ જાય. એક પણ પદાર્થમાં ભૂલ પડે તો બનાવેલી બાજી કામ લાગે નહિ.

ઠાણુાંગ એટલે શું?

છૂપી પોલીસને ચોર પકડવા માટે નવી યુક્તિઓ ઊભી કરવી પડે છે. જૂની યુક્તિઓ ચોર ખાઈ ગયેલા હોય છે. તેવી રીતે અહીં આ જે મિથ્યાત્વમોહનીય, ચારિત્રમોહનીય, એની તમામ યુક્તિઓને પહોંચી વળે તેવું સાધન સંતમહાત્માઓને હોવું જોઈએ. ત્રણે કાળની સ્થિતિ આવવી જોઈએ કે જેથી મિથ્યાત્વમોહનીય, ચારિત્રમોહનીયની ચુંગાલમાં ન આવે. **ઠાણુાંગ એટલે જગતના સર્વ પદાર્થોનું વર્ગીકરણ.**

પાંચની અપેક્ષાએ લેવા હોય તો જગતના પદાર્થો કેવી રીતે ગોઠવવા?

'ત્રૈરાશિક' રોહગુપ્તની ભૂલ.

રોહગુપ્તને ત્રિરાશિ કરતાં ન આવડી તેમાં એ નિહ્નવ થયો. જીવ, અજીવ, નોજીવ અને નોઅજીવ ન આવડ્યું તેમાં એ નિહ્નવ થયો. વર્ગીકરણમાં એ ભૂલ્યો. એની રામાયણ થઈ. જીવ, અજીવ, નોજીવ અને નોઅજીવ એમ ચાર રાશિ જો એણે માંડી હોત તો કોઈ ભૂલવી શકત નહિ. તેમ વર્ગીકરણમાં જો થપ્પડ ખાઈ ગયા તો સાચું પણ માર્યું જશે.

[1]'બહુરતવાદી' જમાલિની ભૂલ.

જમાલિ વર્ગીકરણમાં ભૂલ્યો. 'કડેમાણે કડે' અને 'કડે કડે' આમાં વર્ગીકરણ રાખવું ઘટે? કેમકે વ્યવહારથી 'કડે કડે' છે અને નિશ્ચયથી 'કડેમાણે કડે' છે.

'અંત્યવાદી' તિષ્યગુપ્તની ભૂલ.

છેલ્લી સંખ્યાને પૂરવાવાળો છેલ્લો ગણાય. તે છેલ્લી

---

૧ કોઈપણ વસ્તુની ઉત્પત્તિ ઘણાં સમયમાં થાય છે એમ માનનાર હોવાથી-આ રીતે આસક્તિવાળો હોવાથી બહુરતવાદી કહેવાય છે.

સંખ્યાનો પૂરક ૧૦૦માં આવે તે સોની સંખ્યાનો પૂરક. પણ 'છેલ્લો આવે તે સો' એમ માનવામાં એ ભૂલ્યો. અર્થાત્ 'છેલ્લો આવે તે આખી સંખ્યા' એમ માનવામાં એ ભૂલ્યો.

દિગંબરોની ભૂલ.

દરેકને અંગે વિચારવા જઇએ તો વર્ગીકરણમાં ભૂલ થાય. દિગંબરોએ વર્ગીકરણમાં ભૂલ ખાધી. દ્રવ્ય થકી પરિગ્રહ, ભાવ થકી નહિ. દ્રવ્ય થકી પરિગ્રહ તેને દિગંબરોએ પરિગ્રહ કહ્યો તેથી ભાંગામાં ભૂલ્યો.

સ્થાનકવાસીની ભૂલ.

સ્થાનકવાસી પણ વર્ગીકરણમાં ભૂલ્યો. આશ્રવો તે અનાશ્રવ; અનાશ્રવ તે આશ્રવ, એમાં ગોથું ખાધું.

આઠ વર્ષ પર્યાયે ઠાણાંગ.

દીક્ષા લીધા પછી આઠ વર્ષે ત્રીજું અંગ વાંચવાની અને ગુરૂ પાસે ધારવા માટેની લાયકાત આવે છે. અર્થાત્ આ મેળવવું હોય તો સાધુ મહાત્માને આઠ વર્ષ જોઇએ. આ વર્ગીકરણનો ઉપયોગ દીક્ષાના આઠમે વર્ષે હોય છે. જે વર્ગીકરણ જાણવાની, સમજવાની, ઉપયોગ કરવાની લાયકાત આઠ વર્ષે આવે છે, તે **ઠાણાંગજી.**

પ્રશ્ન-ગૃહસ્થોને શાસ્ત્રો વાંચવામાં શી અડચણ?

સમાધાનઃ—બાળક કક્કો-બારાખડી શીખ્યો તેને સાતમી શીખતાં શી અડચણ? તેના જેવો આ પ્રશ્ન છે. એ ભલે વાંચે સાતમી, પણ ઉપયોગ 'કકાકિકી'માં. બે પૈસાનો દેશીહિસાબ તેના માટે બસ છે. પણ જો બે રૂા. ખરચી સાતમી મેળવે તો મેળવી એટલું જ છે. તેમ-વિષયકષાયમાં, આરંભપરિગ્રહમાં ખૂચેલા જીવોને શાસનનું વર્ગીકરણ આ કાનમાંથી આવીને

બીજા કાનમાં જવા જેવું છે. પહેલી ચોપડી બાકી છે. અર્થાત્ જ્યાં સુધી આત્માને સર્વ સાવદ્યના આચરણથી ખસેડયો નથી, હલ્લાને ખસેડયો નથી અને 'करेमि भंते ! सामाइयं सव्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि' એ જૈન શાસનનો પડાવ છે. તે કર્યો નથી ત્યાં સુધી શું?

દસ્તાવેજ વકીલ દ્વારા.

ભાગીઆ સરખા ચાલે ત્યાં સુધી ૨૪ કલાક ગોષ્ઠી કરેઃ પણ જ્યારે તકરાર પડે ત્યારે વકીલની હાજરી સિવાય વચન કાઢે નહિ. એવી રીતે અહીં શાસનની પ્રરૂપણાની તત્ત્વની બાબતમાં ઊંડા રહસ્યોની બાબતમાં શ્રાવકો માટે ધ્યાન રાખવું જોઇએ કે અમારા વકીલ હાજર છે. કાંઈ પણ લખાવવું, નોટિસ કે દસ્તાવેજ વકીલદ્વારાએ. રુક્કાનો દસ્તાવેજ વકીલ મારફતે તો સર્વજ્ઞના શાસનના દરિયામાં ઝંપલાવીએ તો દસ્તાવેજ કોના દ્વારા?

લાયકાત.

સાધુપણું લીધું, છતાં **આચારપ્રકલ્પ** સુધી અભ્યાસ થઇ જાય, ત્યારે ધર્મનું સ્વરૂપ કહે. **પ્રશ્ન**—આચારને અંગે છકાયની દયાનો ધર્મ કહેવાનો કે ત્રસકાયની દયાનો ધર્મ કહેવાનો? છકાયનું કહેવું પડે છકાયની દયા પાળવી નથી ને છકાયની વાતો કરે તો પોથીમાંના રીંગણાં ગણાય. 'ડાહી સાસરે ન જાય ને ગાંડીને શિખામણ દે' જેવું થાય. માટે શાસનનો અધિકાર, તત્ત્વની પ્રરૂપણા કરવાનો હક, જેઓ ધોરી રસ્તે ચાલી રહ્યા હોય, તેઓને જ આપ્યો.

સ્થાનાંગની સ્થિતિ આઠ વર્ષની કેમ રાખી?

વસ્તુનો આબેહૂબ ચિતાર ખડો ન થાય ત્યાં સુધી વર્ગીકરણ કરી શકે નહિ. લાઇબ્રેરીમાં ૧૦,૦૦૦ પુસ્તકો હોય,

નંબરો કાઢી દેવાવાળો ૧૦ રૂપિયે મળે, પણ લાયબ્રેરીને અંગે વર્ગીકરણ જાણવાવાળો ૫૦૦ રૂા.નો મહિનો ખરચો તો પણ ન મળે. શું તાળું નથી ખોલી જાણતો? બધું છે, પણ વર્ગીકરણના વમળમાંથી બહાર નીકળી શકતો નથી. શાસનના વર્ગીકરણમાંથી બહાર નીકળવું તે આઠ વર્ષ પછી આવે છે. માટે **સ્થાનાંગના** પાંચમા અધ્યયનમાં મહાવ્રતોનું નિરૂપણ કરતાં વર્ગીકરણ કરે છે.

વ્યાખ્યાન ૨

पंच महव्वया पण्णत्ता—

શાસ્ત્રકાર મહારાજા ભગવાન સુધર્માસ્વામી ભવ્યજીવોના ઉપકારને માટે **સ્થાનાંગસૂત્ર**ની અંદર પાંચમા ઠાણમાં પહેલું સૂત્ર જણાવે છે. તેમાં પાંચ મહાવ્રતો કહેલાં છે. **ઠાણાંગ** વર્ગીકરણ માટે છે વર્ગીકરણ ઉપયોગી છે. દીક્ષા પછી આઠ વર્ષ પછી વાંચવાની લાયકાતવાળું સૂત્ર **સ્થાનાંગ**. તેમાં પાંચ મહાવ્રતો કહેલાં છે. पंच महव्वया पण्णत्ता. મહાવ્રતનું પાંચપણું કરવું એ અન્વય અને વ્યતિરેકથી એમ બંને પ્રકારે ઇષ્ટ છે. તેથી મહાવ્રતો પાંચ છે એ જ અર્થ નીકળવાનો છે. પહેલા, છેલ્લા તીર્થંકરોના શાસનમાં મહાવ્રતોમાં ભેદ હોય નહિ. મહાવ્રત તો બધે નિયમિત જ છે.

મહાવ્રતોની ચાર અને પાંચ સંખ્યા અંગે પ્રશ્ન.

શાસનને અંગે નવીનતા કઈ? પાંચપણાની. હવે કહેવામાં આવે કે બાવીસ તીર્થંકરના શાસનમાં મહાવ્રતનું અધુરાપણું કે જેથી મહાવીરના વખતમાં પાંચપણું કરવામાં આવ્યું? અગર કહો

મહાવીરના વખતમાં અધિકપણું–મોક્ષમાર્ગને પ્રવર્તાવનારા માટે છે? જો મહાવીર મહારાજના શાસનમાં અધિકતા કે ન્યૂનતા નથી તો ૨૨માં ચાર કેમ રાખવાં પડયાં અને આ શાસનમાં પાંચ કેમ રાખવાં પડયાં? સમાધાનઃ—આ શાસનમાં ન્યૂનતા કે અધિકતા નથી. બાવીસ તીર્થંકરના શાસનમાં પણ ન્યૂનતા કે અધિકતા નથી.

પ્રશ્ન–તે કેવી રીતે માનવું? કારણ કે જો ચારવાળામાં યથાસ્થિતપણું માનો તો પાંચમાં અધિકતા માનવી જ જોઇએ. તમે કહોઃ ચાર કહો તો ચાર ન્યૂન નહિ? પાંચ કહો તો અધિક નહિ? સમાધાનઃ–શબ્દો ધ્યાનમાં છે? કે 'ચાર' શબ્દને લઈને ચાલે છે? પાઠને કેમ પકડતો નથી. જે પાઠને ન પકડતાં સંખ્યાને પકડીને ચાલે તેને ન્યૂનતા–અધિકતા આવે તેમાં નવાઈ શી?

એક લીધો–સાઠ આપ્યાનું દૃષ્ટાંત.

એક લીધો, સાઠ આપ્યા એમ લુચ્ચો કહે છે. એક શું તે જણાવીશ એમ કહીને તે બેસે. એક રૂપિયો લીધો, સાઠ પૈસા આપ્યા તેથી લુચ્ચો. ચોખ્ખા શબ્દો ન જણાવે ત્યાં સુધી સમજી શકાય નહિ. એકના સાઠ આપ્યા, છતાં લુચ્ચો કહે છે. એક તો રૂપિયો લીધો, સાઠ તો પૈસા આપ્યા, ત્યારે સંખ્યાથી લુચ્ચાઇ માલમ પડી. એવી રીતે અહીં ચાર મહાવ્રતો બાવીસ તીર્થંકરના શાસનમાં; પાંચ મહાવ્રતો મહાવીરના શાસનમાં છે. તેથી સંખ્યા ન લેતાં તેને બરોબર તપાસ.

ચાર અને પાંચ મહાવ્રતોનું સમાધાન.

પહેલાં ત્રણ વ્રતો ચોવીસના શાસનમાં બરોબર છે. પણ ચોથાને અંગે બાવીસના શાસનમાં 'सव्वाओ वहिद्धादाणाओ वेरमणं' છે. જ્યારે ભગવાન મહાવીરના અને ઋષભદેવના વખતમાં

'सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं' એમ ચોથું મહાવ્રત અને પાંચમું મહાવ્રત सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं કહેવું પડયું.

બહિદ્ધાદાનનો અર્થ.

वहि એટલે મૈથુન અને આદાન એટલે પરિગ્રહ. એટલે સર્વ મૈથુનથી અને પરિગ્રહથી વિરમું છું. એમ છે તો હવે ન્યૂનતા કઈ રહી? **દશવૈકાલિક** (અ૦ ૨, ગા૦ ૪) માં 'બહિદ્ધા' શબ્દ વાપરીએ છે. તે ચારિત્રની પરિણતિમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં મૈથુનમાં મન જાય તો ઔષધ શું? એ સ્ત્રી મારી નથી. હું એનો નથી. એ ઔષધ 'બહિદ્ધા' ટાળવા માટે રાખ્યું. જો બહિદ્ધાનો અર્થ બહાર જવું એટલો લો તો ઔષધ જ નહિ. આવી રીતે વિચારીને એ સ્ત્રીથી રાગ ખસેડી લે. તેવી રીતે ત્યાં બહિદ્ધાનો અર્થ 'મૈથુન' રાખેલો છે. તેથી તેમાં વાંધો નથી અને 'આદાન' શબ્દનો અર્થ 'પરિગ્રહ' છે એ ચોકૂખું છે. પરિગ્રહમાં 'ગ્રહ' ધાતુ છે. 'આદાન' શબ્દ અહીં મેલ્યો. 'ગ્રહ'માત્રથી ઉપાદાન આવે તેમ હતું. અહીં 'પરિ' ઉમેરી દીધો. 'બહિદ્ધા' શબ્દમાં જે ગૌરવ હતું. સ્વસ્વભાવ, સ્વપરિણતિથી બહાર નીકળી જવું. તેને બદલે 'મૈથુન' શબ્દ રાખ્યો તેથી ટૂંકો અર્થ આવે 'આદાન' શબ્દથી અર્થમાં વધારો થાય, છતાં તે કરવાની જરૂર જ હતી.

વક્ર અને જડપણાને લીધે પાંચ મહાવ્રત.

જગતમાં નિયમ છે કે કાયદો કર્યા પછી ખૂંચ નીકળે. કાયદાની મકસદ લોકો ન સમજે ત્યારે તેમાં સુધારો કરવો જોઇએ. લોકોની વક્રતા કાયદાનો સુધારો માગે છે. મહાવીરના વખતમાં જીવો વક્ર અને જડ છે. તેને અંગે સુધારો કરવો આવશ્યક છે; નહિ તો શબ્દાર્થમાં ઉતરી જાય. અને તેથી બહિદ્ધા-બહાર જવું-આત્માની પરિણતિમાં બહાર જવામાં પાપ લાગે

તેટલું મૈથુનમાં લાગે એમ માને.

કાયદામાં સુધારો.

પહેલાં કોર્ટ સજા કરતાં લખતીઃ ફાંસીએ ચઢાવવું. વચમાં એક ગુનેગાર આવ્યો. સાચો ગુન્હો કરેલો. બેરીસ્ટર (barrister) ચૂપ રહ્યો. કેસ ચાલવા દીધો. આખા કેસમાં 'ચૂં' બોલતો નથી. બેરીસ્ટરને ઊભો રાખેલો શા કામનો? જજમેન્ટ (judgement) થઈ ગયું. ફાંસી દેવા લઈ ગયા. ફાંસીએ લઈ ગયાં. ગળે ફાંસો નાંખ્યો. પાટીઉં ખસેડવા જાય ત્યાં ભંગીનો હાથ ખસેડ્યો. ખબરદાર, વાંચો તમને હુકમ કેટલો છે? ફાંસીએ ચઢાવવો. હવે ખસી જાઓ. ખસવું પડ્યું ને તે છૂટી ગયો. તેથી હવે લખાય છે કે જીવ જાય ત્યાં સુધી લટકાવી રાખવો. ફાંસીએ દેવો તેમાં તત્ત્વ એ જ હતું. અત્યારે તત્ત્વ એ જ છે. કાયદાની ચુંગાલમાંથી નીકળી જવા માગે ત્યારે કાયદામાં સુધારો કરવો પડે. તેમ ચોવીસમા તીર્થંકરના શાસનમાં જીવો વક્ર અને જડ છે તેથી શબ્દો પકડે.

વ્રત લેતાં પરિણામ.

જે વખત વ્રત લેવા તૈયાર થયા તે વખતે પરિણતિ કઇ હતી? ત્રસને મારવો નહિ એટલાં પચ્ચક્ખાણ લીધાં. ગાવ છો પચ્ચક્ખાણને. જાત્રા કરવા જાઓ છો, નીચું જુઓ, લીલોતરી સાચવો તો અનંત જીવો બચી જાય છે. કોઈ કહે કે આપણે ક્યાં પચ્ચક્ખાણ છે? ત્યારે શું તમે સ્થાવર જીવની હિંસાના પાપ માનવાથી છૂટા છો? લખાણું તે વંચાણું. ભાવાર્થ વિચારો! સ્થાવરની હિંસા છોડી શકું તેમ નથી માટે ત્રસના પચ્ચક્ખાણ કર્યાં છે.

ત્રસની હિંસાવાળા અંગે

સમ્યક્ત્વ થયું ત્યારે શું ધાર્યું ? હિંસા છૂટી શકે એમ નથી તે વાત કયાં રહી ? શબ્દની ચુંગાલમાંથી નીકળી ગયા, નહિતર હિંસામાત્ર વર્જવાની હતી. જેમાં અર્થદંડ હોય, તે વર્જી શકતો નથી તેની જુદી વાત. પણ આસક્તિ, અશક્તિ ન હોય તેવી હિંસાને ન વર્જી શકો ? ઘરના ચૂલાના આરંભપરિગ્રહો છોડવા તમે અશક્ત છો. આસક્તિને લીધે એ તમારાથી ન છોડાય. જાત્રા કરવા જાઓ ત્યારે તારા ભાઈએ કેમ કર્યું ? એ પ્રશ્નાવલી. કારણકે નિવૃત્તિનો વખત. પણ આત્માના ગુણો કોઈ દિવસ વિચાર્યા ? તીર્થંકરના ગુણ ગાતા ગાતા જવું, એ કરવું નથી, કુથલી કરવી છે; ઊંટવિદ્યા કરવી છે, કોઈ કહે લીલોતરી છે તો કહેઃ આપણે કયાં પચ્ચક્ખાણ છે ? આ ચુંગાલમાંથી નીકળી જવાનો ધંધો. પણ ખરી વાત તો એ હતી કે પ્રમાદ થયો, મારૂં ધ્યાન ન રહ્યું, એ વસ્તુ હતી. જેમ આજ કાલ ચાલાકી કરીને ચુંગાલમાંથી નીકળી જવાનાં વાંકયો બોલાય છે તેમ વક્ર-જડો બોલે તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

બહિર્ધા-બહાર નીકળવું-બહાર ન નીકળીએ એવો ભાવાર્થ કરે. જેમ જગતમાં ચાલાક લોકો કાયદાની ચુંગાલમાંથી નીકળવાને કટિબદ્ધ થાય તેમ અહીં શબ્દ પકડી લે માટે 'મોઘમ' શબ્દને બદલે ચોક્ખો શબ્દ 'मेहुणाओ वेरमणं' કરવો પડયો.

'मेहुणाओ वेरमणं' જુદું કહેવાનું તાત્પર્ય

ચોપડામાં એક રકમ ખોટી હોય તો બેઈમાન. બે મળીને એક મહાવ્રત થાય છે, છતાં એકના ભંગે તેઓ આખા મહાવ્રતનો ભંગ સમજતા હતા. કારણકે બે મળીને એક પ્રતિજ્ઞા હતી. પણ વક્ર-જડો એક ભાંગે તો અડધી રહે એમ કરવા માંડે. આ

કર્યું, પણ આ તો રહ્યું ને ? ના. અંશભગ્ને પણ સમગ્રભગ્ન છે. જેમ ક્રોધ, માન, માયા, કે લોભમાંથી ગમે તેનાથી જૂઠું બોલે તો પાપબંધ તેમ બેમાંથી ગમે તેનો ભંગ થાય તો મહાવ્રત જાય તેવું વક્ર-જડો ન માને તેને લીધે પ્રતિજ્ઞાના શબ્દો જુદા આપવા જોઈએ તેથી 'मेहुणाओ वेरमणं' ચોકખા શબ્દો કહ્યા. કાયદાવાળાઓએ આટલા કાયદા સુધાર્યા છે, સુધારાના રાફડા-જે ફેરવવા જાઓ તો એકાદ પાનું ફાટયા વિના ન રહે. મૈથુનથી સર્વથા વિરમવું તેનું નામ ચોથું મહાવ્રત. સુધારાની ચિઠ્ઠીનો પાર નહિ. ત્રુટિનાં ચિઠ્ઠાં લાગવાં માંડ્યાં ત્યારે તત્ત્વાર્થકારે લખ્યુંઃ मिथुनं—स्त्रीपुंसयोर्मिथुनभावो मिथुनकर्म वा मैथुनं (अ० ७ सू० ११ भा०) અર્થાત્ વેદોદયથી સ્ત્રીપુરૂષનું થવાવાળું કર્મ તે મૈથુન.

'सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं' શા માટે ?

પ્રશ્ન-'આદાન' શબ્દ પ્રસિદ્ધ હતો તે કેમ ન રાખ્યો ? સમાધાન—બાવીસ તીર્થંકરના શાસનમાં જીવો સરલ, બુદ્ધિશાળી હતા-વક્ર ન હતા. આ તો વક્ર-જડ એટલે ગ્રહણમાત્રના પચ્ચક્ખાણથી પાટી પકડી એટલે વ્રત જાય માટે લેવુ જ નહિ એમ ઉત્સર્ગે જ લેવાનો અર્થ કરે. અને લેવા માત્રનાં પચ્ચક્ખાણ છે તેથી આહાર, પાણી, વસ્ત્ર લો તો કહે કે મહાવ્રત ભાંગ્યું. બાવીસ તીર્થંકરના શાસનમાં સરલ, બુદ્ધિશાળી હોવાથી ન લેવાની ચીજ લેવી તે 'આદાન.' કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું નથી, તેમ સમજે છે. અમારે પાળવું નથી, પણ તમે લીધેલાં પચ્ચક્ખાણ તોડયાં તેમ બોલે. કસોટી આવે તો સોનાની પરીક્ષા થાય. કાશ્મીણ પત્થર આવે તો સોનું ઘસાય. માર્ગના ખપી પ્રેરણા કરનારા હોય તેને ગુણ મળે. જેને માર્ગ

ડોળવો છે તે આવે તો શું થાય? આદાનમાત્રનું પચ્ચક્ખાણ હતું. લો એટલે મહાવ્રત ગયું-આવા વક્ર-જડો પાકે, ત્યારે તેને ઠેકાણે રાખવા એ શાસ્ત્રકારનું કામ છે.

માતા છોકરાંને પોષે એ દૃષ્ટાંતથી વક્ર-જડના ધર્મની ઘટના

માતા ૫૦ વર્ષના, ૧૫ વર્ષના અને પાંચ મહિનાવાળા છોકરાઓને પોષે. ૫૦ વર્ષનો છોકરો છે તે છે છોકરો પણ તેને દૂધ પાવું, કે છાતીએ લગાડવું ન હોય. ૫૦ વર્ષવાળાને ૫૦ વર્ષવાળાની પેઠે પોષવો પડે. માતાનું તત્ત્વ પોષવામાં છે. ચાહે તો જૂદી રસોઇ કરાવીને, રોટલો આપીને અગર દૂધ પાઈને. શાસ્ત્રકારને વક્ર-જડને જુદા મેલ્યા પાલવતા નથી; નહિ તો પાઠ ફેરવવા પડત નહિ.

પાંચ મહાવ્રતો કેમ કહ્યાં? છેલ્લા પાઠો કેમ ફેરવ્યા? બધું વક્ર-જડપણાને આભારી છે, છતાં એને માર્ગે લાવવો એ શાસ્ત્રકારનું ધ્યેય છે. ઋજુ-પ્રાજ્ઞ એકલા માર્ગે આવે એમ નહિ, પણ ઋજુ-જડ, ઋજુ-પ્રાજ્ઞ, ને વક્ર-જડ એ બધાને માર્ગે લાવવા જોઇએ. એ શાસન-શાસ્ત્રકારનું ધ્યેય છે.

ઘરાકના દૃષ્ટાંતથી મહાવ્રત ફેરવવાની ઘટના

દુકાન પર ચાર પૈસાનું ઘરાક આવે 'ભાવ કહો' એમ એ કહે તે વખતે શેઠ! સાચું બોલો. એટલે તમને 'જૂઠાબોલા' તમારી દુકાન પર આવીને કહી જાય છે પણ આંખ લાલ થતી નથી. માલ ખપાવવાનો મુદ્દો છે. ઊલટું તમને એ ઠરાવે જૂઠા, તમે કહો છો ભાઇ, તું તો રાતદહાડાનો ઘરાક. ચાર પૈસાની લાલચ માટે કહો છો-જૂઠા જણાવનારને વળગો છો. તો જગતનું કલ્યાણ કરવાને કટિબદ્ધ થયેલા વક્રને ધર્મના રસ્તે લાવવા માટે

એમ કેમ ન કરવું પડે? માટે મહાવ્રતો ફેરવવાં પડયાં.

વક્ર–જડ માટે શબ્દ પલટો

પ્રજાની જોડે રાજા અને પ્રધાન ગાંડા થયા, પણ ગાંડપણમાં કર્યું શું? ઘરમાં નાંખવાનું. વક્રોને સમજાવવા ખરા, પણ પોતાનું ખુએ તો વક્રના વક્ર. માત્ર શબ્દ ફેરવ્યો. બહિદ્ધાની જગોપર મૈથુન અને આદાનને બદલે 'પરિગ્રહ' શબ્દ રાખ્યો, પણ છૂટી નહિ. સંવર, નિર્જરા, અને મોક્ષમાર્ગનું ધ્યેય તો રાખવું જ જોઇએ, તેથી ન્યૂનતા કહી શકીએ નહિ; પણ શબ્દ ફેરવ્યો.

'પરિગ્રહ' શબ્દ વાપરવાનો ખુલાસો

પ્રશ્ન—સવ્વાઓ પરિગ્ગહાઓ વેરમણં કેમ? જો સવ્વાઓ.ગહાઓ મેલે તો અશન, પાન લીધું તો તમારૂં મહાવ્રત ગયું એમ કહે અને ઉપકરણ લેવામાં પણ મહાવ્રત કાઢી નાખે. આજ કાલના ઉચ્છૃંખલો બોલે છે કે–તમારે પરિગ્રહનું પ્રમાણ, તો ચેલા કરવાનાં પ્રમાણ નહિ?, આ બોલનારો 'પરિગ્રહ' શબ્દ સમજ્યો નથી. પરિગ્રહ ક્યાં છે? આટલા સાધુ ફલાણાના ફલાણા એમ કોઈ જગ્યા ઉપર લખાવ્યું?, ના; કારણકે નામના તરીકે અહીં નથી. લોકો કહે તેમાં એને શું પંચાત? પોતાના તરીકે હોત તો પ્રતિબંધ. તો પછી કાયદાની સામે શા માટે થયા?, શાસનને માટે. કેટલાકને ગાયકવાડી રાજ્યમાં ગયાને વર્ષો થયાં અને જશે કે નહિ?, તે પ્રશ્ન. પણ અહીં તો શાસનની સેવા, બીજાની સેવા નહિ. દીક્ષાની વિરૂદ્ધ છે માટે બોલવું છે.

મૂળ વાતમાં આવો—

અહીં 'પરિ' ઉપસર્ગ મેલ્યો છતાં બૂમ મારે છે, તો ન મેલ્યો હોત તો શી દશા થાત?

ગુરૂમહારાજ દીક્ષા દેતાં જણાવે છે કે આ દીક્ષા હું

નથી દેતો, પણ ક્ષમાશ્રમણ દે છે. હું તો પ્રતિનિધિ છું. વક્ર-જડોના વાંકા કોથળામાંથી કરડે તેવાં બિલાડાં નીકળે તેથી શાસ્ત્રકારોએ બચાવ રાખ્યો, પણ રાખેલો બચાવ સૂઝે નહિ તેને શું કહેવું. જો તે ન રાખ્યો હોત તો શું થાત? 'પરિગ્રહ' શબ્દ ન રાખ્યો હોત, અને 'આદાન' કે 'ગહાઓ' પાઠ રાખ્યો હોત તો તે કૂતરાઓ વળગ્યા વિના રહેત જ નહિ, પણ શાસ્ત્રકાર સર્વજ્ઞ છે. તેથી વક્ર-જડ માટે તેટલું કરવાની જરૂર હતી.

પરિગ્રહની વ્યાખ્યા

परि એટલે समन्तात् અર્થાત્ સ્વમાલિકી તરીકે ગ્રહણ કરવું તેનું નામ 'પરિગ્રહ.' દીક્ષાનો વેષ એ પરિગ્રહ નથી. કારણકે ગુરૂએ સંયમ પાલન માટે તે આપ્યો છે. સરકાર તરફથી પોલીસ (police)ને ડ્રેસ (dress), પટા આપવામાં આવે છે. તેથી લોકો પોલીસને ઓળખે છે, છતાં માલિકી તો કોર્ટ(court)ની જ છે. પોલીસના ડ્રેસની માલિકી પોલીસની નથી.

આચાર્યો પણ પૂર્વાચાર્યોને આધીન છે

શાસન-સેનાના ડ્રેસની માલિકી આચાર્યની છે, તો આચાર્યને પરિગ્રહ લાગશે?, જેમ કોર્ટ ડ્રેસથી બચતી નથી તેમ આચાર્ય નહિ બચે?, ના. તને જો સમજણ પડે તો આચાર્ય પહેલેથી બચેલા છે. કારણકે પાક્ષિક અતિચારમાં જણાયું છે કે એ મારૂં નથી. મારા આચાર્યનું છે. આથી આચાર્યે ઉત્તર દીધો કે મારા આચાર્યનું છે (आयरियसंतियं,-क्षामणकसूत्रम्). રાજાનું રાજ્ય નથી; શહેન-શાહતનું રાજ્ય છે. રાજ્ય જ્યોર્જનું નથી, પણ પાર્લામેંટ (parliament)નું. સાધુઓ કે આચાર્ય વસ્તુના માલિક નથી; આચાર્યની પરંપરા માલિક છે અને તેટલા જ માટે परिग्गहाओ કહેવું પડ્યું. 'પરિ' ઉપસર્ગ લગાડીને ચોકખું કરી દીધું કે

જો મમત્વ ભાવે લેવામાં આવે તો તેનું નામ પરિગ્રહ. આથી જ ઉમાસ્વાતિજીએ વકો થયા તેમણે શાસનમાં લેવા જે 'પરિગ્રહ' શબ્દ રાખ્યો હતો તેનો અર્થ મૂર્ચ્છા કર્યો (मूर्च्छा परिग्रहः; तत्त्वार्थ અ૦ ૭ સૂ૦ ૧૨).

મૂર્ચ્છા ન કહેતાં પરિગ્રહ શા માટે?

પ્રશ્ન–सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं ને બદલે सव्वाओ मुच्छाओ वेरमणं કહી દેવું હતું ને?

જ્યાં સુધી સરાગ દશા ત્યાં સુધી મહાવ્રત આવે નહિ. મહાવ્રત આવ્યા વિના–સરાગ દશા ગયા વગર મહાવ્રત ન ગણાય તો શા માટે सव्वाओ मुच्छाओ वेरमणं ન રાખ્યુ.

તમારે 'મૂર્ચ્છા' કહો કે 'પરિગ્રહ' કહો એ એક જ વાત છે. અને જો 'મૂર્ચ્છા' એ પરિગ્રહનું લક્ષણ છે તો જ્યાં મૂર્ચ્છા ત્યાં પરિગ્રહ; અને જ્યાં પરિગ્રહ ત્યાં મૂર્ચ્છા એમ થયું. તો પછી જ્યાં મૂર્ચ્છા થઇ ત્યાં મહાવ્રત ભાંગ્યુ કે નહિ? ઉ૦–તમારા હિસાબે ક્ષીણમોહનીય એટલે વીતરાગ–તે થયા સિવાય મહાવ્રત હોય નહિ, પણ અહીં તેમ નથી. અહીં તો પરિગ્રહ તરીકે ગણાતા પદાર્થો-વિષયક જે મૂર્ચ્છા તે પણ 'પરિગ્રહ' છે. અને પરિગ્રહ તરીકે ગણાતા પદાર્થોમાં જે મૂર્ચ્છા તે દ્રવ્ય–પરિગ્રહ તો જે વસ્તુ પરિગ્રહ તરીકે ગણાય તેમાં જો મૂર્ચ્છા હશે, તો તો ન લો તો પણ તમારે 'પરિગ્રહ' છે. તે વ્રત છે ને? ના. સર્વથા પરિગ્રહથી વિરમવું તે. ધન, ધાન્ય તે 'પરિગ્રહ,' પણ વસ્તુમાત્ર પરિગ્રહ નથી. અમારી પ્રતિજ્ઞા કઇ? પરિગ્રહથી વિરમવું. આ તો પરિગ્રહ નથી ને? એમાં અમે મૂર્ચ્છા રાખીએ તો મહાવ્રતમાં વાંધો નહિ. ધર્મોપકરણ સિવાયના પદાર્થો લઇએ તો જ વાંધો. આવું થઈ જવા માંડે માટે परिग्गहाओ वेरमणं રાખ્યું તેમાં "લેવા

ગઈ પૂત ખો આઈ ખસમ જેવું થયું ”

સંયમના ઉપકરણમાં પણ મૂર્ચ્છા ન રખાય

જો ઓઘો નવો હોય ને પૂજવું હોય તો આ નવો ઓઘો છે. ઓઘાથી અદ્ધર આકાશ પૂજાય છે. ચારિત્રના પાલનને માટે જે વસ્તુ લીધી, તે વસ્તુ રખાય ને ચારિત્રનો ચૂરો થાય તેનો અર્થ શો?

કદાચ ઉપગરણ ઉપર શાહીની કલમ પડી ને ડાઘ લાગ્યો તો 'એ. હે.' શા માટે? આત્માને કર્મબંધનથી બચાવવા માટે દ્રવ્ય થકી થતી હિંસા બચાવી લેવી જોઇએ. તે બચાવવાનું સાધન તેમાં ડાઘ લાગ્યો તેથી પૂજવામાં વાંધો આવવાનો નથી. ઉપકરણ છે સાધન એમ કહેવાવાળા-એવું કહીને આત્માને છેતરવાવાળા છે. **ઉમાસ્વાતિ-શય્યંભવસૂરિ**ને નામે જે સંયમસાધન સિવાયની ચીજ છોડી તેથી મહાત્મા થઈ ગયા એમ માનશો નહિ. નિર્મમત્વ ભાવનું ધ્યેય ચૂકયા તો દોષ જ છે. જેવી રીતે ઉપકરણ સિવાય-ધર્મ સાધન સિવાયની વસ્તુ છોડવાની છે તેમ તેમાં પણ મમતા છોડવાની છે. તેથી ઉમાસ્વાતિજીને मूर्च्छा परिग्रहः રાખવું પડ્યું અને શય્યંભવસૂરિને પણ મૂર્ચ્છા એ જ પરિગ્રહ રાખવું પડયું. (मुच्छा परिग्गहो वुत्तो इय वुत्तं महेसिणा ॥ दश० गा० २३०) અન્યોન્યાશ્રય ટાળવા માટે મહાવ્રતમાં 'परिग्गहाओ वेरमणं' કહેવું પડયું.

મનુષ્યદેહ મોક્ષની નીસરણી છે

બીજી વાત દૂર રહી. આ તો ઉપકરણ છે. સારૂં રહ્યું તો શું? બગડે તો શું? મોક્ષની નીસરણી તે મનુષ્યદેહ. જેમ નીસરણી સિવાય મેડે નહિ ચઢાય, તેમ મનુષ્યના દેહ સિવાય કોઈ મોક્ષે જતો નથી, ગયો નથી અને જશે નહિ.

ઉપકરણ વિના પણ મોક્ષે ગયા છે. પણ મનુષ્ય-દેહને પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઇ મોક્ષે ગયો નથી. છતાં એ કામનો છે એમ બોલીશ નહિ. સંયમની લાઈન (line)માં ચઢેલો મહાપુરુષ આમાં શું થાય છે એમ ન બોલે.

જ્યારે ભૂખ ભાંગવા માટે રોટલી છે તો પછી તે રોટલી ચાહે તો વાડકામાં કે થાળીમાં મળી હોય તો થાળીવાડકાની શી લડાઈ? જેને રોટલી માટે દોડવું છે તેને તકરાર શાની?

નવી વહુનું વાછરડાને રોટલો ખવડાવવું

લગ્ન થાય છે. વહુ પહેલવહેલી ઘેર આવે, ત્યારે ઘરનું કામ ન બતાવાય. ઘેરે ગાયનું વાછરડું હોય. વાછરડાને રોટલો ખવડાવવાનું કામ બતાવાય. તેમાં પણ રોટલો ખવડાવવો હોય તો માચી સાસુ માંડી દે છે. બે મિનિટ માટે વાછરડું સાચવવાનું મટ્યું. સાસુ કકડા કરી આપે, તે કકડા વહુ વાછરડાને આપે છે. વાછરડાને નવી વહુ છે કે જૂની તે જોવાનું નથી. વાછરડાને તો રોટલાનો કકડો આવ્યો તેથી એ આંખ મીંચીને ચાવે છે. એ મતલબ નવી કે જુની વહુ સાથે નથી; મતલબ રોટલાથી છે.

સાધુએ લેવું જોઇતું વાછરડાનું દૃષ્ટાંત

તારે મતલબ દશીથી છે કે જયણાથી છે? જો જયણાથી હોય તો વાછરડાના જેટલી અક્કલ રાખે તો બસ.

પુસ્તકના પૂઠામાં મમતા કરવા જતાં સૂળથી રસ્તો ભૂલે

પુસ્તક એટલે આત્માને જ્ઞાન મેળવવાનુ સાધન. પુસ્તકના બચાવ માટે પૂંઠું છે તે પૂંઠું 'લાલ ને ધોળું થાય તેમાં શી દશા? બહાર ભૂલવાનું તો દૂર રહ્યું પણ આંગણામાં કાં ભૂલે છે? મોક્ષનું સાધન કેવળજ્ઞાન, જિનવચન, પુસ્તક છે. પૂંઠું પાટી તો સાધનના સાધનનું સાધન છે. આંગણામાંથી રસ્તો

ભૂલ્યો તો તે મળવાનો ક્યાંય? આ તો બધાં સાધન છે; પણ દેહ તો ખુદ નીસરણી છે. વળી દૂર(વ્યવહાર)નયની અપેક્ષાએ મોક્ષનું પરિણામી કારણ માનીએ તો પણ ચાલે. હાડકાં, માંસને મોક્ષ થવાનો કે આત્માને? તે બધાં માંહોમાંહે આવ્યા છે. શરીરમાં આ 'આત્મા' આ 'શરીર' એમ વિભાગ થઈ શકે નહિ. બે એકરૂપે રહેલા હોય, એક લોટામાં દૂધ ને પાણી ભેગાં થયાં, ભલે ભેગાં થયાં પણ અગ્નિના સંયોગે પાણી બળી જશે. પણ ભેળાં છે ત્યાં સુધી આ દૂધ, આ પાણી કહી શકીએ નહિ. તેમ આ જીવ, આ શરીર, આ આત્મા કહી શકીએ નહિ. મોક્ષની નીસરણી જેવું શરીર મોક્ષને અપાવી દેનાર એવું શરીર એના તાડનના, વધના પ્રસંગે સહન કરવા તૈયાર થયો છે. તો પુસ્તકનું પૂઠું ફલાણા રંગનું શા માટે થાય છે?

કોટિધ્વજને પણ દરિદ્ર અવસ્થા આવી પડે ત્યારે ઉકરડાની જગ્યાના ઉમળકા આવે. આટલી જગ્યા કેમ જાય છે? હજારો લાખોની મિલકત છોડીને નીકળ્યો પછી ઉકરડામાં રંગ આવ્યો, શાથી? દરિદ્રતા આવી તેથી ઉકરડામાં ઉમળકા છે.

વક્ર-જડને ફેરવવા મહાવીરે શબ્દ ફેરવ્યો

ઉમાસ્વતિએ પૂંછડું વળગાડયું-સાધન સિવાયનું છોડયું તેથી પરિગ્રહથી બચ્યા તેમ માનશો નહિ. મોક્ષના સાધનભૂતમાં મૂર્ચ્છામાં ઉતરશો તો મૂર્ચ્છામાં (પરિગ્રહમાં)જ છો. આથી જ ઉપકરણની મૂર્ચ્છા છોડાવી, જગતના વક્ર-જડોને ફેરવવા મહાવીરને શબ્દ ફેરવવો પડયો.

પ્રશ્નપરંપરા

પ્રશ્ન—હવે આ પાંચ કેમ? છ, સાત કેમ નહિ? એક, બે કેમ નહિ? મહાવ્રત કેમ? શ્રાવકોનાં વ્રતો હોય

છતાં શ્રાવકને માટે અણુવ્રત શબ્દ કેમ છે? એ જગો પર શાના વિશેષણ જોડો છો? એ જગો પર વિશેષણો કેમ? બીજા બધાએ યમ નિયમ રાખ્યા ને તમે વ્રત કેમ ગોઠવ્યા? મહાવ્રત કેમ રાખ્યાં? પાંચ મહાવ્રતો છે સીધું કહી દો. જ્યાં બીજું ક્રિયાપદ ન હોય ત્યાં 'અસ્' મેલી દેવાય છે છતાં 'पण्णत्ता' કેમ કહેવું પડયું તે વગેરે આગળ જણાવાશે.

વ્યાખ્યાન ૩

ઠાણાંગજી નામના ત્રીજા અંગની અંદર પાંચમા સ્થાનની અંદર પહેલું સૂત્ર જણાવતાં જણાવ્યું કે પાંચ મહાવ્રતો કહેલાં છે. અહીં એ વિચાર કરવાની જરૂર છે કે પંચ મહાવ્રતપણું કે પાંચપણું સિદ્ધ હતું તેનું મહાવ્રતપણું કહેવા માગે છે? અગ્નિ ન બળેલું હોય તેને બાળે તેમ શાસ્ત્ર અપ્રસિદ્ધને સમજાવે.

શાસ્ત્રનું લક્ષણ

અપ્રસિદ્ધ વાત કહે તો જ શાસ્ત્ર સફળ કહેવાય. પાંચ વેપારી ભેગા મળ્યા હોય તેમાં કોઇ ૫×૫=૨૫ બોલે તો મગજ ફરી ગયું છે એમ માને છે. કોને જણાવવા બોલ્યો? બધાને છોકરા ધાર્યા? પ્રસિદ્ધ વાતને કહેવાવાળો બીજાને ગાંડા ગણવાવાળો ગણાય. આમ કહેનારો પોતે ગાંડો ગણાય. તેમ શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ વસ્તુને જણાવવા બેસે તો શાસ્ત્રકારપણાની યોગ્યતા પામે નહિ. તેથી અપ્રસિદ્ધ અર્થને જણાવે તો જ શાસ્ત્ર એ શાસ્ત્ર છે.

અર્થ ને કામ સ્વયંસિદ્ધ છે

સ્વતંત્રવિધાન તરીકે અને અનુવાદ તરીકે એમ બે રીતે વાતો હોય. જે વસ્તુ જગતમાં સિદ્ધ હોય તેનો અનુવાદ કરે તેની શાસ્ત્રને અડચણ નથી. તેમજ જે વસ્તુ દુનિયાને સમજવામાં ન આવી હોય તેનું વિધાન કરે. જેમ અર્થ અને કામ, સાવદ્યપણાને લીધે ઉપદેશ કરવા લાયક નથી, તેમજ સિદ્ધ હોવાથી પણ તેનો ઉપદેશ કરવો લાયક નથી. વળી ઔદયિક કર્મના ઉદયથી સિદ્ધ થવાવાળી હોવાને લીધે તેનો ઉપદેશ કરવો શાસ્ત્રકારને લાયક નથી. જીવોને સિદ્ધ ન થયેલા ધર્મ ને મોક્ષ સ્વયંસિદ્ધ નથી. પણ અર્થ અને કામ ચારે ગતિમાં સિદ્ધ થયેલા છે.

ચાર પુરુષાર્થની વ્યાખ્યા

અર્થ શબ્દથી ભોળા લોકો પૈસાને પકડે છે, પણ 'અર્થ' શબ્દથી પૈસો ન પકડતાં 'બાહ્ય સુખનાં સાધનો' એમ સમજવું જોઈએ. આત્મીય સુખ એનું નામ 'મોક્ષ'; બાહ્ય સુખ એનું 'અર્થ'. બાહ્ય અભ્યંતર સુખ અને તેનાં સાધનો મળીને ચાર પુરુષાર્થ થાય છે. પુરુષાર્થનો અર્થ ઉદ્યમથી મેળવાય. અર્થ અને કામની અપેક્ષાએ પુરુષો પ્રયત્ન કરે તે અને ધર્મ અને મોક્ષની અપેક્ષાએ પ્રયત્ન કરે તે 'પુરુષાર્થ' કહેવાય. પુરુષે ઈચ્છેલી ચીજો 'પુરુષાર્થ.' અહીં ઉત્તમ પુરુષાર્થ નથી કહ્યું પણ સામાન્યપણે 'પુરુષાર્થ' કહેલો છે. હવે જો તેને પકડી લે તો હેય, જ્ઞેય ને ઉપાદેયના વિભાગને જાણતો નથી, માનતો નથી એમ ગણાય. ત્યારે વિભાગ કરવામાં અર્થ ને કામ હેય-છાંડવા લાયક પુરુષાર્થ. હેય હોવાથી સવ્વાઓ મેહુણાઓ વેરમણં, સવ્વાઓ પરિગ્ગહાઓ વેરમણં એમ શાસ્ત્રકારો કહી શકયા.

પરસ્પર વિરોધવાળું વચન શાસ્ત્રકારનું ન હોય

પ્રશ્ન-એક બાજુ અર્થ ને કામ રાખવાનું કહે અને બીજી બાજુ સવ્વાઓ મેહુણાઓ–સર્વથા વિરતિ બતાવે, તો વચનનો ઢંગધડો કેમ ગણાય?

જેના વચનમાં પરસ્પર વિરોધ આવે તે શાસ્ત્રકાર કહેવાય નહિ, તો સર્વજ્ઞ ક્યાંથી મનાય?

આવું બતાવે તો શાસ્ત્રકારપણાથી બાતલ થઇ જાય.

પ્રતિમાનું પૂજન

જિનેશ્વરની પ્રતિમાની પૂજા અમુક હદે કરવા લાયક છે અને અમુક હદે છોડવા લાયક છે. શ્રાવકધર્મમાં હોય ત્યાં સુધી પૂજા ન કરે તો વિરાધક. સાધુધર્મમાં આવેલો પૂજા કરે તો વિરાધક. આ પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે કે નહિ? નથી. અધિકારી જુદા રાખ્યા.

પૂજનમાં વૈદ્યના ઔષધનો ન્યાય

વૈદ્ય ગરમીવાળાને સૂંઠ, ગરમ પદાર્થ ખાવાની મનાઇ કરે. વાયુના દરદીને એ ખાવાની એ સલાહ આપે તો તેથી પરસ્પર વિરૂદ્ધ ઉપદેશવાળો ગણાય ખરો? જેવો રોગી તે પ્રમાણે દવા. અધિકારીને અંગે એક વસ્તુ લેવા લાયક, તે જ બીજા અધિકારીને છોડવા લાયક કહે તેમાં વિરોધ નથી. જેમકે વૈદ્ય દરદીના ભેદને સમજીને ઔષધો ને કરી ભિન્નભિન્ન બતાવે તે અહિત કરનારો કહેવાય નહિ. શ્રાવક અધિકારી હોય ત્યારે પૂજાની કર્તવ્યતા જણાવે; સાધુ અધિકારી હોય તો તેને પૂજાનો નિષેધ જણાવે. તેમાં આશ્ચર્ય શું?

સાધુ પૂજા કેમ ન કરે

શ્રાવકે પૂજન કરવું જ જોઇએ. એમાં આરંભસમારંભ

નથી માનતા? જો પૂજા સાવદ્ય હોય તો સાધુએ એ ઉપદેશ આપવો નહિ, અને જો ઉપદેશ આપવાનો નથી તો પછી કર્તવ્ય જ છે એમ કહી શકાય જ નહિ. અને જો નિરવદ્ય હોય તો સાધુને કરવામાં વાંધો નથી.

પૂજાનું સ્વરૂપ અને એનો અનુબંધ

પૂજા સ્વરૂપે સાવદ્ય. દેખાવમાં છકાયની વિરાધનાવાળી, પણ અનુબંધે-ફળ તરીકે નિર્જરારૂપ છે. પ્રશ્નકાર-જ્યારે સ્વરૂપે સાવદ્ય છે અને પરિણામે નિર્જરા કરનારી છે તો સાધુએ કેમ ન કરવી? સમાધાન-સાધુએ સ્વરૂપે સાવદ્યમાં જવાની જરૂર શી? આ જગો પર કેટલાકો કહે છે કે-સ્વરૂપે સાવદ્યના નામે અલ્પ પાપ માનવું જોઈએ, જો જિનેશ્વરની પૂજામાં અલ્પ પાપ બંધાય છે, ભલે ઘણી નિર્જરા થતી હોય, એમ માનીએ તો સાધુઓથી તેનો ઉપદેશ થઇ શકે નહિ.

અશુદ્ધ દાનના ઉપદેશની માફક પૂજાનો ઉપદેશ ન અપાય

શુદ્ધ દાન એકાંત નિર્જરાનું કારણ, અશુદ્ધ દાન અલ્પ પાપ ને બહુ નિર્જરાનું કારણ; પણ સાધુથી અશુદ્ધનો ઉપદેશ દેવાય નહિ. સુપાત્રને અસૂઝતું આપવું તે 'અશુદ્ધ દાન.' સાધુને અફાસુ, અનેષણીય દેવામાં આવે તે 'અશુદ્ધ દાન.' સુપાત્રે દાન દેજો, તેમ અસૂઝતું પણ દેજો એમ સાધુથી કહેવાય નહિ. જો અશુદ્ધ દાન અલ્પ પાપવાળું ને બહુ નિર્જરાવાળું હોય તો તેનો ઉપદેશ દેવાય નહિ. તો પછી પૂજાની અનુમોદના શી રીતે? કોઈ કહેઃ અસૂઝતું દે તે નિગોદિયા થાય.

સમાધાન—રેવતી શ્રાવિકાના દાનનો પ્રસંગ

મહાવીર સરખા તમામ ઉપસર્ગો, પરીષહોમાં પાર

ઉતરેલા, તે વખતે વીર્યાંતરાયનો ક્ષયોપશમ હતો, ક્ષય ન હતો. કેવળીપણામાં વીર્યાંતરાયનો સર્વથા ક્ષય થયેલો છે. જે ક્ષયોપશમ વખતે પરીષહો, ઉપદ્રવો અને ઉપસર્ગો સહન કરવાવાળા હતા, તેવાને પણ **રેવતી** શ્રાવિકા આધાકર્મી બનાવીને વહોરાવે છે. (સાધુને અંગે કરે તો આધાકર્મી). પણ **મહાવીર** વહોરતા નથી. કારણકે કેવળ ભગવાન માટે કરેલો છે. આથી સ્વમુખે પ્રભુ **મહાવીર** જણાવે છે કે મારે માટે કર્યો છે. વિચારો! ભગવાન માટે આહાર તૈયાર કરનાર **રેવતી** શ્રાવિકા નિગોદમાં ગઈ ને? મન માને તેમ બોલવાવાળા છે. શાસ્ત્રો જોવાં નથી, સુખ છે માટે કાંઇ બોલવું. તેવાઓની અપેક્ષાએ **રેવતી** નિગોદમાં જવી જોઇએ ને? પણ તેમ બન્યું નથી. 'અલ્પ પાપ' શબ્દમાં પણ નિર્ભય પાપભીરૂ ન હોય. 'અલ્પ પાપ'નો અર્થ ક્યાં જઇને ગોઠવાય છે? અશુદ્ધ દાન અલ્પ પાપ ને બહુ નિર્જરા કરાવનાર છે. એનું કરવું, કે અનુમોદવું સાધુને હોતું નથી. તો પછી સાધુથી પૂજાનો ઉપદેશ કે અનુમોદન ન થાય ને? થોડું પણ પાપ થાય, તો सव्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि નહિ રહે. આ અશક્તિનો વિષય નથી, આ તો જાણી જોઇને બોલે છે ને?

સ્વરૂપે હિંસા

સ્વરૂપહિંસામાં જો પાપબંધ માની લેવામાં આવે તો સમુદ્રસિધ્ધ માની શકશો નહિ. સ્વરૂપે હિંસા તો ત્યાં રહેલી છે, તે સ્વરૂપહિંસામાં પણ પાપબંધ માનેલો છે તો સિદ્ધપણાની મુશ્કેલી. 'અયોગિકેવલી' ગુણઠાણે પણ સ્વરૂપે હિંસા માની. વાયરાથી મચ્છર ઊડતો ઊડતો આવ્યો, શરીરને અથડાયો, ને મર્યો તો સ્વરૂપહિંસા તો થઈ. તો શું ૧૩, ૧૪ ગુણઠાણે પાપનો

બંધ છે? સ્વરૂપહિંસા ૧૩-૧૪મે રહેવાની, તો પછી પાપનો બંધ માનવો જોઇએ ને? પણ તે તો માની નથી. સ્વરૂપહિંસા પાપબંધ કરનારી ચીજ નથી. સ્વરૂપહિંસા દેખાતી હિંસા છે; પરિણામે કાંઈ નહિ. વૈદ્ય ગુમડું થયું હોય, ઓપરેશન (operation) કરે, લોહી ઘટે. દેખાવમાં ઘટાડયું માલમ પડે, પણ રૂઝ આવશે તો લષ્ટપુષ્ટ થશે. સ્વરૂપથી લોહી ઓછું કર્યું, પણ અનુબંધમાં લોહી ભર્યું. તેવી રીતે પૂજામાં જે અપ્કાય વગેરેની વિરાધના તે 'સ્વરૂપહિંસા' છે: એથી પાપબંધ નથી.

પ્રશ્ન—હિંસાનું લક્ષણ શું?

"प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा" (तत्त्वा ०अ०७,सू०८) પ્રમાદથી પ્રાણનો વિયોગ તેનું નામ 'હિંસા'. સાધુમહારાજની ભક્તિને અંગે અસૂઝતું કરે તેમાં કંઈ પણ પ્રમાદ નથી-તો જેવી આધાકર્મીની, તેવી પૂજાની સરખાવટ કરી. આધાકર્મી અને પૂજાને અંગે કુટુંબકમીલાની બુદ્ધિથી નથી પણ પાત્ર-બુદ્ધિ બંનેમાં છે: એકમાં પાત્રપોષણની, અને બીજા (પૂજન)માં ત્યાગની બુદ્ધિ છે, એકમાં અલ્પ પાપ થાય ને બીજામાં થાય નહિ. મગજ શાંત કરો: દાન અન્ય પ્રકારે સંભવે તેવું છે કે નહિ? પાત્રપૂજા, ગુરૂપૂજા એ અન્ય પ્રકારે સંભવે તેમ છે કે નહિ? ને અન્ય પ્રકારે સંભવે છે, તો પછી અન્ય પ્રકારનું દાન ઊંચાપણું લઈએ તેવું અશુદ્ધમાં હલકાપણું આવે. ફાસુ દાનનો સંભવ છે, માત્ર-અહીં પોતે જે કરે છે તે પોતે શુદ્ધ દાનમાં જઈ શકતો નથી. શુદ્ધનો સંભવ હોવાથી અશુદ્ધને નીચે ઊતારી દેવું પડયું. શુદ્ધ પૂજા સિવાય સંભવ નથી-શુદ્ધ આહારપાણી દેતાં એકાંત નિર્જરા. સો ડગલાં સુધી સામો આવીને આપે છે તે અહિંસક છે, એમ ન કહેવાય, છતાં

અલ્પ પાપ નહિ. સામો જઇને આવે તો તમારી દૃષ્ટિએ અલ્પ પાપ, ચૂલા પાસે બેસીને આપે તો નહિ. અન્ય શુધ્ધ દાનના સંભવને અંગે અલ્પ પાપ. પૂજાનો ઉપદેશ અને અનુમોદના કરાય છે. યથાવાદી તથાકારી, તીર્થંકરોને સર્વ સાવદ્યપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ હતો, છતાં પૂજાનો ઉપદેશ કર્યો. ઉભય છતાં એકનો નિષેધ કરવામાં આવે. જમનાદાસ બહાર જાય-એટલે બધા બેસે એ આપોઆપ આવી જાય. પૂજા, ચૈત્ય વગેરેની અનુજ્ઞા થઈ ગઇ. **ભરત**ની બંને પ્રકારની પ્રવૃત્તિ હતી. કામની, પૂજાની પ્રવૃત્તિ હતી. તેમાં "सल्लं कामा" કામ શલ્ય છે, કામ ઝેર છે, એમ કહી એકને શલ્ય તરીકે જણાવ્યો ત્યારે બીજા તરફ આંખમીંચામણાં તે જ અનિષેધ અને તે જ અનુમોદના.

વેદ્ય અલ્પ પાપ અને ક્રિયાકાલીન અલ્પપાપ

અત્યારે પાપ બાંધ્યું તે ભોગવવું પડે તે 'વેદ્ય અલ્પ પાપ.' ક્રિયાવખતે લાગે ને તરત છૂટે તે 'ક્રિયાકાલીન અલ્પ પાપ.' પાણી લાગે ત્યારે માટીનો કણિયો પણ લાગે, પણ તે ચાલ્યો જાય. સામાન્ય ડોળાએલું પાણી પોતાના કણિયાને લઈ જાય અને બીજી ધૂળ લાગી હોય તેને પણ લઈ જાય. તમે ડહોળા પાણીમાં કપડાં ધૂઓ છો કે નહિ? તે લાગેલી કણી કાઢી નાખે છે અને બીજી પણ કાઢે છે. ૧૧મા ગુણસ્થાન પછી નિષ્કષાય-વીતરાગપણામાં સ્વરૂપ-હિંસા છે, તે આત્માને બાધક ન થાય; પણ સકષાયપણાની સ્વરૂપહિંસા બાધક થાય જેમ ડહોળા પાણીનો કણીઓ, પાણી સાથે આવે, પાણી પોતાના કણીઆમાં છે અને પહેલાના કણીઆમાં પેસે છે. અને બંનેને સાફ કરે છે તેમ ભગવાન્ **હરિભદ્રસૂરિ** કહે છે કે-જે સ્વરૂપહિંસાને અંગે લાગતું કર્મ

અને બીજું પૂર્વનું કર્મ તેની ત્યાં નિર્જરા કરે છે. ક્રિયાકાલીન અલ્પ પાપ છે, તેથી સર્વ સાવદ્યના પચ્ચક્ખાણુવાળાને બાધક નથી; પણ અસૂઝતા આહારપાણી તો અલ્પ પાપ વેદ્ય છે તેથી અનુમોદના હોય નહિ.

અસૂઝતા આહારથી શ્રાવકને અલ્પ પાપ, બહુ નિર્જરા. અસૂઝતા આહારથી પણ સાધુ તો કર્મ બાંધે. આથી આધાકર્મી ખાવાવાળાને કર્મબંધ છે કે નથી, એ નક્કી થયું. પણ પ્રરૂપણા કરનારને કર્મબંધ છે જ નહિ એમ કહેવાય નહિ, તેમજ કર્મબંધ છે એમ પણ કહેવાય નહિ.

પૂજામાં અલ્પ પાપ પણ વેદન નહિ

પૂજનના પ્રસંગને અંગે ક્રિયાકાલ પૂરતું અલ્પ પાપ પણ વેદન નહિ, વાસી રહેવાવાળું નહિ. આ ઉપરથી પૂજાને અંગે અલ્પ પાપ ને બહુ નિર્જરા માની છે અને ફળ તરફ જનારાઓએ એકાંત પુણ્ય માન્યું છે, એમ સાબિત થયું. આથી 'પૂજા' શ્રાવકને માટે, દેશવિરતિવાળાને માટે કર્તવ્ય તરીકે ગણવામાં આવી છે. કેટલાક કહે છે–પૂજામાં આરંભ થાય છે તેવું કહેનારાઓને શાસ્ત્રકારોએ 'મહાભિનિવેશી' કહ્યા. જાણી જોઈને તત્ત્વને અતત્ત્વ અને અતત્ત્વને તત્ત્વ ઠરાવાવાળાને અહીં જ આરંભ લાગે છે, તો તેવાઓને પૂછો કે છોકરાને પાણીના લોટા પાવા તેમાં પણ આરંભ લાગે છે કે નહિ? કોઈ મનુષ્ય આખો દહાડો ગામમાં ફરે ને કોઈ મહેમાન આવવાનો હોય, તે વખતે શરીર ઠીક ન હતું, તેવું કહેવાવાળો લુચ્ચો–તેને પ્રમાણિક ન કહી શકાય, તેવી રીતે પોતાને ઘેર ગાય, ઘોડા, બળદ વગેરેને માટે પાણી વગેરેના આરંભનો ભય નહિ. જ્યાં પૂજાની વાત ત્યાં આરંભ લાગે–તે ઢોંગી છે. એકેન્દ્રિયના આરંભનો ડર

લાગ્યો તો ખરેખર 'સાધુમહાત્મા.' પણ એ ડર અહીં જ કે ત્યાં પણ ખરો? ઘેર બેઠો હોય, દીવો સળગાવે, તો ધ્રૂજે ખરો? તારા ઘરમાં તારા માટે કરાએલામાં 'અરે' શબ્દ આવે છે? ના. પણ પૂજાના કામમાં 'અરે' શબ્દ આવે છે.

પ્રશ્ન—પૂજામાં એકેન્દ્રિયની હિંસા સાધુથી કેમ સહન થાય? કોઇને ત્યાં ગોચરી ગયા હોય, ચૂલો સળગતો હોય અને તે ઉપરથી લઇને વહોરાવવા તૈયાર થાય તો સાધુને 'અરે' શબ્દ આવે.

અલ્પ પાપ અને બહુ નિર્જરા. એનું ફળ શું? કાંઈ નહિ. જેઓને પૂજાભક્તિમાં થતી વિરાધાના કાળજું કંપાવે, પણ નાટક, બાયડી, છોકરામાં થતી હિંસામાં કાળજામાં એક કાણું પણ પડયું નથી. જો તેઓ ત્યાં ઊભા ઊભા ધ્રૂજતા હોય તો કહેવાય, કે બરોબર છે નહિ તો ઢોંગ કરે છે એમ જ કહેવાય. મારે પૂજા કરવી નથી એમ ન બોલવું તેથી પૂજા કરવાવાળા ખોટા એમ બોલવું છે, પોતાનો દોષ છૂપાવી, બીજા ઉપર દોષ નાખવો તે ભયંકર; નિર્દોષ ઉપર દોષ નથી નંખાતો, તો પછી ગુણી ઉપર દોષ નાખવો તે કેટલો ભયંકર? કોટવાલને 'ચોર' ઠરાવાય છે. પોતાથી પૂજા બનતી નથી, કરવી નથી ને કરે તેને વગોવવા છે.

શેઠના છોકરાનું દૃષ્ટાંત

એક શેઠીયાનો છોકરો મુસલમાન થયો. સામાન્ય વટળી જાય તે એક વાત, પણ શેઠીઓ વટલે તે ઠીક નથી. બધા એકઠા થયા, પછી તેને ચાર મળવા ગયા. ત્યારે છોકરે વિચાર્યું, મારે ઉત્તર દેવો નથી, શરમાવું નથી. એમ વિચારી હાથમાં પ્યાલો દારૂનો લીધો.

ચાર મળવા આવેલા શાણા હતા. વિચાર કર્યો કે આને કહેવું શું! તપાસ કરી–આટલું બધું કેમ! ખરી વાત. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે મૂળમાં સંસ્કાર ન હોય તે બકે તેમાં નવાઇ શી?

દિગંબરોને પ્રશ્નો

તીર્થંકરોનાં પાંચે કલ્યાણકોને અંગે કે એક કલ્યાણકને અંગે આરાધના? કેવળીપણામાં સ્નાન હતું? ભગવાનને કેમ નવડાવે છે? કેવળી રથમાં બેસતા હતા કે ભગવાનને રથમાં બેસાડો છો? હિંદુમુસલમાનનું વેર હોય–હિંદુ આમનું કરે, મુસલમાન આમ કરે. તેમ શ્વેતાંબરોએ રાખ્યું માટે આમ ન કરવું જોઇએ એમ દિગંબરોએ રાખ્યું.

દ્રવ્યપૂજાનો અધિકારી ગૃહસ્થ

મૂળ વાત પર આવો–દ્રવ્ય–પૂજાનો અધિકારી ગૃહસ્થ, દેશવિરતિવાળો હોય. તેને અંગે અવશ્ય કરવા લાયક છે, નિર્જરાનું કારણ છે. અને સંસાર ઓછો કરનાર છે. જો તે ન કરે તો મહાભિનિવેશી. એ જ પૂજાને અંગે સાધુને પ્રતિમાજીને અડકવાનો હક નહિ.

સ્થાપનાજીમાં ફોટો

આજ કાલ ડાહ્યા થયા છે, તેથી ફોટા સ્થાપનાજીમાં રાખે છે. કોઇ કહે છેઃ દહેરાસર ન હોય તો ત્યાં ચૈત્યવંદન થાય. તેવું કહેવાવાળાએ સમજવું જોઇએ કે–દહેરાસર ન હોય ત્યાં ફોટાથી ચૈત્યવંદન થાય તો પછી સામાયિક, પ્રતિક્રમણમાં ચૈત્યવંદન થાય છે તે તો નિષ્ફળ ને?

સાધુ પ્રતિમાને અડે તો પ્રાયશ્ચિત્ત અને શ્રાવક પૂજા ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત. બોલવાના તમારા ઢંગધડા છે કે નહિ? વૈદ્યે કહ્યુંઃ ગરમીનાં દરદવાળાએ સૂંઠ, મરીને અડવું નહિ. વાયુવાળાને

સૂંઠ, મરીના ઉકાળા. કારણકે જેવો દરદી તેવી દવા. આરંભ, પરિગ્રહના ત્યાગ માટે આરંભીને વધારે દોરવાની જરૂર છે. સાધુ સર્વ સાવદ્યથી વિરમેલા છે. સંયમની અપેક્ષાએ તીર્થંકરના પગ આગળ આવી રહેલા છે. અધિકારીને અંગે વિધિ, ને નિષેધ રાખવામાં આવેલા છે. તેમ અર્થ અને કામનાં અધિકારીને અંગે વિધિ ને નિષેધ રાખો. તેમ ચાર પુરૂષાર્થમાં વિભાગ કરી લો. કેટલીક બાબત વાતમાં સુંદર હોય પણ પરિણામમાં ભયંકર હોય.

વાણિયો ને મિયાં

વાણિયો ઉઘરાણીએ જાય. કાંઈ પત્યું નહિ ત્યારે અકળાયો. મિયાં કહે: શેઠજી કેમ અધીરા થઇ ગયા છો? કેમ અધીરા ન થાય? મિયાં કહે: જલદી દઇશ. સરકારે સરવે (survey) કરી છે ને સડક બાંધવાના છે ત્યાં બાવળ વાવીશ. સડકે કપાસનાં ગાડાં જશે, તેનું રૂ બાવળે લાગશે. તે વખતે બધાં છોકરાંને બેસાડી દઇશ ને તે રૂ વીણી લેશે. એટલે જલદી રકમ વસૂલ થઇ જશે. આમ શબ્દની સુંદરતા હોય છે, પણ પરિણામમાં મીંડું.

અર્થ–કામ ઉપાદેય નથી

અધિકારીને અંગે અથ, કામની હેયતા–ઉપાદેયતા રાખો. આ સવાલ દેખાવમાં સુંદર લાગે છે. જેને સંસાર 'સોહાગી' માનવો છે, બાયડી છોકરામાં મોજો માનવી છે તેને સંસાર નીરસ લાગે? તેવાને અર્થ–કામ કરવાં છે, પણ હેયપણું માનવું નથી. સાધુને તો અર્થ–કામ છોડવા લાયક જ છે.

પ્રશ્ન–આશ્રવની અંદર, અવ્રત–આશ્રવ ગણવો કે નહિ? પાંચ અવ્રત જીવમાત્રને અંગે કે ત્યાગીને અંગે આશ્રવ? ગૃહસ્થો અઢારે વાટે છૂટો હોય તો તેને મૈથુનનું, પરિગ્રહનું પાપ તો બંધાય છે, તો તેને આદરવા લાયક કેમ કરીને ગણાય?

ધર્મોપદેશ એ શાસ્ત્રકારનું કર્તવ્ય છે

અર્થ–કામ, પુરૂષાર્થ કોઈની અપેક્ષાએ પણ આદરવા લાયક તો છે જ નહિ. આદરવા લાયક પુરૂષાર્થ કયો? અભ્યંતર સુખ જે 'મોક્ષ' તેને આદરવાને ધર્મ છે. તે ધર્મ આદરવા લાયક હોવાને લીધે ગણધરભગવાન્ કહે છે કે મહાવ્રત અપ્રાપ્ત છે. કારણકે ધર્મ અને મોક્ષ, આત્માની મહેનતે મળવાવાળી ચીજ છે તેથી અસિદ્ધ છે, સાધ્ય તરીકે છે, આથી ધર્મનો ઉપદેશ દેવો તે જ શાસ્ત્રકારનું કર્તવ્ય છે.

સો જણ બેઠેલામાંથી એકને જવાનું કહેવાય તો નવાણુંની બેસવાની સંમતિ થઇ જાય. હિંસા, જૂઠ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહમાંથી એકની વિરતિને 'ધર્મ' કહેવામાં આવે તો ચારની અનુમોદના થઈ જાય, તેથી પાંચ મહાવ્રતો કહેવાં જોઇએ કે જેથી એકકેની પણ અનુમોદના શાસ્ત્રકારને વળગે નહિ. તેથી જેમ પાંચપણું સાબિત કરવાનું છે તેમ મહાવ્રતપણું પણ સાબિત કરવાનું છે.

પ્રશ્ન–એકડો, પછી સો આવે, તેમ નાના અણુવ્રતો તેથી તેમનું નિરૂપણ પ્રથમ જોઇએ અને મહાવ્રતો મોટાં તેથી નિરૂપણ પછી કરવું જોઇએ. એક શીખવ્યા પછી સોની વાત હોય. મહાવ્રતના નિરૂપણ પછી અણુવ્રતનું નિરૂપણ હોય નહિ, પણ શાસ્ત્રકારે તો પ્રથમ પાંચ મહાવ્રતની વાત કરી. આ વાતમાં પાપના પક્ષને પોષવાવાળાએ, એકની જગા પર અણુવ્રત મેલ્યો છે.

અણુવ્રત તો ભાગતા ચોરની લંગોટી છે

લાખો લૂંટીને ચોર જાય તેમાંથી જે નીકળ્યું તે. પહેલાં લંગોટીને વળગજે, માલને પહેલાં ન વળગીશ. મોટું લેવાનું પછી, નાનું લેવાનું પહેલું. ખેસ પહેલાં તાણી લેજે. તે વાત કેમ કબૂલ

છે ને? પહેલાં લૂગડાં પકડીશ નહિ, ધોતિયું પહેલાં લેવું એ કહેશો ને? ના. એ કોઈ દિવસ ન બને, માલ જવા કેમ દેવાય? મહાવ્રત એ આત્માનો ગુણ. જેમ ખેસ ખેંચી લે ને પોટલું જવા દે તે 'મૂર્ખ' તેમ મહાવ્રત માટે પ્રયત્ન ન કરે ને અણુવ્રત માટે પ્રયત્ન કરે તે 'મૂર્ખ.'

તીર્થંકર આદિની એક જ ભાવના

તીર્થંકરો, સાધુઓ, અણુવ્રતવાળાઓ અને સમ્યક્ત્વવાળાઓ એક ભાવનાવાળા જરૂર હોય. કઈ? "मा कार्षीत् कोऽपि पापानि" જગતનો કોઈ જીવ પાપ ન કરે એ ભાવના. મહાવ્રતનું સ્વરૂપ પહેલાં, પછી અણુવ્રતનું લેવાનું છે. જગતમાંથી સર્વ અન્યાય કાઢી નાખવા કાયદો બાંધનાર વિચાર કરે છે કે જગતમાં ગુના કરનારા ન થાઓ એવી ધારણા હોય પણ ગુના બંધ થવા મુશ્કેલ પડે છે. સમકિતીની, અણુવ્રતીની કે મહાવ્રતીની ધારણાથી કે યાવત્ તીર્થંકરના કથનથી સર્વ જીવો પાપ વગરના થયા નથી, થતા નથી અને થઈ જવાના પણ નથી. વગર ફરજના અન્યાયો સત્તાથી, સમશેરથી, કોર્ટોથી, શિક્ષાથી કે કેદખાનાથી ન ગયા; તો આ તો કુદરતની સામા ગુના બતાવે છે કે તળાવમાંથી પાણી લો કે ખોરાક ખાઓ તો પાપ. કુદરતની સામા કાયદા કરનાર—એ કાયદામાં બધાં આવી જશે. કોઈ બહાર ન રહેશે. તો પછી કુદરતને ગુનેગાર ઠરાવનાર કચેરીના કાયદાનો બધે અમલ થશે તે સમજાવનાર કઈ દશાના હશે?

જેમ કાયદા કરનારે અન્યાયનો ચારે બાજુથી નાશ કેમ થાય તે તપાસવું જોઈએ, તેમ કુદરતને કોપે ચઢાવવા તૈયાર થયેલા મહાપુરૂષ અલ્પ પણ પાપને પેસવાની જગા રાખે, બોલે તો એમના કાયદામાં ધૂળ પડી. ગુના રોકી ન શકે, ઊલટી

પુષ્ટિ આપે તેવા કાયદા કરનારને કેવા કહેવા? અહીં પાપ-પ્રતિબંધનો કાયદો કરે છે, પાપ કરે તો શરમ. કાયદાથી વિરૂદ્ધ ચાલીને ચાહે તેટલો અન્યાય કરો, પણ કાયદામાં બારી ન હોવી જોઈએ. સર્વજ્ઞ જગતનાં પાપને દૂર કરવા માટે કાયદો-મહાવ્રત ઘડે, તેમાં કાયદાની પોલ ન રહે, તેમ પાપપ્રતિબંધકના કાયદામાં પોલ હોવી જોઈએ નહિ તેથી પંચ મહાવ્રત કહ્યાં.

પાંચ-અઢારનાં હથિયાર

ધર્મ એ પુરૂષાર્થ છે. તે કરવા માટે પાપનો પ્રતિબંધ કરવો જરૂરી છે. તેને અંગે કાયદો કરવો જરૂરી, પણ તે પાંચ કેમ? અઢાર કેમ નહિ? અઢાર જગો પર પાંચમાં કેમ પતાવ્યું? જો પાંચને માટે કાયદો કરે તો ૧૩ પ્રકારનાને માટે તો છૂટ આપીને ચલાવ્યું એમ કહો છો ને? મહાનુભાવ! ૧૩ અન્યાય નથી રાખ્યા. કારણકે જ્યારે શત્રુ કબજામાં આવે ત્યારે હથિયાર પડાવી લેવાય. માણસનું તોફાન, શત્રુતા બંધ થવાનાં જ છે. જો બે સાથે ન બને તો પહેલાં હથિયાર તો લઈ લેવાં જ જોઇએ. હથિયાર મેલાવ્યાં તેમાં શું કર્યું? જીવતા જાગતા શત્રુનો હથિયાર મૂકયા પછી ડર નથી. હથિયારો ઉતરાવવા માટે શત્રુ કરતાં વધારે પ્રયત્ન કરવો પડે છે. **પાંચ પાપો અઢારે પાપ-સ્થાનકના હથિયારો છે.** માટે પાંચ મહાવ્રતો ગણાવ્યાં. જો તેમ ન હોત તો આશ્રવના ૪૨ ભેદોમાં, અવ્રતને ૧૮ ગણાવાત? પણ મહાવ્રતની જગો પર અઢાર જણાવ્યાં નથી, પાંચ, કથંચિત પાંચપણું; અને મહાવ્રતપણું વિધેય છે.

વ્યાખ્યાન ૪

પુરુષાર્થનું સ્વરૂપ

શાસ્ત્રકાર ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે **સ્થાનાંગસૂત્ર**ના પાંચમા સ્થાનના પહેલા ઉદ્દેશાની રચના કરતાં પાંચ મહાવ્રતો છે તે જણાવી ગયા છે. જગતમાં ચાર પુરુષાર્થ છે તો કયા પુરુષાર્થમાં યત્ન કરવો જોઇએ અને એનો ઉપદેશ દેવાની જરૂર શી? અર્થ અને કામ એ બેને મનુષ્યો પ્રયત્ન કરીને મેળવે છે તેથી એને 'પુરુષાર્થ' કહેવામાં આવેલા છે. વસ્તુતઃ મોક્ષ સિવાય પુરૂષાર્થ નથી. ધર્મ એ પુરૂષાર્થ નથી. વિવેકીઓએ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જે છોડવાનું હોય નહિ, તેને 'પુરૂષાર્થ' કહે છે. અર્થ ગ્રહણ કર્યા છતાં મોક્ષને માટે-કલ્યાણને માટે, સર્વથા પરિગ્રહને છોડવાનો છે.

પત્થર ઉપર કોર્યા ધૂળથી ન ભુસાય

શાસ્ત્રકારના ઉપદેશથી કેટલાક છોડે, પણ શાસ્ત્રકારના ઉપદેશમાં ન આવે તો? સજ્જનતા રાખે તો બોલવામાં વિચાર કરવો પડે, કારણ સજ્જન મનુષ્ય ધારીને જ બોલે, પણ નાનાં છોકરાં, બૈરી આળસમાં બોલે છે ત્યારે એ ખ્યાલ-વાળાં હોતાં નથી. આળસમાં, હાંસીમાં કે નિદ્રામાં જે શબ્દો સજ્જનથી બોલાઇ ગયા હોય, તે કોઈ દિવસ પલટે જ નહિ. સ્લેટ(slate)માં છોકરાઓ લખે છે, હાથ ફેરવે એટલે ભુસાઈ જાય. પત્થર ઉપર કોતરેલા અક્ષર ન તો હાથથી ભુસાય, ન રબર(rubber)થી કે પાણીથી ભુસાય. પત્થર ઉપર ટાંકણા વડે ખોદેલા અક્ષરો ધૂળ ખસેડે તો ચોકખા થાય. બીજા અક્ષરો ભુસવાનું જે સાધન તે જ અહીં આગળ ઊલટા સ્પષ્ટ થવાનું સાધન છે.

અભિમાન એટલે ભુસવાનો ધંધો

ખોદેલા અક્ષરો ચક્રવર્તીઓને પણ જવાબ દે છે. ચક્રવર્તીઓ જગતને તૃણ સમાન દેખે છે અને તેથી હું અદ્વિતીય છું એવું ઘમંડ આવી જાય છે. અર્થાત્ માતા હાથી જેવી સ્થિતિ ચક્રવર્તીની થયેલી હોય, પણ ચક્રવર્તીના નામોની ભરેલી શિલા દેખે ત્યારે પોતાનું નામ એકાદ નામ ભુસીને લખવું પડે છે. ચક્રવર્તીને અભિમાન સફળ કરવાને કોઈનું ભુસવું પડે. તો પારકું ભુસવામાં અભિમાનવાળાને સ્થાન મેળવવાનું. અભિમાને ચઢેલાને ભુસ્યા સિવાય ચઢાતું નથી. **અભિમાન એટલે ભુસવાનો ધંધો, કૂતરાને ભસવાનો ધંધો.** જ્યારે ચક્રવર્તી ભુસે ત્યારે નામ લખી શકે.

પત્થર કોર્યા સજ્જનના બોલ

પત્થરમાં કોતરેલા અક્ષરો એ હાથથી ભુસાતા નથી, ધૂળ ખસેડ્યા ખસેડાતા નથી. તેવી રીતે સજ્જનોથી ચાહે તો ઊંઘમાં, હાંસીમાં, આળસ મરોડતાં જે અક્ષરો બોલાયા હોય તે અક્ષરો પત્થરોમાં કોતરેલા ટાંકણાના અક્ષરોની પેઠે નિશ્ચલ રહેવા જોઇએ. એ અક્ષરો કોઇ દિવસ પલટે નહિ. બીબાની માફક ઊંધા નાખે તો છતા, અને છતા હોય તો ઊંધા એમ દુર્જનો ન કરવાનું કરે. **દુર્જનો બીબાના બાપ.** રબર-સ્ટેમ્પ (rubber-stamp) વગેરે દેખીએ છીએ. જે કરવાનું કહે તેમાં નામ-નિશાન ન હોય, ન કરવાનું કહે તે થયેલું હોય. આ વિચાર કોને કરવો પડે? જેને સજ્જનતા સંઘરવી હોય તેને. જેને સજ્જનતા સંઘરવી નથી તેને મોઢામાં જે આવ્યું તે બોલી દેવું. 'સમય વર્તે સાવધાન' બોલ્યાનો બંધ નહિ.

લૉર્ડ કર્ઝન અને મોગલોની સરખામણી

લૉર્ડ **કર્ઝનને** કહ્યું કે આવી રીતે બ્રિટિશ સરકારે ઢંઢેરો પીટાવ્યો. ત્યારે આવાં વચનો આપેલાં હતાં. ત્યારે કહ્યું–તે વખતે ઢંઢેરો પીટવાની જરૂર હતી. મોગલો, ખીલજીઓ એવા ન હતા. બોલ્યાને બોલવાવાળા ન હતા પણ ઘાતકી, ક્રૂર તો હતા. આ (બોલવાપણું) સજ્જનોને પાલવે નહિ. સજ્જનોને જે અક્ષરો બોલવામાં આવેલા હોય તે પલટવા ન જોઇએ. સાધુમહારાજના ઉપદેશને સાંભળીએ, જાણીએ, વર્તવાને પ્રયત્ન કરીએ ત્યારે સવ્વાઓ પરિગ્ગહાઓ વેરમણં ને? અમારે તો **ગ્રહણ કર્યા છતાં છોડવું પડે નહિ તે 'પુરુષાર્થ'**

અર્થ–કામને છોડવામાં પુરૂષાર્થ

સાધુનાં વચનને સાંભળીએ નહિ તો પછી છોડવાનું શાનું? જો પાપના ડરે ન છોડે, ધર્મની ઇચ્છાએ ન છોડે, તો સેતાનનો સપાટો લાગશે તો છોડવું જ પડશે ને? ગયે ભવથી શું લઈને આવ્યો છે? ગયે ભવ ખોળીએ તો કર્યું હશે ને? ખોળીએ તો ધન કરતાં વહાલું હતું ને? શું તેને લાવ્યો છે? સાધુના ઉપદેશથી ન છોડે, પણ સેતાનના સપાટાથી છોડવું પડશે. અર્થ અને કામ છોડવામાં આવે તો ઠીક, નહિ તો સેતાનના સપાટાથી અર્થ ને કામ છોડવાં પડશે. ગ્રહણ કર્યા છોડવું ન પડે એટલું લક્ષણ નથી, પણ વિવેકી મનુષ્ય હોય તો અર્થ–કામને છોડવા લાયક ગણે તો એનું પુરુષાર્થ રહે.

પ્રશ્ન—મોક્ષ જ પુરુષાર્થ કેમ?

અર્થ અને કામને માત્ર લોકો પ્રવૃત્તે તેથી 'પુરુષાર્થ' કહેવામાં આવ્યા, પણ ધર્મને કેમ કાઢી નાંખ્યો? એકલા

મોક્ષને જ 'પુરૂષાર્થ' કેમ કહ્યો ?

ધર્મ પણ પુરુષાર્થ નહિ

મોક્ષ જ પુરૂષાર્થ રાખ્યો પણ ધર્મ નહિ. કારણકે દાન, શીલ, તપ, ભાવ, પાંચ મહાવ્રતો, ચારિત્ર એ પણ સિદ્ધ થવાની વખતે છોડવાનાં હોય. ચારિત્રલબ્ધિ, ચાહે તો યથાખ્યાત ચારિત્ર છતાં સાદિ શાંત. ઔપશમિક આદિ ભાવો બધા ઊડી જાય. યથાખ્યાત ચારિત્ર સિદ્ધોને હોય જ નહિ. ૧૧-૧૨-૧૩-૧૪મે ગુણસ્થાને યથાખ્યાત ચારિત્ર રહે; ભવસ્થ સુધી રહે. **ચારિત્ર એ તો સાધુનો ઘોડો.** ઘરના બારણામાં પેસતાં કોઈ ઘોડાને રાખતું નથી; એથી ઘોડો નકામો નથી. ઘોડાના પ્રતાપે પહોંચ્યા છીએ. ચારિત્ર એ મોક્ષે પહોંચાડવાનો ઘોડો હતો. મોક્ષ આગળ પહોંચ્યા ત્યારે એ ચારિત્ર છોડવું પડે, તો ચારિત્ર જેવી ચીજ એ પણ મોક્ષ પામતી વખત છોડવાની. પણ શાસ્ત્રકાર કહે છેઃ પોતપોતાની મર્યાદા આવે ત્યાં ક્ષાયોપશમિક ભાવો છોડવાના. ધર્મને છોડવાનો-ધર્મસંન્યાસ. **હરિભદ્રસૂરિ** કહે છેઃ [1]ધર્મસંન્યાસ હોવાને લીધે, ક્ષાયોપશમિક ભાવ છોડવાના છે.

બે સાધ્ય અને બે સાધન

પ્રશ્ન—ધર્મ ચીજ શાને માટે છે?

દુનિયામાં જો કોઈ સાધ્ય હોય તો તે સુખ જ છે. સુખ બે પ્રકારનાંઃ (૧) આત્મીય (૨) પૌદ્‌ગલિક. આત્મીય-સુખની પ્રાપ્તિ એનું નામ 'મોક્ષ'. પૌદ્‌ગલિક સુખોની પ્રાપ્તિ એનું નામ 'કામ'. મોક્ષપ્રાપ્તિનું સાધન એનું નામ 'ધર્મ.'

---

[1] द्विधाऽयं धर्मसंन्यासयोगसंन्याससंज्ञितः। क्षायोपशमिका धर्मा योगाः कायादिकर्म तु ॥ योगदृ० स० श्लो० ९ ॥

મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે સાધન ભિન જરૂરી. સ્ત્રીઓ ચૂલા સળગાવે છે, બીજેથી દેવતા લાવીને ફૂંકીને સળગાવે છે, તેને જ રસોઈ થઈ રહે ત્યારે પાણી નાંખીને ઓલવે છે. જો ઓલવવું છે તો સળગાવવું શાને માટે ? કારણકે રસોઇ કરવી એ સાધ્ય છે. તે સાધ્ય સળગાવ્યા વિના સિદ્ધ થવાનું ન હતું. સાધ્ય સિદ્ધ થયું એટલે ઓલવી દેવું પડે.

આ ચારિત્ર સમસ્ત આશ્રવ રોકવાને માટે છે. મોક્ષ લેવાને અંગે મહેનત કરવાની જરૂર છે. સ્ટવ (stove) સળગાવતાં અકસ્માત્ થાય છે, છતાં સળગાવાય છે. એ પાછા કામ થઈ જાય એટલે ઓલવે છે. અગ્નિ સ્વતંત્ર સળગાવેલો નથી. અગ્નિ રસોઇના મુદ્દાએ સળગાવાયો છે. અગ્નિમાં લાભ છે એમ ધારીને સળગાવ્યો છે, રસોઈ કરવા માટે સળગાવેલો છે. રસોઈના સાધન તરીકે છે. તેમ અહીં **'ધર્મ' ધર્મ તરીકે લેવામાં આવેલો નથી.**

નિશ્ચયથી ધર્મ ૧૪માના છેલ્લે સમયે

મોક્ષના સાધન તરીકે ધર્મ લેવામાં આવેલો છે, [1]હરિભદ્રસૂરિએ કહ્યું છે કે જગતમાં ધર્મ એક જ સમય છે. આખા ભવચક્રમાં ધર્મ એક સમય. કયો એક સમય? ચૌદમા ગુણઠાણાનો છેલ્લો સમય. મોટું શહેર હોય ને ઓળખાણ ન હોય તો મોટું શહેર છતાં જંગલ. નાનું ગામ હોય પણ ત્યાં સત્કાર, સન્માન થાય તો શહેર. મોક્ષરૂપ કાર્ય કરે તે 'ધર્મ.'

---

१ "सो उभयक्खयहेऊ सेलेसीचरमसमयभावी जो० ॥" ("धर्मसंग्रहणी गा० २६) "तस्यैव-शैलेश्यवस्थाचरमसमयभाविनो धर्मस्य साक्षात् पारम्पर्येण वा साधकः" (टी०) ।

મોક્ષને કયો સમય સાધી આપે છે? ચૌદમા ગુણઠાણાનો છેલ્લો સમય. તે સિવાય મોક્ષને સાધી આપનાર કોઇ નથી.

દેવલોક એટલે મોક્ષ ઘરાણે

સમ્યક્ત્વવાળો જ્યારે આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિએ વિચારે તો સર્વાર્થસિદ્ધપણું આત્માને પ્રતિબંધક છે. મનુષ્યપણામાં આઠ નવ વર્ષે કામ કરે તે તેત્રીસ સાગરોપમે પણ કામ થતાં નથી. આઠ નવ વર્ષે ધૂળમાં આળોટવાવાળો ગણાય. એ દશામાં જે કામ કરે તે સર્વાર્થસિદ્ધના દેવતાઓ તેત્રીસ સાગરોપમે કરી શકતા નથી. **દેવલોક એટલે મોક્ષને ઘરાણે મેલનાર.** ઘરેણે મેલનાર બજારનો ભાવ લઇ શકે નહિ. તેવી રીતે સર્વાર્થસિદ્ધપણું મોક્ષને ઘરાણે મેલવાનું, તેથી તેનું (મોક્ષ ઘરાણે મેલવાપણાનું) નિવારણ થવું જોઇએ.

ધર્મ કારણોનાં કારણનું કારણ છે

સંપૂર્ણ સંસારનું નિવારણ તે 'ધર્મ.' ચૌદમા ગુણઠાણાના છેલ્લા સમય સિવાય સંસારનું નિવારણ નથી. મોક્ષને બનાવનાર તરીકે છેલ્લો સમય છે. કારણનું કારણ હોય તેને કથંચિત્ 'કારણ' ગણવામાં આવે. સીધું કારણ તે તો કારણ છે. લક્ષ્મીનું ખરૂં કારણ લાભ. લાભનું કારણ માલનું વેચવું. એનું કારણ માલનું લેવું. સોંઘા ભાવે માલ લઇએ તે વખતે 'કમાયા' એમ કેમ બોલો છો? પૂર્વ પૂર્વ કારણોને અર્થાત્ કારણોનાં કારણોને પણ કારણ તરીકે માનવું તે સજ્જનતાની બહાર નથી. ધર્મને કારણ તરીકે જણાવ્યો. નિશ્ચયધર્મ ચૌદમા ગુણઠાણાના છેડે છે અને વ્યવહારધર્મ ચોથા ગુણઠાણાની શરૂઆતથી છે.

મુનિપણું એ જ સમ્યક્ત્વ

ક્ષાયિક સમકિતવાળા અવિરતિ હોય તો તેને શાસ્ત્રકારો

મિથ્યાત્વી ગણાવે છે, કારણ કે કારક સમ્યક્ત્વ નથી. [1]'આચારાંગ'માં જણાવ્યું છે કે મુનિપણું તે જ સમકિત.

પ્રશ્ન–તે વખતે શ્રેણિક રાજાને કયાં લેવો ? કારક સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ કે રોચકની અપેક્ષાએ ? સમાધાન—શ્રેણિક રાજાને રોચકની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વવાળા ગણવા. અપ્રમત્તપણે મોક્ષની ક્રિયા થાય તે 'કારક'. સાતમાની હદ તે 'કારક'.

ચોથા ગુણસ્થાનવાળાને ધર્મી કેમ ગણાય ?

પ્રશ્ન—વ્યવહારથી ચોથાની શરૂઆતે ધર્મ કેમ કહેવાય ? **ચોથું ગુણઠાણું એ વાંઝણીને ઘેર વિવાહનો માંડવો.** એ ફજેતી કે બીજું કાંઈ ? તેવી રીતે દેશવિરતિ હોય તો એટલું પાપ છોડવાવાળો થયો. વાંઝણીને ત્યાં વિવાહનો માંડવો માંડેલો ન હોય, વિચારમાં જ હોય. ચોથા ગુણઠાણે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામેલો હોય તે વાંઝણીને ત્યાં વિવાહનો માંડવો છે. એક પણ વ્રત લેવાતું નથી, તો પછી શા માટે 'ધર્મી' ગણવો ? મોહ સરદારના શસ્ત્રો સરકાવી નાખવા માત્રથી 'ધર્મી' ગણવો તે વ્યાજબી છે ? પાંચમા, છઠ્ઠા ગુણઠાણાવાળાએ મોહની જાળ કાપી છે. આ તો ચોથે રહેલો તે માછીની જાળમાં તરફડતો બિલાડો છે. તેને 'ધર્મી' કેમ ગણવો ?

ચોથું ગુણસ્થાન એટલે વિચારનું પરાવર્તન

સંક્રાંતિનો આદિ–કાળ તે વિચારનું પરાવર્તન. દેશી હિલચાલો ચાલતા પહેલાં, ત્રીસ ત્રીસ વર્ષો સુધી કોંગ્રેસ (congress) ભરાઈ. લાખો દર વરસે ખરચાયા. પૂછવામાં

---

१. जं संमं ते पासहा तं मोणंति पासहा; जं मोणंति पासहा तं संमंति पासहा।

આવ્યું–આનું ફળ શું કાઢયું ? નકામાં થૂંક ઊડાડો છો, તમારાથી બનતું નથી; તમે બોલો છો તેમ બમણા બંધાવ છો. ચોરની ચોકડીની જેટલી ચતુરાઈ હોય તેટલા કોટવાળને વધારે કિલ્લા બાંધવા પડે. તમે જે બોલો તેમાં આડખીલી નાખવાને સરકારને ઊલટા વધારે બંધો કરવા પડે. ઉત્તરમાં કહેવામાં આવ્યું કે–દુનિયા–લોકોને સમજી શકતી નથી, તેથી રાણીનું રૂડું રાજ કહેતા હતા. ધંધાને દેશમાંથી કાઢી નાખનાર, રાજ્યને રૂડું રાજ્ય કહેતા હતા. તે કોંગ્રેસવાદીઓને ગમતું ન હતું–તે વિચારનું પરાવર્તન. વિચારના પરાવર્તન પછી વર્તનના પરાવર્તનને વાર ન લાગે. **ચોથું ગુણઠાણું એટલે વિચારનું પરાવર્તન.**

નિર્ગ્રંથ પ્રવચન એ જ અર્થ અને એ જ પરમાર્થ છે

અનાદિથી રખડતાં પ્રેમને ચાહી રહ્યો હતો. આરંભપરિગ્રહને 'તારક' ગણી રહ્યો હતો. ત્યાં વિચાર થયો કે અનંત આત્માની જ્ઞાનશક્તિ, તેનું કાસળ કાઢનાર આ છે. જે વિષયો, કષાય, આરંભને સાધ્ય તરીકે ગણતો હતો, હૈયાના હાર તરીકે ગણતો હતો તેની જગાએ પલટો ખાઈ ગયો. अयमट्ठे परमट्ठे सेसे अणट्ठे– નિર્ગ્રંથ પ્રવચન એ જ અર્થ અને પરમાર્થ છે. તે સિવાયની કોઈ ચીજ હોય તો તે ભયંકર.

જેમ કોંગ્રેસે ભાન કરાવ્યું તેમ સમ્યક્ત્વમાં

જે સલ્તનતને ટકાવવા માટે લડવા જતા હતા તે જ હિંદના લોકો સરકારનો પક્ષ લઈને ચીન, દક્ષિણ આફ્રિકા અને યુરોપમાં લડવા ગયા. તેવી રીતે આ જીવ અનાદિ કાળથી આ પુદ્ગલનાં રક્ષણ, પોષણ મેળવવાં માટે, વૃદ્ધિ કરવા માટે, આરંભના ઢગલા કરવા માટે આખા જન્મોના જન્મો ગાળવા-

વાળો થયો, પણ જ્યારે આંખ ઊઘડી એટલે ભિખારી કરનારી કોઈ સલ્તનત હોય તો આ સરકાર છે. એ કોંગ્રેસના વિચારમાં આવ્યું-એ કોંગ્રેસનું કહેવું છે, 'એમાં મારે લેવા દેવા નથી.' અમારો જુલમ ન દૂર થાય ત્યાં સુધી જુલમગારને એક્કે પાઇ આપીશું નહિ. દુનિયાને જાગ્રત કરી. તેવી રીતે આ આત્મા મોહનો તાબેદાર, મોહનો રક્ષક, મોહનો સરદાર થઇને અનાદિ કાળથી ફરી રહ્યો હતો, તેની આંખો ઊઘાડી એટલે તેને તે માલમ પડયું.

કર્મરાજા રાક્ષસી સરકાર છે

બ્રિટિશે વચન આપ્યું છે કે કોઇ પણ રાજ્યને ખાલસા કરવામાં નહિ આવે, રાજકારભારમાં હસ્તક્ષેપ નહિ કરીએ. પણ કર્મરાજા એ તો રાક્ષસી સરકાર છે. આત્માના ગુણો પહેલાં જપ્ત કરે છે તેથી જો આત્મા પુદ્ગલનું સામ્રાજ્ય જપ્ત કરે તો ફાવે. આત્માનું કેવળજ્ઞાન, દર્શન, યથાખ્યાત ચારિત્ર, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, અનંત વીર્ય તો જપ્ત જ છે. પરદેશી, જુલમી, કોંગ્રેસમેનો(congressmen)એ માનેલી તેવી સરકાર હાથ નાંખવાથી દૂર છે, પણ કર્મરાજાની સરકાર ઢંઢેરો પીટાવે છે કે 'બધા પોતાના રાજ્યોની લગામ અમારે ત્યાં મેલી જાઓ.' ઢંઢેરો પીટાવીને જે રાજ્યની લગામ લે છે તેને સારો કોણ કહે છે?

પુદ્ગલાસક્તિવાળાએ લગામ કર્મને સોંપી છે

કારભારથી કંટાળેલો, મોજમાં મચેલો કહે છે કે આ ઠીક. પેન્શન (pension) આવ્યા કરશે, મોજ કરીશું. આવો રાજી થનાર કોણ હોય? 'મૂર્ખ.' આ આત્મા લગામ સોંપી દે તો અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય બધું સોંપી દેવાનું.

આપણને તો પેન્શન મળ્યું. જે પૌદ્ગલિક સુખ એ પેન્શનથી મળે. અનાદિથી અન્યને લગામ સોંપીને માત્ર પેન્શનમાં ખુશ હતા. આંખ ઊઘડે ત્યારે માલમ પડે કે એ કેવી મૂર્ખાઇ કરી છે! પેન્શનથી પેટ ભરૂં છું. તેમ સમ્યક્ત્વની સ્થિતિમાં આવે ત્યારે ખબર પડે છે કે આખી લગામ સોંપી દીધી છે.

આત્મામાં અનંતી તાકાત છે

અનંતા મોહને બે ઘડીમાં ચૂરા કરી નાખું તેટલી મારી તાકાત છે. ક્ષપકશ્રેણિ વખત આત્માની એટલી બધી તાકાત થઈ જાય છે કે અભવ્યનાં, મિથ્યાદૃષ્ટિનાં બધાનાં કર્મો કેવળી થનારના આત્મામાં નાખી દે, તો બે ઘડીમાં બાળીને ભસ્મ કરે. આખા જગતના-ચાહે તો સમકિતી કે મિથ્યાત્વી હો, આવી શક્તિનો ધણી, અનંતા મોહને કચડી નાખનારો, એ તાકાતવાળો મોહનો ગુલામ થઇને રહ્યો છે.

સમ્યક્ત્વ એટલે અવિનાશી બીજ

ચક્રવર્તીને ગુલામીનું ભાન થાય ત્યારે એના આત્મામાં શું થાય તેનો વિચાર કરો. જેવી રીતે ચક્રવર્તી છતાં ગુલામીમાં ગબડી રહેલો, તે ચક્રવર્તીની સ્થિતિ સમજી શકે તેમ ચોથે ગુણઠાણે આવવાવાળો જીવ વ્રતવાળો નથી. એની નસની અંદર એવું લોહી વહી રહ્યું હોય છે કે મારી પાસે ગુલામી કરાવે છે, એ કોણ? એ મારા નોકરનો નોકર, એને લાવીને મેં ગોઠવ્યો છે. એવા જગતના બધા એકઠા થાય તો હું એકલો બસ છું. પણ તે 'મારી પાસે ગુલામી કરાવે છે.' એવી જેની સ્થિતિ થાય. આ વિચારનું પરિવર્તન ચોથે ગુણઠાણે જબરજસ્ત થયું જે થયેલું ન હતું તે થયું; એ અવિનાશી બીજ.

પ્રશ્ન—પહેલે ગુણઠાણે જાય ત્યારે? ડાંગરનો ઉપરનો

ભાગ ખવાઈ જાય, પણ એ રહ્યે મૂળ જાય નહિ. અંદરથી 'મિત્ર' ગણ્યો, છતાં એક વખત 'શત્રુ' ગણ્યો એટલે બસ. બીજ કોઈ કાળે ખસતુ નથી.

સન્નિપાત મટ્યા પછી વિદ્વાન તે વિદ્વાન ને મૂર્ખ તે મૂર્ખ

મૂળ વાત પર આવો-તેથી મોહને કહેવું પડે કે વધારેમાં વધારે અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તથી વધારે કબજામાં ન રાખી શકું. સમ્યક્ત્વ પામીને નિગોદમાં ગયેલો જીવ અને નિગોદનો જીવ એ બંને સરખા; જેમ જગતમાં સન્નિપાતમાં સરખા છતાં સન્નિપાત મટ્યા પછી વિદ્વાન તે વિદ્વાન ને મૂર્ખ તે મૂર્ખ. સન્નિપાતમાં ચીંથરાં ચૂંથવાવાળાને દવા લાગું પડયે, તાવ ઉતરે અને સન્નિપાત ચાલ્યો જાય ત્યારે વિદ્વાન તે વિદ્વાન અને મૂર્ખ તે મૂર્ખ. એકેન્દ્રિયપણાનો સન્નિપાત જીવને રહે ત્યાં સુધી બંને નિગોદીઆ સરખા. જ્યાં એકેન્દ્રિયપણું જાય અને અહીંથી સમ્યક્ત્વ પામીને ગયેલો હોય તેનું એકેન્દ્રિયપણું જાય, તેમાં ફરક છે.

આશ્ચર્ય

જે અહીં આવેલો નથી, અનાદિથી ત્યાં રહેલો છે, એવો મોક્ષે જાય તો શાસ્ત્રકાર 'આશ્ચર્ય' કહે છે. આશ્ચર્યનો અર્થ સૂર્યનો ઉદય ૨૪ કલાકે. વર્ષનો પલટો ત્રણસો સાઠ દિવસે બને. ચોવીસીનો પલટો ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીએ બને. આ બધા પલટા અમુક વખતે પણ અનાદિની વનસ્પતિમાં રહેલો મોક્ષે જાય એ બનાવ તો અનંતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી જાય ત્યારે બને. જેમ માતા **મરુદેવા.** જેઓ આ દાખલા ઉપર ધોરણ રાખતા હોય તેમણે સમજવું જોઇએ કે પૂર્વ ભવે આરાધનાના દરવા-

જામાં ગયા વિના મોક્ષની નીસરણી મળી ગઈ તે અનંતી ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી જાય ત્યારે કોઈકને મળે, તેથી એને [1]હરિભદ્રસૂરિએ 'આશ્ચર્ય' કહ્યું.

પ્રતિપાતી મોક્ષે ગયેલા વધારે છે

અનાદિની વનસ્પતિમાં રહેલો બહાર નીકળે છતાં સમ્યક્ત્વ પામીને મોક્ષ પામે, પણ સમ્યક્ત્વ પામીને ઊતરી ગયેલો હોય તે બહાર આવે તો ખુશીથી મોક્ષ પામે. અનંત કાળના પ્રતિપાતીઓ વધારે મોક્ષે જાય. અપ્રતિપાતી અર્થાત્ જેમનું સમ્યક્ત્વ ગયું નથી તેવા થોડા. જેને અનંત કાળે પાછું મળ્યું, જેને મેલેલું મળ્યું એવા જીવો ઘણા. નહિ પડેલા અનંત છે, તેના કરતાં પડેલા અસંખ્યાત ગુણા વધારે.

આઠમે ભવે મોક્ષે જાય. તે ભવ આરાધનાના એમ કેટલાક કહે છે. જૈન શાસનમાં એકાગ્રચિત્ત હોય તો ત્રીજે ભવે મોક્ષે જાય એમ [2]કલ્પસૂત્રમાં કહ્યું છે. જૈન શાસનમાં એકાગ્રચિત્ત. પૂજાપ્રભાવનામાં પરાયણ, 'સામર્થ્યયોગ' હોય તો એક જ ભવ બસ છે. કાર્ય કરવાવાળો પરિણામ શાસ્ત્રના વિષયમાં

---

૧ "मरुदेविसामिणीए ण एवमेअंति सुव्वए जेणं। सा खु किल वंदणिज्जा अच्चंतं थावरा सिद्धा॥ ९२४॥ सच्चमिणं अच्छेरगभूअं पुण भासिअं इमं सुत्तं। अन्नेऽवि एवमाई भणिया इह पुव्वसूरीहिं ॥९२५॥" (पंचवस्तु)

२ "एगग्गचित्ता जिणसासणंमि, पभावणापूअपरायणा जे। तिसत्तवारं निसुणंति कप्पं, भवन्नवं ते लहुमा तरंति ॥४॥" (कल्पसमर्थन, पृ० ३.)

નથી. સામર્થ્યયોગ બારે અંગ-ચૌદે પૂર્વોથી પર છે.

'નમોત્થુણં'એ ભવિષ્યની આશાનો નમસ્કાર

'નમોત્થુ ણં'—ભવિષ્યની આશા. મને નમસ્કર મળ્યો નથી. ભવિષ્યમાં ઇચ્છું છું કે મને મળે. પ્રમાદી છું. પ્રમાદીને ઘેર પરમેશ્વરની પરિણતિ હોય નહિ. નાનું બચ્ચું માને ત્રીજે માળે દેખે. એ ચઢી શકતું નથી, પણ હાથ કરે છે. જેમ દૂર રહેલો પુત્ર માને દેખીને રૂંવાડે રૂંવાડે ઉલસે તેમ પ્રમત્ત દશામાં પડેલો ધાન્યનો ધનેડો ને પાણીનો પોરો પોતાની સ્થિતિને દેખે ત્યારે ઉલસે છે. અહીં અપ્રમત્ત દશાના નમસ્કારને દેખીને અકળાય છે. "एक्कोवि नमोक्कारो" (आव० गा० १६) એ સામર્થ્યયોગનો નમસ્કાર છે.

સમ્યક્ત્વની તાકાત

હવે મૂળ વાતમાં આવો—સમ્યક્ત્વ પામેલો જીવ નિગોદનાં ઉતરી ગયો, દુનિયાના ઘોરમાં ઘોર પાપો એ જીવ કરી ગયો, તો પણ મોહરાજાની તાકાત નથી કે એને અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તથી વધારે રાખે. મણિભાઇ સમકિતી છે કે કેમ? અન્યોમાં તો દ્વારકા જજો, ત્યાં ડામ દઈ દેશે. 'જૈન શાસનમાં સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવાનો હક છે.'

હરિભદ્રસૂરિને વાદીએ કહ્યું: સમકિતનો નિર્ણય ન કરી શકાય. તો બીજાને સાધર્મિક, વ્રતધારી તરીકે માનવો શી રીતે? આ ભાઈ સમકિતી, આ ભાઈ સાધર્મિક એમ શી રીતે માનવું? કહો કે ત્યારે બધી અંધાધુંધી. આપણા આત્માનો નિર્ણય ન થાય તો પારકાના આત્માના સમકિતનો નિર્ણય ક્યાંથી કરવો? વગર સમકિતવાળાને 'સમકિતી' માન્યો એટલે ડૂબ્યા. આ તો ઉલટું ભક્તિ કરીને ડૂબવાનું છે! જેને

નાણા જેટલાં નળીઆં નથી, છતાં હુંડીઓ ઠોકયો જાય તેનું શું થાય? પારકા આત્માનો નિર્ણય ન કરે ત્યાં છાપો ઠોકયા જ જાય તો શું થાય? તેમને કોઈનો વ્યવહાર–સંસર્ગ ન જોઈએ. જો સમ્યક્ત્વનો નિર્ણય ન થાય તો કોઈને સર્વવિરતિવાળા કે સર્વવિરતિ વગરના ન મનાય અને તેથી અમારે સાધર્મિકભક્તિની જંજાળ ન જોઈએ.

સમ્યક્ત્વની વાત ઊડાડતાં મોક્ષ ઊડી જાય

હરિભદ્રસૂરિ કહે છેઃ સમકિતનો નિર્ણય થાય નહિ. સમ્યક્ત્વના નિર્ણય વિના સમકિત થાય નહિ. સમકિત થતાં દેવ, ગુરૂ, ધર્મને માનવા જોઇશે. સમકિતનો નિર્ણય થાય નહિ ત્યાં સુધી દેવ, ગુરૂ, ધર્મને માને નહિ. દેવ, ગુરૂ, ધર્મને માને નહિ ત્યાં સુધી સમકિતી થાય નહિ. જેમ કોઠીમાં સંતાવા ગયેલા ચોરને બૂમ મારવી પડી કે મા મા મને કોઠીમાંથી બહાર કાઢ. તેમ સમકિતની વાત ઊડાવવા ગયો હતો તેમાં તો ઊલટી મોક્ષની વાત ઊડી ગઈ.

સમ્યક્ત્વીનાં લિંગો

સમ્યગ્દર્શનવાળી વ્યક્તિના ચિહ્નો જોઈ લેવાં, સમ્યક્ત્વનાં લક્ષણ નહિ. સમ્યગ્દૃષ્ટિનાં લક્ષણઃ—

"सुस्सूस धम्मराओ गुरुदेवाणं जहासमाहीए।
वेयावच्चे णियमो सम्मद्दिट्ठिस्स लिंगाइं ॥"
(पंचाशक गा० ९९).

૧ ધર્મને સાંભળવાની ઈચ્છા, ૨ ધર્મનો રાગ, ૩ ગુરુદેવની શક્તિ પ્રમાણે વેયાવચ્ચ–સેવા કરવાનો નિયમ હોય તે 'સમકિતી.' સમ્યગ્દૃષ્ટિનાં આ ચિહ્ન છે. લિંગદ્વારાએ જ માનવાનું રાખ્યું. પોતાના આત્માને સમકિત થવાનો નિર્ણય મુશ્કેલ તો પછી બીજા આત્માનો નિર્ણય થવો કેટલો મુશ્કેલ.

ઢુંઢીયાઓમાં દેખીએ છીએ કે દલાલોના સમકિત, ચોથમલજીનું સમકિત, છોગમલજીનું સમકિત. એટલે જિનેશ્વરમહારાજના દલાલનું સમકિત. આપણું ગળું સુકાઈ જાય, છતાં તત્ત્વ તો જિનેશ્વરનું છે. પેલા પારકી મિલકતના માલિક થાય છે. પોતાનું સમકિત શીખ્યા છે, અને છાપ આપે છે. પણ અહીં તો જે ત્રણ વસ્તુ કહી તેમાં પરોવાયેલો જે હોય, પછી ભલે તેના આત્મામાં ગમે તે હોય પણ તેને 'સમકિતી' માનીએ છીએ. **હરિભદ્રસૂરિ** છાપ મારવાનું રાખતા નથી.

ધર્મની શરૂઆત

મૂળ વાત પર આવો–ચોથે ગુણઠાણે આવેલો જીવ પડી જાય, તત્કાળ ન ચઢે તેવો પડે, અસંખ્યાતી વખતે ચઢે તેમ પડે; તો પણ અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તમાં મોહને મારવાનો તે એનો અવિનાશી પ્રભાવ. તે પ્રભાવ નિગોદમાં પણ ચાલ્યો જતો નથી. શાને લીધે? સમકિત પામ્યો તેને લીધે. ચોથે આવે અવિનાશી. ત્યાંથી ધર્મ વ્યવહાર તરીકે શરૂ કરીએ છીએ. ઉપચારવાળો ધર્મ લઈએ તો જ્યારથી મોહની સીત્તેર કોડાકોડની સ્થિતિમાંથી ૬૯ કોડાકોડીનો ક્ષય કરી ન્યૂન કોડાકોડીની સ્થિતિવાળો અપુનર્બંધક થયો એટલે ધર્મ આવ્યો. નિશ્ચયથી ધર્મ ચૌદમાને છેડે રાખ્યો.

મોક્ષ સિવાયનું છોડવાનું છે

ત્યાગ ન કરવો પડે, છોડવો ન પડે, કોઈ કાળે પણ છોડવો ન પડે, છૂટે નહિ એવું જો કોઈ હોય તો તે 'મોક્ષ જ' છે. મોક્ષ સિવાયની ધર્મરૂપે ગણેલી સ્થિતિ બધી છોડવાની. તે સિવાયની બધી સ્થિતિ છછાના છક્કામાં છવાયેલી છે. અર્થ ને કામની સ્થિતિ છક્કામાં છવાયેલી એટલે છોડવાની. તેવી રીતે

ધર્મની સ્થિતિ છછાના છક્કામાંથી બહાર નીકળેલી નથી. ઘોડે ચઢયા પહેલાં પગે ચાલવું-ઘણે છેટેનું-ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યા પછી પગે ચાલવું તે કૃતકૃત્યનું ચાલવું. પહોંચ્યા પછી ઘોડાને છોડવાનો હોય. તે પહેલાં નહિ, તેમ ક્ષાયોપશમિકથી ક્ષાયિકની સિદ્ધિ કર્યા વિના ક્ષાયોપશમિકને છોડીએ તો ગોથાં ખાઇએ.

જે લીધું તે કોઈ કાળે પણ છોડવાનું ન હોય તેનું નામ 'પુરુષાર્થ'. એ છતાં જ્યારે કહો કે પરમ સાધ્યને સાધનાર, છેવટે ધર્મને લાધી શકે. એ ધર્મને સાધનારો છે. એની જ પ્રવૃત્તિ અને અનુમોદના હોય. અર્થ અને કામનો ઉપદેશ ન દે, તેથી ક્ષાયોપશમિકનો ઉપદેશ કરતાં પાંચ મહાવ્રતો કહ્યાં.

પ્રશ્ન—મહાવ્રતનું નિરૂપણ કેમ? એકડા વિના સોની વાત કરો છો?

સમાધાન—આત્માનો સ્વભાવ સર્વવિરતિ. સર્વવિરતિ જાણ્યા પછી દેશવિરતિ જાણવાની હોય. કેમ? લગીર પલટામાં લો. સર્વવિરતિ એટલે સર્વથા પાપનો ત્યાગ. ઉપદેશકે સર્વ પાપ છોડવાનો ઉપદેશ દેવો કે થોડું પાપ છોડવાનું ઉપદેશીને બેસી રહેવું? અપવાદ કાયદો કર્યા પછી હોય. કાયદા કરતાં અગ્ર પદ અપવાદને હોતું નથી, તો પછી દેશવિરતિ એ સર્વવિરતિનો અપવાદ છે. જો સર્વવિરતિ ન બને તો દેશવિરતિ, તેથી અપવાદ છે. તે અપવાદ છે તો કાયદા પછી અપવાદનું કથન હોય, તેમ સર્વ પાપથી નિવર્તાવાનું જણાવ્યા પછી ન નિવર્તી શકે તો થોડાં પાપથી નિવર્તાવાનું કહે છે. માટે પહેલાં મહાવ્રતોનું નિરૂપણ કરે છે.

વ્યાખ્યાન ૫

શ્રદ્ધા પલટાતાં નુકસાન

સૂત્રકાર મહારાજા ભગવાન **સુધર્માસ્વામી** શાસનની પ્રવૃત્તિને માટે ભવ્ય જીવોને સંસારસમુદ્રમાંથી પાર કરવાને દ્વાદશાંગીની રચના કરતા થકા પ્રથમ અંગમાં સાધુઓના આચાર જણાવ્યા. આચારોની પ્રવૃત્તિ, શુદ્ધિ, વૃદ્ધિ કરવા છતાં, પરમ કાષ્ઠાએ આચાર કરવા છતાં જો શ્રદ્ધામાં પલટો થઇ જાય તો સોમાં એકડો જ ચાલ્યો જાય. એટલે જે મોક્ષમાર્ગ તરફ આચાર પાલન કરી, ટકાવી, વધારીને, પરાકાષ્ઠા કરીને જે મુસાફરીનું પ્રસ્થાન કરવા માંડેલું તે અટકી જ પડે એટલું જ નહિ, પણ જેમ મોટાં સ્ટેશનોએ એંજીનો ફેરવવા માટે રાઉન્ડ (round) હોય છે, ને તેથી એંજીન પલટી જાય છે તેમ આચારને વધારવા, સ્થિર કરવાવાળો હોય તો પણ શ્રદ્ધાનો પલટો થઈ જાય તો મોક્ષની મુસાફરી મોક્ષ તરફ ન રહેતાં પલટાઈ જાય. શૂરો સરદાર સમગ્ર દેશને, રાજકુટુંબને અંગે આધારભૂત હોય પણ તે નિમકહલાલ રહે તો. પણ નિમકહરામ થઈ જાય તો તેના જેવું ભયંકર નુકશાન કોઈ કરી શકે નહિ. તેવી રીતે આચારનો અમલ વગેરે કરનારો મનુષ્ય જો શ્રદ્ધામાં ડગમગે તો તે મોક્ષને અંગે એટલું બધું નુકસાન કરે કે જે નુકસાન સામાન્ય મનુષ્ય પણ ન કરી શકે.

આચારાંગથી આચાર અને સૂયગડાંગથી શ્રદ્ધા

આચારાંગનો ઉપદેશ દીધા પછી આચારમાં પ્રવર્તેલો અંત સુધી એક સાધ્યને પહોંચનારો હોવો જોઇએ. તેને અંગે **સૂયગડાંગજીની** અંદર એ વાત કરી, ચાહે તો સૂક્ષ્મતત્ત્વવાદી,

યુક્તિવાદી, અનુમાનવાદી કે કોઈ પણ વાદી આવે તો આચારવાળા આગળ ટકી શકે નહિ. એટલો મજબૂત તેને (આચારવાળાને) કરવો જોઈએ. વળી ભોળવીને આત્માને અવળે રસ્તે લઈ જાય તેમ ન થવું જોઈએ. તેથી **સૂયગડાંગ** સ્થાપન કરીને શ્રદ્ધાની મજબૂતી કરી. ચાહે તેવો વાદી ફેરવવા માગે, તો પણ ફેરવી શકે નહિ. શૂરો સરદાર સમજણ અને શૌર્યમાં હોશિયાર હોય તો જીત મેળવવાની બાકી રહેતી નથી. **આચારાંગ**દ્વારા એ આચારમાં ને **સૂયગડાંગ**દ્વારા એ શ્રદ્ધામાં મજબૂત થયો. શહેર કિલ્લો, દરિયાઈ લશ્કર ને ચારે બાજુએ સુરંગો પાથરી હોય તો નિર્ભય.

ઠાણાંગ એટલે પદાર્થની ઇયત્તા

શ્રદ્ધામાં વધેલો શૂરો સરદાર નિર્ભય ક્યારે રહે? જ્યારે વર્ગીકરણમાં હોશીયાર થયેલો હોય. એક વસ્તુને એક એક રૂપ, ભિન્ન ભિન્નપણે ધ્યાનમાં લીધેલી હોય ત્યારે બીજાના આચારો–વર્તનથી મૂંઝાય નહિ. તેથી **ઠાણાંગજી** દરેક પદાર્થની ઇયત્તા આણી દે છે.

છૂપી પોલીસને કાંઇ છૂપું રહેવું જોઇએ નહિ. શૂરા સરદારને ટેકરા આગળથી જવું પડશે એ ખ્યાલ બહાર ન હોવું જોઈએ. ખ્યાલ બહાર હોય તો **ઔરંગઝેબ** એંસી હજારનું લશ્કર લઇને આવ્યો, પણ અરવલીમાં કેવી રીતે જવાશે તેનો ખ્યાલ રહ્યો નહિ તેથી **રાજસિંહ**ના બે હજાર લશ્કરે એંસી હજારને પાણી પાયું. ડુંગરા ઉપરથી પથરા પડે ત્યાં ચઢવું મુશ્કેલ, પણ જો તેઓ તાસંબાજ હોય તો તો વળી કેટલું મુશ્કેલ? ઔરંગઝેબને ઇયત્તાનો ખ્યાલ ન હોવાથી એંસી હજારના લશ્કરને ધૂળ ફાકવી પડી. માટે ખાડાની,

ટેકરાની, દરેકની માહિતી શૂરા સરદારે રાખવી જોઇએ, નહિ તો નિમકહરામ. શૌર્યવાળો સેનાધિપતિ પણ હારી જાય.

એવી રીતે અહીં આચારવાળો, આચારને વધારનારો થયો, મિથ્યાત્વીના હલ્લાને પાર ઉતારનારો થયો. શૂરો સરદાર નિમકહલાલ હોય, પણ ખાડાટેકરા ન જાણે તો સરાઈ જાય. તેમ અહીં આખા શાસ્ત્રની ઇયત્તાવાળો ન હોય તો કયે વખતે કયા ખાંચામાં જઈ પડે તેનો ભરોસો ન રહે.

ઠાણાંગજી એટલે સમરાંગણની [1]સરવે (survey)

સરદારને જે સમરાંગણમાં જવું હોય તેની તેને પૂરેપૂરી સરવે હાથમાં આવવી જોઇએ. તેમ **ઠાણાંગજી** એ શાસ્ત્રોની સરવે છે. કયી કયી વસ્તુ કયા કયા રૂપે ઉથલે તો કેવી કેવી સુધારી લેવાય, તે જણાવનાર **ઠાણાંગજી** છે. આથી સાધુ મહાત્માઓ પણ **ઠાણાંગજી** માટે આઠ વર્ષ પછી જ અધિકારી ગણાયા તે સહેજે સમજાશે. જેની પાસે લશ્કર નથી, શૂરાતન નથી તેને સમરાંગણની સરવે આપી શા કામની? જો તેવાને સરવે આપવામાં આવે તો આપનારું અને લેનાર બંનેની કફોડી દશા કરે.

દેશવિરતિ એટલે શું?

જેઓ જિનેશ્વરનાં વચનનો અમલ કરતાં બૈરી-છોકરાંને વહાલાં ગણી રહ્યાં છે. એના ભોગે જિનવચન લેવાને તૈયાર નથી. એક બાજુ જિનેશ્વરનાં વચનનો અમલ અને બીજી બાજુ દુનિયાદારીના વિષય-કષાયો. જે દેશવિરતિ તરીકે રહ્યો તે કઈ સ્થિતિમાં? જિનેશ્વરના વચનની કબૂલાત કરે છે, પણ પ્રસંગ આવે કે પહેલાં પેલું સંભાળે. 'મહાજન મારા માથા ઉપર પણ ખીલી મારી બેસે નહિ'. જિનેશ્વરનાં વચન આરંભ

---

૧ માપણી.

વિષય-કષાયની બુરી હાલત બતાવે તે માનવું-કબૂલવું ખરૂં, પણ આ તો છોડવું નથી. આ છોડયા સિવાય જે વાત કરવી હોય તે કરો.

નવ કુકડીની રમતમાંથી એક કુકડી ઉઠાવવાની નથી. મારી સોગઠી ચાલતી હશે તેમ ચાલશે. મારી સોગઠીને રોકટોક કરશો નહિ. જયાં સોગઠી રોકવી નથી, પાછી વાળવી નથી, તો પછી મરવાની તો વાત જ શું. સંસારચક્રને અંગે હાટહવેલી, મારી ચોપાટ બાજી છે તેને રાખીને કહો તે કબૂલ. તેમ દેશવિરતિવાળા મંજુર કરે છે, માને છે, પણ માને છે આવું: મારી સોગઠીને ચાલતી હોય તેમ ચાલવા દો. તેનો મુખ્ય વિષય આરંભ, વિષય, કષાય-એમાંથી બચે તો તમને મળે.

સામાયિક વગેરે ફુરસદીઆં કામો છે

કેમ આજે પોસહ નથી કર્યો ? સાહેબ ! આજે વખત નથી, ફુરસદ નથી. આ શબ્દ ખરેખર તમારી નાભીનો. એ ઉપરથી આખું તત્ત્વ નીકળી આવ્યું. આ કામ તો ફુરસદીયું. જરૂરી નહિ.

કલેકટરોને દાવાનાં કામો મેજ ઉપર પડયાં છે, જયારે ડિસ્ટ્રિકટમાંથી; રાજકાજમાંથી ફુરસદ થાય અને જોવું હોય તો જુએ. કલેકટરનું મુખ્ય કામ વસુલાત. તેવી રીતે તમે પણ એ જ કહ્યું. જો કે તમે શબ્દ તો મીઠો વાપર્યો છે કે ફુરસદ નથી. આ તો મારૂં મેજ ઉપરનું કામ છે. સામાયિક, પૌષધ વગેરેને ફુરસદ હોય તો લેવાં, નહિ તો પડી રહે. કલેકટરને વસુલાતનાં કામો ફરજિયાત, ન્યાયનાં કામો ટેબલ ઉપર પડી રહેવાનાં. તેમ તમારે ઊંઘવાનાં, ગપ્પાં મારવાનાં કામો ફરજિયાત; સામાયિક વગેરેનાં કામો ટેબલ ઉપરનાં, ફુરસદીઆં એમ ગણે છે.

લગ્ન ફુરસદે કરવાનો વિચાર રખાયો ?

મા કે બાપ માંદા હોય તો શબ્દ નીકળે છે કે ફુરસદ નથી મળતી ? ના. કારણ ? જરૂરી છે. છોકરા–છોકરીનાં લગ્ન માંડો તે વખતે દુકાને દશ, પંદર દહાડા તાળું મારી દો છો, અને ફુરસદ મેળવી લો છો. પણ લગ્ન ફુરસદ મળે ત્યારે ચોમાસામાં કરીશું એમ કોઈ દિવસ ધાર્યું ?

ધર્મના કામો ફુરસદીઆં. અંતઃકરણમાં હતું તે જ બોલ્યા છો કે અમે તો આને ફુરસદીયું કામ ગણીએ છીએ. ફુરસદ મળે તો કરીએ. ફુરસદ મેળવવાની હોય તો ને? ફુરસદ ન મળી એમ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યે ત્યારે તો ફુરસદ નહોતી એ ચોકૂખો, ધોએલા મૂળા જેવો ઉત્તર છે જ.

ગૃહસ્થ સરવેનો અધિકારી ન બને

જેઓ આ ધર્મનાં કાર્યને ફુરસદીઆં કહે છે. જેને શાસન એ ઘર નથી લાગ્યું–રોડા ફુકામાં ઘર લાગ્યું છે, જેને હાડકાના માળા એ ઘર છે એ આના અધિકારી કેમ બને ? આચારના આવા હલ્લામાં જે મજબૂત રહેવાના નહિ તે સરવેના અધિકારી કેમ બને ? જેનાં ત્રણ ધ્યેય છેઃ—રોડાં (હાટહવેલી), પૈસા (ફુકા), હાડકાના માળા (માબાપ, ભાઇબહેન વગેરે).

ત્રિવિધ૦ વોસિરેવાળો સરવેમાં આવે

જેને રોડામાં રાચવું હોય, ફુકામાં ખૂંચાવું હોય, હાડકાનાં માળામાં રાચવું હોય તે આના અધિકારી થાય શાના ? રોડાં, ફુકા, હાડકાના માળાને ત્રિવિધ ત્રિવિધ વોસિરે વોસિરે કરે, તત્કાળ પૂરતા વોસરાવે નહિ. યાવજ્જીવને માટે. એટલું જ નહિ પણ ભવાંતરને માટે પણ એવી જેની સ્થિતિ હોય. અનાગત કાળના યાવજ્જીવ માટે પણ આ કાયાના બંધનમાં

ન રહું તો સારૂં. અશક્તિ સિવાય બીજું કારણ યાવજ્જીવમાં નથી.

શૂરા સરદાર માટેની લાયકાત

પૂર્વ કાળમાં જે રોડાઓ રાખ્યાં તેને અંગે હૃદયમાં દાહ જેને હોય, કુકા રાખ્યા તેનો પશ્ચાત્તાપ હોય, હાડકાના માળા રાખ્યા તેનો હૃદયમાં સડો પેઠો હોય અને આ ત્રણે જેને વોસિરે હોય અને ભવિષ્યમાં આ બંધનકારક થાય નહિ; એવી જેની મજબૂતી હોય, તે શાસનમાં શૂરા સરદાર બની શકે. જેમ રાજ્યનો અધિકાર લેતાં પહેલાં વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા લેવી પડે છે અને વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા કર્યા પછી અધિકાર મળે છે તેમ જિનેશ્વરના શાસનમાં પણ સમજી લેવું.

પૂર્વે આરાધ્યું હોય તેને ઉદયે આવે? હા. પૂર્વે આરાધ્યું હોય તેને જ ઉદયમાં આવે.

વૈદ્ય સારો પણ તે વૈદ્ય જેમ વહેલો આવે તેમ ચૂંક જાય. વૈદ્ય આવશે અને મટાડશે એ ભરોસે ચૂંક કોઈ સહન કરે છે? એ ભરોસે કોઈ બેસી રહે છે? વૈદ્યને બોલાવવા ગયા છે, વૈદ્ય હોશિયાર છે પણ ટાંટીયા ઘસાયા તેનું શું થાય? પ્રયત્ન કરે તો ફળ મળે.

ચાર ગતિ એ ચૂંક છે

ચારે ગતિ રખડાવનારી ચૂંક એ ચૂંકાવનારી નહિ ને? વૈદ્યને આવતાં વાર લાગે તો ખાટલો ઉપાડીને લઈ જવો પડે, તેમ આ ચાર ગતિની પીડા જે આત્માને ચમકાવી રહી હોય અને જેને દુઃખ થયું હોય તે વૈદ્યના ભરોસે બેસી રહેતો નથી. (જોકે વૈદ્ય આવવાનો છે, મટાડી દેશે.) વૈદ્ય પોતાના ઘેર બેઠો છે, આપણે અહીં બેસી રહીએ તો વાઢ (ચૂંક) ન મટે, વૈદ્ય ને ત્યાં જવું પડે છે અને ઔષધ લેવું પડે છે. ભવ્ય થયા તો મોક્ષે

જવાના છીએ, રોડાં વગેરે વોસિરે કરવાનાં છે તો વોસરાવતાં વાર કેમ થાય?

વિપત્તિ જાણવા છતાં છોડતો નથી

વિકટ વિપત્તિઓ વેઠીને છોડવાની છે, તો પછી વિકટ વિપત્તિ દે એની પહેલાં ચેતી જાય તો શું ખોટું? છોકરાં કે કૂતરાં શેરીમાં માર પડશે એવું દેખે તો પાછાં વળી જાય. પણ આ તો આટલી વિપત્તિએ પાછો ફરતો નથી. માને છે, સમજે છે, રોડાં કુકા વગેરેને લીધે જ વિપત્તિ છે, છતાં છોડવા તૈયાર નથી.

દારૂડિયાનું દૃષ્ટાંત

દારૂના ચડસમાં ચઢેલો ઘરેણું ખોઈ આવે, કૂતરાં મોઢામાં મૂતરે, એ છતાં બધું કાન નીચે કાઢી નાખે. જેમ દારૂડિયો થતી વિપત્તિને ધ્યાનમાં ન લે, તેમ આ રોડાં વગેરેને લઈને કેવી સ્થિતિમાં છીએ તે જાણ્યા છતાં ઊંઘમાંથી ઊઠવાવાળો આળસ મરડે તેમ આળસ પણ મરડતો નથી; પછી એના ભરોસે કેમ રહેવાય?

ભાડૂતી ને માલિકીનું ઘર

ચાલુ વાત પર આવો—દેશવિરતિવાળો સાચી માન્યતાવાળો છે, છતાં વર્તન એવું છે કે કેટલાક એને ઢોંગનું સ્વરૂપ આપે. કહેવાવાળા મળે છે કે સાત લાખ કહીને मिच्छा मि दुक्कडं કહી આવ્યા, પણ તેમાં વળ્યું શું? પાછો ધંધો ચલાવ્યો. એનો અર્થ જ 'ઢોંગ'. કહેવું કંઈ, માનવું કંઈ અને વર્તનમાં મૂકવું કંઈ. વિચારમાં અઢાર પાપસ્થાનકો છોડવાં અને વર્તનમાં દેખીએ તો પહેલાં નંબરમાં અઢારે પાપસ્થાનકો મેલવામાં આવતાં હોય તો શું કહેવું? કહો ચોથા પાંચમા ગુણઠાણવાળા જિનેશ્વરના શાસનને ઘર તરીકે રાખતા નથી, ભાડૂતી તરીકે

રાખે છે. પહેલાં ઘરનું સંભળાય પછી ભાડૂતનું.

ફોટો અને ફોનોગ્રાફ

વહેલાં ઊઠીએ, ઝાડે જવું છે, શરીર ચોળાવવું છે, મળવા જવાનું છે, પછી ગપ્પાંસપ્પાં અને તે પછી ફુરસદ મળી હોય, અને ભોળાભાઈ જેવા મળ્યા હોય ને કહે ચાલશો? હા ચાલો ત્યારે. એનો તે વખતનો ફોટો ઊતારી લઇએ અને શબ્દો ફોનોગ્રાફ (Phonograph)માં ઊતારી લઇએ અને બીજી બાજુ ધંધારોજગારને અંગે માલવાળો આવ્યો છે તે વખતે ચાલો કહે તે વખતનો ફોટો અને ફોનોગ્રાફ ઊતારી લો તો ખાતરી થાય કે આત્માના કામના ઉદ્ધારમાં કેટલા વસ્યા છો? અને રોડાં, કુકા અને હાડકાના માળામાં કેટલા વસ્યા છો? તેનો ખ્યાલ આવે. પહેલાં સાચવવાનાં ઘરનાં છોકરાં અને પછી ઉપાધ્યાય. **'ઘરનાં છોકરાં ઘંટી ચાટે ને ઉપાધ્યાયને આટો!'**

રોડાં, કુકા, ને હાડકાના માળાવાળા સૈનિક ન થાય

જેને રોડાંનું કર્તવ્ય, કુકાનું કર્તવ્ય, હાડકાના માળાનું કર્તવ્ય ઉત્સર્ગ એવું ભાસ્યું છે તેને શાસનના સૈન્યમાં દાખલ થવાનું નથીઃ તો પછી સેનાધિપતિની પદવી તો દૂર રહી. શાસનની સલ્તનતને અંગે ચોથા પાંચમા ગુણઠાણુવાળો તમાશગીર છે. રોડાં, કુકાવાળા–શાસનની લાઇનદોરીમાં નથી. તે તો આવે તો અભડાય. લગીર વિચારો ને? નવમા દશમા તીર્થંકરની વચ્ચે શાસનનું સત્યાનાશ વળી ગયું. શાથી? રોડાં, કુકાવાળા, લાઇનમાં ઘૂસી ગયા તેથી શાસન વિચ્છેદ થઇ ગયું. અસંયતિપૂજાને લીધે, રોડાવાળા, કુકાવાળા ઘૂસી ગયા. તેને પરિણામે શાસનનો વિચ્છેદ થયો. જેને શાસનની લાઇનદોરીમાં આવવું

હોય તેને પૂછે કે આ ત્રણ વસ્તુ છોડવી છે? જેમ દારૂ માંસ છોડીશ નહિ અને હિંદુ બને તે નહિ બને. જેણે રોડાં કુકા, હાડકાનાં માળા ત્રણે છોડયાં હશે તે જ આચારમાં આગળ વધે.

ભંડારની ચાવીની પ્રાપ્તિ

લશ્કરીપણામાં નામ નોંધાવે તેથી હથિયારના ભંડારની ચાવી ન મળે. ત્રણને વોસરાવ્યા તેથી લાઈનદોરી હાથમાં ન આવે. લશ્કરી તાલીમ વર્ષો સુધી લે ત્યારે હથિયારના ભંડારની ચાવી મળે, આરંભ, વિષય વગેરેને સકલ સમુદાય સમક્ષ બનેલાની માફી જાહેર કરે. તીર્થંકરોની–દેવતાની–સાધુની–સંઘની સમક્ષ–પોતાના અંતકરણથી માફી જાહેર કરે, એ કરાર કરે કે હવે આ નહિ કરૂં. કર્યું તેની માફી. ભવિષ્યમાં કરીશ નહિ એનો એ કરાર, ભૂતકાળમાં કર્યું તેની માફી અને વર્તમાનમાં સાવચેત રહીશ. આ ત્રણે સભાની સમક્ષ–તીર્થંકર–દેવોની સમક્ષ કરે ત્યારે આ લાઈનદોરીમાં પેસે, એ દાખલ થયેલો જ્યારે તાલીમ લે, તાલીમ લેતાં વધે ત્યારે ભંડારની ચાવી લેવાનો વખત આવે. રોડાં, કુકા, હાડકાના માળાને વોસરાવે, વોસરાવ્યા પ્રમાણે વર્તે અને તેમ વર્તતાં આઠ વર્ષ વહી જાય ત્યારે આ વખત મળે. જો કે ભંડારમાં ચોર, લુટારૂં ઘૂસે ખરા, પણ તે અધિકારી નથી. તે તો સેલા છે.

સર્વ સાવદ્ય પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કર્યો હોય તે ખરો શૂરો સરદાર, પણ અધિકારી કોને ગણાય? જે સર્વ સાવદ્યના ત્યાગવાળો હોય, જેને મારી ખીલી, સોગઠી જ નથી. તેને જ અધિકાર હોય.

વહુ સાસરાના ઘરને પોતાનું ઘર ગણે

વહુ આવે છે, પિયરે પોસાઈ, પિયરમાં મોટી થઈ છે

પણ જ્યાં સુધી સાસરાના ઘરને મારૂં ઘર ન ગણે, ત્યાં સુધી ઘરમાં કર્તાહર્તા થઈ શકે નહિ. જ્યાં જન્મી, પોષાઈ છે ત્યાં પડખું ન વાળે, અહીં તુંહી તુંહી સંભારે, મારા ઘરનું કેમ છે? એ પહેલાં જોવું પડે. દેરાણી, જેઠાણીનાં કામો હોય તે વખતે ભાઈનાં, માનાં કામો રખડતાં મૂકવાં પડે છે. આ ઘર મારા તરીકે લાગે. રોડાં, કુકામાં, હાડકાના માળામાં રહ્યા. જેમ વહુ સાસરે ન આવી હોય, પોતાને પિયેર હોય તે વખતે સાસરામાંથી જે કાંઈ થાય તેની બદબો ફેલાવે, કારણ હજુ સુધી મારા ઘરપણું એના મનમાં વસ્યું નથી. તેમ અહીં ધર્મ કર્યો, બે પૈસા મળ્યા નહિ, કાંઈ રોગ ગયો નહિ, સંતાન થયું નહિ તે કયી સ્થિતિ સૂચવે છે તે વિચારો. જ્યાં સુધી સાસરીઆનું ઘર 'ઘર' તરીકે ન લાગ્યું હોય ત્યાં સુધી સાસરીઆના ઘરની ઓછાશ લાગે, પણ માલિક થઈ બેસે છે તે વખતે મારો બાપ આમ કેમ નથી કરતો? તેમ કેમ નથી કરતો? સાસુ બને છે, વહુ તરીકે ખોદણાં કાઢતી હતી તે અત્યારે સાસુ તરીકે થઈ ત્યારે બચાવ કરે છે.

એવી રીતે આ જીવ આ શાસનની લાઇનદોરીમાં ન આવ્યો હોય ત્યાં સુધી આમ કેમ? ભગવાને કેમ આમ કર્યું હતું? ભગવાને મારો સગવડ કેમ ન સાચવી એ જોવાય છે. જ્યારે એ જીવ શાસનની લાઈનદોરીમાં આવે ત્યારે માલમ પડે કે આ બધા આના ઉપર શું ધારી રહ્યા છે? જો તમારા કુટુંબકબીલાનું ધ્યાન રાખવાનું હોત તો તીર્થંકર છોડત શું કરવા? શું તેઓ આ વિનાના હતા? છ ખંડની ઋદ્ધિ વગેરે હતું. એવી પણ કુલીન વહુ જે વખતે સાસરામાં આવે તે વખતે સાસરાની સ્થિતિને સમજી લે. તીર્થંકરો સંસારમાંથી આવ્યા,

પણ વસ્તુસ્થિતિ સમજ્યા: આમાં કાંઈ નથી. નાની વહુ સમજે છે કે સાસરીઆની મિલકત કામની છે. આ બધું ફસાવનાર, આ તારનાર એ ન સમજી લે તો આને ઘેર આવ્યા શું ?

સમજણ આવે ત્યારે તિજોરીની ચાવી અપાય

જેણે ત્રિવિધ, ત્રિવિધ વીસર્યું હોય, છતાં આચારમાં વધારો કર્યો ન હોય, તેવાઓને આ વર્ગીકરણ ઇયિત્તા દેખાડનાર ન દે. છોકરાને મોટો કર્યો, પણ તિજોરીની ચાવી સમજણમાં આવે ત્યારે જ દેવાય છે. છોકરો થયો તેથી દઈ દેતા નથી. જ્યારે છોકરાં વારસદાર, હકદાર છે એને ચાવી આપવાની છે, પણ સમજણને જોવા માગો છો, પરિપકવ બુદ્ધિ જોવા માગો છો, તિજોરીની ચાવી હકદારને આપતાં વિચાર કરો તો પછી શાસનની ઇયિત્તા એકદમ કેમ અપાય ?

ગીતાર્થ

બીજી બાજુ શાસ્ત્રકારે આખો ચાર્જ (Charge) સોંપી દીધો. આસિસ્ટંટ કલેકટર (Assistant Collector) કેટલી મુદ્દત સુધી કામ કરે ત્યારે ચાર્જ સોંપાય. અહીં ચાર્જ સોંપ્યો. ગીતાર્થ થયેલો મહાપુરુષ જે નિરૂપણ કરે તેમાં વિકલ્પ વગર તહત્તિ કરવાની તાકાતવાળો થયો હોય. જેને શાસનમાં ચઢાવવામાં આવે તેની કેટલી આકરી કિંમત હોવી જોઈએ. જ્યારે **સ્થાનાંગ**માં દાખલ થાય ત્યારે ગીતાર્થમાં દાખલ થાય. શાસનની દોરી એના (ગીતાર્થના) આધારે ચલાવાય. અહીં ક્રિયાને અંગે દાખલો:-સાપના દાંત ગણી આપ-તે વખતે દાંત ગણવા ન જાય તો વિરાધક. બુદ્ધિને અંગે:-જગત જાણે છે: કાગડો કાળો છે. પણ ગીતાર્થ ધોળો કાગડો કહી દે તો એના વચનને ફૂટ ન કહેવું પણ તહત્તિ કહેવું. **આચારપ્રકલ્પ**થી વધારે ભણેલો

તે ગીતાર્થ.

ઇયત્તા સુધી પદાર્થની પ્રરૂપણા

ઠાણાંગ અને સમવાયાંગને ધારણ કરનારો તે શ્રુત સ્થવિર. વીસ વર્ષ દીક્ષામાં થાય તે પર્યાય-સ્થવિર, અને ૭૦ વર્ષની ઉંમરવાળો હોય તે વય-સ્થવિર કહેવાય. સ્થવિરને શાસનની દોરી મળે પણ રોડાં, કુકામાં, કુટુંબકબીલામાં રહેનારને શાની મળે? ત્રિવિધ, ત્રિવિધ સંસારના બંધનોને છોડનાર, ભવિષ્યમાં પણ સંસારનાં બંધનોથી સાવચેત રહીશ એવી કબૂલાત કરીને આઠ વર્ષ સુધી રહે ત્યારે **ઠાણાંગ**ને લાયક થાય. પ્રરૂપણાને અંગે આની અંદર ઇયત્તા સુધી પદાર્થોની પ્રરૂપણા છે.

ઠાણાંગ દ્વારા ભૂલભૂલામણીનો ઉકેલ

રાજાના ગુપ્ત ભંડારમાં માહિતી વગરનો ઘૂસે તો અંદર ફસાઈ જાય. તેવી રીતે જે વસ્તુ એકરૂપે કહેવાની, તે જ વસ્તુ બીજે ઠાણે બે રૂપે, અને દશમા ઠાણે દશરૂપે કહેવાતાં ગૂંચવાઈ જાય. જેને ભૂલભૂલામણીનો પડદો ખોલેલો હોય તેને પડદો મૂંઝવનાર ન થાય. જેને સપ્તભંગી, પ્રમાણો ખ્યાલમાં આવેલા હોય તે ન મૂંઝાય. ઇયત્તા-પ્રમાણનો છેડો. એવી ખુદ સંપૂર્ણ મર્યાદા-તે મર્યાદાનો છેડો શાસ્ત્રોમાં લાવે છે. અને આઠ વર્ષની મર્યાદા તે **ઠાણાંગ**.

'પંચિંદિય'સૂત્ર વગેરેમાં પાંચ મહાવ્રતો

પંચ મહાવ્રત **પંચિંદિયસૂત્ર**માં, **પક્ખીસૂત્ર**માં અને **આચારાંગમાં** એમ બધે આવે છે. કાઢી કાઢીને તો એ જ કાઢ્યું ને? જગત હજારો કોશ છે, પણ દેખનારા દેખનારાની દૃષ્ટિ હોય તેટલા પ્રમાણમાં દેખે છે. **પંચિંદિયસૂત્ર**ની અંદર पंचमहव्वयजुत्तो-પાંચ મહાવ્રતને ધારણ કરનારા, **પક્ખીસૂત્રમાં**

પાંચ મહાવ્રતો છે, તેને આચારવાના છે. કોશ છે છતાં અમુક જ દેખે. કારણ? શોર્ટસાઈટ (shortsight) છે. **પંચિંદિય-સૂત્રમાં, પક્ખીસૂત્રમાં** આચારની દૃષ્ટિ હતી. શાસનની ઇયત્તા તરીકેની દૃષ્ટિ ન હતી. પદાર્થ એનો એ જ છે. વકીલ, સોલિસિટર, બારીસ્ટર થાય, કાયદાની કલમો એની એ. જેમ એ કલમમાં વકીલની દૃષ્ટિ જુદી હોય છે. બારીસ્ટરની દૃષ્ટિ જુદી હોય છે. તેમ **પંચિંદિય**માં ગુરૂ તરીકેની દૃષ્ટિ હતી અને **આચારાંગ**માં આચાર તરીકેની દૃષ્ટિ હતી. તીર્થંકરોએ જ આ બંને નિરૂપણ કરેલાં છે પણ એમાં દૃષ્ટિ ફેર છે.

હીરાનું દૃષ્ટાંત

નાનાં બચ્ચાંએ હીરા, મોતીના દાગીના પહેરેલા છે. એ જ્યારે બજારમાં બેઠો ત્યારે એના એ હીરા છે. મોટો થયો ત્યારે એ મોતીને નહોતો જોતો? ના; તે વખતે શોભા, ઘરેણાં તરીકે જોતો હતો, એના ગુણો તરીકે કિંમત–તરીકે જોતો જ ન હતો.

તેવી રીતે પાંચ મહાવ્રત–**પંચિંદિયસૂત્ર, આચારાંગ** વગેરેમાં જે જણાવ્યાં તે ગુરૂનાં લક્ષણ આચાર તરીકે જણાવ્યાં છે. તેથી હવે વર્ગીકરણની અપેક્ષાએ પંચ મહાવ્રતો પ્રરૂપે તો જ તીર્થંકર મહાવ્રતોની વાત તીર્થંકરના ગળે વળગાડી–તીર્થંકરના લક્ષણમાં પેસાડી. પંચ મહાવ્રતોની પ્રરૂપણા ન કરે તો તીર્થંકરો નહિ. તીર્થંકર હોય તે પંચ મહાવ્રતોની પ્રરૂપણા કરે જ.

તીર્થંકરોને ત્યાં મહાવ્રતો રજિસ્ટર

પ્રશ્ન—'पण्णत्ता' શબ્દ શા માટે બોલવો પડયો? ચાહે પ્રરૂપેલાં હોય કે ન હોય પણ જગતમાં છે કે નહિ? પ્રરૂપણામાં તત્ત્વ શું? पंच महव्वया કહો, 'पण्णत्ता' શબ્દનું શું કામ?

સમાધાન—તીર્થંકરપણાની પરીક્ષાની કસોટી અહીં–પાંચ મહાવ્રતોમાં. પાંચને આચરવામાં કસોટી નહિ. સાધુ, ઉપાધ્યાય વગેરે આચરે. પંચ મહાવ્રતોની પ્રરૂપણામાં તીર્થંકરોની કિંમત.

પ્રશ્ન—પંચ મહાવ્રત આચરે તેમાં કિંમત નહિ, પ્રરૂપણામાં કિંમત ?

સમાધાન—ધ્યાન રાખજો. માર્કો (mark) રજિસ્ટર થાય છે. પણ તેની માલિકી કારખાનાના કારીગરોની નહિ. ડિઝાઈનો (designs) રજિસ્ટર થાય છે. કરનારની તે માલિકી નહિ. ગોઠવનારની માલિકી નહીં પણ કાઢનારની માલિકી. જે દવા, વસ્તુ રજિસ્ટર થાય તેમાં કાઢનારની માલિકી છે. કારણ કે મીલમાલિક મીલ ઊભી કરી ચલાવનાર છે. તેમ સાધુ વડી દીક્ષા લે, પંચ મહાવ્રત આચરે પણ તે કારીગરો. ત્યારે કંપનીનો માલિક કોણ ? પંચ મહાવ્રતોના માલિક કોણ ? તીર્થંકર ભગવાન એ જ પંચ મહાવ્રત કંપનીના મેનેજર. પંચ મહાવ્રતની એ ડિઝાઈન એમને ત્યાં રજિસ્ટર.

તીર્થંકર સિવાય બીજાને ત્રસાદિનું જ્ઞાન નથી

તીર્થંકર સિવાય બીજાને ત્રસ જીવોનો પૂરો ખ્યાલ નથી તો તેને સ્થાવરનો ખ્યાલ ક્યાંથી લાવવો ? જો તેનો ખ્યાલ નથી તો પછી એનાં દુઃખો, ઘાતો જાણે ક્યાંથી ? વળી એનાં દુઃખને અંગે અનુકંપાવાળો થાય ક્યાંથી ? તો પછી હિંસા છોડવી જોઈએ એવી ડિઝાઈન કાઢે ક્યાંથી ? વેપારીને દુનિયામાં જેવી ડિઝાઈન જરૂરી છે તેવી ડિઝાઈન ખોળી કાઢવી પડે છે. ચૌદ રાજલોકમાં બધા જીવો જોઈ લેવા, જાણી લેવા, બધા કાળની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લેવી. કયા ઉપાય દ્વારાએ બચાવ થાય ? એ સ્થિતિ ક્યારે આવે ? સર્વ પાપોથી વિરમવું

તે સ્થિતિ ક્યારે આવે?

કરનારને કરવાની મહેનત હોય

તૈયાર થયેલા ફોનોગ્રાફનો ઉપયોગ ઘેરેઘેર થાય, પણ એ ફોનોગ્રાફના ભૂંગળાને તૈયાર કરનારને કેટલી મુશ્કેલી પડી હશે તે તો તે કરનાર જાણે. રેડિયો (Radio)ની ઉત્પત્તિ કરનારને મગજનો કુચો કેમ કરવો પડયો હશે એ એની સ્થિતિ તપાસે ત્યારે જ માલમ પડે. પણ ઉપયોગ કરે તેને તે માલમ પડતું નથી.

પંચિંદિયાદિમાં આચાર અંગે, અહીં ઉત્પત્તિ અંગે

પંચિંદિયસૂત્ર, પક્ખીસૂત્ર, આચારાંગ અને **દશવૈકાલિક**વાળા આચારનો ઉપયોગ કરવાવાળા છે. ઉત્પત્તિને અંગે કહેવું પડ્યું કે–પંચ મહાવ્રતની કંપનીનો માલિક કોણ? તીર્થંકર ભગવાન. એના સિવાય બીજા જીવો મહાવ્રતોનું ઉત્થાન કરી શકે નહિ. પહેલાં તો જીવને જાણી શકે નહિ, જુએ નહિ. ત્રસ જીવને ન જુએ તે સ્થાવરને ક્યાંથી જુએ? સ્થાવરને ન જુએ તે સૂક્ષ્મ–બાદરને ક્યાંથી જુએ? જ્યારે જુએ નહિ, જાણે નહિ, તો તેને અંગે વાલીપણાની સ્થિતિ ધરાવી શકે નહિ. જેને જે વસ્તુના વાલી થવું હોય તેણે તે વસ્તુની સ્થિતિથી વાકેફગાર થવું જોઈએ. છજીવનિકાયના માલિક બનવું તે કોણ બને? જાણે તે બને. તીર્થંકર ભગવાન સિવાય કોઈ પણ છજીવનિકાયના સમુદાયનો માલિક બની શકતો નથી.

શોધ કરનાર તરીકે રજિસ્ટર 'તીર્થંકર'

કેવળીના કેવળજ્ઞાનમાં અને તીર્થંકરના કેવળજ્ઞાનમાં ફરક નથી. તો બે માલિક કેમ ન બને? નહિ. એકે જંગલમાં શોધ કરી, એકે રાજધાનીમાં શોધ કરી. જંગલમાં કરેલી શોધ સડી

જાય. રાજધાનીની શોધ રજિસ્ટર થાય. 'આ વાત કેવળીના અપમાનને માટે નથી.' જગતને તારવાને અંગે તીર્થંકરની શોધ રજિસ્ટર થઈ. કેવળી મહારાજની શોધ રખડી ગઈ, કારણ શાસન પ્રવર્તકપણું આવ્યું નહિ. તીર્થંકરોએ શાસન પ્રવર્તાવવા માટે ઝુકાવેલું હતું તેથી પ્રવર્તાવનારા થયા. સામાન્યકેવળીઓ જાણે છે, પણ રજિસ્ટર કરાવી શકયા નહિ. શોધક ખરા, પણ જંગલના. તેને માટે पन्नत्ता કહી દુનિયાને જાહેર કરનાર તરીકે કોઈ પણ હોય તો તે તીર્થંકર ભગવાનો છે.

'पंच' 'महव्वया' અને पण्णत्ता' કેમ ?

શંકા-ઈયિત્તાની જગ્યા પર પાંચ મહાવ્રતનો વિચાર કરવો પડે, પાંચ મહાવ્રતો કેમ? પાંચ ગણાવ્યા એટલે આપોઆપ આવી જવાનાં હતાં, છતાં 'પંચ' શબ્દ શા માટે કહેવો? સામાન્ય મહવ્વયા કહી દો. પંચપણું વિધેય શા માટે? 'वेरमणं' કહ્યું તો વિરતિ આવી ગઈ હતી, વ્રત આવી ગયાં હતાં. વ્રત આવી ગયું હતું તો 'મહવ્વયા' શબ્દ કહેવાની જરૂર ન હતી, કેમકે સંખ્યેય આવી જવાથી સંખ્યા આવી જાય છે. वेरमणं કહેવાથી पंच महव्वया કહેવાની જરૂર નથી. તેમજ पण्णत्ता કહેવાની જરૂર નથી. તો પછી 'पंच' 'महव्वया' અને 'पण्णत्ता' કેમ મેલ્યાં? એકે કહેવાની જરૂર ન હતી. તેમજ 'तंजहा' કહેવાની જરૂર ન હતી. આ નકામાં લખી નાખ્યાં.

સમાધાન-અહીં પંચપણું અને મહાવ્રતપણું પન્નત્તા કહી નક્કી કરવું છે. પંચપણું વગેરે વિધેય છે, પણ અનુવાદ તરીકે લેવાનાં નથી. પાંચેનું વિધેયપણું છે. પણ એકેને પેટાભેદ તરીકે કહેવામાં આવેલાં નથી, વૈશેષિકોએ 'ભાવા' એમ કહી એક મુખ્યભેદ અને છ-પેટાભેદ કરીને સાત ભેદ કહ્યા.

જૈન દર્શનમાં તત્ત્વોનો વિભાગ

જૈન શાસનમાં કેટલાક પેટાભેદ અને કેટલાક મુખ્યભેદ એકઠા કરીને નવ તત્ત્વ કહ્યાં છે. સામન્ય રીતે જીવ, અજીવ એ બે જ તત્ત્વ છે. હેય, ઉપાદેય, જ્ઞેય તરીકે ઉપદેશ દેવાનો હોય, અને ઇષ્ટપ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટનો ત્યાગ થાય, તેથી આશ્રવાદિ તત્ત્વો વધાર્યાં. દૃષ્ટિ તો ધ્યેય નક્કી થાય તે જ છે. આશ્રવનું છોડવા લાયક રૂંવાડે રૂંવાડે થાય, અને સંવર તથા નિર્જરાનું સાધન તરીકે આદરવા લાયકપણું જણાવવા સાથે મોક્ષનું ઉપાદેય જણાવ્યુ. એ બધા તેથી તે ભેદ કર્યા. તત્ત્વો છતાં સંક્રમણ વગરનાં પદાર્થો છે. આગળ વધ્યા ત્યારે નવ તત્ત્વ. પુણ્ય, પાપ એ બે સંક્રમણીય છે. આશ્રવનું શુભપણું તે પુણ્ય, તેમજ શુભપુદ્ગલોનું વેદન તેનું નામ પુણ્ય. અને અશુભ પુદ્ગલોનું વેદન તે પાપ. પુણ્ય અને પાપ એ આશ્રવ તથા બંધોદયમાં સંક્રમણીય છે, સ્વતંત્ર નથી. મૂળભેદોને જણાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યાં સાધક બાધક એવા પુણ્ય, પાપને ખસેડવાં પડયાં. પેટાભેદમાં પ્રરૂપણા તરીકે જણાવ્યાં. આવી રીતે સંક્રમણીય પદાર્થને કારણસર ભેદ તરીકે ગણવામાં આવે છે. ચાલુ અધિકારમાં 'सव्वाओ पाणाइवायाओ' એ વગેરે પાંચ કહેવાય. તે પાંચે સ્વયં પદાર્થો છે. સંક્રમણીય પેટાભેદો નથી. તેથી પંચેનું વિધાન છે. જો તેમ છે તો બાવીસ તીર્થંકરોનું કયું વિધાન છે? 'વિરતિ' શબ્દ કેમ વાપર્યો? મહાવ્રત કહેવાં હતાં તો વિરમણ વખતે 'મહા' શબ્દ કેમ નહિ?

વ્યાખ્યાન ૬

આચારો અને વિચારોનું નિયમન નથી

સૂત્રકાર શ્રીસુધર્માસ્વામીજીએ ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે સૂત્રની રચના કરતા થકા દ્વાદશાંગીની અંદર પહેલાં શ્રીઆચારાંગ અને શ્રીસૂયગડાંગથી સાધુઓના આચારો અને વિચારોને વ્યવસ્થિત કર્યા. તે વ્યવસ્થિત કર્યા છતાં, જે હિસાબ નિશાળમાં ભણાવવામાં આવે તે હિસાબે ભણનારાઓની આખી જીંદગી ચાલતી નથી. જે રીતિએ ભણ્યો હોય તે રીતિએ ચાલે તો જીંદગી ચાલે. તેમ જે રીતિથી આચાર બતાવ્યા તે રીતિથી પ્રવૃત્તિ કરે તો આગળ વધે. તે સિવાય બીજો પ્રસંગ આચરવાનો આવે નહિ તેમ કહી શકાય નહિ. વિચારો ન આવે એવું પણ કહી શકાય નહિ. જગતમાં જેટલાં વચનો છે તેટલાં જ મતાંતરો છે. આથી આચારો અને વિચારોનું નિયમન કરી શકાતું નથી.

ઝાંપા સુધીની શિખામણ

એક વચન એક મનુષ્ય જુદા જુદા રૂપે લે અને જુદા જુદા રૂપે મત કાઢે. પજુસણમાં સાંભળીએ છીએ કે ઈંદ્રભૂતિને શંકા થઈ હતી કે જીવ નથી. તેવીજ રીતે બીજાને પરલોક નથી તેની શંકા થઇ. ત્રીજાને ભૂત નથી એવી શંકા થઈ. વચન એક પણ મિથ્યાત્વ ત્રણ. જો વચન જેટલાં મિથ્યાત્વ કહ્યાં હોત તો એક મિથ્યાત્વ થાત. વચનના જેટલા માર્ગો છે તેટલા હિસાબમાં લઇએ તો તેટલાં મિથ્યાત્વ છે. આચારનું વ્યવસ્થિતપણું એકલા શ્રીઆચારાંગસૂત્ર માત્રથી થઈ શકે નહિ,

તો પછી વિચારનું વ્યવસ્થિતપણું એકલા **શ્રીસૂયગડાંગસૂત્ર**થી થઈ શકે જ નહિ. જગતમાં કયા કયા રૂપે કોણ કેવું મિથ્યાત્વ પ્રવર્તાવશે તેનો પત્તો નથી. “ શેઠની શિખામણ ઝાંપા સુધી.” પોતાને શાસ્ત્રાધારે સૂઝવું જોઈએ, તે ન સૂઝે અને કંઈ સૂઝે તે જ મિથ્યાત્વ. **આચારાંગ** અને **સૂયગડાંગજી** એટલે ઝાંપા સુધીની શિખામણ જેવાં, અર્થાત્ એટલા માત્રથી આચાર અને વિચારનું નિયમન કરે તો ઝાંપા સુધીની શિખામણ સમજવી.

વર્ગીકરણ કરનાર શ્રીસ્થાનાંગજી

જે પ્રસંગો આવ્યા તેનું નિરૂપણ આવે; પરંતુ જે આવ્યા ન હોય તેનું નિરૂપણ શી રીતે? ‘ઇયત્તા’ આટલા પ્રમાણમાં છે એ હાથમાં આવે; અર્થાત્ આચારને અને વિચારને અંગે ‘ઇયત્તા’ હાથમાં આવે તો આવનારી નવી આપત્તિઓમાં રક્ષણ કરી શકે. તેને માટે **સ્થાનાંગસૂત્ર** ગણધરમહારાજાએ ગૂંથ્યું. ઇયત્તા હાથમાં આવે, તેને જ માટે ‘વર્ગીકરણ’ કહીએ છીએ. લાઈબ્રેરિયન (librarian) વર્ગીકરણને જાણતો હોય તો કહે કે આ વાચ્યું છે, તો તમે હવે આ પુસ્તક વાંચો પણ કુંચીઓ સંભાળનાર લાઈબ્રેરિયન તેમ કહી શકે નહિ. એ તો ફલાણા નંબરનું કાઢી આપવું કે ફલાણા નંબરનું મૂકી દેવું એટલું જ જાણે. આથી જે વર્ગીકરણને જાણવાવાળા લાઇબ્રેરિયનો જવલ્લેજ મળશે. ન્યાયનો આટલો અભ્યાસ કર્યો છે, હવે આગળ વધવું છે તો હવે આ ગ્રંથપઠનમાં લો, એમ લાઈબ્રેરિયન કહી શકશે નહિ. **આચારાંગ** ને **સૂયગડાંગ**–આચાર ને વિચારની ચાવી સોંપે છે, ચાવી મળી એટલે પુસ્તક આવ્યું, પણ જ્ઞાન એના કબજામાં નથી આવતું. તેમ **આચારાંગ** અને **સૂયગડાંગ**ની રચના આચારની અને વિચારની કુંચીઓ આપે છે. ઠેઠ સુધીનું

જ્ઞાન **ઠાણાંગજીને** અંગે ઈયત્તા આવે ત્યારે આવી શકે. આવી રીતે ભેદો હોય તેના પેટાભેદો આવી રીતે કરવા. આ બધો વિચાર કોઈ પણ આપણને શીખવી શકે તો તે વર્ગીકરણ. તે વર્ગીકરણ કરનારી ચીજ **શ્રીઠાણાંગસૂત્ર** છે.

વર્ગીકરણ માટે બે આગમ કેમ?

જો **સમવાયાંગ**માં પણ વર્ગીકરણ છે, તો પછી **ઠાણાંગ** અને **સમવાયાંગ** બે શા માટે? એક કરી નાંખો. સમાધાન-ધ્યાન હશે કે ત્રીજી ચોથી ચોપડીમાં હિસાબ શીખવાય તેનું નામ ગણિત, અને પાંચમીમાં શીખવાય તેનું નામ પણ ગણિત છે. બંને ગણિત હોવા છતાં પ્રથમ જે ગણિત તે નાના પાયા પર છે. એમાંથી તૈયાર થયેલો વિદ્યાર્થી જ મોટા પાયારૂપ ગણિતમાં જાય. **ઠાણાંગજી**માં અધૂરું વર્ગીકરણ છે, અર્થાત્ દસ સુધીનું છે એથી વધારે નહિ. જ્યારે **સમવાયાંગનું** વર્ગીકરણ અનંતા સુધીનું છે.

પ્રશ્ન—વર્ગીકરણની દૃષ્ટિએ **સમવાયાંગ** પ્રમાણમાં વધવું જોઇએ ને? કારણકે તેમાં પુદ્‌ગલપરાવર્તો, ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી, આવલિકા વગેરે આખો ગણિતનો વિષય છે. બીજી ચોપડીમાં ચાળીસ સુધી ઘડીઆ. પછી આગળ આવે.

સમાધાન—**સમવાયાંગ**માં સ્વરૂપ બધું સંકોચ્યું. વસ્તુ જવા દીધી નહિ. એક સામાન્ય માણસના જીવનના બધા પ્રસંગો લઇએ તો જીવનચરિત્ર લાંબું થાય તો પછી રાજામહારાજા, તેમના પુત્રો વગેરેનું જીવનચરિત્ર કેટલું થાય? **વિક્ટોરિયાનું** જીવનચરિત્ર જુઓ તો કેટલા વોલ્યુમો. ઇતિહાસમાં જુઓ તો બે પાનાં છે. તેમ **સમવાયાંગ**માં સમજવાનું છે. આવી રીતે **સમવાયાંગ** વર્ગીકરણ છે. તેથી **ઠાણાંગ, સમવાયાંગને**

માટે એક જ કલાસ (class) રાખ્યો છે. સમવાયાંગ માટે પણ આઠ જ વર્ષનો પર્યાય કહ્યો છે. સ્થવિરો કહેવામાં આવ્યા ત્યાં **ઠાણાંગ-સમવાયાંગ** કહેવામાં આવ્યાં. ઠાણાંગમાં દશ સુધીનું વર્ગીકરણ, સમવાયાંગમાં વધારેનું વર્ગીકરણ.

ભૂમિકા ને મહેલ ભેળાં ગણાય

ઠાણાંગનું વર્ગીકરણ એ **સમવાયાંગ**ના અનંત સુધીના વર્ગીકરણની ભૂમિકા. ભૂમિકા અને મહેલને ભેળા ગણે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. વર્ગીકરણથી સ્થિર થઈ શકે. **ગણધર**મહારાજાઓએ ત્રીજા અંગની અંદર વર્ગીકરણ રાખ્યું.

પ્રશ્ન-પાંચમા ઠાણામાં કહો કે અધ્યયનમાં કહો-पंच महव्वया पण्णत्ता કહીને પાંચ મહાવ્રતમાં નવું શું કહ્યું? શું પાંચપણું, મહાવ્રતપણું, પન્નત્તા એ બધું નવાઈ કરે છે?

સમાધાન-પાંચપણું એટલે બાવીસ તીર્થંકરના વારામાં ચારપણું હતું. **મહાવીર**મહારાજના શાસનમાં પાંચપણું એ નવું.

હિંસાની વિરતિ એક જ વ્રત કેમ નહિ?

એક જ વ્રત હતું-હિંસાની વિરતિ. જો આત્માની હિંસા અને પરની હિંસાથી વિરમવાનું રહે તો મૃષાવાદ વગેરે એના વિષયની બહાર વ્રતો રહે નહિ. દ્રવ્યહિંસા, ભાવહિંસાથી વિરમે તો મૃષાવાદવિરમણ આદિ વ્રતો રહેતાં નથી, પેટાભેદો થઈ જાય છે. આ અહિંસાના સંરક્ષણને માટે સત્ય વગેરે વ્રતોનું પાલન છે. તે વાડનાં જેવાં છે. જો એક વ્રત રાખે તો બાકીનાં વ્રતોની કાંઈ પણ જરૂર નથી તો વળી પાંચ કહીને શું નવાઇ કરે? એક જ મહાવ્રત રાખ્યું હોય તો અસાધારણ રહેત. એક હોય તો અદ્વિતીય. પાંચ કર્યાં તેથી અદ્વિતીયપણું ઊડી

ગયું. એક રાખ્યું હોય તો અદ્વિતીયપણું રહેત.

રાગ અને દ્વેષ સ્વતંત્ર હિંસારૂપ નથી

એક જ મહાવ્રત-હિંસાની વિરતિ રાખવામાં આવે તો હિંસાની વ્યાખ્યા કંઇ કરવી ? પ્રમાદવાળા યોગોથી પ્રાણોનો જે નાશ તેનું નામ હિંસા. આ વ્યાખ્યા અદ્વિતીય. જો તે વ્યાખ્યા રાખો તો તે મહાવ્રતને લાગુ પડશે નહિ. પ્રમત્તયોગ તે જ હિંસા એમ કહો તો प्रमत्तयोगे प्राणव्यपरोपणं हिंसा એમ લેવું પડે પણ શાસ્ત્રકારોએ रागेण वा दोसेण वा એમ કહી પક્ખીસૂત્રમાં શરૂઆત કરી. ને હેતુ તરીકેના સ્થાનમાં મેલ્યા. એટલું જ નહિ પણ જોડે બીજામાં સપ્તમી રાખી તેથી પ્રથમા થઈ શકે તેમ હતું. પણ રાગદ્વેષમાં તો એકકે જગ્યા પર સપ્તમી ન રાખી. રાગદ્વેષમાં તૃતીયા કરી નાખી. જ્યાં પ્રથમા કરવાની હતી ત્યાંએ ભાવમાં તૃતીયા કરી નાખી. રાગ અને દ્વેષ એ હિંસાનાં કરણો, નહિ કે હિંસારૂપ કાર્ય. રાગ અને દ્વેષ એ હિસારૂપ નહિ. પણ હિંસાનાં કરણો. મૃષાવાદમાં, અદત્તાદાન વગેરેમાં પણ रागेण वा दोसेण वा કરણો છે. માટે રાગ-દ્વેષને એકલી હિંસારૂપ કે મૃષાવાદ આદિરૂપ કહી શકો નહિ.

'प्रमत्तयोगात्' प्राणव्यपरोपणं हिंसा । (तत्त्वा अ० ७, सू० ८) એમ કહી પ્રયોગમાં પંચમી તત્ત્વાર્થકારે કરી.

સ્વદયા એટલે શું ?

શાસ્ત્રકારોએ સ્વદયા પોકારી છે તેનું શું થશે ? પોતાના આત્મા સંબંધી દયા તે સ્વદયા.

સ્વદયા મહાવ્રતનો વિષય છે એમ શાસ્ત્રકાર કહેતા નથી. જો તેમ માનવા જઈએ તો સ્વદયાનું ખંડન એ મહાવ્રતનું

ખંડન. અને મિથ્યાદૃષ્ટિ મહાવ્રતના વિરાધક રહે. મિથ્યાદૃષ્ટિ અભવ્યની સ્થિતિ સામાન્ય વિરાધના કરનારાની જેવી હોવી જોઈએ. જેણે સાધુપણાની વિરાધના કરી તેની સ્થિતિ સૌધર્મ સુધી; પણ અભવ્ય નવ ગ્રૈવેયક સુધી જાય છે. અભવ્યને સ્વદયા ધ્યાનમાં એ નથી, તે માનતો એ નથી અને પાળતો પણ નથી. તેવાને નવ ગ્રૈવેયક સુધી જવાનું થાય છે તો જો દ્રવ્ય-ચારિત્ર ન હોય તો જાય ક્યાંથી? સાધુપણાનો વિરાધક તો સૌધર્મ સુધી જ જાય. માટે સ્વદયાનો મહાવ્રતમાં સમાવેશ કરવાનો નથી. સ્વદયા એટલે પોતાને અંગે ધારણા. બચવાના વિચારે તો ભાવચારિત્રમાં બચવું છે. સ્વદયા એટલે પોતાને આત્માને પાપથી-બંધથી બચાવવો.

જગતના જીવો જે વસ્તુને માનતા ન હોય તેને માટે કાંઈ કરે નહિ અભવ્ય મોક્ષ માનતો નથી.

શંકા—સ્વદયાને પર દયારૂપે પહેલું મહાવ્રત લઈ લો કે જેથી બીજાં વ્રતો લેવાં પડે નહિ.

સમાધાન—સ્વદયાનો વિષય મહાવ્રતને અંગે આવતો નથી. જો તે મહાવ્રતનો વિષય લેવામાં આવે તો સામાન્યથી અભવ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિને વિરાધક માનવા પડે અને જો તેમ માનીએ તો નવ ગ્રૈવેયક સુધી જાય નહિ.

અભવ્યને દુઃખ દૂર કરવાના મુદ્દાએ ચારિત્ર

મોક્ષ મેળવવાવાળાથી સ્વદયા વિના પર દયામાં વધી શકાતું જ નથી. બીજાના દુઃખો હું દૂર કરીશ. બીજાને દુઃખ દેનારો ન થાઉં તો મારો આત્મા ભારે થશે નહિ અને તેથી જ મારા આત્માને લાગતાં કર્મોથી બચીશ. કર્મોને રોકું, સર્વથા તોડું ત્યારે જ મોક્ષ મળે. અભવ્ય દુઃખ ટાળવા માટે

દયા પાળે છે. હિંસા ટાળવાથી કર્મબંધ રોકાય છે. દુઃખ દૂર કરવાથી સાતા વેદનીય વગેરેનો બંધ થાય છે. દુઃખો દૂર કરવાના હેતુએ વ્રતોનું પાલન છે. આ અભવ્યમાં ટકવાવાળી ચીજ–હિંસાનુ વર્જન, દયાનું પાલન, કોઈ પણ જીવનું વિરાધન કરનારો ન થાઉં, એમ અભવ્ય માને છે.

અભવ્ય આઠ તત્ત્વ માને

જેઓ દયાથી દૂર ગયેલા હોય તેમને કઈ સ્થિતિમાં માનવા? મને પાપ બંધાશે તો આવતે ભવે દુઃખી થવું પડે એ વસ્તુ અભવ્યને માન્ય છે, તેથી જ શાસ્ત્રકાર કહે છેઃ અભવ્ય આઠ તત્ત્વોને માને છે, ન માને મોક્ષ. મોક્ષ માને નહિ. જે વસ્તુ માનવામાં ન હોય તેની ઇચ્છા હોય નહિ. આકાશનાં ફૂલ છે એમ આપણે માનતા નથી તેથી એ મેળવવાની આપણે ઇચ્છા કરતા નથી.

અભવ્ય મોક્ષ ન માને તો માને શું?

શંકા-અભવ્ય મોક્ષને માને જ નહિ, તો માને શું?

સમાધાન–સોનું, ચાંદી, લોઢું કોઇ પણ જગતનો પદાર્થ લો, તે ગમે તે કાંઈકને કાંઈક પણ આકરમાં તો હોય. ચાહે લગડીનો આકાર કે કણીઆનો આકાર. કોઈ પણ દ્રવ્ય પર્યાય વિનાનો હોય નહિ. જગતની વસ્તુ, આત્મા વસ્તુ અવસ્થા વગર રહે નહિ. આત્માની અવસ્થા દેવતા, નારકી, મનુષ્ય, તિર્યંચ-સોનું–રૂપું આકાર વગરનું નથી. તેમ આ જીવ એ દ્રવ્ય માન્યું તો કોઇને કોઈ આકાર રહે તેથી સંસારી રહે, અને મોક્ષવાળો થતો નથી.

અભવ્ય શાસ્ત્રોમાં મોક્ષનું નિરૂપણ છે તેનું એ શું કરે? બધી વાત કબૂલ કરે, વસ્તુ ચપટીમાં ઉડાવે. सम्यग्दर्शनज्ञान-

चारित्राणि मोक्षमार्गः (तत्वा अ० १, सू० १) એ કબૂલ–આ વાચ્યાર્થ છે. લક્ષ્યાર્થ નથી એમ કહી ઉડાવે. દુઃખકારી લાગે, દુઃખને ટાળવું–શાંતિથી મરણ થયું એટલે ખરાબ મરણને અંગે દુઃખ હતું તે ટળ્યું. કટાભાવ તરીકે માને. સારી સ્થિતિમાં સારા જન્મમાં મોક્ષનું તત્ત્વ માને. દુઃખના કારણભૂત જન્મ ને જરા જે હતાં તે ગયાં તે મોક્ષ, તો જન્મ ને જરા ગયાં છે જ. વિશિષ્ટ અભાવ માન્યો. એને–અભવ્યને–આ બંધ, આ આશ્રવ આ હિંસા, મારા મોક્ષના પ્રયાણમાં વિઘ્ન કરનારી છે એમ થાય નહિ.

ભવ્ય જીવ હોય અને મોક્ષનો માર્ગ લીધો હોય તો હિંસા, જૂઠ આડા પાટડા પડેલા દેખે, માને પણ ઉઠાવી ન શકે.

રાગદ્વેષ હિંસારૂપ છે એમ ન મનાય

પાંચ મહાવ્રતોમાં એટલા જ માટે કહ્યું કે સ્વદયા અને પરદયારૂપ એક જ મહાવ્રત છે. સ્વદયા જરૂરી છે તે ભવ્યને અંગે આવવાની છે, કારણ તે દ્વારાએ કલ્યાણ થવાનું છે પણ તે મહાવ્રતનો વિષય નથી. ત્યારે કહો રાગ ને દ્વેષ એ હિંસાનાં કરણો છે, પણ હિંસાનુ સ્વરૂપ નથી; એને જો હિંસારૂપ કહેવામાં આવે તો બીજામાં કરણતા રાખી તેમાં તદ્રૂપતા લાવવી પડશે. જો રાગદ્વેષ કરણ છતાં તેને હિંસારૂપ લાવી દો તો રાગદ્વેષનાં છએ રૂપ કરી દીધાં તેથી પરસ્પર ભિન્ન થવાનાં. તેથી રાગદ્વેષ હિંસારૂપ જ છે એમ કહેવાનો પ્રસંગ ન આવે. અને જો હિંસારૂપ કહો તો છએ રૂપ માનવાં પડશે. તેથી એક મહાવ્રત એમ ન રહ્યું.

પાંચ મહાવ્રતો કહેવાની જરૂર

હિંસાથી વિરમવું એટલે બાહ્ય પ્રાણોના જે વિયોગ

એનાથી વિરમવું. प्रमत्तयोगात् એ હેતુપંચમી છે. હિંસાથી થવાવાળા કર્મોમાં કરણ એ છે.

છેદનારો બળવાન્ પણ હાથમાં આવી સોય, કાણું જ પડે. સોય કરણ છે. સોયની જગ્યા પર નહરેણી મળી હોય તો લીસોટા થાત. કરણના પ્રમાણમાં કાર્ય. પ્રમત્તયોગ-એ કરણ, જ્યાં પ્રમત્તયોગ ત્યાં કર્મબંધ. સર્વપ્રમત્તયોગ તે હિંસા. આ ઉપરથી રાગદ્વેષ એ હિંસાનાં કરણો. પ્રમત્તયોગ એ પણ હિંસાનાં કરણો. બીજાના પ્રાણનો નાશ કરવો તે રૂપે હિંસા રહી. તેનાં પચ્ચક્ખાણ કરવાં પડયાં તો મૃષાવાદ વગેરે બાકી રહ્યાં, માટે પાંચ મહાવ્રતો કહેવાની જરૂર છે.

અદત્તાદાનવિરમણ એક ન ચાલે?

શંકા—એમ ન લઈએ તો બીજાઓ કહે છે કે અદત્તાદાનવિરમણ બસ છે. કારણકે કર્મ કોણે આપ્યાં છે? અદત્તોનું આદાન. અદત્તાદન છોડયું એટલે બધું છૂટી ગયું.

સમાધાન-આ કલ્પના શાસ્ત્રોનો અજ્ઞાન હોય તે જ કરે. નાની સાધ્વી, નાના સાધુઓ સમજી શકે કે ગ્રહણ-ધારણીય પદાર્થોમાં, બીજા પાસેથી ઉઠાવી લેવાય, પોતાનું કરી શકાય તેમાં, બીજાએ ગ્રહણ-ધારણ કર્યા હોય તેમાંથી ગ્રહણ કરીએ તેમાં-ધારણ કરીએ તેમાં અદત્તાદાન છે એમ સમજી શકે છે. એ સમજ્યો હોત તો કર્મનું અદત્તાદાન લાગે તે કહેવા તૈયાર થાત નહિ

અદત્ત ગ્રાહ્ય પદાર્થ અંગે હોય

કર્મનું અદત્ત કયા ભેદમાં? ચાર અદત્ત કહ્યાં છે-સ્વામિ-અદત્ત, જીવ-અદત્ત, તીર્થંકર-અદત્ત, ગુરુ-અદત્ત. બીજાએ ગ્રહણ-ધારણ કરેલું હોય તે વગર આપેલું લઈએ તો જ 'અદત્ત'. ગ્રાહ્ય-ધાર્ય પદાર્થને અંગે અદાત્તાદાન. કર્મને અંગે

અદત્તનો પ્રસંગ નથી.

પાંચ મહાવ્રતો સાથે જ ઉચ્ચારાવાય

એવી રીતે દરેક મહાવ્રતોને અંગે કહી શકાય. પણ શાસ્ત્રકાર જ્યારે વિભાગ કરીને ઇયત્તા બતાવશે ત્યારે પાંચ માન્યા સિવાય છૂટકો નથી. જેના જન્મે, જે જન્મે તે બે એક હોય, જેના તૂટે જે તૂટે તે બે એક હોય. તેમ પાંચે મહાવ્રતો સાથે જ ઉચ્ચારાય છે. કોઈ સાધુ એક મહાવ્રતધારી ને કોઈ સાધુ બે મહાવ્રતધારી એવો ભેદ નથી રાખ્યો. એક આવે તો પાંચ આવે; એકલું આવતું નથી. પાંચ વગર એક રહેતું નથી. એકના ભંગે પાંચનો ભંગ, એકના આવવાથી પાંચનું આવવું.

પંચ મહવ્વયાનું સમાધાન—

શંકા—જો પાંચેનું સાથે આવવું, જવું, ટકવું, તો પછી પાંચ શું કરવા? પેટાભેદ પાંચ મૂકી દો.

સમાધાન—મહાવ્રતના પાંચે આલંબનો છે. મહાવ્રત એક રાખી બીજાં વાડરૂપ છે એમ નથી. માટે પાંચ મહાવ્રતો જ છે. આ કોઈ વાડ નથી. જે સાથે આવે, જાય, ટકે તે એક જ રૂપ હોય એમ બને નહિ. ગુણી અને ગુણ એક નથી. પટ ઉત્પન્ન થયો એટલે ધોળાશ ઉત્પન્ન થઈ. સાથે આવવું પણ સાથે આવે જુદા જુદા રૂપે. જેમ કાવડની સ્થિતિ. બે હાંડાં છે. ચઢાવાય છે સાથે, વહેવાય છે સાથે, ફૂટે છે સાથે, તેથી બંને એક કહેવાય નહિ. બે હાંડાં જુદાં છે. તેમ પાંચ મહાવ્રતો પૃથક્ ઉચ્ચારાવાય છે, પાલન વખતે આથી ફલાણા મહાવ્રતમાં નુકશાન થશે એમ કહી ટાળવામાં આવે છે. એકના નાશે પાંચનો નાશ મનાય છે, પણ તે બધામાં પૃથક્ રૂપ તો રહેલું છે. તેથી

પંચ મહવ્વયા એમ કહેવું પડયું.

સ્વરૂપભિન્નથી મહાવ્રતો ભિન્ન છે

ગુણ ને ગુણી કથંચિત્ જુદા. કેવળજ્ઞાની ગુણી; કેવળજ્ઞાન ગુણ. કેવળજ્ઞાન ગુણ આત્માનો, તે અત્યારે નથી. જેમ સમકિતી ગુણ ચાલ્યો ગયો તેથી આત્મા મટયો નથી. મહાવ્રતો પાંચે પરસ્પર ભિન્નરૂપે, હિંસાની વિરતિ એનું સ્વરૂપ જુદું, મૃષાવાદની વિરતિ એનું સ્વરૂપ જુદું—આ જ ભેદનું કારણ છે. કારણકે એ વિરૂદ્ધ ધર્મો છે. પહેલા મહાવ્રતને અંગે પ્રાણનો વિયોગ રાખ્યું. બીજામાં જૂઠાથી વિરમવું તે રાખ્યું. ત્રીજામાં ચોરીથી વિરમવું તે રાખ્યું. ચોથામાં દેવતા, મનુષ્ય કે તિર્યંચનું મૈથુન છોડવું તે રાખ્યું. પાંચમામાં બાહ્ય પરિગ્રહથી વિરમવું રાખ્યું. એ રીતે પાંચેનાં સ્વરૂપ જુદાં તેથી પાંચ મહાવ્રત કહેવાં પડે.

અનંતા તીર્થંકરોએ મહાવ્રત પાંચ જ કહ્યાં છે

એક મહાવ્રત એ જૈન શાસ્ત્રને કબૂલ નથી; પાંચ મહાવ્રતો કબૂલ છે.

શંકા—જો તેમ છે તો વાંધો આવશે અને બાવીસ તીર્થંકરની વાત કબૂલ નહિ રહે. બાવીસ તીર્થંકરના શાસનમાં સાધુઓ માટે પાંચ મહાવ્રતનું નિરૂપણ કરતા નથી.

સમાધાન-'ઉત્તર કહું તેથી ગભરાશો નહિ' ખુલાસો આગળ આવશે. 'બાવીસ તીર્થંકરો મહાવ્રતો પાંચ જ કહે છે એમ લાગશે' આટલું સાંભળ્યું તે એળે માર્ગે જશે. લગીર સામાન્ય રૂઢ શબ્દથી કલ્પસૂત્રમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે? ઊંડા ઉતરશો તો માલમ પડશે; અનંતા કેવળી, તીર્થંકરોએ મહાવ્રતો પાંચ જ કહ્યાં છે. ચાર મહાવ્રત કોઈ કહેતું નથી.

બાવીસ તીર્થંકરમાં 'ચતુર્યામ'

બાવીસ તીર્થંકરનું શું કહેવું છે? શાસ્ત્રનો ખ્યાલ હશે તો બાવીસ તીર્થંકરો ચતુર્યામ ધર્મ કહે છે. પણ ચાર મહાવ્રતો કહેતા નથી. ચતુર્યામરૂપે ધર્મ છે. સંજ્ઞા જ જુદી. ફ્રાંસ (France) વાળા ફ્રાંક (franc) કરી દે. ચાર વખતે મહાવ્રત શબ્દ રાખતા નથી. પંચ મહાવ્રત કહે છે, ત્યાં 'યામ' શબ્દ વાપરતા નથી.

મહાવ્રત ઉચ્ચરવાં એટલે રજિસ્ટર દસ્તાવેજ

શંકા—યામ, મહાવ્રત એ શબ્દનો ફેર પાડો છો કે બીજું કાંઈ? સમાધાન-ઘણો મોટો ભેદ છે. અહીં સર્વથા હિંસાથી વિરમવાનું છે તો ત્યાં વિરમવાનું નથી? વિરમવાનું છે. ચાર યામમાં વસ્તુસ્થિતિ તે જ કે જે પાંચ મહાવ્રતમાં છે. મોઢે કહેલું એ જ દસ્તાવેજમાં લખીને રજિસ્ટર થયું ને? રજિસ્ટર થયેલું નોંધાય. ઘેર ખૂણામાં દસ્તાવેજ કર્યો હોય તેની નકલ ન નીકળે. નોંધેલાની નકલ નીકળે, નોંધાયો તે દસ્તાવેજ રીતસરનો. બાવીસ તીર્થંકરના વખતમાં યામથી દસ્તાવેજ કર્યો તે કાચો દસ્તાવેજ. જૂના વખતમાં દસ્તાવેજ નોંધાતા ન હતા. લોકો સીધા હતા. પણ જ્યાં દુનિયા પલટો ખાય ત્યાં નોંધણી, રજિસ્ટર કરવાં પડે. દુઃષમા કાળને અંગે જીવોમાં વક્ર–જડપણું થયું ત્યારે રજિસ્ટર કરવાં પડયાં. બાવીસ તીર્થંકરના સાધુઓ મહાવ્રત ઉચ્ચરતા નથી. પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના સાધુઓ મહાવ્રત ઉચ્ચરે છે.

'મહાવ્રત' અને 'યામ'ની વ્યાખ્યા

'મહાવ્રતો' એટલે પ્રતિજ્ઞા કરવાપૂર્વક ભિન્ન ભિન્નતાએ અરિહંતાદિકની સાક્ષીએ હિંસાદિકથી સર્વથા વિરમવાની પ્રતિજ્ઞા. 'યામ' શબ્દથી બાવીસ તીર્થંકરના વખતમાં હિંસાની જુદી પ્રતિજ્ઞા નથી. તેને મહાવ્રત કહેવાની જરૂર નથી. યામમાં ચાર

પ્રકારની પ્રવૃત્તિ માત્ર છે. પરીક્ષા કરીને, સમજાવીને, છ મહિના સુધી ગીતાર્થો પાસે રહીને પ્રતિજ્ઞા અપાય છે માટે મહાવ્રત. 'મહાવ્રત' શબ્દ એટલા માટે કે મોટામાં મોટી પ્રતિજ્ઞા જેને માટે કરવી જોઇએ તે. બાવીસના વખતમાં પ્રતિજ્ઞા નથી. સર્વ સાવદ્યનો ત્યાગ કર્યો એટલે આનો ત્યાગ આવી ગયો, ચારેની જુદી પ્રતિજ્ઞા કરવાની નથી.

અહીં પ્રતિજ્ઞા અને આશીર્વાદ

અહીં પ્રતિજ્ઞા કર્યાં છતાં સ્વતંત્રપણે પાંચે પ્રતિજ્ઞા સંઘ સમક્ષ કરવામાં આવે છે. પાંચેને અંગે ગુરૂનો આશીર્વાદ આપવામાં આવે છે. પૃથક્ પૃથક્ જુદું ઉચ્ચારણ, નિસ્તારક પ્રતિજ્ઞાનો પારગામી—પ્રતિજ્ઞાનો પાર પામીને સંસારનો પાર પામનારો થા. આવી રીતે દરેક મહાવ્રતો જુદાં ઉચ્ચારાય છે, દરેક મહાવ્રત સ્વતંત્ર ઉચ્ચારાય છે, અને દરેકને અંગે આશીર્વાદ જુદો દેવાય છે. **મહાવીર** ભગવાન 'યામ' તરીકે ચારની અને બાવીસ તીર્થંકરો 'મહાવ્રત' તરીકે પાંચની પ્રરૂપણા કરે. બાવીસને અંગે ચતુર્યામ ધર્મ. પહેલા ને છેલ્લાને અંગે પંચ મહાવ્રત–પ્રતિજ્ઞારૂપ ધર્મ. પાંચની પ્રતિજ્ઞા કરો નહિ ત્યાં સુધી શાસ્ત્રકાર સાધુ ગણવાની ના પાડે છે.

મહાવ્રત ઉચ્ચર્યા પછીથી પર્યાય ગણાય

ઉપલક ખાતે રહેલી રકમનો હિસાબ ખાતાવહીમાં ન મળે. મહાવ્રત ઉચ્ચર્યા વિનાનો વખત સાધુપણાના ખાતામાં નહિ, કારણ દીક્ષાનો પર્યાય ક્યાંથી ગણવો? મહાવ્રતના આરોપનથી-બે વર્ષ, પાંચ વર્ષ થયાં હોય તે મહાવ્રત લીધા પછીનો જ પર્યાય કહેવાય. મહાવ્રત અંગીકાર કરવાવાળો થયો ત્યારે સાધુપણાના ખાતામાં આવ્યો, મહાવ્રત ઉચ્ચર્યા નહિ ત્યાંસુધી

ઉપલક ખાતામાં હતો.

ગણધર સિવાયના યોગવહન કરે જ

ગણધરમહારાજાઓ યોગવહન ન કરે, તેથી જોડે વર્તવાવાળા ન કરે તે ન ચાલે. તીર્થંકર કહે, ગણધર પોતે કહે એટલે બસ. પણ આ જ તો પગથીએ આજ ચઢવું છે અને સાસુની સાસુ બનવું છે.

એકને બદલે પાંચ અને યામને બદલે મહાવ્રત

હવે મૂળવાત પર આવો—મહાવ્રતોનું અંગીકાર વિધિપૂર્વક, સભા સમક્ષ થાય ત્યારે સાધુ. મહાવ્રત ઉચ્ચર્યા પછી તૂટે તો દૂષણ; પહેલાં કાંઈ નહિ ? તેવું નથી. ઉપલક ખાતામાં રહેલી રકમનું વ્યાજ ન આપે તો ચાલે પણ ઉપલક ખાતું ઓહિયાં ન કરાય. અનામતને ઓહિયાં કરે તે બેઈમાન. વડી દીક્ષા પહેલાં ભંગવાળો દુર્ગતિએ જવાનો પણ સાધુપણાનો હિસાબ કયાં ? સરવૈયું ખાતાવહીનું–સાધુપણાનો કાળ મહાવ્રત પછી. ભગવાન્ **મહાવીર**ના, **ઋષભદેવ**જીના વખતમાં પાંચ મહાવ્રતો, પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક લેવાનાં છે. જેઓ એક બે મહાવ્રતો કહેતાં હતાં તેને બદલે પાંચપણું અને યામને બદલે 'મહાવ્રત' કહેવાં હતાં, માટે पंच महव्वया એમ કહ્યું.

મહાવ્રતમાં 'મહા' શબ્દની શી જરૂર ?

પ્રશ્ન–મહાવ્રત શા માટે ? 'મહા' વિશેષણની જરૂર શી ?

સમાધાન–શ્રાવકોનાં નાનાં વ્રતો છે તેને અંગે આને મહાવ્રતો. શંકા–પણ એ અમારા ધ્યાનમાં ઊતરતું નથી. શ્રાવકોનાં વ્રતોને અંગે 'અણુવ્રત' રાખ્યું છે તો આને 'મહાવ્રત' કહેવાની જરૂર ન હતી. અણુથી ભિન્નપણું હતું. 'વ્રત' શબ્દ રાખ્યો હોત તો બસ હતું. ત્યાં વ્રતમાં 'અણુ' લગાડયો, અહીં વ્રતમાં

'મહા' લગાડયો, તેમ કરવાથી બંને 'ફટાઇઆ' થયા. તવથી મૂળ ગાદી ધરાવનાર કોઈ ન રહ્યો. રાજામાં મોટા કુંવર કરતાં નાના હોય તે 'ફટાઇઆ.' બંને શબ્દો પર વિશેષણ રાખો ને સામાન્ય શબ્દ ન રાખો તે ઠીક નહિ. લીલો ઘડો, પીળો ઘડો, પણ ઘડો હોય ત્યાં. વ્રત સામાન્ય રાખો તો મહાવ્રત, અણુવ્રત ભેદો પડી શકે. 'વ્રત' સામાન્ય રાખવો જોઇએ. વ્રત સામાન્ય રહી શકે તેવો નથી તો બે વિશેષણની જરૂર નથી. વ્રત કહો કે 'મહાવ્રત' કહો તે એક જ. શ્રાવકના અણુવ્રતોને માટે અણુવ્રત છે. શ્રાવકને એક વ્રત ન હોય. પાંચ અણુવ્રત હોય. પરીક્ષામાં પૂછે છે ત્યારે ઉત્તરરૂપે જણાવે છે. વ્રત, મહાવ્રત એક છે તો સામાન્યનો અભાવ છે એમ કહેવાની જરૂર નથી. વ્રત ચાલતું હતું તો 'મહા' શબ્દ કેમ રાખ્યો?

વ્યાખ્યાન ૭

તીર્થંકરો જ મોક્ષનો રસ્તો બતાવનાર છે

સૂત્રકાર મહારાજા સુધર્માસ્વામીજી તીર્થંકર સર્વજ્ઞ છે એમ સાંભળીને, પોતે વાદવિવાદ કરવા આવ્યા, પંચ ભૂતો છે કે નહિ? તે શંકા હતી તેનું સમાધાન થયું પછી પોતાનો નિશ્ચય થયો કે એ જ સર્વજ્ઞ છે, એ જ મોક્ષનો રસ્તો બતાવી શકે છે.

ભૂલા પડેલાને માર્ગ બતાવનાર કોણ?

અમૃતપાનની સામગ્રી સ્વાધીન હોય તે અમૃત છોડીને બીજું કેમ લે? તીર્થંકર ભગવાન સાક્ષાત્ મોક્ષના સાર્થવાહ

જ્યાં મળી ગયા તો જંગલમાં ભટકવાનું હોય ! ભૂલો પડયો હોય ને કોઈ રસ્તો દેખાડનાર મળી જાય, તો હમણાં તો જાઓ એમ કોઈએ કહ્યું ? જે જંગલ એક ભવમાં ભયંકર, તે કદાચ ભયંકર ન નીવડે, કારણકે રસ્તો ન જ મળે એવો નિયમ નથી. પણ આ સંસારરૂપી અરણ્ય એકાંત ભયંકર છે, જેમાં રસ્તો મળ્યો નથી એવા જંગલમાં રસ્તો બતાવનાર મળે ત્યારે જો ઓશાને માટે બાજી બગાડીએ તો શું થાય ?

તેવી રીતે આ ભવજંગલની અંદર ભટકી રહેલા છીએ, એની અંદર માર્ગદર્શક મહાપુરૂષ મળ્યા છે, છતાં એ માર્ગે 'કોઇક વખત વાત' એમ થતું નથી. આપણે શ્રદ્ધાથી ભવને જંગલ માનીએ છીએ, પણ અંતઃકરણમાં તેટલા રૂપે જંગલપણું પરિણમ્યું નથી. આ જંગલ છે એમ જો ખરેખર લાગ્યું હોય તો જંગલમાં ભૂલો પડેલો, ભોમીઆને ન દેખે તે પહેલાં ભૂલો પડેલો ચારે બાજુ બૂમ પાડે તેવું હોવા છતાં આ જીવ તો માર્ગદર્શક મળે છે તો પણ અકર્મીને 'દેનારો મળે ત્યારે પડીઓ કાણો નીકળે' માર્ગદશક અનંતા પુદ્ગલપરાવર્તોએ મળે નહિ, છતાં મળ્યા ત્યારે આરંભ વિષય કષાયના બાકોરાં મારવા લાગ્યો તેથી એમાં ટકતો નથી.

વાદવિવાદનો છેડો કબૂલાતે

ગણધરમહારાજા કાણા પડીયા જેવા ન હતા. તેઓ આ મોક્ષનાં કારણો જાણે છે, દઈ શકે છે એમ માલમ પડયું કે કબૂલ થયા. વાદવિવાદનો છેડો કબૂલાતે. અહીં પરસ્પર શરત નથી.

પ્રશ્નોત્તરનો છેડો સમજણે

પ્રશ્ન—**સુધર્માસ્વામી** આવ્યા, ત્યાં પરસ્પર શરત નથી. **ગૌતમસ્વામીને** યાવત્ પ્રભસ્વામીને **મહાવીરસ્વામીની** વાત

કબૂલ કરવાની હતી, તેથી તેમને દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પણ ગણધરના પરિવારોએ દીક્ષા કેમ ગ્રહણ કરી? સમાધાન— વાદવિવાદનો છેડો તત્ત્વની કબૂલાતે, તત્ત્વના જ્ઞાને આવે, વાદવિવાદના ફળ તરીકે પોતે હારી જાય તો અજ્ઞાનનો–મોહનો નાશ થાય છે. અજ્ઞાનનો નાશ એ જ વાદનો છેડો. વાદી કે પ્રતિવાદી બેમાંથી કોઇની સત્યની વાત જાહેર થાય તે જ છેડો. હું કહેતો હતો તે જૂઠું ને આ કહેતા હતા તે સાચું. આટલે વાદનો છેડો. પ્રશ્નોત્તરને છેડે સમજણ થાય.

માન્યતા સ્વીકારના બદલે આચાર સ્વીકાર કેમ?

પ્રશ્ન–વાદના છેડાનો નિયમ છે, છતાં આમ કેમ? વિજિગીષુ કથાવાદી હોય તો તેમાં આટલું તત્ત્વ હોય કે 'તમારી માન્યતા ખોટી ઠરે તો તમારે છોડવી, મારી ખોટી પડે તો મારે છોડવી.' એ ફળની જગ્યા પર તેના આચારનો સ્વીકાર. જ્ઞાનની સાથે વિરતિ થવી ન જોઇએ. સમાધાન–એવો નિયમ અહીં નથી. જો જયપરાજયના નિયમથી વાદ શરૂ કર્યો હોય તો તેમાં સ્વમાન્યતા છોડી, પરમાન્યતા કબૂલ કરે છેડો આવે. પણ અહીં તેમ નથી.

આચાર સ્વીકારમાં છેડો

પ્રશ્ન–અગિયાર ગણધરોએ આચાર સ્વીકાર્યો, એમાં છેડો ક્યાંથી આવ્યો? આચાર સ્વીકાર ફરજિયાત ન હતો. જો આચાર સ્વીકારે વાદનો છેડો રાખીએ તો 'ભાઇને' નહોતી લેવી પણ સલવાઇ ગયા.' રાજાના અને પુરોહિતના છોકરાને દીક્ષાનો અંગીકાર કરવો પડ્યો તેમ. વાદની સાથે સંબંધવાળો નથી તો આચાર લીધો કેમ? દીક્ષા સ્વીકારી કેમ? સમાધાન–અમૃતપાન સ્વાધીન થયું તે વખતે વિષપાન કોણ આદરે? તો

પછી જે આચાર દુર્ગતિ બંધાવનાર હતો તે તરફ જાય શાના? પ્રતિબોધની સાથે દીક્ષાનો વિચાર થયો. ચારિત્રની સાથે જ સમ્યક્ત્વ, અથવા પહેલાં સમ્યક્ત્વ થાય.

ગણધરોને સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર સાથે

ચોવીસે તીર્થંકરોના થઈને ગણધરો ચૌદસો બાવન, મહાવીરને અંગે અગિયાર ગણધર. તે બધાને એક જ નિયમ. [1]'जुगवं' સમ્યક્ત્વની સાથે ચારિત્રની પરિણતિ.

આપણે અહીં બેઠા કે સૂતા છીએ. પાસે સાપ છે. અજવાળું નથી થયું ત્યાં સુધી બેઠા છીએ. અજવાળું થાય તો ઊઠવાને વિલંબ કેટલો થાય? જાણ્યાની સાથે જ ઝબકારો. ત્યાં જાણવાને અને ઝબકારાને વિલંબ નથી. તેમ ગણધર-મહારાજા માર્ગને જાણતા ન હતા ત્યાં સુધી તેમાં હતા, પણ જાણ્યું એટલે તો સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર થાય જ.

સભામાંથી-**પ્રશ્ન**-અનાદિ મિથ્યાત્વી **મરુદેવા** માતા એકસો આઠ એક સમયે મોક્ષે જાય તેમાં મોક્ષે ગયા? ના. એકસો આઠ તો અનંત કાળના પ્રતિપતિત હોય તેમાંથી જાય.

ગુણ નાશે ગુણીનો નાશ ન થાય

ગુણ નાશ થયો ત્યારે ગુણી રહ્યો ક્યાંથી? ગુણવાળો કોણ? આત્મા. ગુણ ધરાવતો હતો તે રહ્યો. શંકા—ચોર હોય તે કેદી નહિ, કેદી નહિ તે ચોર નહિ, એમ તમારા હિસાબે થયું. કેદી થયો તે વખતે ચોરી કરતો નથી, તેથી ચોર મટી

---

१ संमत्तचरित्ताइं जुगवं पुव्वं व संमत्तं (उत्त० अ० २८ गा० २९); जो सम्मत्तं चरित्तं जुगवं पडिवज्जति (आव० चूं० भा० १ पृ० १९)

ગયો. કારણ ગુનો કરતો હતો તે વખતે કરતો હતો. સમાધાન— ગુણી કાયમ છે, ગુણ કાયમ નથી. ગુણને ધારણ કરનારો તે 'ગુણી'. તેમ ચોરી કરનાર ચોર-તે વખતે ચોરી કરો કે ન કરો. ગુણ પ્રગટ થાય ત્યારે 'ગુણી'. સમ્યક્ત્વ નાશ થાય ત્યારે ગુણ નાશ. 'સમકિત' પામ્યો એમ કહીએ છીએ, એટલે સમ્યક્ત્વ તો ગુણ છે. તેથી સમકિત નાશ પામે આત્મા નાશ થયો નથી. ગુણ ધારનારો ગુણથી પતિત થયો.

અજવાળું થતાં જ સાપને જાણ્યો, ઝબકવું, ને ખસવું થાય

હવે મૂળ વાત પર આવો–ગણધરો જે વખત સાચા માર્ગને સમજે, તે જ વખતે માર્ગ સ્વીકારે. જેમ અંધારામાં બેઠા હોઈએ, જોઇએ, જોડે સાપ હોય, અજવાળું થયું ક્યારે? તમે જાણ્યું ક્યારે? ઝબકયા ક્યારે? એ જુદાં પડે નહિ. એક સેકંડ (second)માં બધું થઈ જાય છે. જાણ્યા પછી સર્પનું ભયંકરપણું રૂંવાડે રૂંવાડે વસી જાય છે. દીવાનું કામ દોડાવવાનું નથી. દીવો તો ગોખલામાં બેસી રહ્યો છે, પણ સર્પનું ભયંકરપણું લાગે છે.

સમજ્યા પછી વિલંબ ન હોય

ગણધરોના આત્મા ઉત્તમ હોય તેથી સાચો માર્ગ સમજાય ત્યારે તરત ઝબકી ઊઠે. કેટલાક પ્રશ્નોત્તર કરવા આવે, સમજી ગયા, તેથી બધા કાંઈ દીક્ષિત થયા નથી. ગણધરોના જીવોમાં ઉત્તમતા ચોક્કસ, એ ઝવેરીના હાથમાં આવેલો હીરો ખોટો માલમ પડે તો ક્ષણવાર હાથમાં સંઘરે નહિ, તરત ફેંકી દે. ગણધરની એટલી બધી ઉત્તમતા કે સત્ય માર્ગ માલમ પડયો તો આચરતાં ક્ષણ વિલંબ ન કરે. એમણે સાધુપણું લીધું ને

ભગવાને દીધું.

ત્રિપદી, દ્વાદશાંગની રચના

વ્યવસ્થા માટે કહો કે શાસનના ઉપકાર માટે કહો-ભગવાન્ તત્ત્વ સમજાવે છે. દીક્ષિત થઇ ગણધરો પ્રદક્ષિણા દઈ किं तत्तं પૂછે ત્યારે ભગવાન १ उपन्ने इ वा २ विगमे इ वा ३ धुवे इ वा એમ ત્રણ વખતના પ્રશ્નોના એ ત્રણ ઉત્તરો આપે, માત્ર ત્રણ પદ જ સાંભળે, ત્રણ પદ સાંભળવાથી ઉત્તમતાને લીધે, તીર્થંકરના પ્રભાવને લીધે, તે વખતે બાર અંગ–ચૌદ પૂર્વ રચે, અંતર્મુહૂર્તમાં રચે. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ ગણધરોને થાય છે. ત્રિપદી એટલે १ उपन्ने इ वा–ઉત્પન્ન થાય છે. २ विगमे इ वा–જો બધું ઉત્પન્ન થયા જ કરતું હોય તો જગતમાં માય નહિ માટે નાશ પણ પામે છે, અને ३ धुवे इ वा-કથંચિત્ ધ્રુવપણું પણ છે. (आव० हरि. पृ० २७७)

અંગપ્રવિષ્ટનાં લક્ષણ

ગણધર સુધર્માસ્વામીએ પ્રતિબોધ પામીને, દીક્ષા લઇને, ત્રણ વખત પ્રશ્નોના ઉત્તર સાંભળીને જે રચના કરી તે 'અંગ-પ્રવિષ્ટ.' આદેશથી અર્થાત્ ત્રણ નિષદ્યાથી જે રચના કરવામાં આવી તે 'અંગપ્રવિષ્ટ'.

પૂર્વની પહેલી રચના કરી અને **આચારાંગ** આદિ અંગોની **પછી રચના** કરી. પણ સ્થાપના તરીકે અને અભ્યાસ તરીકે **આચારાંગ** આદિનો ક્રમ લીધો.

પેટાભેદ નથી તેથી પાંચની જરૂર

પ્રશ્ન-તે ક્રમે આવેલા ત્રીજા અંગ–ઠાણાંગમાં પાંચમા ઠાણામાં પાંચ મહાવ્રતોનું નિરૂપણ કરતાં પાંચપણું કેમ? જો તે

ગણાવવાં છે તો પાંચ બોલીને કામ શું ? સમાધાન-આ પાંચે મહાવ્રતો કોઈના પેટાભેદ નથી, સ્વતંત્ર છે તેથી પાંચની જરૂર. સંયમના વિભાગની અપેક્ષાએ સત્તર વિભાગ અને વગર વિભાગે એક સંયમ એમ કહી શકીએ. સંયમને અંગે વિભાગ પાડીને સત્તર, વગર વિભાગે એક. મહાવ્રતમાં તેમ નથી. પહેલા ઠાણમાં 'एगे महव्वये' એ પાઠ નહિ. પાંચ આવે ત્યારે જ મહાવ્રતોનો પાઠ આવે. તે એક, બે, ત્રણ, ચારની સંખ્યામાં કહેવાયાં નથી, કહેવાય નહિ, કહીએ નહિ. જો કહીએ તો મૂળભેદની ગરબડ થાય. માટે મહાવ્રતો પાંચરૂપે જ કહેવાં જોઈએ, આ જણાવવા માટે પાંચની જરૂર.

રાત્રિભોજનવિરમણ મહાવ્રત કેમ નહિ?

શંકા—અણુવ્રતવાળાને મૂળ ગુણ પાંચ કહેવાય તેમ છ પણ કહેવા જોઈએ. પણ અણુવ્રતવાળાને રાત્રિભોજનની વિરતિ મૂળ ગુણમાં કેમ લેતા નથી ? વળી સાધુને રાત્રિભોજનની વિરતિ મૂળ ગુણરૂપે આવશ્યક છે. એ વિના સાધુપણું નહિ. તો પછી છ મહાવ્રતો કેમ નહિ ? જ્યારે રાત્રિભોજનની વિરતિ એ મૂળ ગુણરૂપ છે અને દરેક મહાવ્રતધારીએ મહાવ્રતની માફક તેની રક્ષા કરવાની છે. તો મહાવ્રત છ કેમ નહિ ? છઠ્ઠાને ત્રીજા ફાંટામાં કેમ ઘાલી દીધો ? બે ફાંટા હતા: (૧) મહાવ્રત ને (૨) અણુવ્રત. રાત્રિભોજન માટે વ્રત ફાંટો ઊભો કર્યો. મહાવ્રત તરીકે કહેવું લાયક છતાં તેને 'મહાવ્રત' ગણ્યું નહિ, તેથી છઠ્ઠા વ્રતને માટે એક ત્રીજો ફાંટો ઊભો કરવો પડ્યો.

રાત્રિભોજન મૂળ ગુણ ખરો પણ મહાવ્રત નહિ

સમાધાન—પાંચ મહાવ્રતો એવા રૂપે કે પેટાભેદ ન બની જાય.

કે હિંસાનો પેટાભેદ મૃષાવાદ નહિ. તો પછી રાત્રિભોજન એ હિંસાથી વિરતિનો પેટાભેદ છે. તેથી મહાવ્રતની જગ્યા પર તેને જગ્યા આપી શકાય નહિ. મહાવ્રતો કોઈના પેટાભેદો નથી. એના પેટાભેદો અનેક થાય. રાત્રિભોજનવિરમણ એ પ્રાણાતિપાતવિરમણનો પેટાભેદ હોવાથી તેને મહાવ્રત તરીકે જણાવ્યું નહિ, પણ શ્રમણપણાને અંગે મહાવ્રતના જેવું પાલન કરવાનું હોવાથી રાત્રિભોજનવિરમણને મૂળ ગુણમાં ગણ્યું. જરૂરી હોવાથી મૂળ ગુણમાં ગણ્યું. પણ મહાવ્રત ન ગણ્યું.

અણુ, મહા વિશેષણની જરૂર

શંકા—અણુવ્રતમાં 'અણુ' વિશેષણ રાખો, તો મહાવ્રતમાં 'મહા' વિશેષણ ન રાખો. બે પાનાં સોળ નંબરના હોય તો બીજા પર બ કર્યો તો આપોઆપ ઓળખે. એક પર ન કર્યો હોય તો પણ ચાલે. સમાધાન—શ્રાવકોનાં સ્થૂલ પાપને અંગે અણુવ્રત છે પણ તે સાધુના પેટાભેદ ન બને તેથી મહાવ્રત એમ રાખ્યું. રાત્રિભોજનવિરમણ તે 'વ્રત'. 'વ્રત' શબ્દ રાત્રિભોજનવિરતિને લાગુ થયો તેથી ત્યાં અણુ ને અહીં 'મહા'ની જરૂર.

મહાવ્રતમાંથી નીકળેલો ભાગ અણુવ્રત

વ્રતનું લક્ષણ નિશ્ચિત કરીને જે અણુવ્રતમાં વિરતિ થાય તે વિરતિ મહાવ્રતમાં નથી એમ નથી—અણુવ્રતમાં સ્થૂલ હિંસાની જે વિરતિ છે તે મહાવ્રતમાં નથી એમ નથી. તેથી મહાવ્રતમાં અણુવ્રતનો અવતાર થાય. સોમાં એક સમાય. મહાવ્રત સો તરીકે ગણ્યાં તેથી એક સમાય. મોટામાં નાનું સમાય. 'અણુવ્રત' સંજ્ઞા ન રાખતાં 'વ્રત' રાખીએ તો આનો પેટાભેદ છે એમ ન આવે. જે પાંચ વ્રત તરીકે તે જ પાંચ 'અણુવ્રત' તરીકે.

અણુવ્રત ન કહેતાં વ્રત કહીએ તો આનો પેટાભેદ ન થાય 'અણુ' શબ્દ હોય તો પેટાભેદનો ખ્યાલ આવે. મહાવ્રતમાં સ્થૂલની અને સૂક્ષ્મની વિરતિ લેવાની છે. આનો એક ભાગ અણુવ્રતો છે એમ ખ્યાલ આવે, મહાવ્રતોમાંથી નીકળેલો ભાગ અણુવ્રતો છે.

અણુમાં ટુકડો મહાના હિસાબે છે

પ્રશ્ન—અણુવ્રત થયાં તો ત્યાં મહાવ્રત કેમ? છને 'વ્રત' કહો અને અણુવ્રત શ્રાવકનાં રાખો. મહાવ્રત કહો ત્યારે પેટાભેદ કહેવો પડે? મહાવ્રત સંજ્ઞા ન રાખો. વ્રત સંજ્ઞા રાખો. મહાવ્રતપણું કોને અંગે?

સમાધાન-વિષયને અંગે, પ્રશંસાને અંગે મહાપણું. સર્વવિષયક વ્રત, સર્વહિંસા-વિષયક વ્રત, સર્વમૃષાવાદવિષયક વ્રત. એક પણ વિષય એમાં છૂટો નથી. વ્રતનું સામાન્ય લક્ષણ કર્યું. પછી વિભાગ કર્યો. હિંસા વગેરેથી વિરમવું તેનું નામ 'વ્રત'. પછી સર્વથા વિરતિ એક પણ અંશ બાકી રહે નહિ, તેને અંગે 'મહા' શબ્દ, અને અણુવ્રતમાં દેશથી એક જ હિસ્સો. હું હિસ્સો લઉં છું. આખાનો માલિક નહિ, લઉં છું હિસ્સો. પણ મને ટુકડો મળ્યો છે, ટુકડા માટે ફરે છે તેમ-વ્રતનો ટુકડો પણ મહાના હિસાબે મળ્યો છે.

અણુઅને મહા સ્વરૂપદર્શક વિશેષણ છે

દેશથી વિરતિ તે 'અણુવ્રત;' સર્વથી વિરતિ તે 'મહાવ્રત'. વિશેષણો બંને જગ્યા પર સ્વરૂપને જણાવનારાં છે. 'અણુ' શબ્દ 'મહા' શબ્દના વ્યવચ્છેદ માટે નથી. મહાવ્રતમાં પ્રાણાતિપાતના સર્વથા ત્યાગને ધ્વનિત કરવા માટે 'મહા' શબ્દ છે, અને અંશની વિરતિને ધ્વનિત કરવા માટે 'અણુ' શબ્દ છે.

પ્રશ્ન-'અણુ' શબ્દ મહાના વ્યવચ્છેદ માટે નહિ. 'મહા' શબ્દ અણુના વ્યવચ્છેદ માટે નથી. જયારે વ્યવચ્છેદ માટે નથી, તો પછી આ રાખવું ને એ રાખવું નહિ એ કહેવાનો અર્થ નથી.

સમાધાન-**ઋષભદેવજી** પહેલા તીર્થંકર. ચોવીસીમાં બીજા ઋષભદેવજી છે? તો પછી પહેલા કેમ? **ઋષભદેવજી** તો પહેલા જ છે. અવસર્પિણીની શરૂઆતમાં તીર્થને પ્રવર્તાવનાર હોય તો તે આ છે, 'પ્રથમ' એ વ્યવચ્છેદ માટે નથી, પણ સ્વરૂપને જણાવવા માટે છે તેમ 'મહા' શબ્દ મહાવ્રતની અંદર રહેલા માટે છે પણ અણુના વ્યવચ્છેદ માટે નથી. 'મહા' એ એના સ્વરૂપને જણાવે છે. આવી રીતે સર્વથા વિરતિ તેનું નામ 'મહાવ્રત.' એ કહેવાથી મહાવ્રતનું પાંચપણું નક્કી કર્યું.

પણ્ણત્તા કહી બધાના નામે કેમ ચઢાવ્યું?

શંકા-**મહાવીર**સ્વામીએ પોતાના નામે લખેલી હુંડી પારકાના નામે કેમ ચઢાવી? લખે છે પોતે અને પણ્ણત્તા કેમ કહે છે? पंच महाव्रतानि प्रज्ञप्तानि કહે છે પોતે તો જગતને માથે શા માટે? હું પાંચ વ્રત કહું છું એમ કહો. પોતે બોલે, જગતને માથે ઢાળો છો. જોખમદારી ઊતારી નાખવા માગો છો? શ્રમણ ભગવાન્ **મહાવીર** પોતે પાંચ વ્રત કહે છે તો प्रज्ञापयामि કેમ નહિ?

પણ્ણત્તા કહ્યાનું સમાધાન

સમાધાન— હું જ કહું છું એમ નહિ. બાવીસ તીર્થંકરોએ પણ મહાવ્રતો તો પાંચ જ કહ્યાં છે. **ઋષભદેવજી**એ અને અનંતા તીર્થંકરોએ મહાવ્રત પાંચ કહ્યાં છે. જો આ વસ્તુ કથળી જાય, તો ઇંદ્રો, દેવતાઓ **મહાવીર** પાસે દેશના સાંભળે, **સીમંધર**સ્વામી પાસે દેશના સાંભળે, તો શી દશા થાય?

ઈંદ્રોની, દેવતાની શ્રદ્ધાનું શું થાય? એક કાંઈ કહે. બીજો કાંઈ કહે, તો સાંભળનારનું શું થાય? જુદી પ્રરૂપણાને સાંભળવા સાંભળવામાં તત્ત્વ ઊડી જાય છે. સાંભળનારના શ્રદ્ધાના ભેદો થાય છે.

ટપાલીના ભેદો છે તેમ સાંભળવામાં આ થાય, તો ઑફિસ (office)ના ભેદોમાં શું થાય? ટપાલીના મતભેદમાં પ્રજાનો મરો થાય, તો પછી ઑફિસનો ગોટાળો હોય તો પ્રજાનું શું થાય?

સાધુના મતભેદમાં આવું થાય તો પછી તીર્થંકરના મતભેદો હોય તો શું થાય? સૌધર્મ ઈંદ્રની સ્થિતિ બે સાગરોપમની છે. અને તેટલી સ્થિતિમાં અસંખ્યાતા તીર્થંકરો થઇ જાય. બધા જુદું કહે તો સૌધર્મ ઈંદ્રનું કાળજું સળી જાય કે બીજું શું?

મહાવિદેહમાં પણ પ્રરુપણા તો સરખી જ

મહાવિદેહની ને ભરતની પ્રરુપણા જુદી હોય, તો તે વખતે **મહાવીર**ની કિંમત કેવી થાય? અસંખ્યાત પાસે ઋજુ–પ્રાજ્ઞનું સાંભળે. અહીં સાંભળે વક્ર–જડનું. એક **સૌધર્મ** અસંખ્યાત તીર્થંકરોની ઋજુ–પ્રાજ્ઞની દેશના સાંભળે. અહીં **મહાવીર**ના વખતમાં વક્ર–જડની દેશના સાંભળે. ત્યાં જે નિશ્ચિત થયું હતું તેનું અહીં પાણી ફરે, તે પાલવે નહિ. ઊભો થાય. એના એ સૌધર્મ ઈંદ્ર મહાવિદેહ ને ભરતમાં ઋજુ–પ્રાજ્ઞપણાનો ઉપદેશ સાંભળે. **મહાવીર** વક્ર–જડનો ઉપદેશ કરે તો શી સ્થિતિ થાય?

'મણિનાગ' જક્ષને ચમત્કાર દેખાડવો પડયો તેમ દેખાડવો પડે.

ભગવાન મહાવીર રિફોર્મર ન હતા

એમને વક્ર-જડને લાયકની પણ પ્રરૂપણા નહિ કરી હોય ત્યારે? જેમ આપણે ઋજુ-જડ, ઋજુ-પ્રાજ્ઞની પ્રરૂપણા કરીએ છીએ તેમજ વક્ર-જડની પ્રરૂપણા કરવાની હોય છે તેથી 'પાંચ' સંખ્યા કહી દે. પહેલાં સાંભળ્યું હોય તેજ આ કહે તો ઊલટી 'પ્રતીતિ' થાય. અનંતા તીર્થંકરો, અનંતા કેવળીઓ જે પ્રરૂપણા કરે છે તે ત્રણે પ્રકારના જીવોને ઉદ્દેશીને કરે છે. તેમણે મહાવ્રતનું પાંચપણું વર્ણવેલું છે તેથી મહાવીર पन्नत्ता કહે છે. હું જૈન શાસનનો રિફોર્મર (reformer) નથી. પાર્શ્વનાથના શાસનમાં ખામી હતી. તેથી હું સુધારો કરૂં છું એમ કહીને રિફોર્મ કરવાવાળા ન હતા. ત્રણે વાતો મૂળરૂપે જ છે.

સભામાંથી-પ્રશ્ન-મહાવીર અત્યારે હોત તો પુનર્લગ્નને સંમતિ આપત? સમાધાન-તારા જેવા ઉન્માર્ગીઓ તે વખતે હતા. રિફોર્મર (સુધારો કરનાર) હતા. નવી ન હતી તો સહી તો હોવી જોઈતી હતી ને? ફલાણાનો છોકરો તું તેનો દસ્તાવેજ નથી. અમારા શાસનના તો બૌદ્ધો ને બ્રાહ્મણોમાં પૂરાવા છે. એટલે દસ્તાવેજ છે. દેવના અંગે જેમ ફાવે તેમ બોલે એમ ને?

મૂળચંદજી મહારાજ પાસે **શાંતિસાગર**ના મતવાળા બે આવ્યા, કહેઃ જ્ઞાનની જરૂર છે. મૂળચંદજી-કોણ ના પાડે છે? આવું જ્ઞાન ન હોય તો ક્રિયા નકામી. **મૂળચંદજી**-આત્માને સુધારવા માગે છે, આત્માના અનુભવનું જ્ઞાન માગે છે. તો તને પ્રશ્ન છે કે-કોકશાસ્ત્ર ભણ્યા વિના ભોગ કરે તે ફોગ છે.' અપેક્ષાએ જે વાક્ય છે તે તું વિચારતો નથી. તારે માટે સાધુ નથી, કેમકે તું ગણતો નથી તો હું તને જૈની ગણતો નથી. તારા માબાપ કોકશાસ્ત્ર ભણ્યાં છે ને?

'મહવ્વયા' એ ઉદ્દેશ, 'સવ્વ'એ નિર્દેશ

હવે મૂળ વાત પર આવો–લખે છે પોતે, નાખે છે અનંતા કેવળીને માથે. ત્રણ પ્રકારને લાયકના જીવોના માટે ત્રણે પ્રરૂપણા કરે છે. બધાએ પ્રરૂપ્યું છે. અત્યારે પોતે કરે છે ને? ના. કોર્ટમાં જજ (Judge) સજા કરે છે, છતાં લખે છે કોર્ટ. સરકાર તરફથી સજા થઈ એમ કહે છે. જે અનંતા તીર્થંકરોએ, અનંતા કેવલીઓએ ત્રણે પ્રકારની પ્રરૂપણા કરેલી છે. તેથી સર્વ તીર્થંકરોએ પાંચ મહાવ્રતો કહ્યાં છે તે કહેવામાં અડચણ નથી. પાંચ મહાવ્રતોમાં 'મહા' શબ્દ મહાવ્રતો કહેતી વખત મેલ્યો. 'सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं'ની જગ્યા પર 'મહા' મેલવાની જરૂર નથી? સર્વને જણાવનાર 'મહા' હોવાથી કાં તો સર્વ ન મેલો, કાં તો મહા ન મેલો. દેશથી વિરતિનું નામ 'અણુવ્રત'; સર્વથી વિરતિ તેનું નામ 'મહાવ્રત.' પછી સર્વ અગર 'મહા' કહેવાની જરૂર શી? સમાધાન–જે રૂપે ઉદ્દેશ હોય તે જ રૂપે નિર્દેશ હોવો જોઈએ. પંચ મહાવ્રત એ ઉદ્દેશવચન છે, અને 'सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं વગેરે નિર્દેશવચન છે. સર્વથા વિરતિની અપેક્ષાએ મહાવ્રતપણું અને મહાવ્રતપણાને અંગે સર્વથા વિરતિ-મહાવ્રતપણું એ ઉદ્દેશ કર્યો છે તેથી નિર્દેશમાં 'સર્વ' રખાય.

'સવ્વ' શબ્દ નિરવશેષ સર્વવાચી

सव्वाओ એટલે શું? સર્વ. સર્વ એ 'सव्व' શબ્દનો અર્થ. પણ સર્વપણું આપેક્ષિક છે. કેટલીક વખતે જાતિની અપેક્ષાએ. એક લોટામાં દૂધ ભરેલું છે. દૂધ પી ગયો. તો બધું પી ગયો. શું જગતમાં દૂધ રહ્યું નથી? અહીં 'બધું' શબ્દ વાપર્યો તે લોટાની અપેક્ષાએ છે. જગતની અપેક્ષાએ નથી. સર્વ અસુર-

કુમારો કાળા. અસુરકુમાર જાતિ એમાં સર્વપણું. એકદેશે સર્વપણું હોય છે. એક જાતિને અંગે સર્વપણું. તેવી રીતે અહીં જાતિની અપેક્ષાએ, દેશની અપેક્ષાએ, 'સર્વને' અંગે હોય તો? નિરવશેષ સર્વના અર્થમાં, જેમાં કાંઈ પણ બાકી નહિ. અહીં 'સર્વ' શબ્દ નિરવશેષ સર્વના અંગે છે. સર્વ જીવો ચેતનાવાળા-કોઇ પણ જીવ બાકી નહિ. અહીં 'સર્વ' શબ્દ દેશ સર્વને અંગે લાગુ થાય નહિ. જાતિ સર્વને અંગે લાગુ થાય નહિ. 'सव्वाओ' માં 'સર્વ' શબ્દ નિરવશેષ અર્થમાં છે.

'નિરવશેષ' સર્વનાં પચ્ચક્ખાણ છે

જેને ત્રસ જીવો છે એમ શ્રદ્ધા ન હોય, વ્યવહારથી જીવપણાનો ખ્યાલ નથી, જે કીડી, મંકોડી ત્રસ જીવોને મારવા તેમાં હિંસા-અપ્કાય, તેઉકાયની હિંસા ખ્યાલમાં નથી. ત્રસની હિંસામાં હિંસા માને છે. સોએ અઠ્ઠાણું ટકા હજી મિથ્યાત્વમાં ભટકે છે. જૈન હશે તે હિંસાના પચ્ચક્ખાણ ખુશીથી કરે. સમજણ ત્યાં છે. કોઇ ત્રસ જીવની હિંસાને હિંસા ગણતા હોય તેવાની અપેક્ષાએ 'સર્વ'પણું અહીં નથી. ત્યારે અહીં નિરવશેષ સર્વપણું છે. 'સાચું, તદ્દન સાચું, સાચા સિવાય કાંઈ નહિ.' કોઈ જાતનું પ્રાણાતિપાત નહિ કરૂં. નિરવશેષ અર્થને માટે 'सव्वाओ' કહેવું પડયું.

'पण्णत्ता' કેમ કહેવું પડયું? ગણધરના મોઢાના આ શબ્દ હોય તો पण्णत्ताનો અર્થ શો કરવો? પ્રાણાતિપાતમાં 'અતિ' શબ્દ કેમ? શું વિશિષ્ટના પચ્ચક્ખાણ કરો છો?

વ્યાખ્યાન ૮

ગણધર મહારાજા **સુધર્માસ્વામીજી**એ શાસનની પ્રવૃત્તિમાં **મહાવીર** ભગવાન્ પાસે દીક્ષા પ્રાપ્ત કરી, ત્રિપદી પ્રાપ્ત કરી, પછી દ્વાદશાંગીની રચના કરતા થકા **સ્થાનાંગ** જે વર્ગીકરણ માટે રચાયેલું છે તેમાં પાંચમા ઠાણામાં જણાવે છે કે पंच महव्वया ।

ચરણકરણાનુયોગ કેમ?

હવે આમાં મહાવ્રતની પ્રરૂપણા કેમ? ગણિતાનુયોગ, દ્રવ્યાનુયોગ ન લીધા, પહેલવહેલો ચરણકરણાનુયોગ કેમ લીધો? દ્રવ્યાનુયોગ–આત્માની–કર્મની સિદ્ધિ, ધર્મકથાનુયોગ–ધર્મકથા કહેવાની, ગણિતાનુયોગ–સૂર્યચંદ્રાદિ ચાર વગેરે ન લીધાં ને ચરણકરણાનુયોગ કેમ લીધો?

ઓઘનિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે: જે ધર્મકથાનુયોગ, દ્રવ્યાનુયોગ એ બધી તો સીડીઓ છે, તેની જરૂરી ખરી, પણ સાધ્ય ગણીએ તો ચરણકરણાનુયોગ જ છે.

चरणपडिवत्तिहेउं धम्मकहा कालदिक्खमाईओ । दविए दंसणसुद्धी दंसणसुद्धस्स चरणं तु ॥ (ઓઘ૦ ભાષ્ય ગા૦ ૭) એમ કહીને જણાવે છે કે ચરણકરણની પ્રતિપત્તિમાટે, ફેલાવા માટે, દૃઢ કરવા માટે બીજા ત્રણ અનુયોગ છે. તે ત્રણ અનુયોગનું સાધ્ય 'ચરણકરણાનુયોગ' છે. ચરણકરણને પહોંચવા માટે તે હોય.

મેડે જવું છે તેવો નિશ્ચય થયો હોય ત્યારે નીસરણીએ ચઢવા માટે ઉદ્યમ કરાય છે. મેડો છે. સુંદર છે અને જવું છે એ નિશ્ચય ન થાય ત્યાં સુધી કોઈ ઉદ્યમ કરે નહિ. તેટલા

માટે જણાવે છે કે दविए दंसणसुद्धी (ઓઘ૦ ભાષ્ય ગા૦ ૭) દ્રવ્યાનુયોગ–કર્મગ્રંથ, જીવવિચાર વગેરેથી સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ કરે છે. પણ સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ કરી એ પરમ ફળ નથી, કોઈ પણ કાર્ય વિચાર આવે તો થાય, તેથી કાર્યની જડ વિચારને ગણીએ, પણ મુખ્યતા કાર્યની. કાર્ય બને ત્યારે વિચારનું સફળપણું. કાર્યમાં ઢીલા થાય કે કાર્યની પરિણતિ ન થાય, તો વિચારની કિંમત નહિ. ' કારક ' સમ્યક્ત્વ જે કહેવું તે કરવું.

સમ્યક્ત્વના ભેદ

સમ્યક્ત્વના પ્રકાર ત્રણ : (૧) કારક (૨) રોચક અને (૩) દીપક.

કારક સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ

(૧) કારકમાં જેવું માને તેવું કરે–જેવી માન્યતા તેવી કરણી. 'કારક' સમકિત ખરેખર તેરમે ગુણઠાણે માનવું જોઈએ. છાંડવા લાયક માન્યતા છતાં છૂટયા નહિ, કરવા લાયક આદરવું જોઈએ ત્યારે ' કારક '. બારમા–ક્ષીણમોહનીય ગુણઠાણે કે તેરમે નહિ, સાતમે ગુણઠાણે. છઠ્ઠે પણ ન માન્યું, સાતમે માન્યું. સાત અને બાર, તેર વચ્ચેનું આંતરૂં તે બાહ્ય પ્રવૃત્તિનું નથી. જે પ્રવૃત્તિ સારી માને તે કરે. કારકમાં માને તેવું કરે.

રોચક સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ

રોચક સમકિતમાં માને બધું પણ કરી શકે નહિ. ચોથે ગુણઠાણે રહેલો માને સિદ્ધ દશા. સ્વરૂપે સિદ્ધમહારાજના આત્મામાં અને નિગોદિયાના આત્મામાં ફરક નથી. પોતાના આત્માનું સિદ્ધપણું માને, શ્રેષ્ઠ માને, પણ વર્તાવમાં કાંઈ નહિ. એક વ્રત કે અણુવ્રત ન હોય.

દીપક સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ

જેમ તમે દીવાની મદદે ચોપડા વાંચો, ઝવેરાત પારખો, પણ તે તમે પારખો પણ દીવાને લેવા દેવા નહિ. દીવો જડરૂપે છે, તમને ફક્ત અજવાળું કરી દે. મિથ્યાદૃષ્ટિ–અભવ્ય જીવો નવે તત્ત્વની પ્રરૂપણા કરે, એને અંગે બીજાને સમ્યક્ત્વ થઈ જાય એને પોતાને કાંઈ નહિ. જે મિથ્યાત્વની પરિણતિવાળો છે.

પ્રશ્ન—મિથ્યાત્વ વેદી રહ્યો છે તેને સમકિતી બનાવો છો, એવો મિથ્યાત્વી છતાં સમકિતી કેમ? સમાધાન—એનાં દ્વારાએ બીજાને થયું તેથી કરનારો ગણાયો, હેતુ તરીકે. હું આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરીશ તો આ લોકો મને શાસ્ત્રને અનુકૂળ માનશે. શાસ્ત્ર પ્રમાણે બોલવું તે આદર, સત્કાર માટે છે. એ બોલતાં સાંભળનારને સમ્યક્ત્વ થાય તેથી 'દીપક'

પરસંનિયોગે સમ્યક્ત્વ [1]તત્ત્વાર્થકારે માન્યું છે, જો તે માનવામાં ન આવે તો પ્રતિમા વગેરે નકામા થઈ જાય. જ્યારે મૂર્તિમાં સમ્યગ્દર્શન. જ્ઞાન, ચારિત્ર એકકે નથી, એમના દર્શનથી સ્વરૂપનું ભાન થાય. તેથી દર્શન કરનારો સમકિત પામે.

પ્રતિમા વીતરાગ દશાના સ્મરણ માટે છે.

પાનાં ઉપર અક્ષર છે. શાસ્ત્રથી બોધ થાય છે. શાસ્ત્ર બોલતું નથી, છતાં તે દ્વારા બોધ થાય તેનાથી જ સર્વ કાળ, ક્ષેત્ર, જગત જાણી શકીએ છીએ. શ્રુતજ્ઞાને કરીને જેની બુદ્ધિ શુદ્ધ થઇ હોય તે સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ વગેરેને જાણે. કાગળ એટલે લૂગડાનાં ચીંથરાં; શાહી એટલે કોયલાનો ભૂકો. એ

---

૧ आत्मसंयोगेन, परसंयोगेन, उभयसंयोगेन चेति वाच्यम्, (तत्त्वा० अ० १ सू० ७भा०)

દેવ–ગુરુ–ધર્મનું તત્ત્વ જણાવે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જણાવે છે. સંકેત ખ્યાલમાં આવે છે, તેથી ધર્મની ઉત્તમતા જાણી શકીએ છીએ. સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જાણી શકીએ છીએ, તો પછી મૂર્તિના આકારથી તેમનું ખુદ સ્મરણ, ઉપદેશનું સ્મરણ, ગુણનું સ્મરણ કેમ ન થાય? જિનેશ્વરના દર્શનથી આપણે ખુદ તીર્થંકરના સ્વરૂપનું સ્મરણ, વીતરાગ દશાનું સ્મરણ કરી શકીએ છીએ, તેથી પ્રતિબોધ થાય છે. જે આ ભાષા ન જાણે તેની આગળ પાંચ હજાર પાનાંનું પુસ્તક મૂકીએ તો યે પુસ્તકનો ઢગલો નકામો છે–એને માટે કાગળીઆં છે. તેવી રીતે જિનેશ્વરને અંગે જેને એના ઉપરથી ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણવું, માનવું, ગણવું નથી, તેને માટે તો–અનાર્યને આર્યલિપિના ચાહે તેટલાં પુસ્તકો હોય તે કાગળીઆં છે.

પ્રતિમાથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ

જે ગુણોનું સ્મરણ ન કરે તેને મૂર્તિ પત્થર છે. જેમ કોળીનાળીને કોહીનૂર એટલે કાંકરો. જેને કિંમત ખ્યાલમાં નથી આવી તેને માટે તો કોહીનૂર હીરો તે કાંકરો જ છે. તેમ જેઓને પ્રતિમાને દેખીને ગુણો, ઉપદેશો, નિષેધેલા દોષો યાદ કરવા નથી તેઓને માટે પત્થરો છે. ઝવેરીને માટે કોહીનૂર એ કાંકરો નથી પણ કોળીને માટે કાંકરો છે. તેવી રીતે જેને ફાયદો ખ્યાલમાં ન હોય તે પત્થર ગણી લે. જેને ગુણો વગેરે યાદ આવે છે તે પત્થર ન ગણે તે સ્વાભાવિક છે. પવિત્ર ભાવનાવાળો, તીર્થંકરના ગુણોને, ઉત્તમતાને જાણવાવાળા હોય તેથી પ્રતિમા દેખે ત્યારે ઉલ્લાસ થાય. ભોળાભાઈના બાપની છબી હશે તે દેખીને ઉલ્લાસ કોને થશે? સંબંધીઓ

હશે તેને. તીર્થંકરના શાસનમાં હશે તેને ભગવાનની પ્રતિમા દેખીને ઉલ્લાસ થશે. જિનેશ્વરની મૂર્તિ અનેક જીવોને સમ્યક્ત્વ આપનારી થઈ, તેથી [1]તત્વાર્થકારે જિનેશ્વરની મૂર્તિમાં સમ્યક્ત્વ માન્યું. નહિ માનનારાઓ માનનારાની પરીક્ષા લે.

પરસંયોગે મૂર્તિ ચારિત્રવાળી છે

પ્રતિમામાં કેટલાં ગુણઠાણાં? તેર. *તત્ત્વાર્થકારે, આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં કહ્યું: એક જીવમાં એક સાધુને દેખ્યો સમકિત થયું. એક જીવમાં એક પ્રતિમા દેખી સમકિત થયું. હેતુપણે-પરસંનિયોગ-અજીવ જેમ મૂર્તિ દેખવા માત્રથી સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય. જ્યારે જિનેશ્વરની મૂર્તિ કેવળ આત્મઅપેક્ષાએ જડસ્વરૂપ છે. આત્મસંનિધાનની અપેક્ષાએ અજ્ઞાન છે. પરસંનિયોગે ચારિત્રવાળી છે, ચોથા ગુણઠાણી સમ્યક્ત્વવાળી છે. આત્મસંનિયોગ-જેમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

સમ્યક્ત્વ જીવમાં ઉત્પન્ન થાય

સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન શેમાં થાય? જીવમાં. પરસંનિયોગ-બાહ્ય કારણ બને, બીજાના સંબંધે, હેતુરૂપે હતો તો જ સમ્યક્ત્વ થયું. અનાદિની રખડપટ્ટીમાં જે નહોતું મળ્યું એ પ્રતિમાને પ્રભાવે મળ્યું. આત્મા તો અનાદિનો હતો. ઊંઘી ગયો હતો? કાંઇ કેમ વળ્યું નહિ? પ્રભાવ એનો. સમ્યક્ત્વ થયું પણ

---

[1]परसंयोगेन जीवस्याजीवस्य, (तत्त्वा० अ० १ सू० ७ भा०) एवमेकमजीवाख्यं पदार्थं प्रतिमादिकं प्रतीत्य यदा क्षयोपशमः समुपजायतेऽतस्तदा तस्यैवाजीवस्य सम्यग्दर्शनम् (तत्त्वा० टी. हरि० पृ० ४०).

*પરિશિષ્ટ પહેલું નંબર (૧) જુઓ

ઉદ્યમ કોણે કર્યો ? આત્માએ, એક જ દહેરામાં અસંખ્ય મૂર્તિઓ છે. એક વખત મૂળ નાયકને દેખવાથી ઉલ્લાસ થાય, તેવો બીજી વખતે ભમતી ફરવામાં નથી થતો.

'મૂર્તિ' સ્વરૂપ જણાવે છે

તીર્થંકરની મૂર્તિ એ પોતાનું સ્વરૂપ તમારા હૃદયમાં લાવવાનું કારણ બને છે, તેથી પરસંનિયોગથી સમ્યક્ત્વ માનીએ છીએ. મૂર્તિ દેખો, દેખ્યા પછી ભગવાનનું સ્મરણ થાય, ઉપદેશનું સ્મરણ થાય તેથી પદાર્થોનું સ્મરણ થાય. આથી જ મૂર્તિ દેખીને ભગવાનનું સ્મરણ. ભોળાભાઈને બાપે એક વાત કહેલી ભૂલી ગયા છે. ફોટો દેખ્યો તેથી પિતાનું સ્મરણ, ઉપદેશનું સ્મરણ, પછી વસ્તુનું સ્મરણ થયું. તેમ તત્ત્વનું સ્મરણ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ થાય. પ્રતિમા દેખીને જે પગથીઆં આગળ આવવાનાં છે તે જ આ પગથીઉં છે. ઉપદેશનું સ્મરણ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ થશે. આ જ કારણથી અભવ્ય ઉપદેશમાં જે તત્ત્વો કહે છે તે જિનેશ્વરનાં કહેલાં જ કહે છે.

અભવ્યના ઉપદેશથી પણ શ્રદ્ધા થાય

ચોથામાં સમકિત-તેરમે કેવળજ્ઞાન. મૂર્તિના ધ્યાને કેવળજ્ઞાન લઈ શકે. અભવ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય પણ શાસ્ત્રનાં તત્ત્વોનું નિરૂપણ કરે તે શ્રોતા સાંભળે, તેને સમ્યક્ત્વ થાય. કારણ? ઉપદેશ દેનાર છે. આથી અભવ્યને 'દીપક' નામનું સમ્યક્ત્વ માનવામાં આવે છે. જો આમ અભવ્યમાં સમ્યક્ત્વ માનવામાં આવે તો પ્રતિમામાં ચોથાથી તેર ગુણઠાણા માનવામાં શી અડચણ? અભવ્ય બીજાને સમ્યક્ત્વનું કારણ બને. દ્રવ્યશ્રુત જે ભાવશ્રુત ઉત્પન્ન કરે તેથી તે શુદ્ધ. તે અપેક્ષાએ દ્રવ્યશ્રુત ચાહે જેનું હોય તેને ભાવશ્રુત કહી શકીએ, પછી તો ચાહે

તેનો ઉપદેશ શ્રદ્ધા કરવાવાળો કેમ ન થાય?

કારક, રોચક ને દીપક એમ ત્રણ પ્રકારનાં સમ્યક્ત્વ છે.

કારક માને તે પ્રમાણે કરે, અશકયને છોડી દે. સાતમા ગુણઠાણા સુધી પ્રવૃત્તિને આધારે પરિણતિ. પછી કેવળ પરિણતિ–પ્રવૃત્તિ ઉપર જેટલો કાબૂ મેળવાય તેટલો મેળવવો જોઈએ. તે મેળવે તો સાચી શ્રદ્ધાવાળો.

રોચકવાળો કાબૂ ન મેળવી શકે, પણ માન્યતા પૂરેપૂરી. જે સમ્યક્ત્વ છે તે શાને માટે છે? કરણી માટે. કરણી ન કરી શકે તો રોચકમાં રહો. ધ્યેય તો કરણીમાં છે. પગથીએ ચઢવાવાળો માળે નથી પહોંચ્યો, પણ ધ્યેય માળમાં. રોચકવાળાને ધ્યેય કરવામાં. 'રોચક' સમ્યક્ત્વ શુદ્ધ થતું જાય તો કારકપણે પરિણમે.

ચાર અનુયોગ એ સોનું, રૂપું, હીરા ને લોઢાની ખાણ

દ્રવ્યાનુયોગ સમ્યક્ત્વ માટે; ગણિતાનુયોગ–યોગ્ય વખતસર દીક્ષા દેવા માટે; ધર્મકથા–સંવરના પોષણ માટે. દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગને માટે છે, છતાં ચરણકરણાનુયોગને લોઢાની ખાણ કહે છે. દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ ને ધર્મકથાનુયોગ એ ત્રણને અનુક્રમે સોના, રૂપા અને હીરાની ખાણો કહે છે. ચરણકરણાનુયોગને લોઢાની ખાણ બતાવી ત્યારે શિષ્ય ચમકયો. બધું છોડીએ. અંતે લોઢાની ખાણના માલિક? તત્ત્વ સમજ્યો નથી.

ભાવાર્થ ન સમજતાં શબ્દ સાંભળે તો અનર્થ

એક શહેરનો રાજા છે. બીજા રાજાનો પ્રધાન આ રાજા પાસે આવ્યો. પ્રધાનની અક્કલ તપાસવા પૂછ્યું.–હું કેવો? તમારા રાજા કેવા? ઉત્તર–અમારા રાજા તો બીજના ચાંદ જેવા છોટા, તું

તો પૂનમના ચાંદ જેવો મોટો.

ચાર જણ બેઠેલા હતા. તેણે રાજાને કહ્યું-પ્રધાન તો નિંદા કરે છે. રાજા કાનના કાચા કહેવાય છે. કેમ પ્રધાન! તમે આમ કહી આવ્યા ને? રાજાએ સભા વચ્ચે પ્રશ્ન કર્યો છે. તમે લૂણ ખાઈ નિંદા કરો છો ને? સમાધાન—બીજનો ચાંદ જગતને નમસ્કાર કરવા લાયક છે. પૂનમના ચાંદને નમસ્કાર કોઈ કરતું નથી. બીજના ચાંદમાં વૃદ્ધિની જડ છે. પૂનમના ચાંદમાં ક્ષયની જડ છે. મેં તો કહ્યું મારા રાજા નાના છે, પણ વૃદ્ધિની જડ છે એમ કહ્યું. કેટલીક વખત શબ્દના ભાવાર્થમાં ન જવાય. એકલો શબ્દ સંભળાય તો આવો અનર્થ થાય.

લોઢા વગર સોના, ચાંદીની ખાણો નકામી

સોનાની ખાણમાંથી સોનું કાઢે કોણ? લોઢું કે બીજું કોઈ? રાજાને ચાર કુંવર હતા. રાજા અંત અવસ્થાએ આવ્યો. કુંવરો લઢી મરશે એમ ધારી નાનાને હીરાની ખાણ, ને સૌથી મોટાને લોઢાની ખાણ. મોટો છોકરો ઘણો ગભરાયો. બાપે કર્યું શું? કોઈ સલાહકાર મળ્યો. બરાબર કર્યું છે. મૂળ ઘર નાના છોકરાને અપાય છે. તાકાતને અંગે નવું કરવાનું સોંપાય. ટાંટીઆ તોડવાના હોય તે ઉઘરાણી મોટાને સોંપાય. આપણે ખપ સિવાય લોઢું કાઢવું નહિ, બહાર જવા દેવું નહિ. જ્યાં પાંચ સાત વર્ષો થઈ ગયાં. બધી ખાણો અટકી પડી. સોનાચાંદીની ખાણવાળાથી કામ ન થાય. તોલે તોલ આપવા તૈયાર થયા. હીરાની ખાણની માલિકી ધરાવવી, સાચવવી એ પણ હથિયાર ઉપર આધાર રાખે. હથિયાર લોઢાનાં. હીરા પ્રસંગે કામ લાગવાના. લોઢું ચોવીસે કલાક જરૂરી.

છાપ મારનાર ચરણકરણાનુયોગ

ચરણકરણાનુયોગ ચોવીસે કલાકનો જરૂરી. કથા જાણી, પણ કથા કહેવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ને? એ ત્રણ પ્રસંગ આવ્યા કામના. ચરણકરણાનુયોગ ચોવીસે કલાક કામનો. ત્રણેની જડ અહીં ચરણકરણમાં. ચોકડી પડી ગએલી હોત તો એમના કહેલા આત્માના સ્વરૂપને માનત કે? ભગવાનનાં વચનો માનીએ છીએ, આત્માનું સ્વરૂપ માનીએ છીએ તે ચરણકરણની બલિહારી છે. રાગ, દ્વેષ, મોહના અભાવે મહિના, વર્ષો, યુગો રહ્યા ત્યારે ભગવાનનું વચન ટંકશાળ લાગ્યું. કિંમત ચાંદીની પણ છાપ મારનાર લોઢું હોય તો તે ચાંદી છે. કેવળજ્ઞાનથી પદાર્થો જાણીને કહ્યા, પણ એ કેવળી છે એનો ભરોસો? એમના વર્તન ઉપર. સોનાના સિક્કા પર છાપ મારી લોઢાના સિક્કાએ. ભગવાનના સ્વરૂપને અંગે છાપ મારનાર હોય તો તે ચરણકરણનું લોઢું જ છે. કેવળજ્ઞાન મેળવી આપ્યું ચરણકરણે. કેવળજ્ઞાન-વાળો ચરણકરણ વગરનો હોતો નથી. જેમ રાજાના કુંવરે લોઢાનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં લીધું, તેમ ચરણકરણાનુયોગ લોઢાની ખાણ જેવો છે. આના ઉપર બધાનો આધાર.

પાંચમા ઠાણામાં ચરણકરણની છાપ

આત્માને જાણીને, કથા સાંભળીને કરવાનું શું? આત્માને કર્મબંધ, આરંભપરિગ્રહ, વિષયકષાયથી બચાવવાનો. એનું નામ 'ચરણકરણાનુયોગ'. ગણધરે પાંચમા ઠાણામાં ચરણકરણની છાયા કરી. पंच महव्वया–એમણે મહાવ્રત લીધાં હતાં તે સારાં માનીને કે ખોટાં માનીને? સારા માનીને.

ખોટો રૂપિયો કાપી નાંખવાનો

જે નિખાલસ દિલનો, સારો હોય તે પોતે સારી મેળવેલી

તે જ આપે, ખરાબ આપે નહિ; પેઢી લાજે. ખોટા સિક્કાને માટે તમારે માથે ફરજ નાખી. ખોટો સિક્કો આવે તો કાપી નાખો. બીજો કોઇ રૂપિયો આપવા આવે, તેમાં ખોટો રૂપિયો લાગે તો તે વખતે ભાંગી નાખો. પાછો દો તો ગુનેગાર. કારણ? શાહુકારના હાથ નીચેથી કલાઈનો રૂપિયો પાસ થાય તો શાહુકારી લાજે.

સાધુએ મહાવ્રતનો ઉપદેશ આપવો

પ્રશ્ન—ગણધર મહારાજા કઇ વાડીના મૂળા? તીર્થંકર ક્ષત્રિય વંશના, જૈનકુળના, જ્યારે ગણધર કોઈ કયા ગામના, કોઈ કયા ગામના. બ્રાહ્મણના વંશના. મિયાં મહાદેવનો જોગ બાઝયો.

સમાધાન—વિલાયતથી સારો માલ મંગાવવો પડે છે. તો સારો માલ લેવામાં અડચણ શી? ગણધરની દુકાનમાં મહાવ્રત સિવાય માલ ન હતો. હંમેશાં મનુષ્યે પાપનો નિષેધ તો સર્વથા કરવો પડે; બીજો પાપ છોડે કે ન છોડે પણ ન બતાવે તો જૈન દર્શન નહિ. તે ન બતાવે તો ઉપઘાતજનક દોષ માન્યો છે. 'બ્રાહ્મણને ન મારવો' એમ કહ્યું તે વચન નકામું. બ્રાહ્મણને નહિ મારવો કહ્યો તેથી બીજાને ઉપઘાત કરનાર. અન્યની હિંસાનું વિધાન કરનાર છે. જો મહાવ્રતનો ઉપદેશ ન આપતાં સમકિતનો ઉપદેશ આપે તો તે વચન ઉપઘાતજનક થઇ જાય. **સાધુઓએ આપવો તો મહાવ્રતનો ઉપદેશ આપવો.** નહિ તો ચૂપ બેસવું. બકરી બચાવાય તો બચાવવી, નહિ તો હિંદુએ ઘરમાં પેસી જવું. 'અણુવ્રતનો ઉપદેશ આપો એટલે બીજાને વ્રતધારી બનાવો ને પાપની છૂટ આપો'. એવી અણુવ્રતના ઉપદેશ આપવાવાળા ઉપર શંકા કરી હતી.

રૂપિયો તે વર્ષનો છપાયેલો હોય, ઘસાયો ન હોય.

શાહુકારે ઘસારાવાળો રૂપિયો ન ચલાવવો? તેવી રીતે અહીં મહાવ્રતનો ઉપદેશ આપતાં મહાવ્રતની પરિણતિવાળો થાય.

શેઠના છ છોકરાનું દૃષ્ટાંત

એક શેઠને છ છોકરા. એ બધા વેપારમાં જોડાએલા છે. પ્રાચીન કાળમાં હુકમની વિચિત્રતા. બધા પુરુષોએ બહાર જવું, સાંજ પડે તે પહેલાં કોઈ પુરુષે રહેવું નહિ. મુદ્દો એ હતો કે સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રપણે ફરે. છ છોકરા વેપાર કરે છે. નામું કરતાં સૂર્ય આથમ્યો. ભોંયરામાં છએ પેસી ગયા. આખી રાત ભોંયરામાં રહ્યા, કાર્ય એ વસ્તુ નહિ, હુકમ એ જ વસ્તુ. માલમ પડયુંઃ છ છોકરા ભોંયરામાં રહ્યા. સિપાઈઓને મોકલ્યા. છને ભોંયરામાંથી કાઢયા. દરબારમાં લઈ ગયા. છએ હુકમ હડસેલી કાઢ્યો. છને ફાંસીની સજા દે છે. તે વાત બાપને ખબર પડી. બાપ રાજા પાસે ગયો, ત્યારે-ચાહે તેમ કરો તે નહિ ચાલે, તેમ રાજાએ કહ્યું. જેટલાએ હુકમ ભાંગ્યો તેટલાને સજા. પાંચને છોડો, ચારને છોડો, ત્રણને છોડો, બેને છોડો, એકને છોડો. રાજા માનતો નથી, ત્યારે બધા અધિકારીને ભેળા કરીને આવ્યો. પછી અધિકારીઓએ કહ્યુંઃ સાહેબ હુકમ તો કર્યો જ છે? શેઠનું ઘર ઊડી જાય છે. આ પ્રમાણે કહીને એકને છોડાવ્યો. આમ કરવાથી પાંચને મરાવ્યા એમ સમજવું? એ તો છએને છોડાવવા ગયો હતો. રાજાએ ન છોડયા.

છ ન છોડે તો એકને પણ
છોડાવવાના ન્યાયે અણુવ્રતનો ઉપદેશ

છએ કાયરૂપી છોકરાઓને છોડાવવા સાધુઓએ મથવાનું છે. ન બને તેથી ત્રસકાયને છોડાવી. જે અણુવ્રત દેવાય તે બાંધેલા પુત્રોને છોડાવવાની સ્થિતિએ. છએ ન છૂટે તો એકને.

છકાયને પળાવવાનો ઉપદેશ. સાધુને અણુવ્રતનો ઉપદેશ આપતાં દોષ નથી. અણુવ્રતનો સર્વથા ઉપદેશ ન હોય તેમ કેમ બને?

અગિયાર અંગમાં દેશવિરતિનો ઉપદેશ નથી

કોઈ ઠેકાણે અગિયાર અંગમાં ભગવાને દેશવિરતિનો ઉપદેશ આપ્યો હોય તો લાવો.

ઉપાસકદશાંગમાં **આનંદ** શ્રાવકે દેશવિરતિ ઉચ્ચરી છે તેમ છે. તે ઉચ્ચરાવી છે ભગવાને. ભગવાને મહાવ્રતનો ઉપદેશ આપ્યો. અવિરતિમાં રહે તેના કરતાં દેશવિરતિમાં રહે તે સારૂં. મહાવ્રતનો ઉપદેશ દીધો.

પ્રશ્ન–મહાવ્રતની પરિણતિ થઈ નહિ. પછી અણુવ્રતમાં આવ્યો ક્યાંથી? સમાધાન–આવી રીતે મહાવ્રત લઇ શકતો નથી, પણ બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થ ધર્મ અંગીકાર કરૂં એમ આનંદ બોલ્યો છે. પણ ભગવાને કહ્યું નથી.

અગાર ધર્મ ને અણગાર ધર્મ કેમ કહ્યો?

ભગવાને બે પ્રકારનો ધર્મ કહ્યો: અગાર ને અનગાર ધર્મ કહ્યો છે. દશ સ્વપ્નાં આવ્યાં. માળાનું ફળ. આનું ફળ નથી જાણતો. બે પ્રકારનો ધર્મ કહીશ. છદ્મસ્થપણાથી ‘અગાર’ ધર્મને ‘ધર્મ’ તરીકે માન્યો છે. કેવલીપણામાં બે પ્રકારનો ધર્મ કહ્યો છે. ધર્મ, અધર્મ, ધર્માધર્મ–ગૃહસ્થનો જે પક્ષ તે બધો ધર્માધર્મ. ધર્મ, અધર્મ મિશ્ર કહેવો જોઈએ. અગારને ધર્માધર્મ હોય; ધર્મ હોય નહિ. ધર્મ તો અણગારને હોય તો પછી અગાર ધર્મ કેમ કહ્યો?

અગાર ધર્મ એટલે બાળે ડૂચા ને દરવાજા મોકળા

અગારપણું એટલે બાળે ડૂચા ને દરવાજા મોકળા! પહેલા અણુવ્રતમાં ગૃહસ્થને ત્રસ જીવને જાણી જોઇને, નિરપરાધીને,

નિરપેક્ષપણે મારવો નહિ એવી વિરતિ છે. ત્રસ જીવો મુઠ્ઠીભર, તેની દયા કરાવે છે. પેલા અનંતાની હિંસા છૂટી રાખે છે. તેને 'ધર્મી' કહેવાય કેમ?

જૂઠાને અંગે–મોટકું જૂઠું બંધ–ગાયને વેચે લે ત્યારે, ભૂમિ, કન્યા વગેરેનું. કોઈક વખત થવાવાળી વાત તેને બંધ રાખે. રોજનાં રોળાંને ગળડાવતું રાખે તો ખાળે ડૂચા ને દરવાજા મોકળા.

ચોરીને અંગે-દુનિયા ચોર કહે તેમ ન કરવું. એટલે ભગવાનનો, ગુરુનો ચોર ન ગણાઉં એમ કર્યું. સ્વામી સાચા હોય તેની દરકાર નહિ, દુનિયા ગણે તેને માનવો. કેરી દેખી. આંબે છૂટ આપી? કે કેરી તોડી? સાચા માલિકને સમજીને ચોરી વર્જવી નથી. નથી તો સાચો માલિક તે માલિક કબૂલ. ચાહે તો દુનિયાદારીમાં માલિક ગણાય તેનું ન આપ્યું ન લેવું. તો યે ખાળે ડૂચો, દરવાજા મોકળા છે.

પોતે બ્રહ્મચર્ય ઉચ્ચરે પણ છોકરાની વહુ ન આવતી હોય તો સાસરે લડવા જાય. છોકરાને માટે સગાઈ કરવા જાય. તે વગેરેની પોતાને છૂટ. ફક્ત પોતાના શરીર પૂરતો ત્યાગ. બીજાની છૂટ આવા ખાળે ડૂચાવાળા કે જેને દરવાજે ડૂચો માર્યો નથી તેવો કબૂલ? આવી રીતે શ્રાવકનાં વ્રતો હોવાથી એને ધર્મપક્ષમાં ગણાય કેમ?

અણુવ્રતવાળો દરવાજા બંધ કરવાની ભાવનાવાળો છે

અણુવ્રતવાળો દરવાજે ડૂચા મારવાની દાનતવાળો છે. એમ માનીએ ત્યારે **હેમચંદ્રસૂરિ** કહે છે:– *અહિંસાના ધર્મને જાણનારો એ સ્થાવરની નિરર્થક હિંસા ન કરે. દરવાજા બંધ કરવાની બુદ્ધિ તો હતી. જો એ બુદ્ધિ ન હોત તો એ

*પરિશિષ્ટ પહેલું નંબર (૨) જુઓ.

વૃત્તિ જ ન આવત. બારે વ્રતના અતિચારો કહી આપે છે કે દાનત દરવાજા બંધ કરવાની. વધ સિવાયની પણ દયા પાળવાની ફરજ ગણી છે.

અતિચારો દરવાજા બંધની ભાવના જણાવે છે

જેમ ચોથા વ્રતમાં કામભોગની તીવ્ર અભિલાષા તે અતિચાર. સ્વસ્ત્રીને અંગે છૂટું છે, છતાં સ્વસ્ત્રીને અંગે અતિચાર કેમ? તીવ્ર અભિલાષા છે માટે. સર્વથા બ્રહ્મચર્ય રાખવાનું છે, પણ તીવ્ર અભિલાષા થઇ તેથી અતિચાર છે. અપકવ, દુષ્પકવ અતિચાર. આ વિચારશો ત્યારે માલમ પડશે કે દરવાજા બંધ કરવાની ભાવના છે, શક્તિની ખામીને લીધે બાળ બંધ કરે છે.

સત્તરમાં પ્રવર્તેલો સમ્યકત્વી

દેવલોકનો પટો લખી આપે છે. કોને? સત્તરે પાપ-સ્થાનકમાં પ્રવર્તવાવાળો છતાં સમ્યક્ત્વવાળો હોય તેને. મુઠ્ઠી-ભર જીવોની દયા કરી હોય. અહીં ત્રસની દયા પણ બિન-શરતી નથી.

શ્રાવકની દાનત ધર્મપક્ષમાં છે

શત્રુનો છોકરો હોય, એણે શત્રુતા કયારે કરી? અપેક્ષા છે તેથી છૂટ. જેમાં કાંઈ પણ અપેક્ષા નહિ હોય– ત્રસ હોય તો મારી નાંખવું નહિ. સમકિતી સમકિતપણામાં કાળ કરે તો વૈમાનિક દેવ થાય. દેવલોકનો પટો કેમ મળ્યો? પટો સોંઘો હતો? પરિણતિ આચારઆખાની તેથી દેવલોકનો પટો. સંખ્યાતાની દયા, અનંતાની હિંસા. પટો ક્યાંથી મળે? ભાવના સ્થાવરની પણ દયા પાળવાની છે. સાધુ ધર્મપક્ષમાં, તેવી રીતે શ્રાવકનો આચાર ધર્માધર્મનો છે, તેને પણ ધર્મપક્ષમાં ગણ્યો, કારણ દાનત ધર્મપક્ષમાં છે. સૂક્ષ્મ જૂઠું બોલું તેમાં

કલ્યાણ છે એ ભાવના નથી.

પ્રજ્ઞપ્તાથી તીર્થંકરની છાપ

જિનેશ્વરે અગાર ધર્મ ને અનગાર ધર્મ કહ્યો. ગણધરો અનગાર ધર્મ અનુભવે છે. પાંચ, મહાવ્રત અને પન્નત્તાને અંગે વ્યાખ્યા કરી. पन्नत्ता કહીને તે જણાવ્યું કે મારા જ્ઞાને મહાવ્રત દેખ્યાં નથી. એનું ફળ મારા જ્ઞાને નથી દેખ્યું. તીર્થંકર **મહાવીરે** દેખ્યું છે. એમની પાસેથી મળ્યું છે. અનંત-રાગમપણું જણાવવા માટે प्रज्ञप्तानि એમ જણાવી એની સર્વજ્ઞની પાસેથી મેળવેલાં એમ છાપ મારી. સ્વતંત્ર જાણ્યાં નથી. સ્વતંત્રપણે આપતો નથી. **સુધર્માસ્વામી** કહે છે. મહાવ્રત જેવી જબરજસ્ત વસ્તુ જે હું કહું છું તે મારી પોતાની નથી. મને તો તીર્થંકર ભગવાને આપેલી છે. प्रज्ञप्ताથી બનેલી સર્વજ્ઞ પાસેથી લીધેલી તે કહું છું.

સૂત્રથી ગણધરો રચે

સૂત્ર થકી સ્વતંત્ર રચના કરી. અરિહંત તો અર્થને કહે; સૂત્ર તો ગણધર ગૂંથે. અર્થ માત્ર સાંભળ્યો. સૂત્ર પોતે કર્યાં છે. દરેક શાસનમાં નિરૂપણ કર્યાં છે તે મેં ક્ષયોપશમથી મેળવ્યાં છે.

આનુપૂર્વીવાળા પહેલા જ ભાંગે મહાવ્રતો

પાંચ મહાવ્રતો કહીને બેસી રહે તો તુંબડીમાં કાંકરાનો ન્યાય થાય માટે 'तद्यथा' કહી અનુક્રમે બતાવે છે. પહેલે મૃષાવાદવિરમણ કહે તે ચાલે નહિ. એકસો ઓગણીસ ભાંગા નકામા, એક જ ભાંગો કામનો. એક, બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચનો આનુપૂર્વીવાળો કામનો. પશ્ચાનુપૂર્વી, અનાનુપૂર્વીને અંગે થાય તે એકસો ઓગણીસ ભાંગા નકામા, એક જ ભાંગો તીર્થંકરો, કેવળીઓને કબૂલ. અનુક્રમે એક, બે, ત્રણ, ચાર ને

પાંચ તે કબૂલ. તેનું કારણ? પહેલા મહાવ્રત સિવાય બીજાનો અંગીકાર નહિ. બીજાના અંગીકાર વિના ત્રીજાનો અંગીકાર નહિ.

'तद्यथा' શા માટે?

ટપટપથી કામ કે રોટલાથી? પાપથી વિરમવાથી કામ છે ને? ભલે બોલી દે सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं, પણ તેમાં ગયું શું? જે આ અનુક્રમ કહું છું તેમ. હિંસાની સર્વથા વિરતિ તે પહેલા જ મહાવ્રતે; એમાં આગળ પાછળ નહિ. બ્રાહ્મણને લોટ આપો, ડાબે હાથે આપો તે લોટામાં પડશે, ઢોળાઈ જાય નહિ. ચાહે તેમ આપો ને? બ્રાહ્મણને લોટથી મતલબ. બીજી ગરબડ શી? તમારે પાંચ મહાવ્રત બંધ કરવાં તેટલી મતલબ. ચાહે તેમ કરો, તો તદ્દયથાનું કામ નથી. આ જ ક્રમ પહેલાં પ્રાણાતિપાતવિરમણ વગેરે. એનું કારણ?

સર્વજ્ઞનું શાસન એટલે પહેલું મહાવ્રત

'तद्यथा' એમ જણાવે છે કે પહેલાં દુનિયામાં ધનમાલ ચોરવાની ચોરી બંધ કરવી પડે, બોરાં ચોરવાની ચોરી નહિ. રસ્તામાં પડેલું ન લઉં. તાળું તોડવાની છૂટી રાખે તો?

સૂક્ષ્મનિગોદિયા–પૃથ્વીકાય ઈત્યાદિને મારવા નહિ. ત્રિવિધ ત્રિવિધ પચ્ચક્ખાણ આપો. કાગડાં, બિલાડાંને મારવાની છૂટ એમને? સૂક્ષ્મનાં પચ્ચક્ખાણ આપવાં કે બાદરની સમજણ આપવી? સર્વથા દયા થશે ત્યારે પરિણતિ આવશે. લોહી ચૂસે છે એત્તાની ઉપર દયા ન થાય કહે અને તેને મૂર્છિત દેખીને દયા આવે તે ઢોંગ છે. બાદરની દયા ન થાય તેને સૂક્ષ્મની વાતો કરવી તે ઢોંગ. પરસ્ત્રી બંધ કર્યા વિના સ્વસ્ત્રીની બંધી તે ઢોંગ. માટે મોટાં પાપનાં કારણો એ પહેલાં બંધ કરવા જોઈએ. પહેલે નંબરે પ્રાણાતિપાતવિરમણ કરવું જોઈએ.

એ વિરમણ કર્યા વિના બીજાં વ્રતોના વિરમણ કરવા તે ઢોંગ છે. **સર્વજ્ઞનું શાસન પહેલું મહાવ્રત છે તે.** પ્રણાતિપાત કરનારો બીજાને નુકસાન કેટલું કરે છે? જે દશે પ્રાણોની જાણવાની તાકાતનું જ્ઞાન તે બધું નાશ કરે છે.

હિંસા એટલે ગુંડાશાહી

મૃષાવાદ એટલે કહે કે કારીગીરી. એમાં ગુંડાશાહી નથી. હિંસા એ ગુંડાશાહી છે. જૂઠું બોલવું એ ગુંડાશાહી નથી. ગુંડાશાહી બંધ ન થાય ત્યાં સુધી બીજી વાતો કરવી તે નકામું છે.

'હિંસા', 'વધ' શબ્દ છોડીને 'પ્રાણાતિપાત' કેમ રાખ્યો? 'પ્રાણ', 'અતિ', 'પાત' ત્રણ શા માટે ગોઠવ્યાં?

વ્યાખ્યાન ૯

સ્થાનાંગની આવશ્યકતા

ગણધર **સુધર્માસ્વામીએ** શાસનની પ્રવૃત્તિને માટે, ભવ્યોના ઉદ્ધાર માટે ભગવાન **મહાવીર** મહારાજ પાસેથી ત્રિપદી પામીને સૂત્રની રચના કરવા માંડી. પહેલાં **આચારાંગમાં** આચારની વ્યવસ્થા ને **સૂયગડાંગમાં** વિચારની વ્યવસ્થા કરી. આચાર વિચારનું જગતમાં નિયમિતપણું રહી શકતું નથી. આચારને અંગે કયા કયા પ્રસંગો આવશે તેનો નિયમ થઈ શકે નહિ. તેમ વિચારને અંગે કયો મનુષ્ય કયે વખતે કયું બોલશે એનો નિયમ રહેશે નહિ. ત્યારે 'સૂત્ર' એટલે તે કાળ પૂરતું એનો અર્થ થશે. આપણે જાણીએ તે સિવાયના જે પ્રસંગો

હતા, વિચારો હતા, તેની વ્યવસ્થા કરી, પણ સર્વ કાળના આચારો, વિચારો નિયમિત કેવી રીતે કરવા? તેને માટે ત્રીજું અંગ **સ્થાનાંગ.**

ક્ષેત્રાંતરે, કાલાંતરે બોધ કરાવનાર ગણધરો

સાધ્યની દિશા નક્કી કરે તેથી દરેક કાળના આચાર વિચારને પહોંચી વળવું સહેલું પડે. **તીર્થંકર** કહેનારા; **ગણધર** રિપોર્ટ (Report) લેનારા. આ શાસન એકવીસ હજાર વર્ષ ચાલવાનું હતું. (મનઃપર્યવ)જ્ઞાની હોવાથી કયું કયું થશે તે બધું ધ્યાનમાં હતું. વકતા, રિપોર્ટર બંને સમજતા હતા તો વ્યક્તિ દીઠ પણ જણાવ્યું હોત તો શું થાત? સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા વક્તા, જ્યારે મનના વિચારો સમજવાની તાકાતવાળા રિપોર્ટર છે. તેવે વખતે જો રિપોર્ટ લેવામાં ન આવ્યો હોય તો જગતને લાભ ન મળે. સભાને માત્ર સાંભળે તે જ વખતે લાભ મળે. પણ રિપોર્ટ હોય તો ક્ષેત્રાંતરે, કાલાંતરે રહેલા લોકોને સમજણ, જ્ઞાન થઈ શકે છે. જો **ગણધર** મહારાજાઓએ **તીર્થંકરોનો** ઉપદેશ સૂત્રરૂપે ન ગૂંથ્યો હોત તો સાંભળનારા પણ ઉઠયા પછી ખાલીખમ. ક્ષેત્રાંતરે, કાલાંતરે થવાવાળા ભાવિકોને કાંઈ મળવાનું ન હતું. ક્ષેત્રાંતરના કાલાંતરના ભાવિકોને અને સાંભળનારાને બોધ કરાવનાર કોઇ હોય તો તે **ગણધર** છે.

તીર્થ તરીકે ગણધર

[1]ભગવાન **મહાવીરે** શ્રીમુખે ફરમાવ્યું: પહેલા ગણધર

---

१. (अ) तित्थं भंते! तित्थं तित्थगरे तित्थं ?, गोयमा! अरहा ताव नियमं तित्थकरे तित्थं पुण चाउवन्नाइन्ने समणसंघो, तं०— समणा समणीओ सावया सावियाओ ॥ (भग० सू० ६८२); (आ) પરિશિષ્ટ પહેલું નંબર (૩) જુઓ

એટલે તરવાનું સાધન કે તીર્થંકર તરવાનું સાધન? વિચાર કરીશું તો પ્રશ્ન અટપટો છે. સીધી રીતે કહી શકીએ કે બંને તીર્થ અર્થાત્ તરવાનું સાધન. તરવાનું સાધનપણું કેવળ ગણધરોને જ આપે છે. ત્યારે તીર્થંકર નકામા? તીર્થંકરો એ તીર્થને બનાવનારા છે. પહેલા ગણધરની સ્થાપના કરનાર તીર્થંકરો. પણ દુનિયાને તરવાનું સાધન હોય તો પ્રથમ ગણધર. તીર્થ તરીકે તરવાના સાધન તરીકે પહેલા ગણધર. અરિહંત એ નક્કી તીર્થને કરનાર હોય છે. ગણધરની સ્થાપના સિવાયના કોઇ પણ તીર્થંકર હોતા નથી. દરેક તીર્થંકર ગણધરની સ્થાપના કરે જ છે. અરિહંત એ તીર્થને જરૂર કરનાર. તીર્થ તરીકે ગણધર. તરવાના સાધન તરીકે ગણધર. પ્રવચન દ્વારાએ.

ગુણ ગુણી વગર રહેતો નથી

પ્રશ્ન—પ્રવચન કયા દ્વારાએ? સમાધાન—પ્રવચન એ શ્રુતજ્ઞાનરૂપી ગુણ છે. ગુણીદ્વારાએ જ ગુણ રહે, તો તેથી ચારે વર્ણવાળો શ્રમણપ્રધાન જે સંઘ તે 'પ્રવચન'. જ્ઞાનરૂપી ગુણ આધાર વગરનો હોય ક્યાંથી! **તીર્થંકર** મહારાજે ભલે યોજનગામિની વાણીથી દેશના કરી. પણ ગણધરે એ સૂત્રરૂપે ગૂંથી ન હોત તો એ જ શ્રોતાઓને કાલાંતરે, ક્ષેત્રાંતરે અને તે વખતે બીજી જગ્યા પર હતે તેનું શું થાત? બીજા નવા થવાવાળાને શું થાત?

આપણે અવિરતિ ટાળીને વિરતિ લીધી, કષાયને ટાળવા તૈયાર થયા તે બધો પ્રભાવ કોનો? ગણધરનો. પાંત્રીસ વાણીના ગુણસહિત વાણીએ તીર્થને ઉપદેશ આપ્યો હતો, પણ આપણા માટે તો શૂન્ય.

ગણધરકૃત રચનાનો પ્રભાવ

ગણધરોએ સૂત્રની રચના ન કરી હોત તો આપણી શી વલે થાત? સૂત્રની રચના કર્યા છતાં કોઈ આમ કહેવાવાળા નીકળે તો સૂત્રની વ્યવસ્થા ન હોત તો આ કાળમાં શું થાત? જંગલી લોકોમાં કાયદો ન હોવાથી ગમે તેમ વર્તે. ગણધરે સૂત્રો ગૂંથ્યાં ન હોત તો ધર્મમાં જંગલી જ રહેત. બધું બંધારણ આગમને આધારે.

ગણધરોએ ગૂંથી લીધું, તે મોંઢે ચાલ્યું. સ્ત્રીઓ લગ્નનાં ગીત ગાય છે એ કયા કાગળ પર લખ્યાં હતાં? મોંઢે ને મોંઢે ચાલ્યાં. ગણધરોની રચના મોંઢે મોંઢે ચાલી. સ્ત્રીઓને છાજીયાં યાદ રહે છે, પણ આપણને સૂત્રો યાદ રહેતાં નથી. તેમના જેટલો પણ તમને રસ નથી. તીર્થંકરના વચનો જે ગણધરોએ ગૂંથ્યાં તે 'તીર્થ'. એ શાસન તારનાર છે. ગણધરોએ આગમનું રચવું કર્યું, ત્યારે શાસન પ્રવર્તી શક્યું. શાસનના હિતને માટે સૂત્ર પ્રવર્ત્યું. જો અત્યારે આ ન હોત તો સાધનાવાળાને શાના આધારે પ્રવર્તવું? બાધકથી બચવાનો રસ્તો કાંઈ ન રહેત. જેમ જંગલી લોકો છે, તેમ તેમની પેઠે ધર્મમાં જંગલી રહેત. મોક્ષમાર્ગમાં જીવોને લાવવા, રાખવા, વધારવા કોઈ પણ કાર્ય કરી શકતું હોય તો તે ગણધર ભગવાનની રચના.

દેવને ઓળખાવનાર ગણધરરચના

વાત ધ્યાનમાં આવશે ત્યારે [1]હરિભદ્રસૂરિનું વચન સમજાશે. જેને આત્માનું હિત કરવાની ઇચ્છા થઈ છે તેણે આગમનો આદર કર્યો છે. જો આગમનો આદર કરે તો દેવ, ગુરુ, ધર્મને માનેલાં છે. તીર્થંકરોની માન્યતા આગમને અંગે

૧ પરિશિષ્ટ પહેલું નંબર (૪) જુઓ

છે, પણ તીર્થંકરોને અંગે નથી. નથી દેખતા મહાદેવને કે નથી દેખતા મહાવીરને. આપણને ફાવે તો બધા સરખા. પછી મહાવીરને કેમ વળગ્યા છીએ? મહાવીરને મેળવી આપનાર હોય, ઓળખાવી આપનાર હોય, મહાવીરને દેવ, તીર્થંકર તરીકે મનાવનાર કોઇ પણ હોય તો ગણધરના આગમો છે. મહાવીરને ઓળખાવ્યા, મનાવ્યા, દેવ, તીર્થંકર તરીકે જાહેર કર્યા એ કેવળ ગણધરના વચને. ભાષણ છાપામાં વાંચીએ ત્યારે ભાષણ કર્તા ઉપર બહુમાન થાય છે. રિપોર્ટરે બહુમાન કરાવ્યું. ગુરૂનું ગુરૂપણું, ધર્મનું ધર્મપણું બતાવનાર કોઇ હોય તો તે ગણધર મહારાજાઓએ ગૂંથેલાં સૂત્રો છે.

રિપોર્ટરોના ભિન્નપણાથી વાક્ય ભેદ તેમ ગણધરરચના

અર્થથી તીર્થંકરોને આત્માગમ હોય. તીર્થંકર કેવળજ્ઞાનથી સ્વયં જાણીને બીજાને પ્રરૂપે. પ્રરૂપણા બીજાને આધીન હોય નહિ તેવી રીતે ગણધર બીજાની પાસેથી લીધા સિવાય સ્વયં બધી રચના કરે, સ્વયં રિપોર્ટ લીધેલો, કેટલાક સ્વયં રિપોર્ટ લે છે, કેટલાક રિપોર્ટ ઉપરથી રચના કરે છે. ગણધરોનો રિપોર્ટ સ્વયં. જેમ એક સભામાં દસથી બાર રિપોર્ટરો આવ્યા હોય, વસ્તુ ન ફરે, વાક્ય ફરે. તેવી રીતે અગિયાર ગણધર, અથવા ઋષભદેવના ચોર્યાસી ગણધરો ભગવાનના વચનને ગૂંથે. વાક્ય રચના ફરે પણ બારે અંગ અર્થ થકી શાશ્વતાં.

તીર્થંકરો બતાવનાર છે પણ બનાવનાર નહિ

કેવળજ્ઞાને જે જગતના પદાર્થો જાણ્યા, તે જણાયેલા પદાર્થો હંમેશના છે. જીવાદિક પદાર્થોનું નિરૂપણ કરવા લાયક હંમેશના. **જિનેશ્વરો ધર્મ બનાવતા નથી, બતાવે છે.** તેવી રીતે અધર્મ બતાવે છે, પણ બનાવતા નથી. જિનેશ્વરો જો ધર્મ

બનાવતા હોય તો જિનેશ્વરની પહેલાં દયા એ ધર્મ ન હતો. બ્રહ્મચર્ય એ ધર્મ ન હતો, એમ થાય અને બનાવે ત્યારે થયો થાય. શાહુકારી હતી, પણ એમાં ધર્મપણું ન હતું તે તીર્થંકરોએ બતાવ્યું. એવી રીતે અધર્મ તીર્થંકરોનો બનાવેલો નથી, બતાવેલો છે. બનાવેલો માનીએ તો તીર્થંકર પહેલાં ગુનો કરતાં તેને ગુનેગારી ન લાગે. શારદાએકટ (Act) એટલે અત્યારે બાળલગ્ન કરે તો ગુનેગારી. કાયદો થયા પહેલાં ગુનેગારી લાગતી ન હતી. બનાવવાનું માનીએ ત્યારે આવી સ્થિતિ થાય તેથી તે ન થાય તે માટે બતાવવાનું માનીએ છીએ. તેથી जिनपन्नत्त तत्तं (संस्तारकपौरसी)-જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલું તત્ત્વ, કેવળીએ કહેલો ધર્મ એમ કહીએ છીએ.

દીવો બતાવનાર છે બનાવનાર નથી

જગતમાં અંધારૂં હોય, હીરો પડયો છે, કાંકરો પડયો છે. હીરાકાંકરાનું ભાન નથી. દીવો કર્યો-હીરો હીરારૂપે માલમ પડયો. દીવાએ કાંકરાને બતાવ્યો છે. હીરાને બતાવ્યો છે. બતાવ્યો એટલે પહેલાંના હતા. દીવાએ તો માત્ર બતાવ્યા. તેવી રીતે જગતમાં હિંસા વગેરે પાંચે આશ્રવો, કર્મબંધનાં કારણો જગતમાં બનેલાં હતાં તેમ હિંસા વિગેરેના પચ્ચક્ખાણ કરવાથી ધર્મ પણ બનતો જ હતો, નવો બનાવેલો નથી. જેમ દીવાએ બતાવ્યો-આ હીરો, આ કાંકરો તેમ જગતમાં સિદ્ધ જે મોક્ષનો રસ્તો તે બતાવી દીધો.

નિબંધમાં વાકય જુદાં પણ ભાવ એક તેમ દ્વાદશાંગી

સુધર્માસ્વામી ને **ગૌતમ**સ્વામીજીની દ્વાદશાંગીની રચના છે. **સુધર્મા**સ્વામીની દ્વાદશાંગીમાં કેટલાકમાં ગોયમા, કેટલાકમાં **સુધર્મા**સ્વામી છે પણ તેથી વસ્તુ એક જ છે, શબ્દો જુદા

જુદા છે. નિબંધમાં ભાવાર્થ એક સરખો-અર્થ જુદા ન હોય, પણ નિબંધની વાકય રચના જુદી જ પડવાની. બીજા તીર્થંકર થાય તે વખતે મોક્ષમાર્ગ બંધ થયેલો હોય. તેથી તીર્થ-સ્થાપના થાય અને ગણધરો દ્વાદશાંગી રચે.

આગમના આધારે દેવ-ગુરૂ

હવે મૂળ વાત પર આવો-ગણધરોએ ગૂંથેલા આગમો એ જ તારવાવાળા છે. અને તે આગમો શાસનના આધારભૂત દેવ, ગુરુ, ધર્મને સમજાવનારા અને મોક્ષે દોરનારા છે. [1]હરિભદ્રસૂરિજી જણાવે છે કે **શ્રીતીર્થંકરને ઉદ્દેશીને** કરો તો પણ સંસારમાં રખડી જશો. અત્યારે આ વાકય શ્રવણ કરનારને ભયંકર લાગશે. કયારે ? સમજાવ્યા વગર કહેવામાં આવે ત્યારે.

પોતાની બુદ્ધિકલ્પનાએ જે પ્રવૃત્તિ તે પ્રવૃત્તિ આજ્ઞા-બાહ્ય છે, અને કેવળ સંસારને વધારનારી છે. ચોરી કરી, અને તે તીર્થંકર મહારાજ માટે કરી છે. ખુદ તીર્થંકરને ઉદ્દેશીને પણ તે ચોરી કરી હોય, તો પણ પરમાર્થથી વિચારીએ તો તીર્થંકર માટે છે જ નહિ. દેવ, ગુરુ, ધર્મ અને સમ્યક્ત્વનું સેવન અને મિથ્યાત્વનો પરિહારાદિનો આધાર આગમ ઉપર છે.

પહેલા તારનાર કોણ ?

પ્રશ્ન—પહેલા ગણધર તારનાર કે તીર્થંકર તારનાર ?

સમાધાન—ગણધરો તારનાર છે એમ શ્રીમહાવીર ભગવાન શ્રીમુખે જણાવે છે. કારણકે માનનારા આ રિપોર્ટ, રિપોર્ટરનો માનશે, પણ તે ભાષણ કરનારને પહેલો માનશે. કાં તો તે

---

૧ પરિશિષ્ટ પહેલું નંબર (૫) જુઓ.

વાતને સમજો, અને કાં તો તે વાતને અનુસરો. ગીતાર્થપણું સમજવામાં ન આવે અને પોતનામાં અગીતાર્થપણું હોય તો બીજાની નિશ્રા લેવાની જ છે. પરંતુ ધ્યેય અરાધવાનું છે કે તીર્થંકરોના આધારે ગણધરોએ આગમો ગૂંથ્યા છે એ ધ્યેય ચૂકવું નહિ.

તરવાનું સાધન પ્રથમ ગણધર

હવે પાછા મૂળ વાત પર આવો–શાસનપ્રવૃત્તિ માટે, શાસન ચાલે તે માટે, મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ માટે **ગણધરો** છે. **તીર્થંકરો** તીર્થને સ્થાપનારા છે, પણ શાસનને તરવાનું સાધન પહેલા ગણધર.

સૂત્ર થકી ગણધરોને આત્માગમ

શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે ગણધર મહારાજાએ સૂત્રની રચના કરી. રચના સ્વતંત્ર છે. કોઇની પાસેથી લીધેલી નથી. કૉપી (Copy) કરેલી નથી. કૉપીથી આવે તે આત્માગમ નહિ. આગમ ત્રણ પ્રકારે–આત્માગમ, પરંપરાગમ, અનંતરાગમ. તીર્થંકર પાસે સાંભળીને ગણધરોને સ્વયં ગૂંથવાની ફરજ. કવિએ તો માત્ર વર્ણન કર્યું, કવિએ રાજાને બનાવ્યો નથી. ધર્મ અનાદિનો છે. કોઈ કાળ એવો ન હતો કે હિંસાથી પાપ લાગતુ ન હતું. જૂઠ વગેરે માટે પણ તેમજ લેવું. સર્વ કાળે ધર્મ, અધર્મ રહ્યો જ છે. નગરનું વર્ણન જ જાણતો હોય તેને કવિએ કરેલું વર્ણન ધ્યાનમાં આવે. જિનેશ્વર ભગવાન જે સ્વરૂપે ધર્મ અધર્મ રહ્યાં છે તે જણાવે છે. તીર્થંકર કેવળજ્ઞાની; **ગણધર ચાર જ્ઞાની.** (भग० सू० ७) તીર્થંકર ભગવાને કેવળજ્ઞાનથી જાણીને પદાર્થો નિરૂપ્યા; કોઈના કહેવાથી નહિ. અર્થ થકી તીર્થંકરનું આત્મબળ, તેવી રીતે જે રચના કરી, સૂત્રો ગૂંઠયા તે કોઇનું

અનુકરણ કરીને નહિ. ત્યારે સ્વયં રચના છે. કૉપી રાઈટ (Copy-right)નો હક લઈ શકે. હમણાં તો અહીંનું ત્યાંનું લઇને ગોઠવે, ગોઠવ્યું તેમાં હક તેમ તેમાં નથી. આખી-કૃતિ પોતાની હોવાથી ગણધરને આત્માગમ, સ્વયંપ્રણેતા. અર્થ થકી તીર્થંકરોને આત્માગમ. સૂત્રો થકી ગણધરોને આત્માગમ.

રતિમાસાની પ્રકૃતિવાળાનો શો ઉપાય ?

ગણધરે અંગપ્રવિષ્ટની રચના કર્યા છતાં **આચારાંગ, સૂયગડાંગ**માં તે કાળ પૂરતું વિવેચન.

શંકા—**તીર્થંકર** સર્વજ્ઞ હતા. જે કાળે જે વખતે જે પ્રસંગો આવે તે શું કામ ન લખ્યા ?

સમાધાન—ચૌદે રાજલોકના પ્રસંગો, જીવોના વિચારો લખેલા છે; આપણને નથી મળ્યા

શંકા—લખેલા હતા તે શા ઉપરથી માનવું ?

સમાધાન—માંદાને લગીર ઊનું આપો તો લોહી પડે. ટાઢું આપો તો વાયુ થાય. તેવા થાઓ તો ઉપાય નહિ. બધું લખ્યું કેમ નહિ ? લખેલાની વાત કરશું ત્યારે 'હે' કરશો. મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો હાથી આપણા કરતાં પાંચસો ગણો મોટો. હાથી જેટલી રૂશનાઇએ એક પૂર્વ લખાય. ટૂંકાની વાત આવી ત્યારે લખ્યું કેમ નહિ ? લખ્યાની વાત આવે ત્યારે આટલું બધું. પ્રકૃતિ રતિમાસો થઈ ગઇ છે. આખી ચોવીસીનું લખ્યું હતું. સોળ હજાર ત્રણસો ત્યાસી હાથી મહાવિદેહના. તેટલી શાહીએ કેટલું લખાય તે વિચારો. ચૌદ પૂર્વ પહેલાં હતાં. અત્યારે કહે કે લખ્યું કેમ નથી ? લખ્યું કહે તો આટલું બધું હોય ? રતિમાસાની પ્રકૃતિવાળાને કહેવું શું ?

ચૌદ પૂર્વ એટલે ટૂંકી નોંધ

ટૂંકી નોંધ ચૌદ પૂર્વ. ચૌદ પૂર્વને ભણેલા, જાણનારા, અર્થને જાણે તે અનંતગુણ અધિક જાણે, જ્યારે કોઈ અનંતગુણહીન જાણે. નોંધરૂપે ન હોત તો એ સ્થિતિ આવત ક્યાંથી? વિવેચનનાં પુસ્તકો ન હતાં, નોંધરૂપે હતાં તેથી એટલો બધો ફરક પડયો. પૂર્વનું આટલું બધું નિરૂપણ મગજમાં કેમ ઉતારવું? અસંખ્યાત દ્વીપની માટી. દરેક સમુદ્રના પાણીના જુદા ગુણસંયોગથી થતા જુદા જુદા ગુણ અને સ્વતંત્ર ગુણો, સંયોગે થવાવાળા ગુણોનું નિરૂપણ કરે તો ઓછું પડે, તો બધાનું સંપૂર્ણપણે કરવું હોય તો? આગમો ઘણા ટૂંકા છે. રતિભરમાં ગધેડો ચીતર્યો તેમાં કયું અંગ નથી? બારીકરૂપે છે તેથી જુદાં જુદાં રૂપે જાણવાની મુશ્કેલી. પહેલાંના અંગોમાં એકે વસ્તુ છોડી દેવામાં આવી નથી.

વિશેષણવાળા રંગ છે તેમ વિશેષણવાળા મહાવ્રત છે

ગણધર મહારાજ વર્ગીકરણ કરતાં પાંચમા ઠાણમાં પાંચ મહાવ્રતો કહે છે. મહાવ્રતો સર્વથા વિરતિને અંગે છે. વર્ણ શબ્દ રાખીને લીલો, કાળો રંગ બોલીએ. રંગ નામનો કોઈ રંગ નથી. વિશેષણવાળા રંગ છે. કાળો રંગ, લીલો રંગ છે. રંગ સામાન્ય જાતિ. લીલો, પીળો નામનો પદાર્થ જુદો નથી તેમ મહાવ્રત નામનો જુદો પદાર્થ જ નથી. પ્રાણાતિપાતવિરમણ મહાવ્રત છે. તેમાં મહાવ્રત એ વિશેષ તરીકે છે. રંગ નામનો જુદો પદાર્થ નથી. પાંચે રંગો લીલો-પીળો રંગો. તે રીને મહાવ્રત નામનો જુદો પદાર્થ છે, તેમાંથી પ્રાણાતિપાતવિરમણ વ્રત નીકળ્યું તેમ વ્રતો નીકળ્યાં નથી. पंच महव्वया લખ્યું તેમાં મહાવ્રત પાંચ પ્રકારના છે તેમ લખ્યું

નથી પણ પાંચ મહાવ્રત છે એમ લખ્યું. પાંચ વર્ણો–લીલો, કાળો વગેરે. જ્યાં સામાન્ય ધર્મ જુદો ન હોય, ત્યાં પ્રકાર કહેવાનો વખત આવતો નથી. જ્યાં સામાન્ય ધર્મ જુદો રહી શકતો હોય ત્યાં વિશેષ ધર્મ જુદો કહેવો પડે છે.

ઊલટું સમજાવવાની બુદ્ધિ તે પાપ

જેમ જીવ બે પ્રકારના: ત્રસ અને સ્થાવર તેમ पंचविहे महव्वये पन्नत्ते ન કહ્યું પણ पंच महव्वया पन्नत्ता કહ્યું તેમાં પણ અનુક્રમે પહેલું–એ પહેલું પ્રાણાતિપાતવિરમણ. મૃષાવાદને પહેલું રાખીએ તો? કેટલાક पूर्वसमात् परो न धर्मः (?) કહે છે. આ દાબડી કાળી છે. જગતે જાણ્યું. કોઇની મરજી લાલ કહેવાની થઇ તેમાં પાપ કયાં થયું તે સમજાવશો? બોલનારાની જે મરજી થાય તે મતે બોલે. પાપ શામાં? ‘કાળી’માં પાપ, ‘લાલ’માં પાપ, કે ‘છે’ માં પાપ? પાપ શેમાં? પદાર્થનું સ્વરૂપ જે છે તેનાથી ઊલટું બોલવું તે. ઊલટું સમજાવવાને માટે પદાર્થ જે સ્વરૂપે હતો તેનાથી ઊલટું સમજાવવા માટે બોલ્યો. જે વસ્તુ અંદર કાળી છે, છતાં પોતે લાલ સમજ્યો; બીજાને લાલ સમજાવવાની બુદ્ધિ તે ‘પાપ’.

લાભાંતરાયના ઉદયમાં લઇ જવો તે પાપ

ચોરી શું પાપ? આ વસ્તુ અહીં મૂકી હતી, જમનાદાસે ઉઠાવીને ગુંજામાં મેલી શું પાપ? પાપ શામાં? હાથ અડાડયો તેમાં, કે ગુંજામાં મેલી તેમાં? કે ઉઠાવવામાં? પારકી માલિકી બીજાને લાભાંતરાયના ક્ષયોપશમથી મળેલી ચીજ તેને લાભાંતરાયના ઉદયમાં લઈ જવો તેને અંગે ‘પાપ’. એની માલિકી તોડી પોતાની માલિકીમાં લાવવી.

પ્રાણાતિપાતની વિરતિ વગર મૃષાવાદની વિરતિ ન હોય

જીવના અનંતા ગુણ, તેમાં જ્ઞાન નામનો ગુણ. અનંતુ-જ્ઞાન-કાળી છે છતાં લાલ. એક પદાર્થનો વિપર્યાય તેમાં મોટું પાપ લાગે. વગર કામ બને પણ પાપ લાગ્યું. અનંતમા ભાગનું એક પલટાવવા ગયો તેમાં. ચક્ષુ, ઘ્રાણ, સ્પર્શન વગેરેનું જેટલું જ્ઞાન છે તેનો મારી નાખવાવાળાએ ચૂરો કર્યો. જે જે જીવોને જે જ્ઞાન શક્તિ મળેલી છે તેનો ચૂરો કર્યો–એકી સાથે ચૂરો કર્યો. પ્રાણાતિપાતવિરતિ ન લેવાય, અને મૃષાવાદવિરતિ લેવાય તો ગઈ કાલવારો દાખલો આવશે. સ્વસ્ત્રીના પચ્ચક્ખાણ આપો આવો સજજની સભામાં શોભે નહિ. તેમ પ્રાણાતિપાતની સર્વથા વિરતિ કર્યા વિના મૃષાવાદની વિરતિ કરવાવાળો સભામાં શોભે નહિ.

તેના વગર મૃષાવાદની વિરતિએ ફોતરાં ખાંડવાં

પોતાના પ્રાણનો નાશ સર્વ જીવોને અનિષ્ટરૂપ. (કદાચ જૂઠું કોઈ વખત કોઈને વહાલું થઈ જાય) મોક્ષની વચ્ચે ખરેખર આડી આવનાર હોય તો ક્રૂરતા જ છે. ક્રૂરતા એ ચંડા-લણની દીકરી છે. તે આવે તે વખતે કોઈ જાતનું ભાન રહે નહિ. ઇંટ લઈને પોતાનું માથું ફોડે. જે ક્રૂરતા સત્યાનાશ કાઢી નાખે તે ક્રૂરતા બંધ ન થાય તો પછી મૃષાવાદવિરતિ વગેરે ફોતરાં ખાંડવાનાં છે. તેવી હિંસાની વિરતિ કર્યા વિના મૃષાવાદની વિરતિ કરે તે ભલે વિરતિ રૂપે વિરતિ હોય, પરંતુ ફોતરાં ખાંડવાં જેવી છે.

બકરી કાઢતાં ઊંટ પેઠું

શંકા—અનંતા તીર્થંકરોને ગણધરોએ જે ક્રમ રાખ્યો તેમાં હવે એક વાંધો. બકરી કાઢતાં ઊંટ પેસી ગયું. નક્કી કરવા ગયા ક્રમ. મહાવ્રતવાળાને પહેલું ઉચ્ચારવાનું છે, ઉચ્ચા-

રાય છે પણ શ્રાવકના અણુવ્રતોમાં કરોડો ભાંગા કર્યા છે તો કેઈમાં પહેલા વ્રત વગરના ભાંગા છે. પછી એનું શું કરશો? પહેલા સિવાય બીજા લેવાય તે ઉચિત ગણો છો? તમે સાધુએ કાંઈ ગુનેગારી કરી કે તમારે તો નિયમ. તેમને નિયમ નહિ.

શ્રદ્ધાવાળો છોડવાની ઈચ્છાવાળો છે

મહાનુભાવ! એને શ્રદ્ધામાં નિયમ ન હોય. પ્રાણાતિપાત–વિરમણ માન્યતા. પાંચે મહાવ્રતમાં થવી જોઈએ, હોવી જોઇએ, પણ અશક્તિ, આસક્તિવાળો. બૈરીને છોડ ને? કહે બૈરીની આસક્તિ છે. તપસ્યામાં અશક્તિ. ચાલવામાં અશકિત. પૈસો છોડવામાં પૈસો ગળે બેઠો છે! કહો, આસકિત. ત્યાંનો મોહ છૂટતો નથી. નિર્મમત્વભાવ થતો નથી. અશકિત-આસકિત છે તેથી કરી શકતો નથી, પણ કરવા લાયક છે.

'મૃષાવાદ' અંશનાશ, 'હિંસા' સર્વનાશ

દેશ થકી વિરતિ ગૃહસ્થોને હોય. સાધુધર્મમાં રંગ હોય. વિરતિ અશકિત–આસકિતને લીધે ન લે, તેથી અડચણ આવતી નથી. પહેલું મહાવ્રત હોય, સર્વથા પ્રાણાતિપાતથી વિરતિ, બીજાં બધાં ઘાસપુસ. મૃષાવાદ–અનંતા ગુણ છે તેમાં એક જ્ઞાનગુણ. એટલે એક અંશનો વિપર્યાય કરવાની બુદ્ધિ. પણ હિંસા એ તો સર્વ ગુણનો નાશ કરનાર છે. આમ હોવાથી હિંસા એ મહાપાપ એમાં નવાઇ શી? એ પહેલે નંબરે આવવું જોઈએ. એક ચીજનો અંતરાય ઊભો કરે તે 'પાપી' તો સર્વ ગુણોનો નાશ કરે તે મહાપાપી કેમ નહિ? મૃષાવાદ પાપરૂપ છે પણ હિંસા-જબરજસ્ત પાપરૂપ છે. પહેલે પ્રાણુતિ-પાત રોજ બોલો છો તે પહેલે કેમ? આ જ કારણથી અને

એ જ કારણથી પહેલું મહાવ્રત પ્રાણાતિપાતવિરમણ કહ્યું.

શંકા—જો તેમ છે તો તેને બદલે પ્રાણવધ, હિંસા. જીવવધ કેમ ન વાપર્યાં? સમાધાન—ગણધરો મોક્ષનાં બારણું ઊઘાડવા બેઠેલા છે. તેથી દોરવાની નીતિને અંગે પ્રાણાતિપાત-વિરમણ મૂક્યું છે.

વ્યાખ્યાન ૧૦

સૂત્રકાર મહારાજા પાંચમા ગણધર **સુધર્માસ્વામી** બાર અંગની રચના કરતા થકા પહેલામાં **આચાર**ની, બીજાની અંદર વિચારની વ્યવસ્થા કર્યા છતાં સર્વ કાલના આચાર, વિચારોની સાધુમાં તાકાત આવવી જોઇએ, તે આવે તો શાસન સર્વ કાલ વર્તી શકે. અન્ય મતના આચારનું પરિવર્તન જો ન બતાવે તો કાળે કાળે આચારો અન્ય મતમાં ફરતા ગયા.

અન્યોના જુલ્મ

બૌદ્ધની સામા લડાઇઓ કરી, શ્વેતબિંદુથી હિમાલય સુધી-જે કોઈ બૌદ્ધ હોય તેની કતલ કરી નાખવી. આખો દેશ તલવારના જોરે હાથમાં લેવો.

શંકરાચાર્ય ફરતા ફરતા જગન્નાથજી ગયા. ત્યારે જગન્નાથ-જીની મૂર્તિ અવળી થઇ. ત્યારે શંકરાચાર્ય બોલ્યા—ઐશ્વર્યના મદમાં માતો થયેલો છે. મારી અવજ્ઞા કરે છે, પણ ધ્યાન રાખ ભૂલી ગયો કે શું? જે વખતે બૌદ્ધો સામા પડેલા તે વખતે મેં તને ટકાવ્યો. બૌદ્ધોની સાથે લોકોએ કેટલું ખેડયું હશે.

પછી થાકયા ત્યારે બુદ્ધ એ અમારો અવતાર છે. જે બાજુ હવા થાય એ બાજુનો ધર્મ લઈ લેવો, તેમ જૈનો સાથે લડવામાં બાકી ન રાખી. हस्तिना ताड्यमानोऽपि न गच्छेज्जैनमंदिरम्–આટલું જૈનો સાથે ખેડ્યું પછી થાકયા ત્યારે કહી દીધું કે **શિવજીની** માયા છે.

અન્યો, ઉપદેશ દ્વારા વધનારા નથી

જૈન સિવાય બીજો એક પણ મત ઉપદેશ દ્વારાએ વધવા પામ્યો નથી. જૈનોની સાથે પૂરૂં ખેડ્યું, અંતે ન ફાવ્યા. ત્યારે અમારી **શિવજીની** લીલા છે એમ કહી નાખ્યું.

મિયાંને **મહાદેવને** ન બને તો પછી **મહાદેવને મહમદને** બની શકે નહિ. છતાં **અલ્લોપનિષદ્** કહી નાંખ્યું. જમાનો થાય તેમાં ભળી જવું.

પુણ્ય પાપ અવસ્થિત વસ્તુ છે. જમાનો ચાહે તેમ પલટે છતાં વસ્તુસ્થિતિ હોય તે રહે. તે પલટાય નહિ.

જમાનો પલટાયે પ્રરૂપણા ન પલટાય

જૈન ધર્મની એક જ સ્થિર વાત છે. જે વસ્તુ કેવળજ્ઞાનથી નિહાળી તે જ ભગવાને નિરૂપણ કરી, તેમાં ચાહે તેટલા જમાના જાય પણ ફેરફાર પડે નહિ. અમુક વસ્તુ જૂઠ એ ધર્મ હોય એવું વખતના વાયરા જેવું થાય નહિ. ચાહે યુગો, સદીઓ વગેરે ચાલ્યા જાઓ. જે તત્ત્વસ્થિતિ, તેમાં કાંઇ પણ પ્રકારે ફરક પડે નહિ. અર્થની અપેક્ષાએ **દ્વાદશાંગી** શાશ્વતી. જે અર્થો **ઋષભદેવજીએ** કહેલા તે જ અર્થો **મહાવીરે** કેવળ-જ્ઞાનથી જાણીને કહ્યા. બંને વચ્ચે મોટા અંતરો છતાં તત્ત્વને બાધ આવે નહિ. પ્રત્યેકબુદ્ધો, સ્વયંબુદ્ધોનું જ્ઞાન ભરત, મહા-

વિદેહમાં, સર્વ ક્ષેત્ર, સર્વ કાળે સરખું રહે. સમયના વાયરા લાગે નહિ. જો જમાનો બે અઢી હજાર વર્ષનો તેમાં સ્થિતિ પલટી જાય તો પલ્યોપમ-સાગરોપમમાં પલટતાં પલટતાં નામનિશાન ન રહે. જો શાસ્ત્ર વખતના વાયરાની પેઠે ફરતું હોત તો ખોટું થઈ જાત. જૈન શાસનને અંગે ચોવીસી, વીસી, ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી, કોઈ કાળ, કોઈ ક્ષેત્ર હોય તો તેમાં આના સિદ્ધાંતને પલટાવાનું નથી.

મહાવ્રતો એટલે શાસનનો સ્તંભ

આચારાંગથી આચારની, **સૂયગડાંગથી** વિચારની મર્યાદા બાંધી, તે સર્વ કાલની કરવા માટે **સ્થાનાંગ**ની અંદર વર્ગીકરણની જરૂર છે. વર્ગીકરણ એટલે એક વસ્તુને જુદા જુદારૂપે વહેંચવું. વહેંચવાથી રહેલી ખૂબી ખ્યાલમાં આવે. વર્ગીકરણ માટે ત્રીજું અંગ. એ અંગના પાંચમા ઠાણાની અંદર ગણધરે પ્રરૂપણા કરી કે પાંચ મહાવ્રતો. ઘરમાં નાનાં છોકરાં ગાદી આગળ બેઠા હોય, બાપ, ગઠડી કાઢે, જોવા માંડે, છોકરાં કહે-શું ધંધો લઈ બેઠા છે? બાળકની દૃષ્ટિ ગઠડીમાં નહિ; ચા પીવામાં, ખાવામાં છે. તેમ જ્યાં સુધી ઊંડા ન ઊતરીએ ત્યાં સુધી મહાવ્રત શાસનના સ્તંભરૂપ કેવાં જરૂરી છે, એ માલમ ન પડે, ઊંડા ઊતરીએ ત્યારે દેવ, ગુરુ, ધર્મતત્ત્વ મહાવ્રત ઉપર જ છે. એમ માલમ પડે.

બીજા કુદેવો કેમ?

હથિયાર ધારણ કરે તેને 'કુદેવ' કહીએ. કારણ હિંસાની સંભવના. સ્ત્રી પાસે હોય તો 'કુદેવ' ગણીએ. કેમ? મહાવ્રતવાળા નથી. બ્રહ્મચારી નથી. મહાવ્રતવાળા નથી એટલે સાધુ નથી. તેથી મોક્ષ નથી. કારણકે સાધુના વેષમાં મોક્ષ છે.

ગૃહલિંગ સિદ્ધ બોલનારે સ્વલિંગ સિદ્ધ શબ્દ ખ્યાલમાં લેવો

પ્રશ્ન-ગૃહસ્થલિંગે મોક્ષે ગયેલા છે કે નહિ? તો પછી વેષ ઉપર શું તત્ત્વ છે?

સમાધાન-ગૃહસ્થલિંગે સિદ્ધ કહ્યા. તેની પહેલાં સ્વલિંગ કહ્યું. 'સ્વલિંગે સિદ્ધ' એનો કાંઈ અર્થ કરીશ? સિદ્ધનો અધિકાર ચાલેછે તેમાં સ્વનો અર્થ શું? કયો અર્થ લેવો? સિદ્ધ થવાનું જો 'સ્વ' શબ્દથી 'સિદ્ધ' થવાનો અર્થ આવે તો એ અર્થ થયો કે સિદ્ધ મહારાજાનું લિંગ. પહેલા શબ્દમાં સિદ્ધ મહારાજનું લિંગ છે તે શાસ્ત્રકારે કહ્યું, તે કેમ ધ્યાન બહાર જાય? જે ગૃહિલિંગ સુધી પહોંચવા જાય અને સ્વલિંગનો અર્થ ન આવડે તેનો અર્થ શો? ગણધરોએ, તીર્થંકરોએ, કેવળીઓએ કહ્યું કે મોક્ષનું લિંગ વેષ. તો પછી આમાં મોક્ષ કહ્યો છે? અરે શાસ્ત્રકાર કહે છે તે તો જુઓ. જોડે પદ છે.

અન્યલિંગ એટલે આંધળા, અજાણ્યાપણું

અન્યલિંગ-'અન્ય' એટલે બીજું. કોનાથી બીજું? સિદ્ધ થવાનુ લિંગ તેનાથી અન્ય-બીજું લિંગ. જો તેમ છે તો અજાણ્યો, સીધે રસ્તે ચાલી ગયો. હતો ગાંડો, મોંમાંથી સારૂં નીકળી ગયું. તો પછી કોઇ અજાણ્યા, ગાંડા કે આંધળા થવા માગે ખરા? કોઈ રસ્તા ઉપર આવે તેથી કાંઇ તે માગતા નથી. રસ્તે આવવાનું કારણ આંધળાપણું નથી. આંધળાને માર્ગે આવેલા દેખીએ છીએ, છતાં સમજીએ કે આંધળાપણાનું, અજાણ્યાપણાનું કામ ઊંધું વાળવાનું છે.

અન્યલિંગ એટલે મોક્ષને ઊંધું મારનાર

અન્યલિંગ-સંસારમાં ગુમાવનાર-મોક્ષનું ઊંધું મારનાર, તેમાં

કોઈ સિદ્ધ તે આંધળાનું રસ્તે આવવું-ગાંડાનું સારૂં બોલવા જેવું છે. કદી સારો શબ્દ ગાંડાના મુખમાંથી નીકળી ગયો હોય તેથી કોઈ ગાંડો થવા ઈચ્છે નહિ. તો પછી શાસ્ત્રકારે કહ્યું-અન્યલિંગ-આ રસ્તો સંસારમાં રખડી મરવાનો છે. મોક્ષથી ઊલટો છે. એમ કહ્યું છતાં અન્યલિંગ સિદ્ધ એ શબ્દો કહ્યાં તેને કોઈ ગતાગમ ન હોય તે પકડે છે. ગાંડાને મોંઢે સારો શબ્દ આવી ગયો તેથી ? તું ગાંડો થવા માંગે છે ? નહિ. કારણ ? સંભવ નથી. તેવી રીતે કોઈક બની જાય. તેથી તીર્થંકરો કહે છે કે અન્યલિંગે સિદ્ધ કોઈક જ બને.

અન્યલિંગ મોક્ષનું લિંગ નથી

પ્રશ્ન—અન્યલિંગે સિદ્ધ તો થાય છે ને ? સ્વલિંગ શું કરવા પકડી રહેવું ?

સમાધાન—ગાંડાને મોંએ કોઈ વખત સારો શબ્દ નીકળી જાય છે તો ડહાપણને શા માટે પકડવું ? તેના જેવો તે પ્રશ્ન છે. ગાંડાપણામાં સારો શબ્દ તો અચાનક નીકળી ગયો છે. તેમ મોક્ષનું કારણ તો સ્વલિંગ જ છે. કોઈ વખત અન્યલિંગમાં થઈ ગયો તેથી અન્યલિંગ કારણ નથી. અન્યલિંગ મોક્ષનું લિંગ નથી. તેમ તીર્થંકર ચોકખું જણાવે છે, છતાં એને પકડવા જઈએ તો આપણા જેવા મૂર્ખ કોણ ?

ગૃહિલિંગ એટલે ગૃહસ્થપણાનું લિંગ. જેને તીર્થંકરો ઘર છોડવું જરૂરી ગણ્યું હતું તેઓએ એ ગૃહસ્થલિંગે સિદ્ધ કહ્યા છે.

ગૃહસ્થલિંગ કયું ? આ છે ચારે ગતિમાં ભટકવાનું સ્થાન. ઘરમાં બેઠા શું કલ્યાણ નથી ? આવું કહેનારાવાળાઓએ સંસારના આરંભસમારંભને ગણતરીમાં લીધા નહિ.

ગૃહસ્થપણાનાં બે વર્ષ

મહાવીરની એવી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ વર્તણુક હતી. રાજકુમાર હોય, બે વરસ સ્નાન કરે નહિ તો શી સ્થિતિ થાય? ગૃહસ્થપણામાં રહેવું–સાધુપણું લે તો જુદી વાત. અમારામાં ને તમારામાં ફરક રાતદહાડાનો. તમારી દૃષ્ટિએ ગાંડા. તમારે પૈસો ભેગો કરવો, અમારે તો જોવું જ નહિ. દુનિયામાં પૈસા ફેંકે તેને ગાંડા ગણીને હોસ્પીતાલ (Hospital)માં લઈ જાઓ. તમારામાંથી ઉઘાડા માથે બજારમાં ફરે તો મશાણીઆ ગણે. અહીં પહેલેથી માથેથી ઉતાર્યું. તમારામાં જોડા ન પહેરો તો કંજુસ. અહીં જોડા પહેરો તો લાંછન. ખાન, પાન, વસ્ત્ર, પાત્રમાં વિચારો કે ગાંડાની નિશાની તે જ અમારી. તમો બૈરી ન હો તો દેશેદેશ ફરો; અમારે હોય તો વોસિરે. તમારી અમારી જોડી ન મળે. તમારી અપેક્ષાએ પૂરેપૂરા ગાંડા છીએ. તમો હજામત વધારો તો? લાંછન. મેલામાં, લૂખું ખાવામાં, ઉપવાસ કરવામાં અમારી શોભા. તમને લાંછન. રાજકુટુંબમાં રહેવું, રાજકુમાર, ઘરમાં રહેવું–બે વર્ષો સુધી સ્નાન ન કરે તે કયી સ્થિતિ? પોતાને નિમિત્તે કરેલું ન ખાવું એ કયી દશા? આવી દશાએ રહ્યા. ઘરના કોઈ કામકાજમાં ભળ્યા નહિ. રાજકાજ સરખા ઉપાધિના કારણોમાં નિરાળા રહે. આવું છતાં ભગવાન **મહાવીર** ભૂલ્યા કે ઘરમાં કલ્યાણ માન્યું નહિ એમ ને?

કર્મે શૂરા તે ધર્મે શૂરાનું તત્ત્વ

કર્મે શૂરા તે ધર્મે શૂરા–બ્રહ્મચર્યમાં પરણીને પરિણતિવાળા રહ્યા હોય તો વાણીઆ. જંબૂસ્વામી–બ્રહ્મચર્ય લીધા પછી પરણ્યા. પછી પણ પરિણતિમાં રહ્યા તે ક્ષત્રિય કે વાણીઆ? ચોરોને ચોકીદારો વાણીઆએ બનાવ્યા. **કર્મે શૂરા**

તે ધર્મે શૂરા એ બેવકુફોનું વાકય છે. પાપીમાં પાપી થયો હોય તો પણ તેને પ્રતિબોધ દેવામાં સંકોચાવું નહિ. શૌર્યને અંગે લાયકાત હતી. એંજીનમાં દોડવાનો વેગ છે. આમ ફેરવીશ તો આમ દોડશે. કર્મનો શૌર્ય છે તેને કેળવી લેવા માટે વાકય છે, પણ કર્મવાળાને વધારવા માટે વાકય નથી.

ગૃહસ્થપણામાં કલ્યાણ નથી

મૂળ વાત પર આવો. **મહાવીર** બે વર્ષ સુધી આમ રહ્યા. ન તો **નંદીવર્ધન** બોલ્યા કે ઘરમાં રહે છે તરૂં કલ્યાણ છે. ત્રણ જ્ઞાનના ધણી આવી રીતે રહેવાવાળા **મહાવીર** એમ માનવાવાળા ન હતા કે ઘરમાં રહેવાથી કલ્યાણ છે. **લોકાંતિક** દેવોએ, **નંદીવર્ધને**, શાસ્ત્રકારોએ ઘરમાં કલ્યાણ ન રાખ્યું. ઘરવાળો, ઘર વગરનો એમ ભેદ માન્યા. अगाराओ, अणगारीयं पव्वइए મહાવ્રતોની કિંમત ધ્યાનમાં આવી હોય તો ઝવેરીનો છોકરો સમજણ થાય તો કહેઃ બાપા, પેલી ગઠડી આવી છે તે જુઓ તો ખરા–ચા દૂધને ન સંભારે. એવી રીતે જૈન શાસનમાં પ્રવેશ કરનારો સમજે કે તીર્થંકરોને અંગે દેવ પણું રહેલું તે મહાવ્રતોને અંગે. ગૃહસ્થપણે કલ્યાણ નથી.

દેવ હથિયાર સ્ત્રી વગરના જોઇએ

પ્રશ્ન—તરવાર હાથમાં હોય તેથી અભ્યંતર આત્મા બગડી ગયો? હથિયાર રાખે તે કુદેવ એવું નહિ. ભાવના ચોકખી હોય, હાથમાં હથિયાર હોય, હથિયાર માત્રથી કુદેવ કેમ માન્યા? પૃથ્વીચંદ ગુણસાગર-જે ખુદ સ્ત્રીનો હસ્તમેલાપ કરે છે, તે વખતે પણ કેવળજ્ઞાન રોકાતું નથી. તો સ્ત્રીની મૂર્તિએ કેવળજ્ઞાન રોકયું કેમ?

સમાધાન—સ્ત્રીને રાખવાવાળાનો આત્મા સારો માની લઇએ, તો પણ મહાવ્રતની વિરૂદ્ધ ચિહ્ન હોય એટલે આરાધ્ય-પણામાં આવે નહિ. આથી દેવને અંગે આરાધ્યપણું ઊડી ગયું. દેવ એવા માનવા કે જેને હથિયાર, સ્ત્રી ન જ હોવાં જોઇએ.

સ્ત્રી આદિ નિષેધ, કુદેવના નિષેધ માટે

લોઢાના ખીલા (હથિયાર)થી કામ છે કે આત્માથી કામ છે ? આત્મા સાથે કામ છે એમ તો ચોક્કસ જ છે. તેથી જેટલા હથિયાર વગરના તે બધા દેવની લાઇનમાં છે એમ માનતા નથી. જેટલા સ્ત્રી વિનાના તે બધા દેવ એમ નથી. હથિયારનો અભાવ એ કુદેવત્વના અભાવને જણાવનારો છે. પણ સુદેવપણું જણાવનારો નથી. હથિયાર ન હોય તેથી સુદેવપણું આવી જતું નથી. તો પછી આ બધા સુદેવ ને ? રસ્તા પર ઊભા રહીએ તો સેંકડે બે હથિયારવાળા નીકળે. તમારે પક્ષે વાંઢા, વિધુર, સ્ત્રી વિનાના તે બધા તો દેવ ને ? એમ નહિ. હથિયારનો અભાવ એ કુદેવત્વના અભાવને જણાવનાર. સુદેવત્વ વીતરાગતાને–સર્વજ્ઞતાને લીધે છે.

મોક્ષમાર્ગનો રસ્તો મહાવ્રત જ

સુદેવત્વમાં આવતાં કુદેવત્વનો વિચ્છેદ કરવો છે. સ્ત્રીનો, હથિયારનો અભાવ છે તે કુદેવત્વના અભાવને લીધે. હિંસકપણું ન જોઇએ, અબ્રહ્મચારિપણું ન જોઇએ તો સુદેવ માની શકીએ. તો દેવત્વનો આધાર ? પાંચ મહાવ્રત ઉપર. ગુરૂતત્ત્વને અંગે પંચમહવ્વયધારા કહેવું પડે. ધર્મતત્ત્વ–ત્રણે તત્ત્વમાંથી કોઈ તત્ત્વ યથાસ્થિત માનવું હશે તો મહાવ્રતની સરણીએ જવું પડશે. ગણધર, તીર્થંકર સરખા સમર્થ પુરુષોએ મોક્ષમાર્ગનો રસ્તો મહાવ્રતના અંગીકાર તરીકે દેખ્યો હતો. જો ન દેખ્યો

હોત તો પોતે ઉચ્ચરત નહિ.

શંકા—ગણધરોએ પોતે મહાવ્રત શું કામ લીધાં? સમાધાન—એ મહાવ્રત સિવાય, અકિંચનપણા સિવાય કોઇ પણ પ્રકારે મોક્ષની પ્રાપ્તિ નથી. સમજણ સિવાય સારા શબ્દનો ઉચ્ચાર નથી, છતાં કોઈ વખત અણસમજે સારો શબ્દ બોલી જાય છે. **જ્યાં મહાવ્રત ત્યાં જ મોક્ષ.**

લોઢાની ખીલીવાળી નાવ તારે તે પ્રતાપ લાકડાનો

ખુદ મહાવ્રતની પરિણતિ લઇએ મહાવ્રતની પરિણતિ સિવાય કોઈ મોક્ષે ગયો નથી. સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની પરિણતિ સિવાય મોક્ષ થઈ શકે નહિ. પાણીમાં નાવડું નાખ્યું. આટલી બધી ખીલીઓ છે તરી કે નહિ? કહેજો કે લોઢું તરે છે. કેમ નહિ? નજરે તો જુઓ છો. લોઢાનો જથ્થો હોય તો તરે છે? લોઢું તર્યું ખરૂં પણ પ્રતાપ કોનો? લાકડાનો. લોઢાનો સ્વયં સ્વભાવ નથી.

અન્યલિંગે છતાં મોક્ષે જાય તો તે પ્રતાપ મહાવ્રતનો

સ્ત્રીઓની સાથે ક્રીડા કરે, અને કેવળજ્ઞાન પામ્યો એવો કોઇ દિવસ દેખ્યો? બહારથી બધું હોય પણ અંદરથી આ નહિવાળી સ્થિતિ હોય તો કેવળજ્ઞાન પામે. જેમ નાવડીમાં ખીલા છે તે ભારરૂપ. ખીલા સાથે નાવડી સાથે પાર ઊતરી ગઈ. ગૃહસ્થપણું ડૂબાડનાર, ડૂબનાર. અંદર રહેલા મહાવ્રતોને લીધે તરી જાય.

પાંચ મહાવ્રતો છે તદ્યથા–આ જ અનુક્રમ. કોઈ પશ્ચાનુપૂર્વી, અનાનુપૂર્વી ભલે જાપમાં હોય, પણ આ મહાવ્રતની અંદર પશ્ચાનુપૂર્વી, અનાનુપૂર્વી કામની નથી. પૂર્વાનુપૂર્વી કામની. તેથી આજ અનુક્રમે. બીજો નહિ.

મૃષાવાદ વિરમણ એટલે સોયની ચોરી

બીજું મહાવ્રત એટલે શું? અનંતા ગુણમાંનો એક ગુણ, તેમાંનો એક અનંતમો ભાગ, તેનો પલટો કરવાની દાનત. તેમાં પાપ ગણ્યું તો આત્માને જીવનથી માર્યો તો કેટલું પાપ? થયેલું અનંતું જ્ઞાન, થવાનું જ્ઞાન તોડી નાખ્યું; જીવન તોડી નાખ્યું, તેને બંધ ન કરીએ ત્યાં સુધી **ગઠડીની છુટ્ટી ને સોયના સોગન.** તમે મૃષાવાદી, એક આત્માના અનંતા ગુણો, તેમાંનો એક ગુણ તેમાંનો અનંતમો અંશ. આટલું કહીને ગૌણ કહી નાખ્યું. મૃષાવાદવિરમણને સોયરૂપ બનાવ્યું.

ઉત્સૂત્ર અનંતો સંસાર વધારે

હિંસાની પ્રતિજ્ઞા ન કરી હોય ત્યાં સુધી મૃષાવાદની પ્રતિજ્ઞા શોભતી નથી. તેથી પ્રાણાતિપાતવિરમણ પ્રથમ રાખ્યું. હિંસા કરવાવાળો હિંસાથી અનંતો સંસાર એકી સાથે ન ઉપાર્જન કરે પણ જૂઠું બોલનારો. જિનેશ્વરના વચનની સામે ઉત્સૂત્ર બોલે, ઉત્સૂત્ર બોલનારને સમ્યક્ત્વનો નાશ. પામેલું સમ્યક્ત્વ, પામેલો ધર્મ નાશ પામે, એટલું નહિ પણ અનંત સંસાર. ઉત્સૂત્રનું ભાષણ સમ્યક્ત્વનો નાશ કરીને બેસી રહેતું નથી, પણ અનંતા સંસાર સુધી માર્ગનો જોગ મળવા દે નહિ. જે બુદ્ધિશાળી છે તે પ્રાણનો ત્યાગ થઈ જાય તો પણ ઉત્સૂત્ર બોલે નહિ.

જૂઠું છોડવું તે સોય તરીકે કે ગઠડી તરીકે? જરા વસ્તુ સમજ. આ વસ્તુ કાળી છે તેને પીળી કહી દીધી. આમાં અનંત સંસાર ને બોધિનો નાશ કરી શકશે ખરો? તીર્થંકરે કાળી દેખી છે તેને પીળી દેખીએ તો તીર્થંકર વિરૂદ્ધ ખરૂં ને? કાળીને પીળી કહીએ તે વખતે ઉત્સૂત્ર ખરૂં કે

નહિ? આને ઉત્સૂત્ર માનવું કે નહિ? જે વસ્તુ છે તે રૂપે સૂત્રકારે કહી છે. એની વિરૂદ્ધ બોલવામાં આવ્યું તે સૂત્ર વિરૂદ્ધ થઇ ગયું–તો ઉત્સૂત્રભાષી–અનંત સંસાર થઇ ગયો.

સમ્યક્ત્વને અંગે પ્રરૂપણીય પદાર્થ તેમાં જિનેશ્વરના વચનને અનુસરીને વર્તવું છે. जिनपन्नत्तं तत्तं એ તત્ત્વની પ્રતીતિ છે, પ્રરૂપણાને અંગે જૂઠું બોલવામાં આવે તે 'ઉત્સૂત્ર'. તે સિવાય બીજું વ્યાવહારિક જે 'મૃષાવાદ' તે મૃષાવાદનો ત્યાગ ન હોય.

ઉત્સૂત્રની વ્યાખ્યા

જમાલિ નયોનું નિરૂપણ કરે છે ને કહે છે કે **મહાવીરે** કહ્યું તેવું નહિ. કહેનારને ઉડાવી દીધા. જીવ, અજીવ, નોજીવ કહેવા તે જુદી વસ્તુ છે, કાળીને પીળી વસ્તુ કહેવી તે જુદી વસ્તુ છે, જે મોક્ષને અંગે આદરણીય તરીકે ગણાવેલા પદાર્થો, આચારો, પ્રરૂપણાને અંગે નિયમિત કરેલા પદાર્થોમાં વિરૂદ્ધ બોલે તે 'ઉત્સૂત્ર'.

અઢારમું પાપસ્થાન એક બાજુ ને બીજાં બધાં એક બાજુ

મૃષાવાદ અને મિથ્યાત્વ આવે તો અનંત સંસાર થાય. એકલું મૃષાવાદ આવે તો અનંત સંસાર ન થાય. તત્ત્વવિષયક, તીર્થંકરોના કથન વિષયક, સૂત્રો વિરૂદ્ધ બોલવામાં મૃષાવાદ જોડે મિથ્યાત્વ થાય, એ થયાં તો અનંત સંસાર; બે ન થાય તો અનંત સંસાર નહિ. ગુંજામાં બે રૂપિયા છે. કોઈએ માગ્યા. વિચાર થયો નથી આપવા–ત્યારે કહ્યું 'નથી'. આ એકલું મૃષાવાદ.

પલટો ખાય તો તોડી નાખે

હિંસા સર્વ પ્રાણોનો નાશ કરે છે. મૃષાવાદ અને મિથ્યાત્વ

અનંતાનુબંધ કરે છે. અનંતાનુબંધી—અનંતા જન્મો બંધાવે. શંકા—ત્યાં સુધી મોક્ષે જવાનો નથી તે નક્કી થયું ને? સમાધાન—અનંતો બાંધ્યો ખરો, પણ પરિણામમાં તોડી નાખ્યો, અનંતાનુબંધીએ સ્વભાવે અનંતો બંધાવ્યો, તોડી નંખાવ્યો. ઉત્સૂત્ર બોલવાવાળાને અનંતો બંધાય, પલટો ખાય તો તોડી નાંખે.

ગોશાળાનો પલટો

ગોશાલાએ પલટો ખાધો. જિનેશ્વર ઉપર બળવા માટે જાહેર તરીકે તેજોલેશ્યા મૂકી, ઘાતકી, ક્રૂર હતો. અંદરથી પલટો ખાધો.

ઢુંઢીઆનો દાખલો લઇએ. અંદરથી જાણે પ્રતિમાજી સાચી છે. બીજો (ઢુંઢીઓ) નથી ને? જો ન હોય તો કહેઃ છે તો સાચી. પોતાની પેઢી ચાલુ રાખવા, ભકતોને રાજી રાખવા, કહેવું પડે કે પ્રતિમા નકામી.

ગોશાલો—બધા સમુદાયમાં બોલી દેવું; મેં તમને અવળે રસ્તે દોરવ્યા. હું જૂઠો. વિચાર કરો મરતી વખતે કયી સ્થિતિએ ચઢેલો હશે? છેલ્લી દશા છે, મરવાની અણી ઉપર છે. પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું. કોઈ ન કરે તેવું કર્યું. મારા પગે દોરડી બાંધજો, કૂતરાની પેઠે ચોર્યાસી ચૌટામાં ઢસળજો. **મહાવીરના** ત્રણ લાખ એના અગિયાર લાખ હતા છતાં પૂરાવો મળતો નથી. શ્રાવસ્તીનાં ચોર્યાસી ચૌટામાં ઢસળજો, **બજાર વચ્ચે અપમાન** એટલે શું? ચોર્યાસી બજારમાં ઢસળે તોએ બચાવનો રસ્તો. ભક્તો બેવફા થઈ ગયા. રાજકારણમાં કાલના મિત્ર આજના શત્રુ. પોતે કહે છે કે આમ બોલજો. **ગોશાલો** પાપી, દુષ્ટ, અજિન છતાં જિનપણે જણાવનાર, આવા શબ્દોની ટેલ પાડજો. કઈ સ્થિતિનો પલટો. પોતાના શબ્દોની ટેલ. આ હું

કહું છું ને કહેજો. ગોશાળા સરખો કટ્ટર વિરોધી. પરિણામે પલટાવાળો થઈ ગયો. જમાલિએ પલટો ન ખાધો.

ઉત્સૂત્ર સિવાયનું મૃષાવાદ સોય જેવું

હવે મૂળ વાત પર આવો—સૂત્રકારોએ જણાવેલા દેવ, ગુરુ, ધર્મ, આચાર, તત્ત્વો, નયો, નિક્ષેપ, જીવાદિકનું જણાવેલું સ્વરૂપ–આને અંગે વિપરીત પ્રરૂપણા થાય તો બીજું અને અઢારમું મળે. તે મળ્યું અનંતો સંસાર થઇ જાય. આને અંગે નહિ હોય તો મૃષાવાદ માત્ર સોય જેવું ગણાય.

એક વિપરીતે બે પાપસ્થાનક

સર્વ દ્રવ્ય ને સર્વ પર્યાયને અંગે સમ્યક્ત્વ વ્યાપક છે. એક પણ પર્યાય, દ્રવ્યને અંગે વિપરીત પ્રરૂપણા કરવામાં આવે તો બધા બે પાપસ્થાનકવાળા છે.

બીજું મૃષાવાદ, અઢારમું મિથ્યાત્વશલ્ય બે પાપસ્થાનક.

માન્યતા પાંચ છની, બોલવામાં ભલે નથી બોલ્યા. જ્યાં અંતઃકરણની પ્રતીતિ તત્ત્વાદિકને અંગે અવળી ન થાય, ત્યાં 'મૃષાવાદ'. આ છે જ જૂઠું ત્યાં મૃષાવાદ અને મિથ્યાત્વ.

મનમાં હોય તેવું બોલી દે તો પાપ વધારે કે મનમાં છે બીજું ને બોલી દે બીજું ? શ્રદ્ધાનો પલટો થયો તે વધારે.

ઉત્સૂત્ર એ સમ્યક્ત્વ ઘાતક

મૃષાવાદ એ વ્રતઘાત

પ્રાણનો નાશ એ ગઠડીની ચોરી

તત્ત્વ, ધર્મ વગેરેની પ્રરૂપણાને બાધક ન હોય તે બોલાઈ જાય તો 'મૃષાવાદ'. હિંસા કરતાં મૃષાવાદ નાનું બનાવ્યું. મૃષાવાદમાં ક્રોધ, લોભ, ભય, હાસ્યનાં જૂઠાં રાખ્યાં. દર્શન મોહનીય કેમ ન લીધું ? મોહથી થતું મૃષાવાદ એ મિથ્યાત્વના

ઘરનું છે. એને સમ્યક્ત્વનું દૂષણ છે. મૃષાવાદનું જૂઠું તે સોયનું જૂઠું. પ્રાણોનો સર્વથા નાશ કરનાર ગઠડીનું જૂઠું.

મરનો અર્થ અમર

મહાવીર ભગવાનના સમવસરણમાં ભગવાન વગેરેને છીંક આવી. દેવતાઓએ કહ્યું, મર વગેરે. **ભગવાનને** ખુલાસો પૂછ્યો. **શ્રેણિકને** જીવતો રહેવાનું કહે, તમને મર. **મહાવીરે** ખુલાસો કર્યો–હું જીવું છું ત્યાં સુધી બંદીખાનામાં છું, પાંજરામાં છું. મરી જઈશ ત્યારે કેદખાનામાંથી છૂટીશ. 'મર'નો અર્થ અમર કર્યો. હિંસા કોઈને મોક્ષ દેનારી થાય.

હિંસક ન બચે હિંસ્ય બચી જાય

ખંધક મુનિના પાંચસો શિષ્યોને પીલી નાખ્યા. તે મોક્ષે ગયા. હિંસાના ઝપાટામાં આવેલા મોક્ષે જાય છે. જેની હિંસા થાય તે મોક્ષે જાય. પણ મૃષાવાદના ઝપાટામાં આવ્યો તે રખડી મરવાનો. કહો મૃષાવાદ હલાહલ ઝેર. હિંસા કરનારો ન બચે, મરનારો બચી જાય.

ચોરીને પ્રથમ સ્થાન ન હોય

હિંસા સ્વભાવે સર્વ પ્રાણનો નાશ કરે. મૃષાવાદ ધર્મ સંબંધી ઊથલો ખવડાવે. હિંસા તે ગઠડીના ગુના જેવી. મૃષાવાદ એ સોયના જેવી. હિંસા મર્દની પોક; મૃષાવાદ બૈરીની પોક, અદત્તાદાન પાડોશીની પોક. હિંસા આખા આત્માનું નુકશાન કરનાર. મૃષાવાદ આત્માના ગુણોનું નુકશાન કરનાર. અદત્તાદાન બહારની વસ્તુનો ફેરફાર કરનાર છે. માટે હિંસા કરતાં, જૂઠ કરતાં ચોરીને પ્રથમ સ્થાન અપાય નહિ.

બ્રહ્મચર્યને પ્રથમ સ્થાન કેમ નહિ?

શંકા—બ્રહ્મચર્ય શાસનની જડ, ધર્મધ્વજ, સ્વર્ગની

સીડી, એને ચોથે નંબરે રાખો, એ તો એની કિંમત ગઈ ને? જેને ધારણ કરનારાને દેવ, દાનવ, ગંધર્વ નમસ્કાર કરે એને ચોથે નંબરે મેલ્યું? એને તો પ્રથમ નંબરે લાવવું જોઇએ. ચારના ભાંગામાં ફેર કરવો જોઇએ. *બહોત્તેર ને છન્નું વચ્ચેના ભાંગામાં ફેરફાર કરવો જોઈએ.

સમાધાન—પહેલામાં આત્માની નુકશાની, બીજામાં આત્માના ગુણની નુકશાની. ત્રીજામાં પાડોશીની નુકશાની. ચોથામાં શાસનને, ધર્મધ્વજને, સ્વર્ગની સીડીને અને આત્માને પણ નુકશાની. તેમજ પાંચમામાં–મમત્વભાવ એ દુનિયામાં ડૂબાડનાર છે. તેથી એ જ ક્રમ છે.

વ્યાખ્યાન ૧૧

સૂત્રકાર મહારાજા શ્રીમાન્ **સુધર્માસ્વામી**એ શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે, ભવ્ય જીવોના હિતને માટે અંગપ્રવિષ્ટ સૂત્રોની રચના કરતા થકા **આચારાંગ**માં આચારની અને **સૂયગડાંગ**માં વિચારની વ્યવસ્થા કરી. તે વ્યવસ્થા કર્યા છતાં સર્વ કાળના સર્વ પ્રસંગો, સર્વ જીવોના સર્વ વિચારો વચનથી ન કહી શકાય તો ભવ્ય જીવોને અધૂરું રહે, તેટલા માટે **ઠાણાંગજી**ની અંદર વર્ગીકરણ કરી દીધું–પ્રકારનો નિયમ કર્યો, એક એક વસ્તુ કયી કયી રીતે જુદી બોલી શકાય, સમજાવી શકાય તે માટે મૂળ ભેદો, પેટાભેદો, ભેદાંતર બધું જણાવવામાં આવે ત્યારે વર્ગીકરણ કહેવાય. તેને માટે **ઠાણાંગ**ની રચના કરી.

---

*પરિશિષ્ટ પહેલું નંબર (૬) જુઓ.

ઠાણાંગમાં પાંચમા ઠાણામાં પહેલું સૂત્ર મહાવ્રતો પાંચ. તેમાં મહાવ્રતો એટલા માટે કે સર્વથા પાપથી વિરતિ. પાંચ પાપોથી સર્વથા વિરતિ તેને અંગે મહાવ્રતપણું. વિરતિને અંગે વ્રતપણું; સર્વથા વિરતિને અંગે મહાવ્રતપણું.

[1]**તત્ત્વાર્થકારે** જણાવ્યું હિંસા વગેરેથી વિરમવું તેનું નામ 'વ્રત.'

'વ્રત' સંજ્ઞાનું કારણ–

પ્રશ્ન—'વ્રત' સંજ્ઞા શા માટે રાખી? 'વ્રત' શબ્દ બેમાં વપરાય છે. આ કરવું, તે નહિ કરવું. એકાસણાનું વ્રત કર્યું. એકાસણું કરવાની પ્રતિજ્ઞા થઈ. એક આસન ઉપર બેસી ખાવું–ખાવાનું છોડવાનું નહિ. **विगइए पच्चक्खाइ** બોલ્યા–ત્યાં ઘીનું પચ્ચક્ખાણ એટલે ત્યાગ. 'પચ્ચક્ખાણ' શબ્દ એ રીતે વાપરીએ છીએ. તેમાં છોડવાનું જોડે લેવું પડે છે. એક આસને ખાવાનું નિયમિત કરું છું, અનેક આસને બેસવાનું છોડું છું. ખાવું તેનું નામ પણ વ્રત, નિવૃત્તિ કરવી તેનું નામ 'વ્રત'. 'વ્રત' શબ્દથી ભોજનમાં અને તેની નિવૃત્તિમાં. ચાહે તો દહીં ઉપર રહેવાનું નક્કી કરે, ચાહે તો દહીં છોડે.

'વ્રત' નિવૃત્તિના અર્થમાં

સમાધાન—આથી જ **તત્ત્વાર્થકારને** સંકેત માટે સૂત્ર કરવું પડયું–'વ્રત' શબ્દ ખાવા અર્થમાં નથી; 'વ્રત' શબ્દ કેવળ નિવૃત્તિ અર્થમાં છે. 'विरति', 'व्रत', બંને કહેવાની જરૂર ન હતી. અહીં કરવાનો નિયમ નહિ, છોડવાનો નિયમ.

દેશથી જે વિરતિ કરે તેને 'અણુવ્રત' કહીએ. સર્વથા

---

१ हिंसाऽनृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहेभ्यो विरतिर्व्रतम्, (तत्त्वा० अ० ७सू० १)

વિરતિ કરે તેનું નામ 'મહાવ્રત'. વિચારો અહીં 'અણુ'નો અર્થ દેશથી વિરમવું; 'મહા'નો અર્થ સર્વથી વિરમવું. પાંચ મહાવ્રતો–'મહા' એટલે સર્વથી. એક મહાવ્રતમાં સર્વથા નવે કોટિની વિરતિ લીધી. પાંચે આશ્રવોથી ત્રિવિધ, ત્રિવિધ વિરમવું તેનું નામ 'મહાવ્રત'. સામાન્ય મોટાના અર્થમાં 'મહા' શબ્દ લીધો નથી. અહીં મહા, શબ્દનો અર્થ સર્વથી વિરતિમાં લઇ લેવો. देशसर्वतोऽणुमहती, (तत्त्वा० अ०७ सू० २) એટલે દેશથકી વિરતિ હોય તે અણુવ્રતમાં. સર્વથી વિરતિ હોય તે મહાવ્રતમાં. આથી સર્વપ્રાણાતિપાતથી વિરતિ તેનું નામ 'પ્રથમ વ્રત'.

'तंजहा', 'पण्णत्ता'થી તીર્થંકરોની છાપ

તીર્થંકરોએ પાંચ મહાવ્રતો કહેલાં. એમ ગણધર કહેઃ મને તીર્થંકર ભગવાન પાસેથી પ્રજ્ઞા–બુદ્ધિદ્વારા પ્રાપ્ત થયાં છે. બુદ્ધિ હતી તેથી ગ્રહણ કર્યાં છે. એ મેં કહ્યાં છે, તેથી 'तंजहा', 'पण्णत्ता' કહીને ગણધર નિયમિત કરે છે કે જિનેશ્વર સિવાય મહાવ્રતોની પ્રરૂપણા કરનાર કોઇ નથી.

બૌદ્ધો વગેરે અનુકરણથી શિક્ષા આદિ બોલે છે

બૌદ્ધોએ 'શિક્ષા'ને નામે આ પાંચ મહાવ્રતો માનેલાં છે. **પાતંજલે** 'યમો'ને નામે આ પાંચ મહાવ્રતો માનેલાં છે.

ઝવેરીનું દેખીને બચ્ચાંઓ કાચના કકડાને 'હીરા' કહે છે. ઝવેરી હીરાને સજ્જડ પકડે છે, તાળામાં મેલે છે. તેમ નાના બચ્ચાં પણ અનુકરણથી કકડાને પેટીમાં મૂકે છે.

અનુકરણ કરવાવાળા કોણ?

અનુકરણ કરવાવાળો કોને કહેવો? બે આદમી આ મારી

છે એમ કહેવાવાળા હોય તો બંનેના ચોપડા જોવાય. ચોપડામાં નોંધ નીકળે, ઘડનાર કહે, માલ આપનાર કહે કે આને આપ્યું છે ત્યારે તેનો માલ છે એમ નક્કી થાય. પહેલાં તો સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો 'જીવ' અગર 'આત્મા' શબ્દની ઉત્પત્તિ જિનેશ્વરથી છે.

પદાર્થ જાણ્યા પછી નામ સ્થાપન

સામાન્ય નિયમ છે કે પદાર્થ જોવામાં, જાણવામાં આવે ત્યારે તેના વ્યવહાર માટે નામનું સ્થાપન કરવું પડે. જે પદાર્થ જોવામાં, જાણવામાં ન આવે ત્યારે તેના નામ સ્થાપનની જરૂર રહેતી નથી. અને જોયા જાણ્યા વિના પદાર્થોના નામનું સ્થાપન કરવામાં આવે તો નામ ઘણાં થઇ જાય.

આત્મા સ્પર્શાદિનો વિષય નથી.

સર્વ મતવાળાને આ વાત મંજુર છે કે દુનિયામાં હવા એ અનાજના કાંટે, શાકના કાંટે, સોનાના કાંટે પણ તોલવાની ન હોય; એમાંના એકે કાંટે તોલાય નહિ. હવાના તોલ માટે સ્વતંત્ર કાંટો. તેમ આ આત્મા સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર પાંચ ઇંદ્રિયમાંથી એકે ઇંદ્રિયનો વિષય નથી. આત્મા અરૂપ, 'અ'શબ્દ વગેરે કહીએ છીએ. 'આત્મા' સ્પર્શ વગેરેને કાંટે જણાતો નથી. એને માટે કાંટો જુદો જોઇએ.

'આત્મા'ને જણાવનાર કોણ?

જ્યારે આત્માને જાણવાનો કાંટો જુદો છે તો તે કાંટો કયો? કૈવલ્યનો. કેવળજ્ઞાન સિવાય આત્માને જાણવાનો કોઈ કાંટો નથી. ઇંદ્રિયોના બધા કાંટા નકામા. કૈવલ્યનો કાંટો કામનો. કૈવલ્યજ્ઞાન ફક્ત જિનેશ્વરમાં રહેલું છે. કોઈ પણ પોતાના દેવને 'અલ્પજ્ઞ' માનવા તૈયાર નથી. કોઇ છોકરો માને ડાકણ કહેવા

તૈયાર નથી. એ તેમના દેવને 'સર્વજ્ઞ' મનાવે. તમે તમારા દેવને 'સર્વજ્ઞ' મનાવો. બજારમાં દુકાન માંડીને બેસે તે બધા મૂછ તો આમ જ કરે છે. જ્યાં રોકડા જોખવા પડે ત્યારે હાથ કયાં રાખવો તે ખબર પડે. સર્વજ્ઞપણું મનાવવા બધા તૈયાર છે તો હજુ વચલા કાળમાં તો ભ્રમનો વખત રહેત.

જગતમાં કોર્ટમાં કેટલા કેસો જાય છે? લાખો, કરોડો. તે કેસોમાં વાદી કહે છેઃ હું બરોબર. પ્રતિવાદી કહેઃ હું બરોબર. કોર્ટે ન્યાય-નિર્ણય કરવો જોઇએ. કોર્ટને બેમાં સાચો કોણ છે તેનો નિર્ણય કરવાની જરૂર છે. તેમ જીવોએ નિર્ણય કરવાની જરૂર છે. વેપારી કહે છેઃ હું સારો માલ આપું છું, સોંઘો આપું છું. લેનારે તપાસ કરવાની છે.

વચલા કાળમાં જેમ બજારમાં બરાબર મોસમ ન આવે, ભીડ ન થાય ત્યાં સુધી હાથ મૂછો પર રહે, પણ ભીડ વખતે મૂછ પર હાથ કોનો રહે છે તેની તપાસ કરો. આજના જમાનામાં અત્યારે તો તરત નિર્ણય થઈ જાય છે. બધાં શાસ્ત્રને મેલો, **નૈયાયિકે, વૈશેષિકે, મીમાંસકે** પોતપોતાના દેવને 'સર્વજ્ઞ' માન્યા છે.

પરમાણુના જ્ઞાનમાં પણ સાચું કોણ?

પરમાણુ કોને માન્યો? એ લોકો (નૈયાયિક-વૈશેષિકો) કહે છેઃ બારીકમાં બારીક કણીયાંનો છઠ્ઠો ભાગ, તે 'પરમાણુ', બે પરમાણુનો દ્વિઅણુક; છ ભાગથી સાત ભાગ કણીયાના થાય તો સર્વજ્ઞપણું ઊડી જાય.

પૌરાણિક ને **વેદાંતિક** કહેઃ જાળિયાંની વચમાં સૂર્યનું તેજ આવતું હોય તે વખતે જે રજ દેખાય તેનો ત્રીસમો ભાગ તે 'પરમાણુ'. એકત્રીસમો ભાગ થાય તો સર્વજ્ઞપણું નહિ

ને? બારીક કણીયાને સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જોઇએ તો બે કરોડ અગણોતેર લાખ કટકા ગણાય. તો છઠ્ઠા ભાગવાળા, ત્રીસમા ભાગવાળા સર્વજ્ઞો સરાઈ જવાના કે બીજુ કાંઈ? એક પરમાણુનો જ વિચાર કરીએ તો એ બધાની જીભ બંધ. ખરી રીતીએ તો વ્યાવહારિક પરમાણુ અનંત મળે ત્યારે કણીઓ થાય. 'અનંત' શબ્દની મશ્કરી કરવાવાળાને પણ ઉપરનું તો માનવું પડયું. હવે ઈથર સુધી પહોંચ્યા છે. સ્પર્શ, રસ, વગેરેવાળી વસ્તુને ન દેખે તે કહે–આત્માને દેખું છું તો કોણ માનશે?

પરમાણુનું જ્ઞાન ખોટું હોવાને લીધે એમનું સર્વજ્ઞપણુ ખોટું થાય.

અન્યોની પરમાણુની થિયરી ધોઇ નાખવાની

પાણી કેમ બને તે જાહેર વાત ન હતી. અત્યારે તો હાઇડ્રોજન, ઓકિસજનથી પાણી બને છે. બે હવા ભેળી કરી પાણી કરી દેવું. બે હવા કાઢી લો તો પાણી ઊડી જાય. હવે **વૈશેષિકો, નૈયાયિકોને** કહો કે તમારાં શાસ્ત્રો ધોબીને ધોવા આપો. એમનો નિયમ હતો કે જલના પરમાણુ જલમાં રહે, પરમાણુરૂપ જલ નિત્ય. નિત્ય માનવાવાળા છોકરાના પ્રયોગમાં જ પટકાઈ ગયા. ચારે જાતના પૃથ્વી, અગ્નિ, વાયુ, તેજના પરમાણુ જુદા, નિત્ય. એ પરમાણુની નિત્યતાની થિયરી (Theory) પૃથ્વીનો પરમાણુ અનાદિ કાળથી પૃથ્વીરૂપે રહ્યો છે, રહેશે. આ તેમનો મત. હાઇડ્રોજન, ઓકિસજનથી પાણી કરી દો, બેને જુદા પાડી દો તો કયાં જાય? પરમાણુની થિયરી ધોઇ નાખવાની, ઔદારિક વર્ગણા ચાહે એકેંદ્રિય વગેરે–પૃથ્વીકાય વગેરેના પુદ્ગલ હોય. પરમાણુ માત્ર એક વર્ગણા રૂપે રાખ્યા. ઔદારિક

પુદ્દગલોની એક વર્ગણા રાખી.

તીર્થંકરો સર્વજ્ઞ હોવાથી જાણીને કહી શકયા

[1]સૂયગડાંગજીમાં પાણીનું સ્વરૂપ જણાવતાં લખ્યું: વાયુ ઉપાદાન, વાયુ નિમિત્ત. કોનું? અપ્‌કાયનું. એ નાગાબાવા કયાં યંત્ર લઈને ફર્યા હશે. તીર્થંકરને પહેરવાનું પૂરૂં વસ્ત્ર પણ ન હતું. તે કયાં લેબોરેટરિ (Laboretory) લઈને બેઠા હતા કે પાણીને અંગે નક્કી કર્યું છે કે વાયુ ઉપાદાન, વાયુ નિમિત્ત–કારણ છે. એમનામાં આત્માનું જ્ઞાન હતું તેથી જાણી શકયા અને જગતને કહી શકયા. પરમાણુના દૃષ્ટાંતમાં જ સર્વજ્ઞ-પણું એ લોકોનું સળી ગયું.

જે સ્પર્શાદિના જ્ઞાનમાં નથી ટકતા તે અરૂપી જ્ઞાનમાં ક્યાંથી ટકે?

સો વખત દીવાસળી સળગાવી. સો વખત અગ્નિના જીવો ઉત્પન્ન થયા. મૂળ વાત એ છે કે–પરમાણુનું જ્ઞાન બીજે ઠેકાણે સત્યરૂપે રહેલું નથી. વાયુનું જ્ઞાન કોઈ પણ જગ્યા પર સત્યરૂપે રહેલું નથી. શબ્દને આકાશનો ગુણ માનીને ચાલ્યા હતા. એ શબ્દને સ્પર્શવાળો માનવો, તે જૈન સિવાય બીજા કોઇએ માન્યું નથી. રૂપ, રસ, વગેરેની જાળમાંથી ન નીકળી શકયા તો પછી શબ્દ–રૂપ વગરની ચીજમાં–આત્મામાં શી રીતે પહોંચ્યા?

મંકોડાએ કહ્યું: આ ભેલ્લી ઉપાડી લાવું. બીજાએ–તારી કેડ તો જો.

---

[1]પરિશિષ્ટ પહેલું નંબર (૭) જુઓ.

સાયન્સથી સાબિત થયેલું પૃથ્વી
આદિનું જીવપણું જૈનોએ જ માનેલું છે

જે જડની જાળમાંથી નથી નીકળના તે પરમાણુ, પાણી, હવા, શબ્દના સ્વરૂપમાં ટકી શકતા નથી. જેનું જ્ઞાન ચાલતું નથી તે આત્માની વાત શી રીતે કરી શકે? જેઓ પરમાણુ, પાણી, હવા, શબ્દ એવા જડ પદાર્થોના સ્વરૂપમાં જાણતાં જકડાઈ ગયા, નીકળી ગયા તે અરૂપ વગેરે આત્માને શી રીતે જાણવાના? તીર્થંકરે જ આત્માને જાણ્યો. સર્વજ્ઞ તે જ છે, પણ વનસ્પતિ એ જીવ છે. પૃથ્વી, પાણી, હવા એ પણ જીવ છે. એ શબ્દો બિચારાને ભયંકર લાગતા હતા. તેની જગ્યા પર વર્તમાન જમાનામાં વનસ્પતિનું જીવપણું, તાજી માટીનું જીવપણું-સ્થાવરને જીવ માનવાને જૈન સિવાય કોઈ હકદાર નથી. આજની શોધે મનાવ્યું તે બીજાને માનવું પડે છે. જૈનોના લેખો આગળના છે.

બીજાઓને છજીવનિકાયની માન્યતા કે વિરતિ નથી

છએ જીવનિકાયને જીવ તરીકે માનવા તૈયાર નથી, તેણે છજીવનિકાયની હિંસાથી વિરમવાનું હોય નહિ. છએ જીવનિકાયની હિંસાથી વિરમવાનું મહાવ્રત જિનેશ્વર જ કહી શકે.

સ્મૃતિમાં ઝાડમાં સુખ, દુઃખ નથી માન્યા

સ્મૃતિમાં ઝાડ વધતાં દેખ્યાં એટલે ઉપાય ન રહ્યો, પણ સુખ, દુઃખ વગરના માન્યાં, નવી શોધથી ઝાડોને સુખ દુઃખની લાગણી સાબિત કરવામાં આવી.

છજીવનિકાયની માન્યતાથી હિંસાદિની વિરતિનો ક્રમ

એવાને મતે છજીવનિકાયની દયા હોય નહિ, તો પાંચ મહાવ્રતો કેવી રીતે હોય? મહાવ્રત, સર્વથા વિરતિ, છએ જીવનિકાયથી વિરતિરૂપ મહાવ્રતો છે, તે પણ અનુક્રમે. આજ

ક્રમ. પહેલાં હિંસાવિરતિ નામનું, બીજું મૃષાવાદવિરતિ નામનું. આ અનુક્રમ નિયમિત છે. તેને માટે ગણધર કહે છે: એક જ પૂર્વાનુપૂર્વીનો ક્રમ. અહીં પશ્ચાનુપૂર્વી, અનાનુપૂર્વી કામમાં લાગતી નથી.

પહેલાં મહેર નજરની જરૂર

અણુવ્રતમાં બધી છૂટી રાખી છે! અણુવ્રતનું લક્ષણ દેશ. કયો દેશ લેવો તે તેની મરજીની વાત. ભાગમાં નિયમ ન રહે પણ આખા વ્રતમાં નિયમિત, ક્રમસર જોઇએ. દેશવિરતિમાં ચાહે તેની પહેલી, ચાહે તેની પછી, ચાહે તેની કરો, ન કરો તેમાં વાંધો આવતો નથી. હિસાબ થઈ ગયો, ખાતું મેળવાઈ ગયું પછી. કિંમત નથી. મહાવ્રતમાં પહેલાં સર્વ થકી હિંસાની વિરતિ. હિંસા સર્વ ગુણોનો નાશ કરનાર છે. **મોક્ષમાં પહેલું વિઘ્ન જીવની ઉપર મહેર નજર ન થવી તે.** જીવના ઉપરથી ક્રૂર દૃષ્ટિ નીકળી જાય તો કાંઇ નહિ.

હિંસા વગેરે ચોથાનાં કચ્ચાંબચ્ચાં

શંકા-બ્રહ્મચર્યને પહેલે નંબરે કેમ ન લીધું? ત્રીજા, બીજાને સોય જેવું ગણીને પછી ગણો. ચોથું શાસનની, ચારિત્રની, મોક્ષમાર્ગની જડ છે, એને ચોથે નંબરે કેમ નાખી? હિંસા, ચોરી જૂઠ એ ચોથા પાપનાં કચ્ચાંબચ્ચાં છે. અબ્રહ્મને રસ્તે પ્રવર્ત્યો એટલે હિંસા, જૂઠ ચોરી, પરિગ્રહનો પ્રસંગ ન હોય ત્યાંથી આવી બેસવાનો.

હિંસાના ડરથી જ બીજાં પાપસ્થાનક છે

ચોથું પાપસ્થાનક એ ચારે પાપસ્થાનકોનો બાપ છે તો પછી એની વિરતિ પ્રથમ કેમ ન લીધી? સમાધાન-ચોથા વ્રતને શાસનની, મોક્ષની જડરૂપ માનવામાં અડચણ નથી. ચોથા પાપનાં

કચ્ચાંબચ્ચાં માનવામાં વાંધો નથી, પણ મૈથુન છોડવું શા માટે? નવ લાખ ગર્ભજ, અસંખ્યાત સંમૂચ્છિમની હિંસા વર્જવા માટે. હિંસા વર્જવી એ જ ધ્યેય. હિંસા, મૃષાવાદ વગેરેને લાવનાર ભલે મૈથુન હોય, હિંસાનો ડર ન હોય તો મૈથુનમાં પાપસ્થાનક બુદ્ધિ આવવી મુશ્કેલ.

એક વખતના મૈથુનમાં નવ લાખની હિંસા કેમ?

એક વખતના મૈથુનમાં નવ લાખ ગર્ભજો, જેવા આપણે ગર્ભજ પચેંદ્રિય મનુષ્યો તેવા નવ લાખની હાનિ છે. એક વખત એટલી હિંસા તે કેમ માનવી? જેમ વરસાદ વરસે છે, બધું પાણી વનસ્પતિ પકડતી નથી. જ્યારે વરસાદ વરસે છે તેમાંથી કાંઈક વનસ્પતિરૂપે પરિણમે છે. તેમ નવ લાખમાંથી કોઇક જીવ સંપૂર્ણ પર્યાપ્તિરૂપમાં આવે છે. એક બેની જે નિષ્પત્તિ થાય તે થાય; બાકીના રખડી જાય. જેમ બાકીનું પાણી દરિયામાં ચાલ્યું જાય તેમ.

પરિણામના અંગે હિંસા એ પહેલું જ છે

ચોથું મહાવ્રત ચારિત્રની જડરૂપ. શાસનનું મૂળરૂપ પ્રવૃત્તિને અંગે પહેલા, બીજા, ત્રીજા, પાંચમાનો બાપ. પરિણામને અંગે જ્યાં પહેલાનો ડર ન લાગ્યો હોય, ત્યાં સુધી ચોથાના પચ્ચક્ખાણ માટે કોઈ તૈયાર થાય નહિ. ચોથું અમુકના બચાવ માટે. જ્યારે પહેલું સર્વના બચાવ માટે.

બ્રહ્મચર્યનો ક્રમાંક

છએ જીવનિકાયને અંગે પહેલા મહાવ્રતને પહેલો નંબર મળવો જોઈએ. હિંસાને પ્રથમ રાખ્યું તે તો ઠીક, પણ બ્રહ્મચર્યને બીજું તો લો. મૃષાવાદને, અદત્તાદાનને વચમાં કેમ ખોસ્યાં? હિંસાથી જરા પાછળ મેલવું તે વાત કબૂલ

થાય, પણ મૃષાવાદથી પાછળ મેલો છો તો જે મહત્ત્વ છે તે રહે નહિ. મૃષાવાદ, અદત્તાદાન બીજા ત્રીજા નંબરે ન મેલતાં બ્રહ્મચર્યને તારી દૃષ્ટિએ બીજે નંબરે મેલવું જોઈએ. બધા પાપસ્થાનકવાળો એ ધર્મના દરવાજામાં આવે તો સીધો સમજવો, પણ જૂઠ બોલવાવાળો તો વાંકો સમજવો. સાહેબ અગિયાર વ્રત આપો પણ જૂઠની છૂટ.

મૃષાવાદનો ક્રમ બીજો જ આવે

રકમ ઉપર કુચડા ફેરેલા દસ્તાવેજની કિંમત શું ? ગાંઠની ખર્ચેલી કિંમત ગઇ. મૃષાવાદને અંગે ચાહે તે કહો તે નકામું છે, જે કાંઇ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું, પાપ કર્યું, એક નન્નો સો દુઃખને હણે. જૂઠથી બચે ત્યારે બ્રહ્મચર્ય ઉચ્ચરાવવું લાયક. વખાણ પૂરતું, તે દહાડા, મહિના પૂરતું ઉચ્ચર્યું હતું એમ કહે તેને શું કરવું ? જૂઠું બોલવામાંથી પ્રથમ બચ. જેઓની જબાન પર કાબૂ ન હોય તેને કહેવું શું ? કારણકે જે સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય—ચોથું મહાવ્રત કોને અંગે કામનું છે ? જબાન ઉપર કાબૂ મેળવેલો હોય તેને. જબાન ઉપર કાબૂ ન મેળવેલો હોય તે ચોથું વ્રત પાળી શકે નહિ. બ્રહ્મચર્ય ઉચ્ચરીને કોઈના ફાંસામાં ન આવે એવી દશા ક્યારે આવે ? જીભ ઉપર કાબૂ મેળવે ત્યારે. જ્યાં સુધી કાબૂ ન આવ્યો હોય ત્યાં સુધી આગળ ન વધી શકે. મૃષાવાદવિરમણ વિના બીજા વ્રતોનું ટકવું મુશ્કેલ. જબાન ઉપર કાબૂ ન આવે ત્યાં સુધી ટકે નહિ. ત્રીજું કારણ મૈથુન એ સંયોગ પ્રાસંગિક ચીજ, મૃષાવાદનો પ્રસંગ ચોવીસે કલાકનો. હાલતાં ચાલતાં. મૃષાવાદ એ અંદરની જડમાંથી–આત્માની પરિણતિમાંથી નીકળનાર, તેમાં બળાત્કાર ચાલતો નથી. ચોથું મહાવ્રત મોટું પણ સંજોગ

વર્જાય કે ખલાસ. જેટલાનું બોલવું તેનું જ્ઞાન જોઇએ. મૃષાવાદથી બચવા માટે અંદરનું ષડ્યંત્ર મજબૂત હોવું જોઇએ. જ્યાં બહારના સંજોગો રોકાયા કે બ્રહ્મચર્ય પળાય. મૃષાવાદને અંગે જ્ઞાન જોઇશે, મોઢું કાબૂમાં જોઇશે. વિચારીને બોલવું, પદાર્થ હોય તેવું બોલવું, એ ન બને.

તમામ દ્રવ્યોનો વિષય હોવાથી મૃષાવાદ બીજું

મૃષાવાદવિરતિનો વિષય કયો? સર્વદ્રવ્ય. મૈથુનવિરતિનો વિષય વિજાતીય. મનુષ્ય, સ્ત્રી, રૂપી, અરૂપી તમામ દ્રવ્યો બીજા મહાવ્રતોનો વિષય. ચોથા વ્રતના વિષયની અલ્પતા હોવાને લીધે અને મૃષાવાદમાં વિષયનું બહુપણું હોવાને લીધે બીજે નંબરે મૃષાવાદવિરતિ રાખવાની જરૂર છે.

અદત્તાદાન ત્રીજે ને ચોથે મૈથુન યોગ્ય જ છે

શંકા— ત્રીજે તો બ્રહ્મચર્યને લો એક નંબર ચઢયું તો સંતોષ માનીશું. માનની ખાતર તો એક નંબર ચઢાવી દ્યો. સમાધાન— વસ્તુસ્થિતિએ ચઢાવવા માંગનો હોય તો વિચારની જરૂર છે. અદત્તાદાન ટળાવવાને જીવોની સ્થિતિનો ખ્યાલ કરવો પડે ચાર *અદત્ત-સ્વામી-અદત્ત, જીવ૦, તીર્થંકર૦, ગુરુ૦ એમ કહ્યું. તેનો ખ્યાલ ન રહેતાં ચારમાંથી એકનો ખ્યાલ નીકળી જાય તો મીંડું વળી જાય. જ્યારે ચોથા વ્રતને અંગે રૂપ, રૂપસહગત બેનો ત્યાગ કર્યો કે ખલાસ. ભયંકર પાપ છે એ કબૂલ. અદત્તાદાનની અંદર મોટો વિષય છે, તેટલો મૈથુનવિરતિમાં નથી તીર્થંકર–અદત્ત વગેરે જેના ખ્યાલમાં ન હોય તે બિચારો મૈથુનથી વિરતિ કરવાનો શી રીતે? ગ્રહણ કરવા યોગ્યને ગ્રહણ કરે, ધારણ કરવા યોગ્યને ધારણ કરે.

---

*પરિશિષ્ટ પહેલું, નંબર (૮) જુઓ.

સર્વજીવવિષયક, સર્વદ્રવ્યવિષયક. ચારેની માલિકીને અંગે અદત્તાદાન ત્રીજે નંબરે યોગ્ય હતું અને મૈથુનવિરતિ ચોથે નંબરે યોગ્ય હતું પણ પાંચમા નંબરની તો જરૂર જ ન હતી.

અગ્નિ, પાણી, સ્ત્રીને બંધ કરો, તો પરિગ્રહ લઈને કરીએ શું? ચાર બંધ થયા પછી પરિગ્રહ કરાવે તો પણ કોણ કરવાનો? મૂંગાને બોલવાનાં પચ્ચક્ખાણ આપવાં તે નકામાં છે. પરિગ્રહ આપવા જાય તો પણ કહેઃ શું કરૂં? છોકરાં છૈયાં ન હોય તેને વીલ કરવાં પડે છે. છતાં પૈસા, પાપમાં પ્રવૃત્તિવાળા છતાં પણ દઈ દેવા માગો છો, વીલનો અર્થ આટલો.

પહેલાં પાંચમાની સફળતા સાબિત કરો. એમાં એટલી બધી ઓછાશ છે? માગ્યું તુગ્યું છે? તો પછી પાંચમા નંબરે કેમ?

વ્યાખ્યાન ૧૨

નય, પ્રમાણ ને નયાભાસ

ગણધર મહારાજા **સુધર્માસ્વામીજીએ** ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે, શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે દ્વાદશાંગીની રચના કરવા માંડી, તેમાં **આચારાંગમાં** સાધુઓએ આચારનું આચરણ કેવી રીતે કરવું તે કહ્યું. ને વિચારમાં સાવચેતી કેવી રીતે રાખવી, સ્વસમય ને પરસમય કેવી રીતે જુદા છે, તે બધી જ વ્યવસ્થા **સૂયગડાંગમાં** કહી. એ કર્યા છતાં પરસમય કેટલા તેનો પત્તો નથી. દુનિયામાં મતમતાંતરોની તો સંખ્યા છેઃ કહો કે પાંચસો-છસો. જેટલા વચનના માર્ગો છે તેટલા નયવાદો છે. જેટલા

નયવાદો તેટલા મિથ્યાત્વનાં સ્થાનો છે. પોતાની ગાતાં બીજાની ગબડાવે તે 'નયાભાસ.' પોતાના ગુણ ગાય પણ બીજાની દરકાર રાખીને ગાય તે 'પ્રમાણ.' स्यात् घटः કહેતાં બીજા બધા ધર્મો મારી ધ્યાનમાં છે પણ એની મારે જરૂર નથી, અત્યારે પટનું અવિદ્યમાનપણું જણાવવાની જરૂર નથી. અત્યારે ઘટમાં ઘટપણું છે તેની વાત કરૂં છું. 'ઘડો' છે એટલી વાત કરૂં છું. બીજામાં પડતો નથીઃ પટરૂપ છે કે નહિ ? પટરૂપનો અભાવ છે કે નહિ તેની તથા નહિ. બીજાની તથા છોડી તેથી ઘટ છે. એમ કહેવું તે 'નય' કહેવાય. 'घट एव' ઘટ જ છે. એમાં છે જ પણું જ પકડી લીધું અને નાસ્તિપણાનો અભાવ તે 'નયાભાસ'–'મિથ્યાત્વ.'

'બહુ ભણેલો શાસ્ત્રનો–શત્રુ' તેનો ખુલાસો

શાસ્ત્રો બહુ ભણે તે મિથ્યાત્વી, નહિ ભણેલો મિથ્યાત્વી પણ ભણેલો શાસનનો શત્રુ–મિથ્યાત્વ નહિ રાખતાં આગળ વધ્યા–શત્રુ. જેમ જેમ બહુ ભણેલો હોય તેમ તેમ વધારે શત્રુ. એટલો બધો વસ્તુને સમજનારો કે બીજાની ઉપર છાપ પાડે. જેમ જેમ બહુશ્રુત, જેમ જેમ વધારે છાપ પાડે, તેમ તેમ વધારે શત્રુ. શંકા–આ કહીને જ્ઞાનને દુનિયામાંથી કાઢી નાખ્યુંને ? આવું જૈન શાસ્ત્રનું જ્ઞાન ? એક મનુષ્યે સાધુને નદી ઉતરતાં દીઠો ત્યાં કહી દીધું કે તમારૂં મહાવ્રત ગયું. સર્વપ્રાણાતિપાતનાં પચ્ચક્ખાણ કર્યાં છે કે નહિ અને અહીં હિંસા થાય છે કે નહિ ? સમાધાન–શાસ્ત્રકારો કહે છેઃ શાસ્ત્રો પ્રમાણ નથી, કારણ શાસ્ત્રોમાં જે વાક્યો છે તે નય-વાક્યો છે, વચન જે નિરૂપણ કરે તે એક ધર્મ પૂરતું નિરૂપણ કરે. મહાવ્રત મોક્ષનું સાધન તે રૂપે વાત લીધી તેનું નિરૂપણ કર્યું.

'ઓલંભા' હિતને માટે છે

શંકા—સવ્વાઓ પાણાઇવાયાઓ વેરમણં—હવે તારૂં સર્વપ્રાણાતિપાતવિરમણ ઘેર ગયું! સમાધાન—ઓળંભો સહન ન થયો, વસ્તુ તો પરિણમી હોય તો આ બિચારો અવિરતિવાળો તેને આટલી લાગણી થાય છે તો મને કેટલી થવી જોઈએ! સિંહગુફાવાસીએ રત્નકંબલ ખાળમાં નાખી એમ કહ્યું ત્યારે વેશ્યાએ કહ્યું કે મને ફાયદો કરનાર છે કે નહિ પણ તમો ચારિત્રથી ચૂકો તેનો મને અફસોસ થાય છે. આ કથનથી ઓળંભા વખતે મને ફાયદો થાય કે નહિ તે વિચારવાની જરૂર છે. મણિભાઈના ગુંજામાંથી મહોર પડી, પછી તે મહોરને ગમે તે બતાવે. તે વખતે મણિભાઈ એમ કહેવા ન જાય કે તારી પાસે બીડી લાવવાની પાઈ નથી, મને મહોરની વાત કહે છે. વેશ્યાએ બતાવ્યું છેઃ હિતશિખામણ હોવી જોઇએ, છિદ્રબુદ્ધિ ન હોવી જોઇએ.

જૈન શાસનમાં બે રાશિ છે, જીવ, અજીવ છતાં પરિવ્રાજકે એક જ મુદ્દાથી કહ્યું કે આ બોલીશ ત્યારે બોલવું બંધ થશે. બંદા ફાવશે.

કેટલાકને સાધુનું છિદ્ર જ કાઢવું. આચારની શ્રેષ્ઠતા કે અનુકરણ ખ્યાલમાં નહિ લેવું. આવી શિખામણ દેવાવાળા તત્ત્વને ન પામે. જેને કહ્યું તેણે અંગત અસર હોય તો સુધારવાની જરૂર. શાસનને અંગે છિદ્રબુદ્ધિ ન હોવી જોઇએ.

'સર્વપ્રાણાતિપાતથી વિરમણ' એ નય-વાક્ય

'સર્વપ્રાણાતિપાતવિરમણ' એ મોક્ષાર્થીને મોક્ષનું કારણ છે. પણ તે વાક્યને જે વખતે 'તારે ઘેર લઇ જા' તે વખતે

તિરસ્કાર કર્યો, તેથી રખડાવનાર. તે અપેક્ષાએ મહાવીર ગોશાલાને રખડાવવાના–ભમાવવાના કારણ થયા. ઘણાંને મહાવીર મોક્ષમાં લઈ જનારા થયા. આટલા જ માટે 'સર્વથા પ્રાણાતિપાતથી વિરમવું' તે નય–વાકય છે. માટે નદીને છોડીને આ ન મેલ્યું

*સિદ્ધસેનદિવાકરે કહ્યું; શાસ્ત્રની અંદર જે વાકયો પ્રવર્તેલાં છે તે નય–વાકયો છે. સંપૂર્ણ અર્થને નિશ્ચય અર્થ કરવાની તાકાત ન હોય, જો આગળપાછળના સર્વ મેળ સાથે નિશ્ચયને ન જાણે તો, જે શાસ્ત્ર મોક્ષે લઇ જનાર, તે એને રખડાવનાર થયું. જેટલા વચનના માર્ગો તેટલા નયો, અને તેટલાં જ મિથ્યાત્વ. તેથી નય વાકયને 'પ્રમાણ' નહિ પણ 'પ્રમાણનો દેશ' કહી શકાય.

લગીર આઘાપાછામાં મિથ્યાત્વ

સૂયગડાંગથી વહેંચણી કરીને કેટલું સમજાવાશે? તેને માટે ત્રીજા ઠાણાંગજી નામના અંગની અંદર વર્ગીકરણ કરી પદાર્થ કયા રૂપે રહેલા છે એના કેટલા ભેદ કે પેટાભેદ પડે છે તે સમજાવે છે. છોકરાને ૫×૫=૨૫ શીખવી દીધું–૫×૫=૪૫ નહિ. ચોવીસ સુધીની ચાહે તે સંખ્યા કહેવામાં આવે તો તે આપોઆપ સમજી જાય છે કે ખોટી, છવ્વીસથી ચાહે તેટલી સંખ્યા બધી ખોટી. ઠાણાંગજીનું વર્ગીકરણ એવું કરીને મેલી દેવું કે લગીર આમનું થાય તો મિથ્યાત્વ. જરા તેમનું થાય તો પણ મિથ્યાત્વ થાય.

---

*અહીંથી આગળ જ્યાં જ્યાં ફુટનોટમાં ફૂંસમાં અંકો આવે ત્યાં પરિશિષ્ટ પહેલામાં તે તે નંબરમાં જોવું, (૯).

મૂળ સ્થાનરૂપે આ જ ક્રમ

વર્ગીકરણ તરીકે 'पंच महव्वया'. તે પણ 'तद्दयथा' આ જ અનુક્રમે. પાંચની અનુપૂર્વી, એકસો વીસ લાઈનોમાં એક જ કબૂલ કબૂલ. એકસો ઓગણીસ લાઈન નકામી. પાંચે મહાવ્રતો છે તે આ અનુક્રમે છે. આ જ અનુક્રમ જણાવવા માટે 'तद्दयथा' હું કહું છું તેમ, પણ બીજી રીતિએ નહિ. આચારોની પ્રરૂપણા થતી હોય ત્યારે અધિકાર આવે તે મૂળ સ્થાન તરીકે નહિ. ત્યાં ગમે તે ક્રમે ચાલે. પણ મૂળ સ્થાનરૂપે આજ અનુક્રમ.

પહેલું ,બીજું, ત્રીજું અપવાદિક ચોથું નિરપવાદિક

પ્રાણાતિપાતની વિરતિ સર્વ પ્રાણોનો નાશ-પહેલે નંબરે. આત્માના એક ભાગના એક ગુણને અમુક અંશે લોપનાર મૃષાવાદ તે બીજે નંબરે. મૃષાવાદ સર્વદ્રવ્યપર્યાયવિષયક. જ્યારે અદત્તાદાન લેવા મેલવાની ચીજવિષયક, જ્યાં સર્વ દ્રવ્ય વિષય નથી, તો પછી સર્વપદાર્થવિષયક હોય શાનો ? તેથી બીજા નંબરે ન રાખતાં ત્રીજે નંબરે મૂક્યું. મૈથુન રૂપ, રૂપસહગતને માટે તેથી ચોથે નંબરે. જે નિરપવાદ તેને ચોથે નંબરે. પહેલું, બીજું, ત્રીજું પદ અપવાદવાળુ-એટલે પ્રસંગે, કારણે કરવાની છૂટ.

એક મનુષ્ય એક જગ્યા પર ગયો, આવ્યો ત્યારે નદીમાં પાણી ન હતું, નદી ઉતરૂં તો હિંસા થાય. નદી ઊતરીને વિહાર ન કરે તો દોષ. નદી ઊતરીને જાય તો દોષ નહિ. ચોમાસાના ચાર મહિનામાં એ પ્રતિબંધ. નદી ઉતર પણ વિહાર કર. પ્રાણાતિપાતવિરમણને 'મહાવ્રત' રાખ્યું, પણ છૂટ રાખી-ત્રસની

વિરાધના ટાળવા માટે કિલામણા. [1]મૃગલાં જતાં હોય, દેખ્યાં હોય, પારધિ આવીને પૂછે તો મૌન રહે, તેથી ન વળે તો 'હું નથી જાણતો' એમ કહે. કેટલાક વસ્તુ નહિ જાણનારા– **नो जाणंति वएज्जा, जाणंति नो वएज्जा** એનો એવો અર્થ કરે છે કે–'હું જાણું છું એમ ન કહે. હું નથી જાણતો એમ બોલે. ત્યારે જૂઠું બોલવાની શાસ્ત્રે આજ્ઞા આપી.

नो जाणंति वएज्जा હું જાણતો નથી.

जाणंति नो वएज्जा હું જાણું છું એમ ન કહે

પહેલાં મૌન, જાણે છતાં ન બોલે તે 'મૌન' છે. મૌનપણે બેદરકારી. પછી બોલવાનો નિષેધ એ બીજા પક્ષમાં ન આવે, હું જાણું છું એમ નહિ કહો તો जाणं વાની શી જરૂર? જાણતો થકો, નથી જાણવું એમ બોલવું હોય તો जाणं વાની શી જરૂર? શાસ્ત્રકારે મૃષાવાદની ખાળ કરી, આવા મૃગલાના પ્રસંગમાં તમને પૂછે અને મૌનપણાથી ન ચાલે તો જાણતાં થકાં હું નથી જાણતો એમ કહેવું–મૃગલાં દેખ્યાં છે, છતાં નથી જાણતો એમ બોલો. કહો મૃષાવાદવિરમણમાં ખાળ મેલ્યો. જ્યારે મૃગલાં સરખી જાનવરની જાત, અવિરતિ જાત, તેની માત્ર

---

१ (अ) से भिक्खू वा० दूइज्जमाणे अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिज्जा, ते णं पा० एवं वइज्जा–आउ० स० ! अविमाइं इत्तो पडिवहे पासह, तं० मणुस्सं वा० सिरीसिवं वा जलयरं वा से आइक्खह दंसेह, तं नो आइक्खिज्जा नो दंसिज्जा. नो तस्स तं परिन्नं परिजाणिज्जा, तुसिणीए उवेहिज्जा, जाणं वा नो जाणंति वइज्जा। (आचा०-सू. ३.७); (आ (९)

દ્રવ્ય-દયા. તમે તમારા અભિપ્રાયે મરવાનું કારણ ન બન્યા. દ્રવ્ય-દયાને અંગે, જાણવરની દ્રવ્ય-દયાને અંગે, મૃષાવાદથી પહેલું મેલતા હોય તો ભાવ-દયાને માટે પહેલું મૂકે તો નવાઈ શી ?

બીજું મહાવ્રત જાળી-બારીવાળું

[1]નવદીક્ષિતનાં કુટુંબો આવીને પૂછે: જાણો છો તો 'નહિ' એમ કહી દેવું. ખુદ ભાવ-દયાનો પ્રસંગ. સાધુ લોચ કરવા બેઠો છે, પૂછે કે કેટલો રહ્યો છે? તો કહે-હવે 'થોડો' રહ્યો છે. થયો હોય છ આની, રહ્યો છે દશ આની-એના આચાર, પરિણામને ટકાવવા બારૂં રાખ્યું. હિંસા એ બારી જાળીવાળું છે. બીજું મહાવ્રત જાળી બારીઓવાળું છે.

ત્રીજું પણ જાળીબારીવાળું છે. પહેલામાં સંયમના રક્ષણને અંગે, બીજામાં માત્ર ભાવ-દયાના બચાવને, આચારના બચાવને માટે છૂટ રાખી છે.

વિષ્ણુકુમારે ત્રણ ડગલાં માંગ્યાં, તેમાં આખી ધરતી દાબી દીધી-આ શાહુકારી ગણાય ?

પહેલા, બીજા, ત્રીજા મહાવ્રતમાં જાળીઓ-બારીઓ છે, તે સિવાયનું કોઈ મહાવ્રત હોય તો તે ચોથું મહાવ્રત છે.

મૈથુનમાં સ્યાદ્વાદ નહિ

ચોથા મહાવ્રતમાં નથી જાળી કે નથી બારી. શાસ્ત્રમાં

---

१ (अ) शैक्ष्यो वा प्रव्रज्याभिमुख आगतः प्रव्रजितो वा तं च स्वजनाः पृच्छंति, तत्र जानतोऽपि भणंति न जानीमो न वा दृष्ट इति; शैक्षस्य वा अनधिसहिष्णोर्लोचे क्रियमाणे बहावपि तिष्ठति एवं वक्तव्यं, एष समाप्तो लोचः स्तोकं तिष्ठति। (यतिजितकल्प गा० ८० टी० पृ· ३०); (आ) (१०)

કશાની પણ એકાંતે કરવું જ જોઇએ એવી આજ્ઞા નથી રાખી, પણ અહીં સ્યાદ્વાદમાં સરકી જઇ શકશો નહિ. મૈથુનમાં સ્યાદ્વાદ લગાડશો નહિ.

મૈથુનવિરમણમાં 'પરિણુતિ' પ્રવૃત્તિથી ભિન્ન ન થાય

શંકા–દયાએ, સત્યે, અદત્તાદાને તમારૂં બગાડયું કે જાળી–બારી મૂકી? ચોથામાં બારી કેમ ન મૂકી? સમાધાન— પહેલા, બીજા અને ત્રીજાને અંગે પ્રવૃત્તિ, પરિણુતિ જુદી રહી શકે છે. નદી ઉતરે ત્યારે પ્રવૃત્તિ હિંસાની. પરિણુતિ જુદી. આ ત્રણ મહાવ્રતોમાં પરિણુતિ, પ્રવૃત્તિને જુદી રાખી શકાય છે, માટે સ્યાદ્વાદ કરવો ઉચિત છે, પણ ચોથામાં પ્રવૃત્તિની સાથે પરિણુતિ બગડે છે હિંસા આત્માનું સાધ્ય રહે અને પ્રવૃત્તિ બગડે એ બની શકે, પણ મૈથુનવિરમણ આત્માનું સાધ્ય રહે અને પ્રવૃતિ બગડે તે બની શકે જ નહિ.

કૃષ્ણ પણ બ્રહ્મચર્યને વખાણે

કૃષ્ણને ગોપીઓ છતાં 'બ્રહ્મચારીને' માટે માન રાખે. પોતે કર્યું તેને જ ગાય એનો જગતનો નિયમ છે, છતાં આટલા બધા વિકારવાળો ગાય છે શાને? 'બ્રહ્મચર્યને.' રંડીબાજ બ્રહ્મચારીને ધન્યવાદ દેતો નથી રંડીબાજ બ્રહ્મચારીનો દાસ બને તે મહામુશ્કેલ. આવા સોળ હજાર ગોપીઓથી સંતોષ ન માનનારા, એવા 'બ્રહ્મચર્યને' ગુણ તરીકે ગણે એમની પરિણુતિ કેવી હોવી જોઇએ? એવા છતાં એમને મહાવ્રતધારી કે અણુવ્રતધારી નથી માન્યા.

મૂળ વાત પર આવો–પહેલા મહાવ્રતને અંગે, બીજાને અંગે, ત્રીજાને અંગે જાળી, બારી, ખાળ, નહેર પણ ચોથા વ્રતને અંગે જાળી, બારી, વગેરે નહિ. આવા ચોથા મહાવ્રતને

પહેલે નંબરે ન મૂકયું ને ચોથા નંબરે કેમ મૂકયું ?

મૈથુનમાં અપવાદ નહિ

હિંસા મોક્ષના આચારને આચરતાં વચમાં આવે છે પણ મૈથુન એવી ચીજ નથી કે તમારા આચારની વચમાં આવતી નથી. બાળ, ગ્લાન આચારમાં પ્રવર્તેલા. તેને વરસાદમાં લાવી આપો એ જરૂરી. લોચાદિમાં પરિણતિ બગડવા માંડે તો અપવાદ. મૈથુન એ કોઈ પણ પ્રકારે આચારમાં આડે આવનારી ચીજ નથી. મૈથુન જરૂરી ચીજ નથી. તેમજ પરિણતિ ઠેકાણે રહેતી નથી. અહીં પરિણતિ સાથે પ્રવૃત્તિ બદલાઈ જાય, તેથી અપવાદ ન હોય ?

છોકરાને કરિયાતું અપાય, ઝેર ન અપાય

છોકરાને કડવી દવા અપાય, પણ ઝેર ન અપાય. ઝેરમાં સાધ્ય વસ્તુ જ નથી. સોમળ, કાલકૂટ, હલાહલ ન અપાય. કરીઆતું, કડું વગેરે કડવાં જોખમદાર ન હોવાથી જીંદગીને સહીસલામત કરનાર છે. પણ સોમલ, કાલકૂટ, તાલપૂટ વગેરે હલાહલ ઝેરો છે તો કડવાં, પણ જીંદગીની સલામતી કરનારાં નથી. એની સાથે જીંદગીને જોખમ કરનારાં છે. આથી જ માને સોમલ દેવાનો હક નથી પણ અફીણ, કરીઆતું દેવાનો હક છે.

તેવી રીતે અબ્રહ્મ એ કોઇ પણ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યના જીવનને સાબિત રાખનારી ચીજ નથી. એકાંતે. તેથી ચોથું નિરપવાદ.

શંકા—ચારિત્રના પ્રાણરૂપ બ્રહ્મચર્ય છે તો પહેલે સ્થાને કેમ નહિ ? પહેલા સ્થાનકે જે મૂકવું જોઇએ તે કેમ મૂકયું નહિ, અને ચોથે સ્થાનકે કેમ ચોંટાડયું ?

હિંસામાં અપવાદ કયા પ્રકારનો ?

પાણી માત્રના આરંભ અંગે અપવાદ નહિ પણ નદી

ઉતરતાં અપવાદ, પણ અગ્નિ સળગાવવો નહિ.

હવે મૂળ વાત પર આવો—શંકા—આવા જબરજસ્ત નિરપવાદ મહાવ્રતને ચોથે નંબરે મૂકયું. જેને પહેલે નંબરે મૂકવું જોઇતું હતું, તેને પણ 'तद् यथा' કહીને ચોથે સ્થાને જ મેલવાનું કારણ ?

બ્રહ્મચર્યનું ચોથું સ્થાન બરોબર જ છે

સમાધાન-પહેલામાં છએ જીવનિકાયની દયા છે. ચોથામાં રૂપ, રૂપગત-આકૃતિ, આકૃતિવાળા દ્રવ્ય જ વિષય છે. તે દ્રવ્યો હોવાથી ચોથે સ્થાને તેનો નંબર છે.

અબ્રહ્મ નહિ સેવવાવાળો દુર્ગતિનો ભાગી થતો નથી

શંકા-શાસ્ત્રમાં [1]ઉવવાઇજીમાં કેટલાંક કુલોમાં બાળ વિધવાઓ કુટુંબની લજ્જાને લીધે બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, મનમાં આબરૂનો ડર છે. આબરૂના ડરે જ બ્રહ્મચર્ય પાળે તો દેવલોકે જાય. ખૂનને કરવાવાળા ફાંસીને લાકડે લટકે પણ મનમાં ખૂનના વિચારવાળો ફાંસીને લાકડે લટકતો નથી. અબ્રહ્મને સેવવાવાળો દુર્ગતિનો ભાગી થાય છે. જેણે સેવ્યું નથી તે દુર્ગતિનો ભાગી થતો નથી.

મૈથુનાનુબંધીને રૌદ્રધ્યાનમાં ગણાવ્યું નથી

સમાધાન-[2]હિંસાનુબંધી, (૨) મૃષાનુબંધી, (૩) સ્તેયાનુ-

---

(१) से जाओ० इत्थियाओ भवंति, तं० अंतो० अकामबंभचेरवासेणं० जाव चउसट्ठिं वाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता ८। (औप० सू० ३८)

(२) हिंसाऽनृतस्तेयविषयसंरक्षणेभ्यो रौद्रमविरतदेशविरतयोः। (तत्त्वा० अ० ९ सू० ३६)

બંધી એમ રૌદ્રધ્યાન કહ્યું. રૌદ્રધ્યાનના ત્રણ પાયા કહ્યા. મૈથુનાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન કેમ ગણાવ્યું નહિ? હિંસા, જૂઠ, ચોરીના વિચારો એટલે રૌદ્રધ્યાન. કાયાથી હિંસા ન કરનારો હોય, પણ મનથી હિંસા કરનારો હોય તે દુર્ગતિ સાધશે. ચોરી (રાજાના બળાત્કારથી) ન કરતો હોય પણ મનમાં ગડભાંજ કરતો હશે તો દુર્ગતિએ જશે.

દ્રવ્ય-બ્રહ્મના પાલનની જરૂરિયાત

દ્રવ્યબ્રહ્મનું પાલન એટલું બધું જરૂરી છે કે મન બગડી જાય તો પણ દ્રવ્યને પકડી રાખ. હિંસાનું મન બગડે, દ્રવ્યથી નથી બોલતો તે નકામું. દ્રવ્ય-હિંસાનું વર્જવું. ભાવહિંસા-ચાલતી હોય તો નકામું પણ 'મૈથુન' મન ચાહે તેટલા ગોટીલા વીણતું હોય પણ દ્રવ્યથી પાળે તો પણ તે ફાયદાકારક.

હિંસા, જૂઠ, ચોરીના વિચારોને રૌદ્રધ્યાનમાં ગણ્યા પણ મૈથુનના વિચારો ખરાબ છે, છતાં આર્તધ્યાનમાં ગણ્યા પણ રૌદ્રધ્યાનમાં ગણાય નહિ. **તુલસીદાસ** કહે છે **'મન જાય તો જાને દો, મત જાને દો શરીર'.** પ્રવૃત્તિ ઉપર કાબૂ મેળવ્યો તો દેવલોકે જવાનો. વગર ઇચ્છાથી બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી દેવલોક છે. રૌદ્રધ્યાન ગણ્યું નથી.

બળાત્કારે પળાતું બ્રહ્મચર્ય દેવલોક આપે

બાળવિધવાઓ સાસુ સસરાની ખાતર, કુટુંબની ખાતર બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, વગર ઇચ્છાએ બ્રહ્મચર્ય પાળનારા છે છતાં તે દેવલોક મેળવે છે. મનને ઢેઢવાડે મોકલવાનું પોષણ કરતા નથી. હિંસાના વિચાર કરવા પહેલાં બાહ્યહિંસાને રોકો. પણ ચોથા વ્રતમાં બહારની પ્રવૃત્તિ રોકે અંદરનું ન રોકે તો પણ તારે માટે સારું છે. એ ચોથા વ્રતમાં છે.

બ્રહ્મચર્યનું ચોથા નંબરનું સ્થાન યથાર્થ જ છે

અબ્રહ્મને અંગે રૌદ્રધ્યાન વિચારો માત્રથી ગણાતું નથી. ટાળવાનો ઉપદેશ આપીએ છીએ, ટાળતાં વાર લાગે. પહેલાં દ્રવ્ય-બ્રહ્મચર્યથી શરૂ કરી દે. દ્રવ્ય બ્રહ્મચર્યનો પ્રભાવ એટલો બધો માન્યો કે વિચારો ન જવા છતાં દેવલોક દ્રવ્યથકી બ્રહ્મચર્ય પાળનારો પણ અકામનિર્જરાનો, દેવલોકનો ગુણુઠાણાનો ભાગી. કુલાચારે પણ બ્રહ્મચર્ય પાળનાર પવિત્ર ગણાય. તો એને ચોથે નંબરે મેલવું જ પડે. હિંસાના, જૂઠના, ચોરીના વિચારો વર્તનો બંને છોડવાં છે, પણ મૈથુનને અંગે વિચાર ન છૂટે તો વર્તન માત્ર છોડવું જ જોઈએ. તેથી મૈથુનવિરમણને ચોથે નંબરે મૂકવું પડે. ચોથે નંબરે કેમ? તેને અંગે સમજી શકયા છીએ કે બાહ્ય ઉપર જોર દે છે, અભ્યંતર ઉપર જોર નહિ. ચારિત્રની જડ છે તેથી ચોથે નંબરે છે, રાગદ્વેષ પરિણતિ વગરની હિંસા હોય તો તે હિંસા નથી.

અનાદિ કાળથી રખડાવનાર પરિગ્રહ

શંકા—પરિગ્રહ છેલ્લું કેમ? ચારેનો માબાપ છે. તો પછી છેલ્લું લટકતું કેમ રાખ્યું? એને તો પહેલે નંબરે લાવો. અનાદિ કાળથી જીવ ભટકયો હોય તો તે ચાર હિંસા વગેરેને લીધે ભટકતો નથી. ભટકવાનું કોઈ પણ કારણ હોય તો તે મૂર્છાભાવ, મમત્વભાવ. પરિગ્રહ, તેને ગણધરે પાંચમે નંબરે કેમ મૂકયું?

વ્યાખ્યાન ૧૩

ગણધર મહારાજા **સુધર્માસ્વામીજી** ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે, શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે દ્વાદશાંગીની રચના કરતાં **આચારાંગમાં** સાધુના આચાર વિષે અને **સૂયગડાંગમાં** સ્વસમયથી હચમચાવવાળા પ્રસંગો આવે-પરસમયના હલ્લા આવે, તે બધાની પ્રરૂપણા કરી છે. ભગવાન્ મહાવીરનું શાસન વક્ર-જડની નિશાળ છે તેની અંદર ઉત્પાત, ઉન્માદ હોય તેમાં નવાઇ શી? તેવી જગ્યા પર વિચારને મજબૂત રાખવા તે મુશ્કેલ. સ્વ, પર સમયથી હલ્લા આવે તે વખતે મજબૂત રહે તે માટે **સૂયગડાંગની** રચના કરી.

લશ્કર વફાદારીવાળું જોઇએ

લશ્કર તાલીમ પામેલું કામ બજાવે, પણ લશ્કર બેવફા નીવડે તો? એના એ હથિયાર, દારૂગોળા બધું શું કરે? ઘાણ કાઢી નાખે. કોઇ હથિયાર, દારૂગોળા વિના ટકી શકયો નથી. વફાદારીથી સીધું કામ શું થાય? જેમ ભૂખ લાગી હોય તો વ્યાકરણ ખવાતું નથી. તેમ વફાદારીથી ઘા થાય છે? તાળામાં પુરાવે છે? વફાદારી, દેશનો ટકાવ કરતી નથી. દેશને ટકાવનાર, જીત મેળવાવનાર, હલ્લો કરાવનાર હથિયાર છે. પણ તે વફાદારી છે ત્યાં ઉપયોગીનાં છે. વફાદારી ન હોય ત્યાં તો તે નિરૂપયોગી થાય; કામ પડે તો દુરૂપયોગી થાય. આચારની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા કરી પણ અંદર વિચારની વફાદારી ન હોય તો શું થાય? માર ખાય. દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ એ દારૂગોળા. ચૈત્યો હથિયારનાં કારખાનાં. એ કાર્ય કયારે કરે? વફાદારી હોય તો. વફાદારી સીધી કાર્ય કરનારી દેખાય નહિ.

લશ્કર ને બળવાખોરમાં વફાદારીનો ભેદ

તાલીમ, દારૂગોળો, હથિયાર કાર્ય કરતાં દેખાય પણ તે બધાંની પાસે વફાદારી કામ કરાવે. કુટુંબ, હાટહવેલીને છોડે. યાવત્ શરીરને પોતાનું ન ગણે. ધનમાલ છોડયા, શરીર છોડયું તે દુનિયામાં દેખાય પણ ખરી રીતે અંદર કામ કરનારી ચીજ કોણ? વફાદારી હોય તો તે દારૂગોળો, હથિયાર, તાલીમ સીધું કામ કરે. પલટી જાય તો? બંડખોર પાસે શું નથી હોતું? તાલીમ પામેલા બંડ ઉઠાવે. જેના કબજામાં કાંઈ પણ હથિયાર દારૂગોળો આવે, જે કાંઈ તાલીમ પામેલા હોય તે બંડ ઉઠાવે. તાલીમ એ લશ્કરના હાથમાં; બળવાખોરના હાથમાં પણ હોય. ફરક શો? લશ્કરને દેશહિતની બુદ્ધિ; બળવાખોરોને પોતે ફાવટની બુદ્ધિ. તેવી રીતે અહીં પણ સાધુ આચારમાં પ્રવર્ત્યા, ઘરબાર વગેરે છોડયાં, યાવત્ શરીર ઉપરથી મમતા છોડી, પણ પોતે છે કોણ? લશ્કરી કે બળવાખોર? શાસનના હિત, ફાયદાને માટે, જગતના બચાવને માટે, ઉદ્ધારને માટે જેની બુદ્ધિ હોય તે લશ્કરી. જેને શાસન શું? ધર્મ શું? તે બળવાખોર. જેને માત્ર હું અને મારૂં. મારૂં માન વોસિરે કર્યું છતાં પણ તેને વળગવા જાય તો? જે માન, સન્માનને પકડવા જાય તે બળવાખોર. કાર્ય કરનારી દેખીતી ચીજો લશ્કરી અને બળવાખોરો. બંને પાસે છે. મોક્ષમાર્ગ સાધવાવાળા પાસે જે ત્યાગ, આચાર, ચારિત્ર છે, તે જ ચીજ મોક્ષથી ખસેડવાવાળા પાસે પણ છે.

બાહ્ય ત્યાગ સદાચાર હોય તો ભવ્ય ઝૂકે

જેને રૂપિયાભાર કલાઈમાં રૂપિયો મેળવવો છે, તેને સિક્કો ત્યાં ઠોકી દેવો પડે. કલાઇ ઉપર સિક્કો ન ઠોકે તો રૂપિયાભાર કલાઇને લે કોણ? ચાંદીનો સિક્કો ન હોય તો

કોઈ લે નહિ. બાહ્ય ત્યાગ, સદાચાર શાસનમાં કહેલી પ્રવૃત્તિ ન હોય તો ભવ્ય જીવોથી ભરેલું શાસન એ તરફ ઝૂકે નહિ.

અભવ્યની પ્રરૂપણામાં ભલભલા ઝંપલાય

અભવ્ય—મિથ્યાદૃષ્ટિ તરફ શાસન કયારે ઝૂકે? ત્યાગ, વિચાર, પ્રરૂપણા બધું એવું ને એવું હોય તો. ફરક શેમાં? મોક્ષની માન્યતામાં. પણ મોક્ષ પામવાવાળાને મોક્ષપ્રાપ્તિ, કર્મક્ષયની બુદ્ધિથી. જ્યારે વિરોધીને મોક્ષમાં જઇને શું કરવું? ખોટી નોટોમાં સરકારી અમલદારો પારખી શકતા નથી. ધર્મના નામે છાપ મારી દીધી, અંદર કાંઇ નહિ. ખોટી નોટોના ચલણમાં ભલભલા ઝંપલાય છે. તેમ જિનેશ્વર મહારાજની પ્રરૂપણા એવી રીતે ઢોંગી કરે, તેમાં ભલભલા ઝંપલાય છે.

સાધ્યની દૃષ્ટિ કાર્ય કરનાર છે

અભવ્યના વચનથી ને આચારથી દોરાતાં જૈન શાસ્ત્રનો રસ્તો પકડાયો તો ફાવ્યો, નહિ તો ગયો. માર્ગને અંગે દોરાતા વ્યકિતમાં જો દોરાઈ ગયો તો ગયો. કૂતરૂં બરફી તરફ દોરાય છે, પણ ઝેર હોય તો મર્યું. વ્યકિત તરફ રાગ હોવો જોઇએ, પણ ગુણના ઉદ્દેશે હોવો જોઇએ. ગુણનો ઉદ્દેશ ભૂલી જાય, વ્યકિતમાં ગૂંચવાઈ જાય તો મરી જાય. ઉપદેશથી વિરુદ્ધ માલમ પડે તો જે ઝટ છોડી દે તેને કાંઈ નહિ. ત્યાગ, આચાર, વૈરાગ્ય એ બધાં એક સરખાં, પણ ખરેખર કાર્ય કરનાર ચીજ દેખીએ તો ત્યાગ વગેરે કાર્ય દેખાય છે, પણ ખરેખર કાર્ય કરનાર સાધ્યની દૃષ્ટિ છે. જેમ હથિયાર વગેરેમાં વફાદારી દેશપ્રેમ.

આચારાંગ અને સૂત્રકૃતાંગની રચનાના ઉદ્દેશ

આચારાંગના રચવાથી આચારની બધી વ્યવસ્થા નિય-

મિત કરી. દુનિયામાં દારૂગોળો, હથિયાર તાલીમ મેળવી દીધી, પણ વફાદારી ન કેળવી તો? રશિયાનો બાલ્ટિક કાફલો. ક્યારે આવ્યો, તેની દુનિયાને ખબર ન પડી: માત્ર તેમાં રહેલાં લડવૈયા વફાદાર ન હતા. બાકી બધું હતું. **આચારાંગ** રચતાં વ્યવસ્થા કરી પણ વિચાર વ્યવસ્થિત ન થાય તો નકામું. તેથી **સૂયગડાંગ**ની રચના કરવી પડી. ચાલતી લડાઇએ લોહી ઉશ્કેરવા માટે જે સાહિત્ય ઊભું કરવામાં આવે તે શાંતિ વખતના સાહિત્ય કરતાં જુદું હોય છે. **સૂયગડાંગજી**એ લડાઈમાં હુંભાવ વગર વિચારની મજબૂતી રાખવી જોઇએ તે બતાવ્યું, પણ લડાઈ જાગે ત્યારે લોહી ઉશ્કેરાય, અને બોલે કે નીતિને અંગે ભોગ આપીએ છીએ. સાહિત્યનો પ્રચાર કરીને લોકોનાં લોહી ગરમ કરવાં પડે છે. **આચારાંગથી** આચારની વ્યવસ્થા, **સૂયગડાંગજી**થી વિચારની મજબૂતી. પણ યુદ્ધની વખતે લોહી ગરમ કરી નાખવું પડે. આપણે નીતિથી ચાલવાવાળા છીએ.

ઠાણાંગનો ઉદ્દેશ

ઠાણાંગજીની અંદર કાંઈ પણ કરવામાં આવ્યું હોય તો કોઇ પણ પ્રસંગ હોય તો તમારે આ જ રીતે ચાલવાનું આ રીતે વધીશું. ત્રણ કાળનો નિશ્ચય કરાવી દેવો. વર્ગીકરણ તે **ઠાણાંગ**નો **ઉદ્દેશ**. કયું રાજ કયી દાનતમાં છે તે દુનિયાને જાહેર કરવું તે અર્ધી જીત છે. અન્યાયવાળાની અનીતિ દુનિયાને જણાવો તેમાં અર્ધી જીત. ન્યાયનો નિર્ણય કરવા માટે, સર્વ કાળની નીતિનો નિર્ણય. નીતિના પક્ષમાં વધેલા છે તેનો નિર્ણય તે વગેરે **ઠાણાંગજી**થી વર્ગીકરણ કરવામાં આવે ત્યારે માલમ પડે.

બાવીસ તીર્થંકરમાં પ્રરૂપણા ભેદે અવધિ આદિનું શું થાય?

ઠાણાંગજીમાં પહેલે ઠાણાથી વર્ગીકરણ કરતાં આવ્યાં—હવે પાંચને હિસાબે વર્ગીકરણ કરતાં પાંચ મહાવ્રતો છે. કેવલી, તીર્થંકરો બધાએ પાંચ જ કહેલાં. સર્વની પ્રરૂપણા સરખી ન રાખીએ તો જાતિસ્મરણો ચૂકાવનારાં થાય. જો સર્વ કાળને માટે શાસનની પ્રરૂપણા એકસરખી ન હોત તો, જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પણ જુલમ કરનાર થાત. મેં આવી રીતે ધર્માચરણ કર્યું છે તેથી ઉચ્ચ ગતિએ આવ્યો છું. આ લોકો જુદો માર્ગ લઈ બેઠેલા છે તેથી ઢોંગી લાગે, જ્યારે સર્વ શાસનની મર્યાદા એકસરખી ન હોય તો તેવી સ્થિતિ થાય. ચતુર્યામના વખતે પણ પહેલા ને છેલ્લાને અંગે પાંચ મહાવ્રત જ કહેલાં છે. આથી અવધિજ્ઞાન થાય, જાતિસ્મરણ થાય તો પણ ફરક લાગે નહિ. પર્યુષણમાં બાવીસ તીર્થંકરના વારામાં ચાર મહાવ્રત—બાવીસને અંગે ચાર મહાવ્રત; પહેલા ને છેલ્લાને અંગે પાંચ, જાતિસ્મરણથી યાદ આવે પણ જો પાંચ મહાવ્રતનો જ ધર્મ એમ કહી ચાલ્યા હોય. પછી બીજે ભવે અવતર્યો. ત્યાં થયું જાતિસ્મરણ. કાં તો પેલાને ખોટા માનત કાં તો જાતિસ્મરણને ખોટું માનત.

નાસ્તિક ને ગુરૂ

એક નાસ્તિક ખોટું ફેલાવનારો તે ગુરુ પાસે આવ્યો. શાથી? ઈર્ષાનો માર્યો. ગુરુ તપસ્વી, મહાપ્રભાવવાળા હોવાથી લોકો તે તરફ ઝુકયા છે. લોકોને ઘેરેઘેર નિષેધ કરવા ન જવાય, તેથી વિચાર થયો કે ગુરુને ભોંઠા પાડી દઉં કે જેથી બધા આપોઆપ ઘેર બેસી જશે. એ કારણથી ગુરુ પાસે આવ્યો. ગુરુ ચાર જ્ઞાનવાળા. આવ્યો ત્યારે ગુરૂએ કહ્યું. મહાનુભાવ!

નાસ્તિકપણાને લીધે હેરાન થયો હવે તો કાંઈ સુધર. ભવાંતરની બનેલી હકીકત મનઃપર્યવજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની હોવાને લીધે જણાવી.

દરિયો અગાધ, પણ ઘડો આકાશ તરફના મોઢે હોય તો ઘડામાં પાણી ક્યાંથી ભરાય? પાણીને પૂંઠ દઈને રહેવાવાળા ઘડામાં ટીપું યે ન ભરાય. ભલે દરિયો અગાધ હોય. આવા ચાર જ્ઞાનવાળા, તપસ્વી, ગુરૂ મળ્યા. ગુરૂએ પહેલાના ભવ જોઈને કહ્યા. પેલા નાસ્તિકને આઘાત થયો. વિચારમાં પડવાથી જાતિસ્મરણ થયું. જાતિસ્મરણ મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ થાય. નાસ્તિકને જાતિસ્મરણ થયુ. નાસ્તિકને આઘાત થયો વિચાર કરવા માંડયો. શું કહે છે? તેથી જાતિસ્મરણ થયું.

'કેરી પાકે ત્યારે વંટોળીઓ' તેમ નાસ્તિકનું જાતિસ્મરણ

કહો હવે ખરેખર આંબાને માટે ચૈત્ર વૈશાખ. કેરીઓ પાકી છે, ઉતારીને ખાવાની છે. માવઠું થઈ જાય તો કેરીઓ બગાડી દે. તેમ કેરી પાકી, આંબો વેડવાની તૈયારી તે વખતે વંટોળીઓ આવ્યો. ચાર જ્ઞાનીનો સંજોગ, પહેલાના ભવો કહ્યા તે વખતમાં જાતિસ્મરણ થઈ ગયું, પણ મોભે ચઢેલો પડે તો માથું ફોડે, પગથીએ ચઢેલો પડે તો પગ મચકાય-લચકાય. અરે, ઈંદ્રજાળીઆ છો, અરે મોંએ બોલે તેવું મને દેખાવા લાગ્યું. આ તો આત્માની ઈંદ્રજાળ કરવાવાળા છે. દુનિયામાં ઈંદ્રજાળ બહારના પદાર્થની, પણ આ તો એવી વિચિત્ર ઈંદ્રજાળ દેખે છે, માટે ખસ. જાતિસ્મરણને ઈંદ્રજાળ માનીને (ગુરૂનાં) વચનને દૂર ફેંકી દીધું.

તેમ બાવીસના આચારો, પહેલા ને છેલ્લા તીર્થંકરોના આચારો ખ્યાલમાં ન હોય, જાતિસ્મરણ પામે તે વખતે કટ્ટાકટી થાય.

સર્વ તીર્થંકરોએ પાંચ જ મહાવ્રત કહ્યાં છે

બંને પ્રકારના શાસનમાં બંને પ્રકારની પ્રરૂપણા સતત ચાલી રહેતી હતી. ચાહે ત્યાંનો અહીં જાતિસ્મરણ પામે, અહીંનો ત્યાં પામે, તેને વાંધો ન આવે. આથી પહેલા, છેલ્લા તીર્થંકરોએ પાંચ મહાવ્રત કહ્યાં છે એમ કહ્યું નથી, કારણ પહેલા, છેલ્લા તીર્થંકરોએ પાંચ મહાવ્રત કહ્યાં છે એમ નહિ. સર્વે તીર્થંકરોએ પાંચ મહાવ્રતો કહેલાં છે.

ચાર જ્ઞાની પડે માટે સાવચેતીની જરૂર

શંકા—પાંચ મહાવ્રતોની પ્રરૂપણા પહેલાં શા માટે? ચાર જ્ઞાનના એ ધણી હતા તો પછી આવા પ્રશ્નનો પ્રસંગ કેમ આવ્યો? સમાધાન–હેતુ અને કારણ. શિષ્યોની શંકાના નિવારણ માટેના પ્રશ્નો છે. બીજાના આત્માને નિશ્ચિત કરાવવું તેથી તે તેની પાસે યુક્તિ કઢાવે, ત્યારે નિરાકરણ કરી શકે. બીજો માણસ કઇ યુક્તિથી કહે તેનો ભરોસો ક્યારે આવવાનો? તીર્થંકર હતા ત્યારે આખું જગત તીર્થંકરને માનતું હતું એમ તો નથી ને? આવી રીતના મિથ્યાત્વી જગતમાં બને છે, માટે હે **ગૌતમ**! તું સાવચેત રહેજે ખુદ્દ **ગૌતમસ્વામી** પ્રતિબોધ પામ્યા પહેલાં માનતા ન હતા–બધા પ્રતિબોધ પામેલા ન હતા. જે પ્રતિબોધ ન પામેલા, તે તો બોલેને? ખુદ્દ **મહાવીર** પાસે દીક્ષિત થનાર, સાથે રહેનાર, એવો મનુષ્ય ઊલટો પડયો ત્યારે કહી દીધું: **મહાવીર** સર્વજ્ઞ નથી. **ઘરમાં કોળ છે.** અપ્રમાદી બે ઘડીથી વધારે બીજો કોઇ હોય તો કેવળી જ હોય. ચાર જ્ઞાની પડયા તો નિગોદમાં ગયા

ગૌતમસ્વામીની નિશ્રાએ બીજાને પ્રતિબોધવા

ગૌતમસ્વામીની લાઇન સુધી આવેલા પડી જાય તો

સાવચેતી ન આપવી? તીર્થંકર ભગવાન્ જાગતા જમાદાર છે. લગીર ખચકો ન પડે, એ સ્થિતિ હતી ત્યારે જાણી જોઇને **ગૌતમસ્વામીજી**એ કહ્યું: મને કેવળજ્ઞાન થશે કે નહિ? એવો વિચાર ગૌતમસ્વામીને હતો, ત્યારે જ **ગૌતમસ્વામી**ની નિશ્રાએ બીજાને પ્રતિબોધ કરવા ભગવાને તે જણાવ્યું.

નવી પરણેલી વહુને ન કહેવાય તેથી કહે છોકરીને–મારા ઘરમાં ન ચાલે, એમ છોકરીને કહીને વહુને સંભળાવીએ છીએ. બીજા શિષ્યોને સીધું ન કહે, જે લાયક, ખમી શકે, સીધો રસ્તો લે, તેને કહી શકાય. એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ, નારકીની સ્થિતિ બતાવી. જગતની સામાન્ય સ્થિતિ બતાવી. બીજા દ્વારાએ શિખામણ દેવી. વહુને સીધું કહીએ ન શોભે. **ગૌતસ્વામી**ની નિશ્રા કરીને બધાને જણાવ્યું.

હવે મૂળ વાત પર આવો–જો અનંતા તીર્થંકરો એક-સરખી મહાવ્રતની પ્રરૂપણા ન કરતા હોત તો **ક્ષેમંકર** નાસ્તિકને જાતિસ્મરણ થયું અને તે ઊલટું ગયું. જાતિસ્મરણ થાય અને ધર્મ બધો અધર્મ ગણવામાં આવે. ભગવાન્ **મહાવીર** ગળે ઓઢાડવા બેઠા છે કે પહેલા અને છેલ્લાએ પાંચ કહેલાં છે સર્વ તીર્થંકરો પાંચ મહાવ્રતની પ્રરૂપણા કરે જ છે.

પહેલાં પાપનો નિષેધ કેમ?

પ્રશ્ન–મહાવ્રત એટલે નિવૃત્તિ નિવૃત્તિની હકીકત પહેલા કેમ? પુણ્યની પ્રવૃત્તિ ન લેતાં પાપનો નિષેધ પ્રથમ કેમ? સંવર, નિર્જરા વીસસ્થાનક વગેરે જણાવવાનાં હતાં, છતાં પાપના પ્રતિષેધનું સૂત્ર પહેલાં મૂકયું, ને पंच महव्वया पन्नत्ता કહી દીધું. જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રના ભેદો છે તે પ્રથમ કેમ ન કહ્યા? સમાધાન–જગતને પૂછી લો માલમ પડશે. રસોઇ કરવામાં

વાસણને પહેલાં કંટીવાળો કરવો. પહેલાં ભીંત સાફ કરવી પછી ચિત્રામણની વાત કરવી. કોઠો સાફ કરીને દવા આપવી.

જેમ રસોઇને અંગે વાસણો સાફ કરવાની જરૂર તેમ આ જીવને મોક્ષ માર્ગ તરફ વધવું હોય તો પહેલાં આશ્રવને રોકવાની જરૂર. આશ્રવ ન રોકયો તો નિર્જરાની પ્રવૃત્તિ ચાહે તેટલી જબરજસ્ત હોય તો કાર્યકર ન થાય.

સૂર્યને અંગે વાદળ ખસેડવાની જરૂર છે. પ્રકાશ આંપોઆપ છે. પ્રકાશને માટે ઉદ્યમ નહિ. ઉદ્યમ વાદળ ખસેડવા પૂરતો. કમાડ ખોલ્યું કે અજવાળું આવ્યું જ છે.

આત્મા સર્વગુણસંપન્ન છે. કોઈ ગુણ નવો કરવાનો નથી. કમાડ ઉઘાડી નાખો. આશ્રવથી આવેલાં કર્મોનાં ઢાંકણાં દેવાઇ ગયાં છે તે ખસેડો તેટલી જ જરૂર. આ વાત ખ્યાલમાં લેશો તો મુખ્ય શંકા ઊડી જશે કે–જૈન શાસ્ત્રકાર જે માને છે, એ વિના બની શકે નહિ જ. અતીંદ્રિય પદાર્થ શાસ્ત્રથી કહેવો જોઇએ.

એક તોડવામાં આટલી બધી જરૂર કેમ?

શંકા–અગણોતેર (૬૯) કોડાકોડ ખપાવી દે ત્યાં સુધી ખાલીના ખાલી, વળ્યું નહિ, તો પછી એકમાં શું વળવાનું? અગણોતેર ખપાવવામાં હથિયારની જરૂર ન હતી, કેમકે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર નથી, તો પછી એકને તોડવામાં ચારિત્ર વગેરે શું કરવાનાં? ત્રણ વગર અગણોતેર તોડી તો એકને તોડવામાં શો ભાર કે જેને અંગે આટલી બધી કેડ બાંધવી?

એક તોડે મોક્ષ મળે

સમાધાન–સામે લશ્કર આવ્યું, માથું ઓળ્યો જાય છે, બે હજાર લશ્કરની કિંમત ન હતી. હું એટલી શક્તિવાળો કે

જેણે વગર સાધને અગણોતેર તોડી નાખી, તેને એક કોડાકોડીમાં શું હતું ? આવી કલ્પના કરવાવાળા જે હોય તેઓએ વિચારી લેવું કે આ બધું મેળવવા માટે, મળવા માટે કાંઇ છે જ નહિ.

ત્યારે શું આ બધું નકામું ?

માણસ રેચ લે ત્યારે શરીરમાં શું આવે છે? રેચનું તત્ત્વ કચરો કાઢવામાં છે. કચરો નીકળી જાય તો જઠરાગ્નિ તૈયાર (તીવ્ર થાય) છે. કચરો હોય તો જઠરાગ્નિ મંદ પડે છે. અગણોતેરનો કચરો નીકળ્યો, એકને તોડી નાખ તો આપોઆપ મોક્ષ મળશે.

લેપ માટે સાબુના ન્યાયે સકામ-નિર્જરાની જરૂર

લૂગડું કચરામાં રગદોળાઇ ગયું, અર્ધો આંગળ થર બાઝી ગયો. પાણીમાં કચરો ધોવાઈ જાય પણ લેપ માટે તો સાબુ જોઇએ. અગણોતેર કોડાકોડ અકામ-નિર્જરાએ નીકળી જાય પણ છેવટે રહેલી એક કોડાકોડ સકામ-નિર્જરાના સાબુ વિના નીકળે જ નહિ.

રાતના પોણીબાર કલાક ગયા તેમાં સૂર્યનું અજવાળું ન આવ્યું. પણ છેવટનો પા કલાક તેમાં અંધકાર મટે અજવાળું થાયં, સૂર્યનો પ્રકાશ થઈ જાય.

જેમ જેમ વાદળ વિંખરાય તેમ તેમ પ્રકાશ

છેલ્લાં વાદળ વિખેરાયાં ત્યારે સૂર્યનો તડકો પડયો. ત્યારે પહેલાનાં વિખરાએલાં નકામાં ? પોણીબાર ગયા તો છેલ્લા પામાં સૂર્ય દેખાયો. અગણોતેર કોડાકોડ તોડી નાંખી ત્યારે સમ્યગ્દર્શનનો પ્રકાશ. પાંચ મિનિટ પછી વધારે. એક તોડી નાંખે ત્યારે મોક્ષ. જેમ જેમ કર્મનો ક્ષય થતો જાય, તેમ તેમ આત્માનો ધર્મ પ્રકાશતો જાય. સૂર્યને પ્રકાશ મોકલવા માટે હાથ જોડવાના નથી. બારી ખૂલે એટલે પ્રકાશ આપોઆપ મળે.

આશ્રવો-આવરણોને તોડી ન નાખીએ તો મોક્ષને પામી શકીએ નહિ.

શાસ્ત્રકારોએ મોક્ષનો માર્ગ બતાવતાં આશ્રવોને તોડવાની વાત કરવી પડે, તેથી पंच महव्वया पन्नत्ता કહેવું પડે.

પહેલાં આવરણ તોડવાં કે કર્મ રોકવાં?

શંકા—આવરણ તોડવાં એ પહેલો નંબર કે આવરણો આવતાંને રોકવાં તેનો પહેલો નંબર? પહેલો નંબર કોનો?

સમાધાન—શરીરમાં આરોગ્ય કરવાની, રૂઝવવાની શક્તિ છે. પાકવાનો વિકાર મટાડી દો તો રૂઝ આપોઆપ આવશે. દવાથી પાકની સ્થિતિ મટાડો. આત્માનો સ્વભાવ છે કે સ્વતંત્ર નિર્જરા કરતો જ ચાલ્યો જાય, પણ ક્યારે? આશ્રવની અગવડને ખસેડી નાંખો ત્યારે. આશ્રવ એ પકવનારી ક્રિયા છે. એને ખસેડી નાંખો તો આત્મામાં નિર્જરાની સ્વતંત્ર તાકાત છે.

આંતરડામાં ભરાએલું હોય તેને કાઢી નાંખવાનું કામ રેચનું. મલ કાડી નાખો એટલે આંતરડાં સીધાં વહે. જો વિકાર થવાની દશા રોકવામાં આવે તો આંતરડાંનો સ્વભાવ છે કે મેલ કાઢ્યા જ કરે. તેમ આત્મા લાગેલાં કર્મોને તોડ્યાં જ જાય. કચરો કાઢવો જ જોઇએ.

સંવરનું સ્થાન પહેલાં કેમ નહિ?

પ્રશ્ન—નવ તત્ત્વમાં પહેલાં સંવરને સ્થાન કેમ ન આપ્યું? નિર્જરાને પ્રથમ સ્થાન આપવું જોઇએ. નિર્જરા અનાદિની. અનાદિ કાળથી જીવ નિર્જરા કરતો આવ્યો છે. નિર્જરા ન કરી હોય તો એકેંદ્રિયમાંથી બહાર ન આવત. ચૌદ રાજલોકમાં કોઈ પણ નિર્જરા કર્યા વિનાનો જીવ નથી.

દરેક જીવ નિર્જરા કરે છે. દરેક જીવ આઠે કર્મો ભોગવે છે કે નહિ? જો તે આઠે કર્મો ભોગવે, તો ભોગવેલાં તૂટે છે કે નહિ? ભોગવે એટલાં તૂટે તો નિર્જરા થાય છે. વધવાવાળાને બંધ થોડો ને નિર્જરા ઘણી માનવી પડે.

સમાધાન—નિર્જરા આત્મબળ છે. સંવર થયો હોય તો આશ્રવનો કચરો નીકળે. સંવર એ જ ખરેખર નિર્જરાનું કાર્ય કરનાર.

તામલિ તાપસ

અજ્ઞાન તપસ્વીઓ, પંચાગ્નિ તપ કરવાવાળાઓ ઘણી તપસ્યા કરે છે. **તામલિ** તાપસ ખૂબ તપસ્યા કરવાવાળો. **તામલિની** તપસ્યા એકઠી કરીએ અને તે તપસ્યા આઠ જીવોમાં વહેંચીએ તો આઠે જીવો મોક્ષે જાય. આટલી બધી તીવ્ર તપસ્યા ત્યારે એને ફળ બીજો દેવલોક મળ્યો. જે તપસ્યા આઠ સમકિતીને મોક્ષ પમાડી દે, તે તપસ્યાથી બીજો દેવલોક જ મળ્યો. કારણ સંવરની શકિત ઉત્પન્ન થઈ નથી.

સાધુ સદા ઉપવાસીનો ખુલાસો

સાધુ સદા ઉપવાસી–ખાય પીએ છે ને ઉપવાસી બનવાનું છે! કહેવાનો મુદ્દો. સંવરનું એટલું બધું જબરજસ્ત બળ છે **કે જેથી** ઉપવાસીપણાનો લાભ મેળવે.

સાત લવનું આયુષ્ય હોત તો મોક્ષ મેળવત. સાધુપણાની સંવરની જીંદગી કેટલી જબરજસ્ત કે સાત લવ–પોણી મિનિટ નહિ. બે ઘડીની સીત્તોતેર લવ. ત્યારે સાત લવ એટલે અગિયારમો ભાગ. સાધુપણાની ચાર સાડીચાર મિનિટની જીંદગી બે ભવને તોડી શકે. સાગરોપમો તોડી શકે. **છઠ્ઠની તપસ્યા એક બાજુ. સાડીચાર મિનિટની જીંદગી એક બાજુ;**

આમ છે તો સંવરનો પ્રભાવ કેટલો જબરજસ્ત છે. તે જ અપેક્ષાએ પાંચ મહાવ્રત એ સંવરરૂપ છે તેથી સંવરનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું.

[1]આશ્રવનો નિરોધ તે સંવર. સંવરનું ફળ તપોબળ. તપબળને પોષણ કરનાર, ઉત્પન્ન કરનાર, ટકાવી રાખનાર 'સંવર' છે. તે મહાવ્રતોમાં ક્રમ નિયમિત બતાવીએ તે જ રીતિએ.

હિંસાદિકનો આધાર પરિગ્રહ ઉપર

પરિગ્રહને છેલ્લો કેમ? મમત્વ ભાવથી અનાદિથી ભટકી રહ્યો છે. મમત્વ ભાવ નીકળી જાય તો સ્ત્રીગમન હિંસાને સ્થાન નથી. મમતારૂપી મહીમાતાનો પ્રભાવ છે કે જેની આગળ હિંસા, જૂઠ વગેરેના કિલ્લા રહ્યા છે. ધરતી ધ્રૂજે તો તો બધા કિલ્લા જમીનદોસ્ત. હિંસા કરવી કોને માટે? કુટુંબ સાચવવા, ધન મેળવવા. જૂઠું બોલવું શાને માટે? લેવા મેલવાની બુદ્ધિ તેથી. **એઠું ખાય તે મીઠાને માટે.** દુનિયા જૂઠું બોલે શાને માટે? મમતારૂપી મહીમાતા ઉપર જૂઠનો કિલ્લો છે તેને માટે. ચોથાને અંગે પોતાની વિકૃતિ દશાને પોતાની ગણે ત્યારે પંચાત છે ને? મમપણું ન હોય તો છે જ શું? ગુણ ઉત્પન્ન થવો, વધવો, ટકવો, એ ત્રણેનો આધાર પરિગ્રહની વિરતિ ઉપર છે.

આરંભ, પરિગ્રહથી વિરમવાવાળો ધર્મને ફળીભૂત કરે

[2]ઠાણાંગજીની અંદર બીજા ઠાણામાં અધિકાર આવ્યો.

---

१ आश्रवनिरोधः संवरः (तत्त्वा० अ० ९ सू० १). २ दो ठाणाइं परियादित्ता आया केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए, तं०–आरंभे चेव परिग्गहे चेव, एवं जाव केवलनाणमुप्पाडेज्जा (स्था० सू० ६५).

કેવલીનો ધર્મ માને કોણ? ફળીભૂત કરે કોણ? આરંભ અને પરિગ્રહથી વિરમવાવાળો. ધર્મને અંગે જેટલા બોલ કહો તેનો આધાર આરંભ, પરિગ્રહની વિરતિ ઉપર. ધર્મ સાંભળવો, જાણવો એ બધાને અંગે આરંભ પરિગ્રહની વિરતિ.

મનથી તો પરિગ્રહને મોકળો કરવાની બુદ્ધિ હોય તો સમ્યક્ત્વ.

સર્વ ધર્મની પ્રવૃત્તિ મોક્ષ-પ્રાપ્તિ સુધીનાં સાધનો, કેવળજ્ઞાન સુધી આરંભ-પરિગ્રહની વિરતિ છે.

શંકા-આરંભ અને પરિગ્રહ તેમાં પરિગ્રહ એ જડ, એ પરિગ્રહને છેલ્લા નંબરે ક્યાંથી નાખ્યો? મમતાભાવ એ જગતની હિંસા વગેરેનું મૂળ છે, મમતાભાવ એ કેવળજ્ઞાન સુધીની ચીજને રોકનાર છે.

ચાર મહાવ્રતના બળે મમતા જીતાય

સમાધાન-કેવળજ્ઞાન સુધીની ચીજ રોકનાર કારણ બે. જેમ એક કારણ રાજાનું જબજસ્ત લશ્કર, બૉડી ગાર્ડ (Body-guard) તરીકે રહેવાવાળું લશ્કર. બૉડી ગાર્ડની સાથે લડાઈ છેલ્લી. પહેલાં એની સાથે લડાઈ આપવા જાય તો લશ્કર જીતના જોર તરફ રહે નહિ, તેથી જીતી શકે નહિ. તેમ ચાર મહાવ્રતોથી જીતનાં જોર એટલું બધું પેદા કર્યું કે મમતાને કહ્યું કે આવી જા. જીતીને જોરદાર બનેલી ફોજ મજબૂતમાં મજબૂત લશ્કરને ઉડાવી દે. હિંસા વગેરેથી વિરમી ગયો, મમત્વભાવ હોય તો કોને માટે? મમતાભાવ રાખીશું તો આમ બગડશે. ચાર મહાવ્રતોનું બળ ન મળ્યું તો મમતા-ભાવમાં ઘૂસી જાત. માટે પરિગ્રહવિરતિને પાંચમે સ્થાનકે મેળવી પડે છે.

વ્યાખ્યાન ૧૪

દાનત પાક જોઇએ

ગણધર મહારાજા **સુધર્માસ્વામીજીએ** ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે અને શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે દ્વાદશાંગીની રચના કરતા થકા **આચારાંગમાં** સાધુના આચારની વ્યવસ્થા જણાવી. આચારમાં પ્રવર્તેલો સાધનસંપન્ન થયો પણ દાનત પાક જોઇએ. હુશિયારી માત્રથી લશ્કરનો ચાર્જ સોંપાતો નથી. લશ્કરને અંગે દારૂગોળો હથિયાર વગેરે હોય પણ વફાદારી ન હોય તો તે જ બળવાખોર. પવિત્ર આચારવાળો છતાં દાનત સાફ ન હોય તો વિચારની પવિત્રતા ટકી ન શકે. જે આચાર મોક્ષને સાધવાવાળો તે સંસારમાં રખડાવનારો થાય.

વાસુદેવો વિચારના પરિવર્તનથી નરકે

નવે વાસુદેવો પહેલા ભવમાં આચારવાળા. તે આચારને પ્રતાપે રાજ પામે છે. પણ એમાં જે વિચારનો પલટો થઈ ગયો છે તેનું પરિણામ શું ? એક નોકારસી સરખું પચ્ચક્ખાણ ન કરી શકે, અણુવ્રત ન હોય, નરકે જવું પડે. આચારના બીજમાંથી ખસ્યા તો જો સીધા શબ્દોમાં કહીએ તો નરક-જન્મી. ત્રણ ખંડની સિદ્ધિ ન મળી હોત, લેપાયા ન હોત તો નરકે જવાનું હતું નહિ. નરકે જવાનું થયું તે વિચારના પરિવર્તનથી.

આચારની સાથે વિચારની વ્યવસ્થાની જરૂર

તે ભવની આચારની મદદ ન હોત તો સુભૂમ ને બ્રહ્મદત્ત પણ શું મેળવત ? નવકારસી ન કરતો હોય તેને શું મળે ? આચાર એ

વિચારને પોષણ કરનારો હતો, તો મોક્ષસાધનની અપેક્ષાએ આચારની સુંદરતા, અધિકતા, ઉત્કૃષ્ટપણું હોત તો મોક્ષ મેળવી આપે, પણ વિચારનો પલટો થઈ જાય તો તે આચાર દુર્ગતિએ લઈ જાય. શાહુકારની ક્રિયા કરે તેને 'ઠગારો' કહીએ. વિચારનો પલટો એ આચારમાં ખરાબ પરિણામ લાવનારૂં થાય. વિચારની વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર તેથી **સૂયગડાંગજી** કેમ રચવું પડયું તેનો પત્તો લાગે છે.

વિચારના અઠેકાણે આચાર છોડવાનો ન હોય

આચારનું સુંદર ફળ મેળવવું તે વિચાર સુંદર રહે તો, અગર વિચાર ન પલટે તો. આથી વિચાર વગરના અસુંદર આચારો સર્વથા નકામા છે એમ માની લેશો નહિ. નિયાણું કરે તે વખતે વિચારની પારાકાષ્ટા થઇ છે. પારાકાષ્ટાએ વિચાર ન બગડે, તો વિચાર સુધારવાની દરકાર ન રાખે. વિચારનું સાંભળીને આચારમાં શિથિલ. શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ આચાર, વિચાર સુંદર રહેવા જોઇએ. શાસ્ત્રકારનું ધ્યેય આચારને છોડાવવા માટે નથી. તેમ વિચારને પલટાવવા માટે પણ નથી. આચાર કરાવવા માટે શાસ્ત્રકારનું ધ્યેય છે.

વિચાર ઠેકાણે ન રહે તો તે કરીને શું કામ છે? એમ શાસ્ત્રકાર કોઈ દહાડો કહેતા નથી અને આચાર છોડવાનું પણ કહેતા નથી.

સૂયગડાંગ પહેલું અંગ કેમ નહિ?

શંકા—વિચારની સુંદરતા એ શાસ્ત્રકારનું ધ્યેય છે તો પહેલાં શાસ્ત્રકારે **સૂયગડાંગજી** કેમ ન કર્યું? પહેલાં વિચારની સુંદરતા થઇ જાત પછી આચાર દેવો હતો ને? આચાર પહેલો, વિચાર પછી કેમ?

વિચારનો બાપ આચાર

સમાધાન—આચાર પ્રવર્તાવવાની પહેલી જરૂર છે. વિચારની સ્થિતિ વિચારીએ તો વિચારનો બાપ આચાર છે. વિચાર વસ્તુ શી? મન. મનને બનાવે કોણ? કાયા. વિચારને માટે મનના પુદ્દગલો કાયજોગ લે. જે મનુષ્યને જે વસ્તુનો પરિચય આવ્યો હોય તેના જ વિચારો થાય. જે વસ્તુ છૂટી જાય તેના વિચારો છૂટી જાય. તમાકુ સુંઘનારો વ્યસનમાં પૂરો ઉતર્યો હોય, ત્યારે ઊંઘમાં ચપટી ભરી લે. કાયાની પ્રવૃત્તિ. એ જ વ્યસન છૂટી જાય ત્યારે કાયાની પ્રવૃત્તિ રોકાઈ જાય છે. જેને અંગે કાયાની પ્રવૃત્તિ હોય તે જ સંબંધી વિચારો આવે. એક જ સંજોગ પર નિયાણું કરે છે.

બાહ્ય સંજોગ વિના ખરાબ વિચાર ન થાય

ખરાબ વિચારો બાહ્ય સંજોગ વિના થાય નહિ. ચાહે તેવો રંડીબાજ હોય તેને અમેરિકામાં ન દેખેલી સુંદર સ્ત્રીનો વિચાર કોઈ દિવસ આવે છે? ઈંદ્રિયો દ્વારા રસના, શ્રોત્ર વગેરે પ્રવર્તે તેમાં મનનું ચાલે છે. માટે પહેલાં આચારને કાબૂમાં લો. વિચાર મનનો વિષય છે તેથી મન પહેલાં કાબૂમાં ન આવે. આચાર પહેલાં કાબૂમાં આવશે. લેવાદેવાની ચીજ હોય તો લઇ દઈ શકીએ. આચાર કાબૂમાં લઇ શકાય તેવી ચીજ છે. પહેલાં એને કાબૂમાં લેશો તો વિચાર કાબૂમાં આવશે. અજવાળું જોઈતું હોય તો દીવાને પકડો. અજવાળું લાવવાની કે કાઢવાની ચીજ નથી. તેમ વિચાર પણ નથી, કાયાને પ્રવર્તાવો એટલે મન આપોઆપ ચુમાઈને રહેશે.

સામું ન મળ્યાં ન લડાય

જે માણસને સામો લડવા માટે ન મળે તે લડીલડીને

થાકશે. સંજોગ ન મળ્યો તેથી લડકણી આપોઆપ લડતાં રોકાઈ. લડકણી બાઈ તમાશગીર, લડનાર સામા ન મળે તો થાકી જાય. બે જણુ જોવા આવ્યા, એક જણુ લડવાવાળો મળ્યો તો લડકણી સારી ન રહે.

નાગિલાથી સન્માર્ગ

કાયાના સંજોગ ન મેળવો તો ચિંતવન કરતાં થાકો. નાગિલા નાગિલા કરતાં બાર વર્ષ રહ્યો, નાગિલાએ ધર્મનો સદ્ભાવ દેખાડયો ત્યારે સન્માર્ગે આવ્યો. નાગિલા ખરાબ હોત તો કાંઈ સન્માર્ગે નહિ આવત.

પહેલો ઉપદેશ આચારનો

આદ્રકુમારની ઘરવાળી ખરાબ હતી તેથી શું થયું? આથી ગણધર મહારાજ નિશ્ચિત કરે છે કે પહેલવહેલાં ઉપદેશ આપો તો આચારનો. આચાર દૃઢ થઇ જાય ત્યાર પછી વિચારનો. ભૂગોળ, ગણિત વાંચતાં આવડયા પછી પરીક્ષા કયારે? ધોરણનો અભ્યાસ કર્યા પછી. વિચારને અંગે પરીક્ષા લેવા જેવું તે અભ્યાસ વિના પરીક્ષા લેવા જેવું થાય.

આચારની સજ્જડતા માટે પહેલું આચારાંગ

આ૦ ભ૦ [1]હેમચંદ્ર મહારાજે પહેલાં યોગશાસ્ત્રમાં માર્ગા-

---

१ न्यायसम्पन्नविभवः ०॥ पापभीरू ०॥ अनतिव्य ०॥ कृतसङ्गः ०॥ व्ययमायो ०॥ अजीर्णे ०॥ यथावद ०॥ अदेशा ०॥ दीर्घदर्शी ०॥ अन्तरङ्गा ० कल्पते॥ (यो० शा० प्र० १ श्लो० ४७-५६)

નુસારીના ગુણોનો ઉલ્લેખ કર્યો. [1]**અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ**માં પહેલાં સ્ત્રીમમત્વમોચન જણાવાયું પછી મનને વશ કરવાની વાત જણાવાઈ. જેને ઘેર આવ્યા વિના ચાલતું ન હોય તેને કહેવાય–મારે ઘેર આવીશ નહિ પણ **જેને** ચાલતું હોય તેને ન કહેવાય. દરેક જીવે પહેલાં આચારને સજ્જડ પકડવાની જરૂર. આચારને સજ્જડ પકડે તે જ વિચારમાં સજ્જડ થશે. આથી પહેલું **આચારાંગ** કર્યું.

આચારની દૃઢતા માટે પહેલાં પૃથ્વીકાયાદિ નિરૂપણ

દીક્ષા કોને આપવી? છજીવનિકાયમાં માનતો હોય, અગર ન માનતો હોય તે બંનેને. **આચારાંગ**ના પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં પહેલા અધ્યયનમાં પૃથ્વી–કાયના ઉદ્દેશા કહીને તેઉકાય, વાઉકાયના ઉદ્દેશા પછી રાખ્યા. અનુક્રમ કેમ છોડી દીધો? હા–ધારીને છોડયો છે. પૃથ્વી, અપ્કાય, વનસ્પતિ, ત્રસ-કાયની માન્યતા થવી સહેલી છે, પણ વાઉકાયની પરીક્ષા અઘરી. છકાયની પૂરી શ્રદ્ધા ન થઇ હોય તો પણ દીક્ષા લઈ શકે. આચારમાં વ્યવસ્થિત કરી દો.

પહેલાં ઘા કરતાં બંધ કરી દેવાય છે. દાનત નથી સુધરી. કેદ કરનાર દરેક જાણે છે કે કેદીની દાનત સુધરી નથી, હથિયાર મેલી દે, હથિયાર ગયાં તેથી આપોઆપ ઠેકાણે આવશે. દાનત ખરાબ હોય તો પણ સુધરે છે, તેમ વિચાર એક વખત ન સુધર્યો હોય તો પણ આચાર તો સુધારી નાખવા.

રાજાની રૈયત બની એટલે વફાદારીની ફરજ પડાય.

---

१ अथ स्त्रियः—मुह्यसि प्रणयचारुगिरासु, प्रीतितः प्रणयिनीषु कृतिन्! किम्?। किं न वेत्सि पततां भववार्द्धौ, ता नृणां खलु शिला गलबद्धाः॥ (अध्य० क० श्लो० २५)

પહેલાં સદાચારવાળો થાય, દૃઢ થાય, ત્યારે વિચારની પરીક્ષા કરવી. બાહ્ય તપ પહેલું કહ્યું, અભ્યંતર તપમાં પણ ધ્યાન છેવટે કહ્યું. બાહ્ય તપો આલોચન થઇ ગયાં. સ્વાધ્યાય થઈ ગયા, પછી ધ્યાન. આચારમાં ઓતપ્રોત થાય ત્યારે તેના વિચારને સુધારો કરવાની જરૂર. તેથી **આચારાંગ** પછી **સૂયગડાંગ**.

શાસન દોરી લેનાર થાય માટે ઠાણાંગ

આ બેથી આચાર વિચારની વ્યવસ્થા થઇ, પણ તે **શેઠની શિખામણ ઝાંપા સુધી**. આગળ જવામાં જનારની અક્કલ કામ લાગે. ચાલેલા કેસો વાંચી જાય તેથી ન્યાયાધીશ ન થાય, સ્વતંત્ર ન્યાયબુદ્ધિ થવી જોઇએ. **આચારાંગમાં, સૂયગડાંગમાં** જણાવેલા આચાર, વિચાર જાણી જાય તેથી શાસનની દોરી લેનારો ન થાય, તેથી ઠાણાંગ.

પાંચ મહાવ્રતોના નિરૂપણનો હેતુ

તે ઠાણાંગના પાંચમા ઠાણામાં પાંચ મહાવ્રતોનું નિરૂપણ કર્યું. પણ પૂજા પ્રભાવનાનું નિરૂપણ કરતા નથી. એકદમ મહાવ્રત. સારા મનુષ્યને બોલાવવા હોય તો આસન, સિંહાસન માંડવાં પડે. આસન વગેરે માંડયા વિના બોલાવવા આવે તો મૂર્ખ બને. સમાધાન–દેવની પરીક્ષામાં મહાવ્રત ફરજ તરીકે. ગુરૂ અને ધર્મની પરીક્ષામાં મહાવ્રત ફરજ તરીકે. હિંસક બને, પ્રાણીનો ઘાત કરે તેવો દેવ પાલવવાનો નથી. **જે હિંસા કરે તે ભોગવે તારા બાપનું શું જાય?** પવિત્ર, અહિંસક, મમતાભાવ રહિત હોય તો જ દેવ માનવા. દેવની પૂજા કરનારે પહેલાં દેવનું લક્ષણ જાણવાની જરૂર. કુદેવત્વના અભાવરૂપ લક્ષણ પહેલાં, તે પછી જ સુદેવનું લક્ષણ સમજવું. પાંચ મહાવ્રતો કુદેવત્વ નથી એમ સાબિત કરે છે. કુદેવપણું નથી

એ નક્કી થાય તો પછી જ સુદેવપણાનાં લક્ષણ આવે. 'દેવ' તત્ત્વનું નિરૂપણ કરવામાં પહેલે નંબરે ઉપયોગી થાય તેવું હોય તો તે આ પાંચ મહાવ્રત છે. આ પાંચ જેમાં આગળ કરવામાં આવે તે જ ધર્મ. પાંચ જેમાં આગળ કરવામાં ન આવે તે ધર્મ જ નથી.

[1]ધર્મોપગ્રહ-દાન સંયમના ટેકા માટે

ધર્મના ચાર પ્રકારમાં પણ દાનધર્મમાં ૧ **જ્ઞાનદાન** દેવું-હિત અહિતને જાણે, અહિતને છોડે. ૨ **અભયદાન** દેવું-જીવને બચાવવા ૩ **ધર્મોપગ્રહ**-દાન-તેમાં ધારણા મહાવ્રતના પોષણની. ફલાણા ભાઈને ટેકો આપું છું તેમ હું ટેકો આપું છું. તેનું નામ ધર્મોપગ્રહ-દાન. આ દાન એટલે સંયમમાં ટેકો આપવો, સાધનો મેળવી આપવાં, વિઘ્ન દૂર કરવાં.

શીલ તો મહાવ્રત રૂપ જ છે.

તપસ્યા—સંવર વગરની તપસ્યા સોના સાઠ કરતાં **સોની સોય. સોની સોય** બને તેમાં કેટલો ફરક?

તામલિની તીવ્ર તપશ્ચર્યા

તામલિ તાપસે તપસ્યા કરી કેવી કરી? છઠ છઠ નિયમિત. આપણને તીર્થસ્થાન મળ્યું, તપસ્યા કરનારાઓને અનુભવ રહે છે. ચાર મહિના એકાંતરા નિભાવવા પડે છે તો શી અડચણ થાય છે? તો પછી સાઠ હજાર વર્ષ સુધી લાગલગાટ છઠને પારણે છઠ. ઉપવાસ, આંબેલ, એકાસણું નહિ. પારણાને દહાડે બારે ભાગોળો છૂટી રાખે તો પણ તપસ્યા આકરી પડે. પારણામાં પોલ લેવાને તપસ્યા આકરી પડે. ભિક્ષાવૃત્તિથી

---

૧ (૧૧)

રાબડી ઉકાળો, મગનું પાણી મળશે એમ નહિ. તો સાઠ હજાર વર્ષ લાગલગાટ છઠ કેમ થયાં હશે? છઠનાં પારણામાં શી રીતે ખાય છે? આપણે જોવા પણ ન ઊભા રહી શકીએ તેવું. જે માંગેલું અનાજ તેને એકવીસ વખત પાણીએ ધુવે, તેમાં શું? કશું નહિ-રસકસ ઊડી જાય. શાના ઉપર તપ કરતો હતો? દૂધપાક પૂરીના અંતરવારણામાં ન હતો, પારણાં ચા દૂધનાં ન હતાં-એક વખત મળેલું એકવીસ વખત ધોઈ નાખે, પિંડ રહે તેના કોળીઆ. આપણને આંબેલ આકરાં પડે છે તો સાઠ હજાર વર્ષ સુધી એકવીસ વખત ધોવાઇને કેમ ખવાયું હશે?

તામલિને તપનું ફળ બીજો દેવલોક

એ તપસ્યાની કસોટી કરો, કયી સ્થિતિએ તે પહોંચી હશે? આઠ મોક્ષે જાય એવી સ્થિતિએ છતાં **તામલિને** શું મળ્યું. માત્ર બીજો દેવલોક. કહો માત્ર બીજા દેવલોક સુધીની સ્થિતિ મળી-કયાં આઠ મોક્ષ ને કયાં બીજો દેવલોક? સંવરની ઉપાદેયતામાં શ્રદ્ધા નથી તેથી તેમ થયું. આશ્રવ છે, રોકવાની જરૂર છે, સંવર છે, આદરવાની જરૂર છે, એટલું માન્યું નથી.

લીલોતરી વર્જવામાં ઇન્દ્રિય-આસક્તિવર્જન

સૂકવણી તિથિને દહાડે વાપરો તેના કરતાં લીલોતરી લાવો તો શું? વર્જવાનું. ન ખાવાનું કહે ત્યાં સુધી ધર્મ. તિથિને દહાડે રસના-ઇંદ્રિયથી જીવોની વિરાધના થાય તેથી લીલોતરી છોડી. સૂકવણી વાપરી. લીલોતરી લાવો તો અધર્મ. રાઈ જેવી ચીજ અચિત્ત ખાધી તો? અગ્નિકાયના જીવો અસંખ્યાત માર્યા ત્યારે રાઈ નિર્દોષ થઇ. થોડું પકવ્યું તેમાં એટલા અગ્નિકાય બચ્યા. દોષ કેમ? આખા જગતનું એકઠું

યોગપ્રતિકર્મ કરતાં ઇંદ્રિયની આસક્તિ વધારે. ઇંદ્રિયની અપેક્ષાએ થતો વધ તે બંધ કર્યો.

સંવરની ન્યૂનતા

હવે મૂળ વાત પર આવો— સાઠ હજાર વર્ષ સુધી લાગલગાટ છઠની તપસ્યા. આવી નીરસપણાની તપસ્યા-આઠ જણને વહેંચી આપીએ તો આઠે જણ મોક્ષે જાય-એટલી તીવ્ર તપસ્યા-ફળમાં બીજો દેવલોક મળ્યો. કારણ? સંવરની માન્યતાની ખામી.

સારૂં થવાની બુદ્ધિથી તામલિનો તપ

પ્રશ્ન-શાથી **તામલિ** તાપસ તપસ્યા કરતો હતો? સમાધાન-તામલિ તાપસ આવતા ભવમાં સારૂં થાય તેથી તપસ્યા કરતો હતો.

ભાવઉલ્લાસરૂપી 'ભાવના' લો તો ભાવ જ ફળ દેનાર છે. અન્ય મતવાળા બધા ભાવવાળા તો છે. તાળાં મળાય છતાં દર્શનને માટે દોડાદોડી. અનિત્યભાવના-ચારિત્રના ઘરની. મૈત્રીભાવના પ્રવૃત્તિ (ચારિત્ર) ધર્મની નથી. સમ્યક્ત્વના ઘરની છે.

ભાવનાથી કર્તવ્ય

ભાવના નામનો ચોથો ભેદ તે આ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રને ધારણ કરનારા છે તેને અંગે અદ્વિતીય ભક્તિ. તે અનંત સંસાર મટાડી દે. તેવા હોય તો આ મહાપુરુષો. તેનું જે કાર્ય તે કરવું-ઉપાશ્રય, અન્ન વગેરે આપવું.

પૂજાનો અધિકારી કોણ?

ત્રણ તત્ત્વને ધારણ કરનાર એટલે મહાવ્રત તો જોડે રહ્યાં. દેવ, ગુરુ ને ધર્મની જડ મહાવ્રતને અંગે. માટે પહેલાં મહાવ્રત જણાવ્યાં. જેને મહાવ્રતનો મુદ્રાલેખ નથી તેને ભગવાનની પૂજા કરવાનો વાસ્તવિક હક નથી. મહાવ્રત લઇ શકો,

ન લઇ શકો એ જુદી વાત છે. પણ કર્તવ્ય આ. જેને તે કર્તવ્ય નથી તેને ભગવાનની પૂજાનો અધિકાર નથી.

નાતમાં માતબર હોય તેને કહે–વરો નહોતો કરવો. માતબરના મોંમાંથી આવો શબ્દ ન નીકળે. નાગાના મોંમાંથી આવો શબ્દ નીકળે.

બીજા મિથ્યાત્વી કેમ?

પ્રશ્ન—દેવ ગુરૂ ને ધર્મને માને, છતાં બીજા મિથ્યાત્વી કેમ? સમાધાન—ઝવેરીનો છોકરો મોતીથી રમે, હીરા ટીચે તેથી 'ઝવેરી' તો કહેવાય નહિ. હીરા, મોતી મળ્યાં છે પણ તેની કિંમત નથી. તેમ દેવ ને ગુરૂની કિંમત હોવી જોઇએ. તે નથી તેથી મિથ્યાત્વી.

ભગવાન્ શું પૂજાની દરકારવાળા છે?

હવે મૂળ વાત પર આવો—જેને મહાવ્રતનું ધ્યેય નથી. તે પૂજા કરે છે તેથી ભગવાનને બેઇમાન બનાવે છે. ભગવાનની પૂજા લાભ સમજીને કરૂં છું એમ સમજીને પૂજા કરતો નથી. પણ ભગવાનના કહેવાથી પૂજા કરૂં છું. ભગવાને આ પાંચેનો આરંભ થાય તેમાં તમને લાભ કહ્યો કેમ?

જે ભગવાન ચાંગલું પાણીના જીવોને બચાવવા માટે પોતાના શૂરા સરદારોનો ભોગ આપ્યો.

સાધુ મહારાજને તરસ લાગી હોય, જીવ જાય તો જવા દેવો. કાચું પાણી આપવું નહિ. વચનમાં માત્ર નહિ. વર્તાવમાં આવ્યા. પાંચસો સાધુ તરસે મર્યા તો બધાને પચ્ચક્ખાણ કરાવી દીધાં. તેમાં પણ અપ્કાયની વિરાધના ન હતી. અપ્કાયની વિરાધનાનો સંભવ હતો. આખું તળાવ ઔષધિના પ્રભાવે કાચું પાણીવાળું મટી

ગયું હતું. આવું છતાં ભગવાને સાધુને રજા નથી આપી. તે ભગવાન્ તમને કળશ ઢોળવા રજા આપે છે ? પોતાની પૂજા વધે તેટલા માટે ઘડાની છૂટ ? બીજાના પ્રાણ બચે તેમાં લોટાની કે ચાંગલું પાણીની છૂટ નહિ. ભગવાન કેવા લુચ્ચા ? જન્માભિષેક વખતે દરિયાની છૂટ ! માટે આ પૂજા એ ભગવાનની પૂજ્યતા માટે નથી. ભગવાનની પૂજ્યતા હોય તેથી ભગવાનને કાંઈ નથી. વીતરાગ નહોતા તે વખતે કાંઇ ન હતું. પ્રરૂપણા કરતા ન હતા તે વખતે પૂજાની, નિંદાની દરકાર ન હતી. તેને વીતરાગ દશામાં પૂજાની દરકાર કહેવાવાળા કેવા કહેવા ? દરિદ્રપણામાં હીરો જડેલો રાજાને આપી આવ્યો હોય, તે લક્ષાધિપતિ થયા પછી લોટો ચોરે તેને કેવો માનવો ? દીક્ષા લીધા પછી ગોવાળીઆ મારી ગયા તેની દરકાર નહિ. તેવા મહાપુરૂષ વીતરાગ થયા પછી શું પૂજાની દરકારવાળા થઇ ગયા ?

પૂજા શાને માટે ?

શંકા—પૂજાનું ફળ તો બતાવ્યું છે ને ? પૂછવું હોય તો પૂછો. પણ ભગવાન્ ઉપર આરોપ મૂકો છો ? અપ્કાયને બચાવવા માટે શૂરા સરદારોને પ્રાણોનો ભોગ આપવાને કહ્યું. પૂજાને માટે તો પાંચે કાયમાંથી એકેને બચાવી નથી.

સમાધાન—સાઠ વર્ષે છોકરો જન્મ્યો. કરોડો રૂપિયા છે. છોકરાને ફૂલની પેઠે ઉછેરાય. પણ જો એવા છોકરાનો પગ સડી જાય તો કપાવવો પડે કે નહિ ? બાકીના બચાવને માટે છોકરાના પગને કપાવવો અનુચિત નથી. છએ કાયને અનંતા કાળ સુધી અભયદાન આપવાને તૈયાર થઇએ તેથી એટલો ભોગ દેવાનો ભગવાનની પૂજા ભગવાનના બહુમાનને માટે નથી; પૂજા માટે નથી.

'કોલ' ભવનિર્વેદનો

આથી હરિભદ્રસૂરિએ [1]પચાશકમાં જણાવ્યું–દ્રવ્ય-પૂજા કયી કહેવાય? જેમાં સર્વવિરતિ મેળવવાની ભાવનાએ ભગવાનની પૂજા હોય–તેનું નામ 'દ્રવ્ય–પૂજા'. અને આથી જ રોજ કોલ લેવામાં આવે છે. નાનાં બચ્ચાઓને કોલની કિંમત ન હોય. કોલ કયો जय वीयराय! जगगुरू! होउ ममं तुह पभावओ भयवं!। भवनिव्वेओ (प्रणिधानसूत्र). ચારે ગતિરૂપ સંસારથી નિર્વેદ તારા પ્રભવાથી થાઓ. એમના પ્રભાવથી માગીએ છીએ **ભવનિર્વેદ.**

'પૂજા' દસ્તાવેજ, 'સહી' જય વીયરાય

જેને ભવનિર્વેદનું ધ્યેય ન હોય તે પૂજા કરે તેમાં શું? દસ્તાવેજ આખો લખે, સહીમાં છટકી જાય તો? દસ્તાવેજ નકામો. પૂજા એ દસ્તાવેજ; जय वीयराय એ સહી છે. સહીમાં છટકી જવાય તો દસ્તાવેજ રદ થઈ જાય. લુલીઆ જમાલીઆ ઉપર કાંઈ હુંડી લખતા નથી.

તીર્થંકરની કિંમત તેમના ગુણથી

ભગવાનમાં રહેલા ગુણોની જ પૂજા છે. જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્ર એ ગુણોની જ પૂજા રાખવામાં આવેલી છે. પુરુષ ને ગુણ એ બે એકરૂપ છે. તીર્થંકરોની કિંમત એમના ગુણોને લીધે છે.

---

१ दव्वे भावे य थओ दव्वे भावथयरागओ सम्मं। जिण-भवणादिविहाणं भावथओ चरणपडिवत्ती ॥ जिणभवणबिंबठावणजत्ता पूजाइ सुत्तओ विहिणा। दव्वत्थउत्ति नेयं भावत्थयकारणत्तेण ॥ (पंचाश॰ २८६–२८७)

મહાવ્રત મુદ્રાલેખ

હવે મૂળ વાત પર આવો–મહાવ્રતનો મુદ્રાલેખ ન હોય તો દાન, શીલ, તપ, ભાવરૂપ ધર્મની–કશાની કિંમત નથી. પૂજાની કિંમત મહાવ્રતના મુદ્રાલેખને અંગે છે. તેથી પાંચ મહાવ્રતો ગણધરે કહ્યાં.

પાપની જડ પરિગ્રહ

પ્રશ્ન–પરિગ્રહવિરમણ પાંચમે નંબરે કેમ? કંકાસની જડ એ, સંસારની જડ એ, પાપની જડ એ છે. रागेण वा दोसेण वा બોલવું પડે છે. મૂર્ચ્છાભાવ–મમત્વભાવ એ બધાનો બાપ. તેનાથી વિરમવાવાળા મહાવ્રતને તમે પાંચમા નંબરે નાખ્યું?

પાંચના પચ્ચક્ખાણથી મહાવ્રતધારી

સમાધાન–મહાવ્રતને સમજ્યો છે? **બાટલે મોટી ખોડ કે ચોથો પાયો નહિ.** પરિગ્રહ–વિરમણને પહેલા નંબરે મૂકાવવા માગે છે પણ હજી પરિગ્રહ–વિરમણને સમજ્યો નથી. મૂર્ચ્છાભાવનો ત્યાગ નથી. વસ્તુ ત્યાગ કરવાની છે. વસ્તુત્યાગ એ અહિંસા, સત્ય, શાહુકારી, બ્રહ્મચર્યની જડ નથી. પરિણુતિના અહીં પચ્ચક્ખાણ નથી. પરિણુતિ તો બધાનું કરણ છે. પરિણુતિ વિવેકને લાયક છે, પણ પ્રત્યાખ્યાનને લાયક નથી. હિંસા, જૂઠ વગેરે પાંચ પ્રત્યાખ્યાનને લાયક, પચ્ચક્ખાણ પાંચનાં. પાંચનાં પચ્ચક્ખાણ કર્યાં, એટલે મહાવ્રતધારી કહ્યા.

અઢાર ને બદલે પાંચ કેમ?

શંકા–'મહા'નો અર્થ 'સર્વથી' વિરતિ. પાંચ પાપની સર્વથી વિરતિ થઈ પણ અઢારની કરવી જોઈએને? અઢાર છોડવાનાં તેમાં પાંચ છોડયા તેથી સર્વવિરતિ કયાંથી આવી ગઈ? દશ

જન્મ્યા, દશ મર્યા એમાં ઓછાવતા કહે તો મૃષાવાદ સુધી પહોંચાડી દો. જન્મ્યાની સંખ્યામાં ફેરફાર થાય તો મૃષાવાદ. બારની જગ્યા પર દશની વાત કરવામાં આવે તો મૃષાવાદ. તો પછી અઢારની જગ્યા પર પાંચમાં સર્વ થઈ ગયું? અઢારનાં પાંચ કર્યાં તેમાં સર્વ કેમ?

સમાધાન–પાદશાહે બીરબલને પૂછ્યું–સત્તાવીશમાંથી નવ ગયાં તો? શૂન્ય. નવ નક્ષત્ર વરસાદનાં. સત્તાવીશમાંથી નવ નક્ષત્ર વરસાદનાં કોરાં જાય તો આશા શું રહે? શૂન્ય. અઢાર મોરચાં કર્મરાજાએ માંડેલાં છે પણ તે બધાનું મુખ્ય સ્થાન આ પાંચ. અઢારમાંથી પાંચ જાય તો શું રહે? કર્મસ્થાનને અંગે પૂછીએ તો 'શૂન્ય' કહેવાય.

વાંઝીઆનો વંશ વગર માર્યો મરે, તેમ તેર પાપસ્થાનક

ક્રોધ, અભિમાન, માયા, લોભવાળા આ પાંચમાં ન આવે ને પોતાના ફળ દેખાડે. જુઓ? આ પાંચ દરવાજા હતા. પાપસ્થાનક તો અઢાર. પેસવા નીકળવાના રસ્તા પાંચ તે બંધ કર્યા, એટલે ચુમાઈને બેઠા. બેઠા બળ્યા કરો, નીકળવા ન દઈએ તો શું કરવાના હતા? હિંસા, જૂઠ વગેરેમાં ન આવવા દઈએ તો તેર પાપસ્થાનકો વાંઝીઆ મરી જાય. વાંઝીઆના વંશને મારવા માટે શૂળીઓ ગોઠવવી ન પડે. વાંઝીઓ મર્યો એટલે ખલાસ. હિંસા વગેરે પાંચ હોય તો એનો વંશ; એ નહિ હોય તો વગર માર્યે મર્યા છે.

એક લઈને ત્રણ જમા કરે તો દેવાળું કાઢે. જ્યારે ત્રણનો વિભાગ કરે તો રાગ, દ્વેષ ને પરિગ્રહ એ જુદી વસ્તુ. પરિગ્રહ માનીશ તે જ પરિગ્રહવિરમણ. પરિગ્રહવિરમણ એટલે ધર્મોપકરણ સિવાયની ચીજ લેવી તે બંધ. ધર્મોપકરણની ચીજ

ન લેવી તે અર્થ વિરમણમાં નહિ. પરિગ્રહવિરમણ નામ શા માટે રાખ્યું? 'પરિ' ઉપસર્ગ શા માટે છે? ગ્રહણ માત્રનો ત્યાગ નથી. આહાર લે તો પાપ થઈ જાય તેમ નહિ, સંયમો-પકરણ સિવાય જે કાંઈ વસ્તુ લેવી તે જ 'પરિગ્રહ'. 'પરિ' ઉપસર્ગથી વિશિષ્ટ એમ જણાવી સંયમ-ઉપકરણ સિવાય એમ જણાવ્યું.

બિલાડીને ગળે ઘંટડી

એક ઓરડામાં ઉંદર રહેતા હતા. બિલાડી આવીને રોજ મારી જાય છે. પેસે તેની ખબર પડતી નથી. ઉંદરડાના પંચે ઠરાવ કર્યો–બિલાડીના ગળે ઘંટડી બાંધી દો. વાત ખરી. બિલાડીને ગળે ઘંટડી બંધાઇ જાય તો ભય ન રહે. આ નિર્ણયનો અમલ કોણ કરવા જાય?

मुच्छाओ वेरमणं–શબ્દમાં સારો છે. મૂર્છાનું વિરમણ થાય છે ક્યાં? તેની ખબર રહી? જેની પાસે જે વખતે જે હોય તેમાં જે જકડાય તે મૂર્ચ્છા. ચક્રવર્તી છ ખંડની રિદ્ધિ છોડીને નીકળે, આવીને દાંડામાં લેવાયો. ઘેરે હજારો, લાખો રૂપિયા છોડીને આવેલા સાધુસાધ્વીઓ ચીંથરામાં ચૂંથાયા. જે લાખોમાં લેવાયા નહિ તે ચીંથરામાં મૂંઝાયા.

જકડાવવાનો સંભવ અગિયારમા સુધી

જકડાઈ જવાનો સંભવ ક્યાં સુધી? અગિયારમા સુધી. તો અગિયારમા સુધી પાંચ મહાવ્રત ન દેવાં? દશની આગળ વધે નહિ ત્યાં સુધી લોભ જવાનો નહિ. ડૉકટર (doctor) દવાખાનું કરે. દવા, ઓજારો રાખે. રોગ કાઢી નાખવા તે હાથમાં ન રહે. રોગ કાઢે તો જ ડૉકટર એમ ન કહીએ, તેમ મૂર્ચ્છા કાઢે

તો જ વિરતિ એમ ન કહી શકીએ. મૂર્ચ્છાનાં સાધનો કાઢી નાખે. સાધનો અલ્પ, બહુ, સચિત્ત, અચિત્ત. મૂર્ચ્છાને મારનારી ચીજ અલ્પ વગેરે ન જોઇએ. મૂર્ચ્છા પરિણામના પચ્ચક્‌ખાણ નથી. રાગપરિણતિ, લોભપરિણતિના પચ્ચક્‌ખાણ નથી. જો એ રાખવા જઇએ તો મહાવ્રત અગિયારમા સિવાય બને નહિ.

પરિગ્રહ પોતાનું જ બગાડે માટે પાંચમું

અરે હોય તેમાં મમતા થાય તો થાય, પણ ન હોય તેમાં મૂર્ચ્છા થાય. તો ડગલે પગલે ભાંગવાનો ડર. ડગલે પગલે ભાંગવાનો ડર તો પચ્ચક્ખાણ ક્યાંથી લેવાય? માટે મૂર્ચ્છા છોડવાનો વખત લાવવા માટે બહારની વસ્તુ છોડવાની જરૂર. અલ્પ, બહુ છોડવાં તેથી પાંચમે નંબરે તે રાખ્યું. હિંસા વગેરે ચારમાં બંનેનું બગડે પણ પરિગ્રહમાં લેનારનું જ બગડે. મૂર્ચ્છા કરનારનું બગડે. મારૂં કર્યું. મમતા કરી તેથી પોતાનું બગડે. જો એમ છે તો બેના પકડનારને પહેલાં પકડવો કે એકને પકડનારને પહેલાં પકડવો? એકના બગાડનારને પછીથી પકડાય. હિંસા વગેરે અનંતા વિષયોને બગાડનાર. કાબૂ બહારના વિષયો તેથી કાબૂ બહારનાં પચ્ચક્ખાણ. જ્યારે પરિગ્રહમાં કાબૂની વાત. કાબૂના વિષયના પચ્ચક્ખાણ તે હાથની વાત છે. આ પાંચે મહાવ્રતોનો અનુક્રમ નક્કી થયો. તેથી ગણધરે કહ્યું: 'તદ્યથા' એટલે આ કહું છું, તેમાં ફેરફાર નહિ.

આ પાંચે વ્રતો કહેવાં કોને? તે માટે પાંચેનું સ્વરૂપ જાણવું જોઇએ.

વ્યાખ્યાન ૧૫

વિચારની વ્યવસ્થા વિના બધું નકામું

ગણધર મહારાજા સુધર્માસ્વામીજીએ ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે, શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે, ક્ષેત્રાંતરે, કાલાંતરે, ભગવાનના વચનામૃતનું પાન કરવાને શક્તિમાન થાય તે માટે, **આચારાંગમાં** આચારની વ્યવસ્થા કરી. સાધુઓ આચારમાં વધવાવાળા સ્થિર થયા છતાં જો વિચારની વ્યવસ્થા ન હોય તો નકામું. દુનિયામાં પ્રજાકીય મનુષ્ય અને જાસુસના વર્તનમાં જરા પણ ફરક હોય નહિ બલ્કે એમ કહીએ તો ચાલે કે જાસુસની એવી વર્તણુક હોય કે જેમાં શંકાને અવકાશ ન રહે.

ભવ્ય ને અભવ્યનાં ચારિત્ર

આ જૈન શાસનમાં વિચારની વ્યવસ્થાવાળાના ચારિત્રમાં જેટલી ચઢતી સ્થિતિમાં નિયમિત ન દેખાય, તેટલી વિચાર વગરનામાં ચઢતી સ્થિતિમાં દેખાય. ભવ્ય જીવ જે ચારિત્ર પાળે, તે ચારિત્ર મોક્ષના ઉદ્દેશનું હોય, વગર પણ ઉદ્દેશનું હોય, સામાન્ય પણ ચારિત્ર હોય. પણ અભવ્ય જે ચારિત્ર લે તે ઉદ્દેશનો ખીલો ઠોકીને લે. દેવેન્દ્રપણું, રાજામહારાજાપણાનો ખીલો ઠોકયા સિવાય તેને ચારિત્રમાં પેસવાનું થતું નથી. ભવ્ય જીવ ઓઘે પણ પેસી જાય, પણ અભવ્ય ખીલો ઠોકીને જ પેસવાનો. ભવ્ય જીવ વગર ખીલે પેસી જાય. જો અભવ્ય વગર ખીલે પેસી જતો હોત તો સમ્યગ્દર્શનની અસર થઈ જાત. અભવ્ય ચારિત્રમાં પેસે છે તે મારો ખીલો ન ખસે તેથી. **મહાજન મારા માથા ઉપર ખીલી મારી ખસે નહિ.** જિનેશ્વરના કર્મક્ષયના માર્ગો મારે આચરવા છે. અભવ્યને

માટે મહાજન માર માથા ઉપર, જિનેશ્વરે કહેલું બધું આચરવું છે. ખીલો મારો ખસે નહિ. ખીલો ઠોકયો છે તે ખસી જાય. ભવ્ય જીવો ખીલા ઠોકીને પેસે છે, પણ તેમનો ખીલો ખસી જાય છે. મોક્ષની ઇચ્છાએ લીધેલાં ચારિત્રો કરતાં પૌદ્ગલિક સુખની ઇચ્છાથી ચારિત્ર લીધેલા અનંતા જેટલા સિદ્ધો થયા. ખીલાવાળાં ચારિત્ર અનંતા ફરસ્યાં. ખીલા વગરના ચારિત્ર કરતાં અનંતગુણાં ફરસ્યાં.

ખીલા વગરનાં ચારિત્ર આઠ

આખા ભવચક્રમાં ખીલા વગરના ચારિત્ર આઠ જ હોય છે. अट्ठ भवाउ चरित्ते (आव० नि० गा० ८५६). જેમાં મહારાજા કે ધનાઢય થવાનો ખીલો ન ઠોકયો હોય તેવાં ચારિત્રના ભવ-ચક્રમાં આઠ જ ભવ. બીજ જો હણાયેલું નથી, તો પછી એ બીજને પાણીનો જોગ પૃથ્વી ઉપર કે વાસણમાં મળે તો ઊગ્યા વિના રહે જ નહિ. બીજમાં તાકાત છે તો ચાહે તે પૃથ્વી ઉપર પડી રહ્યું હોય કે વાસણમાં હોય તો અંકુરો ફૂટયા વિના રહેવાનો નહિ. ભવ્ય જીવને સંયોગ મળ્યો તો અંકુરો થયા વિના રહે નહિ. આથી ખીલા વગરના ચારિત્રને માટે આઠ જ ભવ માન્યા.

ખીલો એટલે પૌદ્ગલિક ઇચ્છા. ખીલાના જોરે વર્તવું છે. તેને ચઢતી કળા રાખવી જોઇએ. જાસુસનું વર્તન એવું હોય કે શંકા થાય નહિ. ચોરની ચુપકીદી એટલી બધી હોય કે સોય ખખડે નહિ. ખીલો ઠોકીને ઘૂસેલા ચારિત્રમાં એવા ચાલાક રહે કે શંકાનું સ્થાન રહે નહિ.

દ્રવ્ય-ચારિત્ર વિના ભાવ-ચારિત્ર આવે નહિ

દરેક સિદ્ધ સિદ્ધપણાને પામેલા છે. તેમને અનંતી વખત

તો ખીલાવાળાં ચારિત્ર કર્યાં છે. ખીલા વગરનાં ચારિત્ર આઠ વખત જ હોય છે. અનંત દ્રવ્ય-ચારિત્ર થયા વિના ભાવ-ચારિત્ર આવે નહિ એમ [1]**હરિભદ્રસૂરિ** કહે છે.

પગથિયે ચઢનારો નથી માળનો, નથી માઢ (આંગણાનાં એક ભાગ)નો. પગથિયાં વટાવ્યા વિના માળ મલવાનો નથી. દ્રવ્યત્યાગ કરનારો એ દુનિયાના સુખથી નીકળી ગયો. એ આત્મીય સુખને પામ્યો નથી. વચલા પગથિયામાં છે, છતાં જેટલાં પગથિયાં ઓળંગે તેટલો માળ નજીક આવે. જેટલાં દ્રવ્ય-ચારિત્ર થાય તેટલું ભાવ-ચારિત્ર નજીક આવે. ભાવને લાવવાને માટે દરેકે પ્રવૃત્તિ કરવાની છે.

દ્રવ્ય-ચારિત્ર કરતાં ભાવ-ચારિત્ર અધિક છે.

ભાવ-ચારિત્રની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય-ચારિત્રની કિંમત નથી. રૂપિયા હિસાબમાં નહિ. સોદો થવાનો હોય, સ્પેશિયલ (special) મૂકાવી દે. રૂપિયાનો હિસાબ નહિ. શું ઘરમાંથી રૂપિયા ફેંકી દીધા ? પેલા લાભની અપેક્ષાએ. આમ પૈસાની કિંમત છે. પછી પાંચસો ગયા તો શું ? પાંચ હજાર આવવાના છે તેથી. ચિનુભાઇ મરી ગયા તે વખતે વિમાનમાં બેસીને આવવું પડ્યું. પૈસાની કિંમત શી ? એમ થયું છે. એ બધા શબ્દો ઉદ્દેશથી છે. દ્રવ્ય-ચારિત્રની કિંમત શી ? નકામું; એ બધું ભાવ-ચારિત્રની

---

[1] नेवं चरणाभावे मोक्खत्ति पडुच्च भावचरणं तु। दव्वचरणम्मि भयणा सोमाईणं अभावाओ ॥ तेसिपि भावचरणं तहाविहं दव्वचरणपुव्वं तु। अन्नभवाविक्खाए विन्नेअं उतमत्तेणं ॥ तह चरमसरीरत्तं अणेगभवकुसलजोगओ निअमा। पाविज्जइ जं मोहो अणाइमंतोत्ति दुन्निजओ ॥ (पंचव० गा० ९.२१-२२-२३).

એપેક્ષાએ. આજકાલ આપણે અજ્ઞાની કે દાધારંગા મનુષ્યો છીએ.

હરકોઇ સાધુ એટલે 'દ્રવ્ય-સાધુ' એમ નહિ

સાધુપણું એટલે દ્રવ્ય-સાધુ એમ કહેવાવાળાની શી દશા? તારા આત્મામાં એવો કયો ગુણ થયો છે કે આમાં ભાવ-સાધુની પરિણુતિ નથી એમ કહી શકે. દ્રવ્ય-સાધુ કહેનારા, સાધુપણામાં રહેલાના-ભાવ-ચારિત્રની સ્થિતિવાળા જેઓ હોય તે બધાનો ચોર. દ્રવ્ય-ચારિત્ર કહેવાનો હક શો? કાં તો અભવ્ય, કાં તો મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય. નહિ તો જેઓ ચારિત્ર પાળી રહ્યા હોય તેને 'દ્રવ્ય-સાધુ' કેમ કહેવાય.

સમ્યક્ત્વવાળા છે કે નહિ તેના માટે સમ્યક્ત્વનાં ચિહ્નો જોવાનાં છે, તે સિવાય અમુક વ્યક્તિમાં સમ્યક્ત્વ નથી એવો નિર્ણય આપણાથી થઈ શકે નહિ. જેનામાં સમ્યક્ત્વનાં ચિહ્નો છે, તેને સમકિતી માનવામાં હરકત નથી. જે પ્રરૂપણા કરનાર છે, તેને ગુણી માનશે તો ગુણની પ્રાપ્તિ થશે. દીપક સમ્યક્ત્વવાળો દેશના દે છે. જિનેશ્વરની પ્રતીતિ થઈ તે વખતે અહો! કરવાનો. દીપક સમ્યક્ત્વવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય. બીજાને સમકિત થાય તે વખતે ઉપદેશક તરીકે પ્રરૂપકને માનવાનો. બાહ્ય વ્યવહાર હતો તેથી માન્યા, તેથી પેલાને હરકત નથી. નિહ્નવને દેખીને ચારિત્ર લે, બીજો શુદ્ધ ગુણવાળો ન હોય, પણ શુદ્ધ ગુણનાં ચિહ્નો હોય તો માનવામાં અડચણ નથી.

વ્યક્તિને લઇને જાતિને નિંદવાનો હક નથી

શુદ્ધ ચિહ્નોવાળો છે તેને દૂષિત માન્યો તો શી દશા થવાની? ધર્મના ધોરીને, રક્ષકોને, મોટામાં મોટું કલંક આપનારા થઈએ-દ્રવ્ય-સાધુ કહીએ તો.

જાતિને અંગે કલંક બોલે તો માથું ફરી જાય છે.

પોરવાડ જ્ઞાતિમાં બે જણ ખરાબ નીકળે, બે સારા નીકળે, તે વખતે નાત 'આવી' છે એમ કહો તો તમારૂં શું થાય છે? તમે ઈજારો લઈને બેઠા હશો. કોઇ વ્યક્તિની ખરાબીને અંગે, તમારી જાતિને દોષારોપણ કરે છે તે ઝેર જેવું લાગે છે.

એક અંગ્રેજે ખૂન કર્યું હોય એ ઉપરથી અંગ્રેજો આવા છે એમ કહો તો તમને કોટડીમાં ઘાલે. વ્યક્તિને લઈને જાતિને નિંદવાનો હક નથી. જે વ્યકિત અપકૃત્ય કરનારી હોય, માર્ગથી બહાર હોય, તે માર્ગને બગાડનાર; તેને લીધે જે વ્યકિત માર્ગને ઉન્નતિ કરનારી છે તેને ભેળી લેવાનું થાય તો તે વખતે **બેગુનેગારને ગુનેગાર બનાવવાનું થાય.**

'કુચારિત્રીઆ દેખી ચારિત્રીઆ પર અભાવ થયો' (શ્રાવક અતિચાર). ગામ હોય ત્યાં ઢેડવાડો હોય. ઊંચી સ્થિતિ, તેમાં પતિત હોય તેમાં નવાઈ શી? બુધવારીઆ(નાદારી)ની કોર્ટ તપાસીએ તો કાછીઆ, દરજી, કુંભાર કોઈ નથી આવતા. બુધવારીઆની કોર્ટમાં સફેદ જ હોય, મેલા ન હોય. સફેદમાં બુધવારીઆની કોર્ટ હોય, તો છી છી. સફેદમાં બુધવારીઉં હોય તેમાં નવાઈ શી? એવાને બહાર કાઢવો એ પહેલે નંબર.

કુમાર્ગે ચઢેલાને સન્માર્ગે લાવવો,

પણ ફજેત કરીને નહિ

બહેન બેટી અવળે રસ્તે ચાલે તે વખતે લાગે જ. આંખમાંથી લોહી વરસે. પણ લોહી શમાય છે કયાં? એને રસ્તે લાવવામાં. બજાર વચ્ચે ખડી રાખવામાં નહિ. છારવી લેવાય આનો અર્થ પોષણ એમ લેવાનો નથી પણ તેને કોઇએ ચોરે ચઢાવી નહિ. કુટુંબની અંદર આવી ખરાબી ચલાવવી ન જોઇએ, રોકવી જોઇએ. એ નિશ્ચય છતાં એને સુધારવી; પણ એના નામે

કુટુંબની આબરૂ બગાડવી નહિ. **તેમ શાસન વહાલું નથી એમ ખરાબ સાધુને બહાર પાડવો તેમાં છે.** પોષણ માટે નથી કહેતો. શ્રેણિક મહારાજે સુવાવડનું કામ કર્યું. નોકર ચાકર ન હતા? જીંદગીના ઉપયોગને પહોંચી વળે તેટલી બધી કળાઓ લેવાની પ્રથમ હતી. દાયણનું કામ કર્યું. ચંદનબાળા, મૃગાવતી બધા એવા છે એમ કહે છે શું?

એક પાપી મનુષ્ય બીજાને પાપી કહેવડાવવા માગે પણ તેથી કાંઈ બધા પાપી નથી.

ધંતુરો પીનાર ઈંટને સોનું માને તેથી બીજા તેમ કહેવા તૈયાર નથી. **મારૂં કહેવું નથી તો વેશની પૂજા માટે કે નથી તો અવગુણને પોષવા માટે.**

તાડન તર્જનની શાસ્ત્રકારે આપેલી છૂટ

શ્રેણિક વંદન કરતો નથી. કુટુંબમાં થયેલી ખરાબી ખમી ન જાય, તેમ ચોરે ચઢાવેલી પણ ન પાલવે. છોકરો સટ્ટો કરી આવે, તેને શિક્ષા કરાય અને એણે કરેલું દેવું આપવું પડે. હરામખોર, લુચ્ચો કહેવાય, પણ પણે કોડીએ કોડી બધા ભરી દેવા પડે. તેમ જે માર્ગ ચૂકેલા હોય તેમને માટે શાસ્ત્રકાર છૂટ આપે છે, તાડન તર્જન સુધી છૂટ આપે છે પણ

---

१ एष उत्सर्ग उक्तः, अपवादस्त्वाज्ञाबलाभियोगावपि दुर्विनीते प्रयोक्तव्यौ, तेन च सहोत्सर्गतः संवास एव न कल्पते, बहुस्वजननाल-प्रतिबद्ध त्वपरित्याज्ये अयं विधिः—प्रथममिच्छाकारेण योज्यते, अकुर्वन्नाज्ञया पुनर्बलाभियोगेनि, (आव० टी० हारि० पृ० २६१); पुरिसज्जाएऽवे तहा विणीयविणयंमि नत्थि अभिओगो। सेसंमि उ अभिओगो जणवयजाए जहा आसे ॥ (आव० नि० गा० ६७२)

ચોરે ચઢાવવાની છૂટ આપતા નથી! ઘરના ભાઈભાંડુને અંગે દૃષ્ટાંત આપ્યું. મેથીપાક પૂરો આપે, પણ બજારમાં પતાવી દેવું પડે.

વ્યક્તિ માર્ગવિરૂદ્ધ ચાલતી હોય તેને મેથીપાક સુધી છૂટ આપે, પણ એની સાથે ચોરાને માટે તો સાફ મના. બજારમાં પાટિયું ફરે એ તો પિતાને પાલવે જ નહિ, તેવી રીતે અહીં શાસનને અંગે જેને લાગણી છે તેને વ્યક્તિને બરોબર શિક્ષિત કરવાની છૂટ છે, **પણ જાતિમાં એક શબ્દ બોલવાનો હક નથી.** વ્યક્તિને દૂષિત દેખો તો વ્યક્તિને ભાંડો. પણ જાતિને ભાંડવાનો હક નથી. એક પણ સારો હોય ત્યાં સુધી જાતિને ભાંડવાનો હક નથી.

સૂર્ય ઝગઝગાવે બોલાય, તેમ સાધુમાંના એકનો પણ ગુણ જ બોલાય

આકાશમાં એક સૂર્ય હોય અને તે ચારે બાજુ અજવાળું કરી રહ્યો હોય તો ઝગઝગ આકાશ કહેવું પડે. જાતિમાં એક પણ જાગતો હોય, દીવો હોય ત્યાં સુધી જાતિને ભાંડી શકીએ નહિ. 'સાધુ'નું નામ લઈને જે કોઈ કહે, લખે તે **શાસનનો કેવળ ગુનેગાર બને.** વ્યક્તિના ગુનાને અંગે છૂટ છે. એ વારંવાર કહું છું પણ બચાવ કરવાનું કે પોષવાનું કહેતો નથી. શ્રેણિકે વ્યક્તિને શિક્ષિત કરી પણ ચોરે કે ચૌટે નહિ.

સાધુને 'દ્રવ્ય-સાધુ' કહેવું તે કલંક

સાધુમાત્રને દ્રવ્ય-સાધુ કહેતાં કલંક લગાડે તેનો ખ્યાલ નથી આવતો! વ્યક્તિ ખરાબ લાગે તે નિર્ણય થાય તો કહી શકે. વ્યક્તિને અંગે નિર્ણય કરવાનાં શાંસાં ત્યાં આખી

જાતિને ખરાબ શી રીતે કહી શકાય? ભાવ-સાધુપણાની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય-સાધુપણું નકામું. જેને પાંચ હજાર મળે તે કહે પાંચ નકામા, પાંચ ખાસડે માર્યા, પણ પાંચ પૈસા મળતા નથી તે શું જોઈને બોલે છે કે ખાસડે માર્યા?

વેશ્યાને પણ છાપામાં 'આ કુલટા છે' એમ લખો તો ગુનેગાર. એ (વેશ્યા) જે સ્થિતિમાં છે તેની તે સ્થિતિ અંગે લખવાની છૂટ નથી આપી

શેતાન હોય તેને શેતાન લખવાની છૂટ નથી. ગુનો થાય, ફાંસીની સજાની છૂટ પણ મેજિસ્ટ્રેટને ગુનેગાર, લુચ્ચો શબ્દ બોલવાની છૂટ નથી.

ભાવ-ચારિત્રની અપેક્ષાએ જ દ્રવ્ય-ચારિત્ર નકામું

'શેતાન' શબ્દો બીજા વાપરે તેની શી દશા? 'દ્રવ્ય-ચારિત્ર' કિંમત વગરનું કબૂલ, પણ તે કોની અપેક્ષાએ? ભાવ-ચારિત્રની અપેક્ષાએ. 'દ્રવ્ય-ચારિત્ર'થી **ભવની ભીતિ જાય નહિ એમ કહેવાય, તે ભાવ-ચારિત્ર મેળવવા માટે.** દૃઢતા માટે. નહિ કે અવિરતિને પગથીએ ઊતારી દેવા માટે લીટા કરવા નકામા. આગળ વધેલાની અપેક્ષાએ. પણ પેલો ધૂળમાં રમીને શરીર, લૂગડાં બંને બગાડતો હોય, તેની અપેક્ષાએ લીટા નકામા નથી. તેમ દ્રવ્ય-ચારિત્ર નકામું, અનંતા આવી ગયાં, કંઈ ન વળ્યું તે બધું પેલા ભાવ-ચારિત્રની અપેક્ષાએ નકામું.

ખાનપાનની અપેક્ષાએ ત્યાગ કરેલ નવ ગ્રૈવેયકે જાય

મહારંભ, પરિગ્રહ, આર્ત-ધ્યાન, રૌદ્ર-ધ્યાન કરીને સંસારમાં ભટકવાળા તેની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય-ચારિત્ર નકામું નથી. લીટો કરવા બેઠેલો તે શુક્રવારના ચણા પામે. લીટો કરવાવાળો છેવટે ચણાને

લાયક. ઈનામને લાયક પસાર થયેલો. આંબા, પીપળાની રમત કરનારો, ધૂળમાં બંગલા બાંધનારો ચણામાં નથી. શિક્ષણ સિવાયની કળા ચણામાં કામની નથી. દ્રવ્ય-ચારિત્રમાં રહેલો, તેને ખાન-પાનની ઈચ્છા છે, એવી ઈચ્છાએ જેણે પાપનો ત્યાગ કર્યો તે નવ ગ્રૈવેયક સુધી જવાનો છે, પણ જે આરંભ સમારંભમાં ખૂંચી રહ્યા છે. તેને નરક સુધી જવાનું; તે સિવાય બીજું કોઈ સ્થાન નથી.

કમલપ્રભાચાર્યનો નીડર જવાબ

કેટલાક ઉચ્છૃંખલો આવું કહેનારા હોય છે. **કમલપ્રભાચાર્યે** સાધુની નિશ્રાએ થતાં દહેરાને અંગે કહ્યું-જિનેશ્વર મંદિર છે, પણ તે સાધુને નિમિત્તે થાય તેથી 'સાવદ્ય' છે. તીર્થંકરગોત્ર સાચાપણામાં બાંધ્યું. નીડરપણે પ્રરૂપણા કરી. તેમાં બાંધ્યું. જ્યાં જતિઓ મંદિરના માલિક બનવાવાળા, આખું ગામ બધું મંદિરના માલિકના પક્ષનું. એ સભામાં જિનમંદિર જો કે પૂજ્ય છે. પણ જે સ્થિતિ છે તે પાપનું સ્થાન છે, એ કહેતાં કેટલી જીગર ચલાવવી પડી હશે. પોતાનું કોઈ નથી. ગામ આખું જે કહેવા માગે છે તેનાથી વિરૂદ્ધ. એવાની સામે પરદેશી મનુષ્યે આખા ગામની રૂચિમાં ન આવે તે કહેવાની હિંમત કરી હશે તે કેવી સ્થિતિ? એ ગામનો વર્ગ એમની પાસે લઠ્ઠ રાગવાળો, પ્રીતિવાળો છે. આખું ગામ એ દશામાં છે તે વખતે જિનેશ્વરના મંદિરને અંગે ચૈત્ય જેવી પવિત્ર વસ્તુના ખોદાણાં કાઢવાનાં છે, છતાં જ્યાં કહી દીધું ત્યારે કેટલી હિંમત બાંધી હશે?

જો કે છે તો નજીકનો સગો પણ-પ્યારા ગણવા છે અને પ્રહાર કરવાનો વખત આવે-તો-ચૈત્ય-મોક્ષનું સ્થાન અપા-

વનારને હમણાં **કમલપ્રભ** પાપનું સ્થાન કહે છે. 'મા' શબ્દ પેલાઓને નોર જેવો લાગે તેમાં નવાઇ નથી. જતિઓને રાખવા–આમાં જ ઉછર્યા છે, હંમેશની ટેવ છે, તેમાં કલ્યાણ માની રહ્યા છે. એ પ્રવૃત્તિની માન્યતા ઉપર એકીસાથે તોપગોળો છૂટયો

'સાવદ્યાચાર્ય' નામ કોણ પાડે?

તે તોપગોળો ન સહન થયો માપવાળાઓથી, ન સહન થયો જતિઓથી. એમનો શબ્દ એમને માથે નાખો. આપણાં મંદિરોને 'સાવદ્ય' ઠરાવ્યાં તેથી એમને 'સાવદ્ય' ઠરાવો. સાવદ્યાચાર્ય નામ પાડયું. 'સાવદ્ય' શબ્દ કહ્યાથી **તીર્થ**ંકરનામકર્મ બંધાવાનું થયું. આ બિચારી ટોળીને સીધું ન પરિણમ્યું તેથી 'સાવદ્યા-ચાર્ય' નામ પાડયું. જેમણે બતાવ્યું આ સાધુ શ્રાવકધર્મને લાયક નથી, જે મંદિરોને અંગે સાવદ્યપણું હતું તે **કમલ-પ્રભાચાર્યે** બતાવ્યું. તે વખતે સાવદ્યપણું છોડવું તો દૂર રહ્યું, સારો માર્ગ સૂઝયો નહિ. તેમનું નામ 'સાવદ્યાચાર્ય' પાડયું. જેમને તીર્થંકરનામકર્મ બાંધવાનું જણાવ્યું હતું.

આરંભ–પરિગ્રહમાં ખૂંચેલા નરક નિગોદમાં

આરંભપરિગ્રહમાં મચેલાને આરંભ છોડવાનું તો ન સૂઝે પણ જે બતાવે તેને 'નરકનિર્દેશક ટોળી' નામ રાખ્યું. ચૈત્યવાસીઓને ઝાળ ઊઠી હતી, સત્ય પ્રરૂપણા કરનારને 'સાવદ્ય' શબ્દ તીર્થંકરનામગોત્ર બાંધ્યું તેને લાયક ગણ્યો. તે સાવદ્ય નામ પાડવાને ઉપયોગી લાગ્યું. બીજા નરકનિર્દેશક ટોળી તેના મેંબર (member) કહે તેનો ડર રાખવાનો નથી, પણ જેઓ આરંભ–પરિગ્રહમાં મચેલાં છે તેઓ નરક નિગોદમાં પડેલાં જ છે.

અપવાદને દાખલા તરીકે લેવાય નહિ

અનંતા ચારિત્રો દ્રવ્યથકી દરેક સિદ્ધે કર્યાં, પણ ભાવ-ચારિત્ર કર્યાં ત્યારે એઓ મોક્ષે ગયા છે. દ્રવ્ય-ચારિત્ર દરેક જીવને અનંતી વખત આવ્યાં છે. વ્યવહારરાશિમાં અનંતો કાળ જેને થયો હોય તે અનંતી વખત નવ ગ્રૈવેયક સુધી જઈ આવ્યો હોય. અનંતી વખત દ્રવ્ય-ચારિત્ર લીધાં તે નક્કી થયાં, ત્યારે **મરૂદેવા** માતાને અંગે શું કહેવું ? વ્યવહારરાશિ માટે નિયમ બાંધ્યો. [1]**મરુદેવાને** વ્યવહારરાશિમાં અનંતો કાળ થયો નથી. આ બાજુ આશ્ચર્ય છે. આશ્ચર્ય એટલે અપવાદ, જુદો માર્ગ. મરુદેવાને દ્રવ્ય-ચારિત્ર વિના ભાવ-ચારિત્ર મળ્યું તેને આશ્ચર્ય માને છે. જે અપવાદ તરીકે મેલે તેનો દાખલો લેવાય નહિ. આ જીવે અનંતી વખત ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળ્યાં. શંકાને સ્થાન પણ ન હોય, એવાં ચારિત્ર પાળ્યાં છતાં તેમાં શુક્રવાર વળ્યો નહિ.

સ્થાનાંગ એટલે બચાવ માટે ઊભી કરાયેલી દીવાદાંડી

વિચારની વ્યવસ્થા નહોતી તેથી **આચારાંગ** બનાવ્યા છતાં વિચારની વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર હતી. **આચારાંગ, સૂયગડાંગ** રચ્યાં છતાં સિદ્ધાંતની ઈયત્તા ખ્યાલમાં ન આવે ત્યાં સુધી કઈ વખતે કયાં ચઢી જવાય તેનો પત્તો નહિ. વહાણ મજબૂત અને વહાણમાં માલ પણ સારો છતાં, વહાણના બચાવ માટે દીવાદાંડી ઊભી કરવી જોઇએ. દીવાદાંડી

---

[1] मरुदेविसामिणीए ण एवमेअंति सुव्वए जेणं । सा खु किल वंदणिज्जा अच्चंत थावरा सिद्धा ॥ ९२४ ॥ सच्चमिणं अच्छेरगभूअं पुण भासिअं इमं सुत्ते अन्नेऽवि एवमाई भणिया इह पुव्वसूरीहिं ॥ ९२५। (पंचवस्तु)

હોય તો માલનો, વહાણનો અને મુસાફરનો બચાવ થાય. આચાર ને વિચારની ઉત્તમ સ્થિતિ હોય, છતાં કઈ કઇ જગ્યા પર ખડકો છે તે ખ્યાલમાં રહેવું જોઇએ. દીવાદાંડી ઊભી કરવાના કાર્ય માટે-વર્ગીકરણ માટે **સ્થાનાંગ** રચાયું છે. એ વર્ગીકરણ કરનારા **ઠાણુંગજી**ની અંદર પાંચમા ઠાણામાં પાંચ મહાવ્રતો જણાવ્યાં છે.

જીવન પર્યંતના પ્રત્યાખ્યાનનું કારણ

અનુક્રમ સાબિત કર્યા પછી એક એકની વ્યાખ્યા કરવી જોઇએ. છ પ્રકારના અનુક્રમોમાં પહેલાં ક્રમ નક્કી કરવો જોઈએ. પાંચના ક્રમના એકસો વીસમાં એક ભાંગો કામનો; એકસો ઓગણીસ ભાંગા નકામા. પૂર્વાનુપૂર્વીનો ભાંગો કામનો. પહેલા વ્રતને પહેલું મેલાય એવું છે, યાવત્ પાંચમાને પાંચમું મેલાય તેવું છે. પાંચમાની અંદર સાધન સિવાયની ચીજ લેવાની બંધ, તેથી 'પરિગ્રહ' નામ રાખ્યું. મૂર્ચ્છાને અંગે, રાગદ્વેષને અંગે નથી, कोहाओ वेरमणं નહિ, कोहविवेगे० (ઠા૦ સૂ૦૪૧) કહ્યું છે. વિરતિને લાયક ચીજ નહિ. વિવેકને લાયકની ચીજ, તેની પ્રતિજ્ઞા નહિ. આવતા ભવમાં જઈએ ત્યાં વ્રતો ટકવાનાં નથી એ સમજીએ છીએ. આવતા ભવમાં પણ હું પાપથી દૂર રહું છતાં પચ્ચક્ખાણ જાવજ્જીવનાં કરીએ છીએ. આવતા ભવે પાપ સેવવા વગેરેની ઇચ્છા છે? પચ્ચક્ખાણ જાવજ્જીવનાં. સમજીએ છીએ કે આગળ ટકવાનું નથી.

વિચાર ને વર્તનમાં આંતરું જોઇએ

એક દરિદ્ર હતો. એ દાનતનો સારો હતો. એ શેઠને ત્યાં ગયો. શેઠ ઢોંગ કરીને સૂઈ ગયા. એણે પગ ચાંપવા

માંડ્યા, પંદર મિનિટ સુધી કાંઈ બોલ્યો નહિ. શેઠે પૂછ્યું, બલા ગઈ? મને જવાબ ન દેવો પડે માટે સૂતા છે, તેથી દેવાની દાનત નથી એ ચોક્ખું છે. એટલે બોલ્યો–એ બલા તો ગઈ નથી, પગે વળગી છે. પેલાએ દેખ્યું અરર! બધી મારી જાળ ખુલ્લી થઈ ગઈ. શેષં કોપેન પૂરયેત્ એ ન્યાયે આંખ લાલ થઈ, દલીલ ખૂટી. કોપે પૂરે ત્યારે શેષ કાંઈ નથી. શેઠ બેઠા થયા ને બોલ્યા. તારામાં ને મૂર્ખામાં આંતરો કેટલો? શેઠ ને પોતાના વચ્ચેનું આંતરૂં માપીને બોલ્યો: મારા ને મૂર્ખાની વચ્ચે એક વેંત ને ચાર આંગળનું આંતરૂં છે. શેઠને 'મૂર્ખ' કહ્યો નહિ પણ ઠરાવ્યો 'મૂર્ખો.' જગતમાં તપાસીએ તો ડાહ્યા ને ગાંડા વચ્ચે આંતરૂં કેટલું? તાંતણાં જેટલું. ગણ્યાનું નહિ ગળ્યાનું. ડાહ્યો હોય તો વિચાર આવે, ગળે ને વર્તન કરે. વિચાર આવે ગળે નહિ ને વર્તન કરે તે 'ગાંડો'. મનુષ્યોને ઈચ્છા પછી પ્રયત્ન જોઈએ. વિરતિની અપેક્ષાએ લાયકાત. વિચાર અને વર્તનના આંતરાના અભાવે દેવતાને ચારિત્ર, વ્રતની લાયકાત નથી.

પરિગ્રહનું લક્ષણ

હવે મૂળ વાત પર આવો—આવતા ભવે વ્રતની ઈચ્છા છે; પાપથી દૂર રહેવાની ઈચ્છા છે. આવતા ભવે જઈએ તે વખતે મહાવ્રતને ટકાવવાની બાજી આપણા હાથમાં નથી. આવતા ભવને માટે અશક્ય દેખી છોડી દેવું પડે છે. પાંચમા મહાવ્રતમાં મૂર્ચ્છા–રાગદ્વેષનું વિરમણ કહીએ તો જાણી જોઈને વ્રત ભાંગવા માટે થાય. તેથી લેવાથી વિરમવાનું રાખ્યું. અલ્પ, બહુ, સચિત્ત કે અચિત્ત ધર્મોપકરણ સિવાયની ચીજ લેવી તે 'પરિગ્રહ.' ધર્મસાધન સિવાયની ચીજ લેવી તે બંધ.

પ્રશ્ન—ઘડીઆળ રાખવી કે નહિ?

સમાધાન—ચાવી દેવી એ સંજમની વિરાધના છે માટે ઘડીઆળ રાખવી નહિ જોઇએ.

ઉપકરણ કે અધિકરણ

હવે મૂળ વાત પર આવો—નથી તો મૂર્છાભાવ, રાગ-દ્વેષ, મમત્વભાવ આવવાથી પાંચમા વ્રતનો ભાંગવાનો ભય. ધર્મોપકરણ સિવાયની વસ્તુ લેવાની બંધી. [1]સંયમના ઉપકારમાં વર્તે તે 'ઉપકરણ'; બાકી અધિકરણ. અધિકરણનો અર્થ સમજો. ગૃહસ્થને અંગે હળ, હથિયારો, ચપ્પુ, એ અધિકરણો—દુર્ગતિનાં સાધન. દુર્ગતિ ઉપકરણ બુદ્ધિથી ટળે છે. હળ, હથિયારની સગી દુર્ગતિ છે, એમ ન સમજશો ઉપકરણની બુદ્ધિ વિનાના પાટાં, પૂઠાં સંયમનું સાધન હોય. ઉપકરણ-પણાની બુદ્ધિ હોય ત્યાં દુર્ગતિનું જોર ચાલતું નથી. જે વસ્તુ દુર્ગતિથી બચવા માટે છોડી–ઘર હાટહવેલી એકે વળગ્યું નથી. જે વસ્તુ પ્રમાર્જનનું સાધન અમારાથી એક ડગલું છેટું થાય તો પ્રમાર્જન થાય નહિ. ઊનમાં ઊતર્યા તરીકે વળગાડયું નથી. સર્વ જીવોની વધની વિરતિ કહેલી છે, તે પ્રતિજ્ઞા ઓઘાના સથવારા સિવાય પાળી શકું નહિ. એનાથી સાડા

---

१ (अ) 'उपकरणं' उपकरोतीत्युपकरणं, तथा करणमुच्यत-उपधिरिति, (ओघनि०टी० पृ० २०८); (आ) जं जुज्जइ उवकरणे (कारे) उवगरणं तं सि होइ उवगरणं। अतिरेगं अहिगरणं अजतों अजयं परिहरंतो। (ओघनि० गा० ७४२) (इ) उवगरं जं जुज्जइ उवयारे सेसयं तु अहिगरणं। इय उवहिं पेहित्ता पुणरवि संगहइ सुत्तत्थं। (यतिदिन० गा० १३१)

ત્રણ ડગલાં છેટાં જવાય નહિ. સંયમના સાધનની બુદ્ધિ સિવાય જે કાંઇ પણ લેવું તેનું નામ 'પરિગ્રહ'. તેનાં પચ્ચક્ખાણ હોય; નહિ કે રાગ કે દ્વેષનાં. પાંચમે સ્થાને મેલવાથી ક્રમ નક્કી થયો.

હવે એક એકની વ્યાખ્યા જણાવવી જોઇએ. હિંસાવિરમણ શબ્દ કેમ ન કહ્યો? અને પ્રાણાતિપાતવિરમણ કેમ કહ્યું? આનો સ્વરૂપ થકી ક્રમે વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન ૧૬

કાર્ય કરનાર આચાર

ગણધર મહારાજા **સુધર્માસ્વામીજી**ને ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે, શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે, મોક્ષમાર્ગનું સાધ્ય સિદ્ધ કરાવવા માટે, દ્વાદશાંગની રચના કરતા થકા આચાર-વિચારની વ્યવસ્થા કરવાની હતી, છતાં પહેલાં વ્યવસ્થા આચારની રાખી. કારણકે શાસનની પ્રવૃત્તિ, વધવું ટકવું એ આચાર ઉપર આધાર રાખે છે. દ્રવ્ય થકી પણ ત્યાગી થયેલો હોય, ત્યાગના પરિણામ ન પણ હોય–આચારની વ્યવસ્થા પૂર્વકનો ત્યાગી હોય તો તેને 'ત્યાગી' માનવા તૈયાર છીએ. આગળ જતાં વિચાર એ કાર્ય કરનારી સ્વતંત્ર ચીજ નથી; આચાર એ કાર્ય કરનારી ચીજ.

મોક્ષનો માર્ગ સંયમ

[૧]"निव्वाणं संजमो चेव" મોક્ષનો માર્ગ કયો? કેટલાક જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્ર કહે. કેટલાક જ્ઞાન ને ક્રિયા કહે. સંયમમાં જ મોક્ષનો માર્ગ. જે વસ્તુ ન હોય અને જે ન બને, પણ જે વસ્તુ હોય અને બને, તે તેનું ખરૂં કારણ કહેવાય. ક્ષાયિક કેવળજ્ઞાન, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ થઈ ગયા છતાં, યથાખ્યાત ચારિત્ર આવ્યા છતાં, હજુ મોક્ષ છેટો છે. કારણ? આપણે વિચારીએ તો, તેરમા ગુણસ્થાનની શરૂઆતમાં તપાસીએ તો, ત્રણમાં અધુરૂં કયું? ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિક કેવળજ્ઞાન અને ક્ષાયિક ચારિત્ર પ્રાપ્ત થઇ ગયાં છતાં મોક્ષને અંગે લાખો પૂર્વની વાર છે.

ક્રોડ પૂર્વ મોક્ષ રોકયો કોણે? સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્ર સંપૂર્ણ છે. ચારિત્રમોહનીયનો એક અંશ પણ રહ્યો છે એમ નહિ કહી શકો. દર્શનાવરણીય, જ્ઞાનાવરણીય ત્યાં નથી. ચોર્યાસી લાખ વર્ષને ચોર્યાસી લાખ ગુણા કરીએ ત્યારે એક 'પૂર્વ' થાય. તેવા ક્રોડ પૂર્વ એટલો મોક્ષ છેટો છે. સંયમ બાકી છે.

આશ્રવનિરોધરૂપ સંવરની ગેરહાજરી

કયો સંયમ બાકી? મોહનીય કર્મના ક્ષયથી થવાવાળું ચારિત્ર સંપૂર્ણ થયું છે. આશ્રવનિરોધરૂપ સંવર તે સંવરરૂપ સંયમ હજુ બાકી છે. ભલે ઇંદ્રિયો–કષાયો નથી. ક્રિયાઓમાં ઇર્યાપથિકી ક્રિયા છે. પચીસમાં ભલે ચોવીસ ચાલી ગઇ હોય,

---

१ तत्रसंजमो अणुमओ निग्गंथं पवयणं च ववहारो। सद्दुज्जुसुयाणं पुण निव्वाणं संजमो चेव ॥ (आव० नि०गा० ७८९)

પણ એક ક્રિયા ઈર્યાપથિકી છે. સાથે ત્રણ યોગ રહ્યા છે, એટલા જ માટે [1]**પન્નવણાજી**માં પ્રશ્ન થયો–સયોગિકેવલી મોક્ષે ગયા? કોઈ કાલે સયોગિકેવલી મોક્ષે જતા નથી, ગયા નથી, જશે નહિ. કેવળજ્ઞાન પામેલા ને વિચરતા મુનિવર તે 'સયોગિ-કેવલી'. જેઓ સમ્યક્ત્વ નથી પામ્યા. જેઓ જિનેશ્વરની શ્રદ્ધામાં આવ્યા નથી, તત્ત્વમાં આવ્યા નથી, પણ મોક્ષની ઈચ્છાવાળો તેને માટે છાપ મારો છો કે એક પુદ્ગલ–પરાવર્તમાં મોક્ષે જવાના. સમ્યક્ત્વ થયું, અંશે પણ વિરતિ નથી થઈ ત્યાં છાપ મારો છો કે અર્ધ પુદ્ગલ–પરાવર્તમાં મોક્ષે જવાના. દેશવિરતિ લીધી. ચારિત્રની જઘન્ય ભાવના આઠ ભવે મોક્ષ દેનારી છે. તો પાંચમા, છઠ્ઠા, સાતમાવાળા આઠ ભવે મોક્ષે જવાના. ચોથાને માટે અર્ધ પુદ્ગલ–પરાવર્તે મોક્ષે જવાનો એમ સર્ટિફિકેટ (Certificate, પ્રમાણપત્ર) આપો તો સયોગિકેવલીને માટે એવાં બારણાં બંધ કરી દીધાં કે કોઈ કાળે સયોગિકેવલી મોક્ષે ગયા નથી, જતા નથી, જશે નહિ.

દ્રવ્યચારિત્રવાળો મોક્ષે ન એ જાય. ચાહે તેવું વડનું ઝાડ હોય પણ મૂળ ખવાય તો પડવાનું.

સયોગિકેવળી માટે કેમ નિયમ નહિ?

હવે મૂળ વાત પર આવો–મિથ્યાત્વે રહેલા પહેલા ગુણ-ઠાણાવાળાને મોક્ષના માટે ઈચ્છા થાય તો એક પુદ્ગલ–પરાવર્તનો નિયમ કર્યો. પ્રમાદી સાધુ. દેશવિરતિવાળો છયે કાયના કુટામાં તેને આઠ ભવનો નિયમ. સયોગિ–કેવલીએ શું બગાડ્યું?

---

1. से णं भंते! तहा सजोगी सिज्झति जाव अंतं करेति? गो० ! नो इणट्ठे समट्ठे, (प्रज्ञा० सू० ३५२)

મનુષ્યો તત્ત્વ ન દેખે ત્યારે સીધું ખોટું લાગે.

લોભ મીઠા ઝાડના મૂળ કાઢે

એક શેઠીઓ હતો. એને પોતાના ભાણેજને પોતાને ઘેર ઉછેર્યો હતો. મા મરી ગઈ હતી. આ બિચારો નિરાધાર થઈ રહેશે. છોકરાઓ મિલકત લઇ લેશે એવો શેઠને વિચાર આવ્યો. છોકરો સમજે છે દાદા છે: ત્યાં સુધી પછી ઠીક છે. મામા દાદ નહિ દે. શેઠીઆએ દસ્તાવેજ કર્યો ને ચોકખું જણાવ્યું કે જેવી રીતે ત્રણ છોકરાના ભાગ વહેંચવા, તેવી જ રીતનો ભાગ ભાણેજને આપવો. શેઠ માંદા પડયા. છોકરો રોયા કરે છે, શેઠ જાણે છે કે આ આ કારણથી રોએ છે. ભલામણ કરીશ. ત્રીજો ભાગ લેશે તેવો તને મળશે. શેઠ મરી ગયા. કેટલીક મુદત ગઇ. રાતદિવસ રહેવું થાય તેમાં ચડભડ થાય. એક હાથમાં બે ત્રણ ચૂડી હોય તો ખખડે. એક ઘરમાં રહેવું તેને સહેજે બોલવુંચાલવું થાય. જુદા રહેવાનો વિચાર થયો. **લોભ મીઠા ઝાડનાં મૂળ કાઢે.** ભાણેજને જે જે કાંઈ મળે તે મફતિયા, પણ એને હિંમત છે કે લખ્યો છે સરખો ભાગ. દાનત બગડી. મને ત્રીજો ભાગ કહ્યો છે તે આપો. પેલા કહે: ચોથો ભાગ લખ્યો છે. પેલો કહે: ત્રીજો કહ્યો છે.

સમુદાયનો ચોથો તે શેષનો ત્રીજો

કોર્ટે ચઢયા. કેટલાક જજ (Judge) અક્કલવાળા હોય છે. પતાવી નાંખો. શા માટે લડો છો? તમારી તકરારમાં કાંઈ જડ નથી. એ માગે છે ત્રીજો ભાગ; અમારે આપવો છે ચોથો ભાગ. સેંકડે આઠનો ફેર. હજારની મિલકતમાં ઘણો ફેર પડી જાય. વકીલને કહે-અક્કલ ન પહોંચાડો એમ કહે ત્યારે ધુંવાકુંવા

થઈ જાય. ત્રીજા ભાગની, ચોથા ભાગની તકરાર તમે કરો છો, કાંઈ નથી. જજ કહે: ત્રીજો ભાગ એ જ ચોથો ભાગ અને ચોથો ભાગ એ જ ત્રીજો ભાગ છે. શેઠીઆએ જે ત્રીજો ભાગ કહ્યો છે અને વીલમાં લખ્યો છે તે બંને એક જ છે. **સમુદાયનો ચોથો એ શેષનો ત્રીજો.** બંને ભાગ મેળવી લો. સોનો ચોથો પચીસ. સોમાંથી પચીસ કાઢીને રહેલાં પંચોતેર. તેમાંથી ત્રીજો પચીસ. એના જેવું વહેંચી લેશે, તેવી જ રીતે તેને મળશે. દસ્તાવેજમાં ચોથો ભાગ લખ્યો છે તે બધાનું ભેગું કરીને લખ્યું છે. હવે તકરાર શાની કરો છો?

અક્કલ નહિ પહોંચાડનારા મોટા વકીલો હોય, સાચી વસ્તુ સમજી ન શકે. તેમ મિથ્યાત્વે રહેલા મોક્ષની ઈચ્છા કરે. એક પુદ્ગલ-પરાવર્તે મોક્ષે જાય. ચોથે ગુણઠાણે એક પાપસ્થાનક રોકયું. અર્ધ પુદ્ગલ-પરાવર્તમાં મોક્ષ. પાંચમે આરંભપરિગ્રહ છે, છતાં [1]આઠ ભવે મોક્ષ. છઠ્ઠે પણ આઠ ભવની છાપ. સયોગિકેવલી મોક્ષે જતા નથી. જેમ પણે ફરક ન હતો તેમ અહીં અક્કલ પહોંચાડાય.

વસ્તુને ન સમજે તેને સોનું-પિત્તલ બંને સરખાં

પહેલે એક પુદ્ગલ-પરાવર્તે મોક્ષ તે પહેલા ગુણઠાણે રહેલો નહિ પણ અત્યારે પહેલે છે, મોક્ષની ઇચ્છા છે તેને

---

१. नरलोकमेत्य सर्वगुणसम्पदं दुर्लभां पुनर्लब्ध्वा। शुद्धः स सिद्धिमेष्यति भवाष्टकाभ्यन्तरे नियमात् ॥ (प्रशमरति श्लोक० ३०८) च्युत्वोत्पद्य मनुष्येषु भुक्त्वा भोगान् सुदुर्लभान्। विरक्तो मुक्तिमाप्नोति शुद्धात्मान्तर्भवाष्टकम् ॥ (यो० शा० प्र० ३, श्लो० २२९)

ઉદ્દેશીને છે. ચોથેને ચોથે રહેલો અર્ધ પુદ્ગલ-પરાવર્તે મોક્ષે જવાનો નથી. એ બધા તો પોતપોતાનાં સ્થાન છોડવાના અને મોક્ષે જવાના, તેથી મુદ્દત મારી. સયોગિ-કેવલીપણામાં રહેવાના પણ છોડવાની શરતે. પહેલું, ચોથું, છઠ્ઠું ગુણઠાણું છોડવાની શરતે અહીં તેરમે રહે ને ચૌદમે ચઢે નહિ, તો મોક્ષે જાય છે કે કેમ? જશે કે કેમ? આ તેરમે ટકી રહેવાવાળો ને પેલા પહેલાં વગેરે ખસવાવાળા. તેરમે ટકી રહેવાવાળાને માટે પ્રશ્ન છે. તેરમાથી આગળ જાય નહિ તેવા મોક્ષે ગયા નહિ, જાય નહિ, અને જશે નહિ. અભવ્યો મોક્ષે ગયા નથી, જતાં નથી અને જશે નહિ તેવી રીતે સયોગિ-કેવલીપણામાં નિષેધ કર્યો. સયોગિ-કેવલી મોક્ષે જતા નથી, ગયા નથી અને જશે નહિ. વસ્તુને ન સમજે તો બંને સરખા. નાના છોકરાને પિત્તળ ને સોનું બંને સરખાં. સયોગિ-કેવલીને અંગે સયોગીપણામાં નહિ જાય, પણ એ છોડીને મોક્ષે જાય. અભવ્ય અભવ્યપણું છોડવાના નથી. તેથી જવાના નથી. સયોગિ-કેવલી તે સ્થાનમાં રહે ત્યાં સુધી મોક્ષે જાય નહિ; છોડે ત્યારે જાય. આવો ચોકખો ફરક સમજે તેને વાંધો ન આવે.

ચારના ચક્રાવામાં હોય ત્યાં સુધી મોક્ષની અપ્રાપ્તિ

ક્ષાયિક-સમ્યગ્દર્શન, ક્ષાયિક-કેવળજ્ઞાન ને ક્ષાયિક-ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયેલાં છે, પણ આશ્રવનિરોધરૂપ સંવર, એ સંવરરૂપ સંયમ સયોગિ-કેવલીને પ્રાપ્ત થયો નથી ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયું છે, પણ સંયમ નથી. ઈંદ્રિયો, કષાયો, અવ્રતો ને ચોવીસ ક્રિયાઓ નીકળી ગઇ છે. **આડત્રીસ નીકળ્યાં પણ ચાર તો બેઠાં છે.** ત્રણ યોગ અને પચીસ ક્રિયામાંની ઈર્યાપથિકી

ક્રિયા આ ચાર બેઠાં છે, ત્યાં સુધી કર્મનાં દ્વાર ખુલ્લાં છે. જ્યાં સુધી ચારના ચક્રાવામાં છે, ત્યાં સુધી મોક્ષ નથી પામી શકતો.

ચારના ચક્રાવામાંથી નીકળવું ક્યારે બને? અયોગિપણામાં જાય ત્યારે. ચારેની ચોકી મૂકી–ઇર્યાપથિકી ને ત્રણ યોગ એ ચારેની ચોકી મૂકી, ત્યારે મોક્ષ આવ્યો. શુદ્ધનયવાળો કહે: "निव्वाणो संजमो चेव" નિર્વાણ એ સંયમ. વ્યવહારે પ્રવચન અને નિર્ગ્રંથપણું–જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ બંનેને મોક્ષ માન્યા છે. કેવળજ્ઞાન આવી જાય અને બેસી રહેવું પડે તો તેની તાકાત શી? શુદ્ધ–નયનો મુદ્દો સંયમ એ જ મોક્ષ. જ્યાં ચારિત્રની પ્રાપ્તિ છે ત્યાં સમ્યગ્દર્શન ને જ્ઞાન રહેલાં છે. "उत्तरलाभे तु नियतः पूर्वलाभः (तत्त्वा० अ० १ सू० १ भा०). બીજી બાજુએ भजनीयमुत्तरम् (तत्त्वा० अ० १ सू० १ भा०). 'उत्तरं' ज्ञानं चारित्रं च (तत्त्वा० टी० हरि०पृ० २६) એક જ વિકલ્પ એક જ નો.

સમ કાલે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન

સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન બંને સાથે આવે છે. જે સમયે સમ્યગ્દર્શનનો લાભ તે જ સમયે સમ્યગ્જ્ઞાનનો લાભ. સમય માત્ર પણ સમ્યગ્દર્શન થયું હોય ને અજ્ઞાની રહે તે માનવા તૈયાર નથી. બે વચ્ચે એક સમયનો પણ ફરક નથી.

સમ્યક્ચારિત્ર હોય તેને સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન હોય જ

ચારિત્રની સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાનમાં ભજના. પણ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયું કે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાનની ભજના નથી.

ચારિત્ર થયું ત્યાં સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન છે જ.

આચારની વ્યવસ્થા પહેલી કેમ?

કાયદાની સાથે આપેલા અપવાદો કાયદામાંથી નીકળી જાય, પણ તેથી કાયદા ખોટા નથી. મોક્ષનું કારણ શુદ્ધ-નયવાળાએ સંયમ માન્યું. સંયમ એ જ મોક્ષ. તેમજ તે જ સર્વ નયે માનેલી હકીકત છે કે ચારિત્રરૂપ ગુણમાં રહેલો હોય તે 'સાધુ'. કેટલાક ગુણને અંગે જ્ઞાન લે છે. અલ્પ સ્વરવાળો પહેલો આવવો જોઇએ. 'ગુણ' શબ્દથી 'જ્ઞાન' લેવા-વાળાને પણ ચરણની પૂજ્યતા માનવી પડે. ચરણરૂપી ગુણ લે છે તેને વાંધો નથી. સામાન્ય અપેક્ષાએ ચારિત્ર ત્યાં સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન જરૂર હોય. ચારિત્ર ન હોય ત્યાં સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન હોયે ખરાં ને ન એ પણ હોય. આચારની વ્યવસ્થા તેથી પહેલી કરી. પછી વિચાર, પછી વર્ગીકરણ.

વિધિ, નિષેધ વિશેષણને લાગે

પાંચ મહાવ્રતોમાં ક્રમ નક્કી કર્યો. પ્રાણાતિપાતવિરમણ. માલ વેચી દીધો; બારદાન અનામતમાં સોંપો છો. હિંસાથી વિરમવું તે પહેલું વ્રત હતું. હિંસા-'प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा' (त० अ० ७ सू० ८). પ્રમાદવાળા યોગથી જે પ્રાણનો વિયોગ તેનું નામ 'હિંસા'. એવી હિંસાથી વિરમવામાં મહાવ્રત. જે વાક્યમાં વિશેષણને સહિત હોય ત્યાં ચાહે તો કરવાનું કહીએ, તે વિશેષણને લાગે, ચાહે નિષેધ કરીએ તે વિશેષણને લાગે; વિધિ ને નિષેધ વિશેષણને લાગુ થાય.

મૂર્ખાનું દૃષ્ટાંત

મૂર્ખાનું દૃષ્ટાંત—એક મનુષ્ય મેલાં કપડાં લઇને આવ્યો.

આપણે કહ્યું: મેલાં કપડાં કાઢી નાખ. એ કાઢીને નાગો થઈ જાય તો 'મૂર્ખો'. તેં કહ્યું ને કાઢી નાખ્યાં. મૂર્ખો કેમ કહો છો? મેલાં એ વિશેષણ ને લૂગડાં એ વિશેષ્ય. કાઢી નાખવાનો નિષેધ નહિ, પહેરવાનો નિષેધ. એકલો મેલાપણાને, નહિ કે લૂગડાંને. પેલાએ મેલાં અને લૂગડાં બંનેને લગાડયો. તમે મેલાપણું ખસેડવા માટે નિષેધ કર્યો. લૂગડાં કાઢીને નાગા થવા પર તત્ત્વ ન હતું. નિષેધ મેલાપણાનો હતો.

શ્રાવકના ૨૧ અને માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણોના ભેદનું કારણ

શંકા—न्यायसंपन्नविभवः વગેરે માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણો બતાવ્યાં. કોઈ જગ્યા પર [1]શ્રાવકના એકવીસ કહ્યા ને કોઈ જગ્યા પર [2]માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ ગુણ કહ્યા તો માનવા કયા? સમાધાન—કુટુંબને સંસ્કારિત કરવું તેથી ધર્મનો સંયોગ મળે, તરત છાપ પડે. ચોકખાં કરીને, લૂગડાંને ખટાઈ વાળાં કરીને, છીપા લોકો રાખે છે. છાપ મારી કે ચોંટી. ફાટયા ને બળ્યા પણ છાપ જાય નહિ. ખારે કે સાબુએ ધૂઓ તો પણ જાય નહિ. તેવી રીતે તમારા કુટુંબને એવી સ્થિતિમાં તૈયાર કરો કે જે વખતે ધર્મની પ્રાપ્તિનો વખત

---

१ धम्मरयणस्स जोगो अक्खुद्दो रूववं पगइसोमो । लोयप्पिओ अक्करो भीरू असढो सदक्खिन्नो ॥ ५६ ॥ लज्जालुओ दयालू मज्झत्थो सोमदिट्ठि गुणरागी । सक्कहसुपक्खजुत्तो सुदीहदंसी विसेसन्नू ॥ ५७ ॥ वुड्ढाणुगो विणीओ कयन्नुओ परहियत्थकारी य तह चेव लद्धलक्खो इगवीसगुणो हवइ सड्ढो ॥ ५८ ॥ (प्रवचनसारोद्धार) २ યોગશાસ્ત્ર (જુઓ ઠાણાંગ વ્યા૦ પૃ૦ ૧૮૫)

આવે તે વખતે ધર્મ પ્રાપ્ત થાય ને ભવાંતરે યે એ ધર્મ ન જાય. એવા કુટુંબને તૈયાર કરવા માટે માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ ગુણો અને તમારા આત્માને તૈયાર કરવા માટે એકવીસ ગુણો.

ખેડૂતો વરસાદ આવવા પહેલાં જમીનને ખેડીને તૈયાર રાખે છે. વરસાદ આવ્યો, બીજ નાંખ્યું કે તૈયાર. વ્યકિત તરીકે એકવીસ ગુણો, કૌટુમ્બિક તરીકે પાંત્રીસ ગુણોની જરૂર. તેથી શ્રાવકના અને માર્ગાનુસારીના ગુણોનો ભેદ બતાવ્યો છે.

न्यायसंपन्नविभवः એટલે શું ?

શંકા—શું 'न्यायसंपन्नविभवः' એટલે ન્યાય રાખવાનો, પૈસો ભેગો કરવાનો ઉપદેશ કર્યો ? સમાધાન—જ્યાં વિશિષ્ટ વાકય હોય ત્યાં વિધિ ને નિષેધ વિશેષણને લાગુ થાય. વિધિ ન્યાયને લાગુ થયો, અન્યાયના નિષેધમાં-નહિ કે પૈસા પેદા કરવામાં-અતિચારવાળું ચારિત્ર છોડવું-ક્ષાયોપશમિક ધર્મો છોડવા એટલે ચારિત્ર છોડવાનું નથી. વિધિ અથવા નિષેધ જે કાંઈ-લાગુ થાય તે વિશિષ્ટ વાકય હોય તેથી તે વિશેષણને લાગુ થાય.

હિંસાની વ્યાખ્યા

પ્રમાદના યોગથી પ્રાણની વિરાધના તેનું નામ 'હિંસા'. હિંસાપણું કયાં જઈને રહ્યું ? પ્રમાદમાં. પ્રમાદયોગ હોય તો હિંસા થઈ ગણવી-પ્રમાદયોગ ન હોય તો હિંસા થઈ ન ગણવી. [1]પગ ઊંચો કર્યો છે બીજે મેલવા માટે, ત્યાં ઈર્યાસમિતિવાળા

---

१ उच्चालियंमि पाए ईरियासमियस्स संकमट्ठाए। वावज्जेज्ज कुलिंगी मरिज्ज तं जोगमासज्ज ॥ ७४९ ॥ न य तस्स तन्निमित्तो बंधो सुहुमोवि देसिओ समए। अणवज्जो उ पओगेण सव्वभावेण सो जम्हा ॥ ७५० ॥ (ओघनि०)

સાધુને હાથે કદી કોઈ મરી જાય તો પણ તે હિંસાને નિમિત્તે સૂક્ષ્મ પણ બંધ નથી.

[1]**ભગવતી**જીમાં સૂત્રકાર હિંસાનું લક્ષણ કરતાં ખુલાસો કર્યો. [2]શ્રાવકે પચ્ચક્ખાણ લીધાં કે વનસ્પતિને છેદવી નહિ. કુંભાર હતો. માટી ખોદવા ગયો. કોદાળીએ ખોદતાં ઝાડના મૂળને કોદાળી લાગી ગઈ. માટીનો કે વનસ્પતિનો કે બંનેનો આરંભ લાગ્યો? માત્ર માટીનો આરંભ લાગ્યો. તેને અંગે સાવચેત. સાધુને અંગે સાવચેતી હોવાથી શ્રાવકને અંગે વનસ્પતિ કપાઈ જાય તો હિંસા ન કહી. પ્રમત્તયોગ નથી, તેથી બંનેને હિંસામાંથી કાઢી નાખ્યા. **પ્રમત્તયોગ એ હિંસાનો ખરો માલ, પ્રાણનો નાશ એ તો એનું બારદાન.** તત્ત્વાર્થસૂત્રકાર **ઉમાસ્વાતિ**જીની વ્યાખ્યા **સૂત્રકારે**, [3]**નિર્યુક્તિકારે** કબૂલેલી જ છે.

પ્રમત્તના બદલે મહાવ્રત કેમ?

સાક્ષી પૂરી પણ અવળી પૂરી; પછી મારી આંખ ઊઘડી

---

१. तत्थ णं जे ते पमत्तसंजया तेसिणं दो किरियाओ कज्जंति, तं० आरंभिआ य मायावत्तिया य (भग० सू० २२)

२ समणोवासयस्स णं भंते ! पुव्वामेव वणस्सइसमारंभे पच्चक्खाए से य पुढविं खणमाणे अन्नयरस्स रुक्खस्स मूलं छिंदेज्जा से णं भंते ! तं वयं अतिचरति !, णो तिणट्ठे समट्ठे, नो खलु तस्स अइवायाए आउट्टति। (भग० सू० २६१)

३ आया चेव अहिंसा आया हिंसत्ति निच्छओ एसो। जो होइ अप्पमत्तो अहिंसओ हिंसओ इयरो ॥ (ओघनि० गा० ७५५)

ગઈ. તેવી રીતે ઊંધના નામે ઉડાડી દીધું. પ્રાણવ્યપરોપણની વિરતિમાં સર્વ પ્રમત્તયોગથી વિરમવાનું હતું, છતાં પ્રમત્તપણાની નામનિશાની ન રાખી. અને મહાવ્રત બનાવી દીધું ?

પ્રમતયોગ ટળ્યા વિનાની વિરતિની શી કિંમત ?

શંકા—મહાવ્રત એટલે છેલ્લો છેડો. "सव्वाओ पाणाइ-वायाओ वेरमणं" ત્રિજોરી છોકરાને આપવાની. ટ્રસ્ટીઓએ માલ લઈ લીધો. છોકરાને ત્રિજોરી આપી. લોઢું ગળે બાંધ્યું. તેમ હિંસાની ખુદ જડ–થાંભલો–ખુદ સ્વરૂપ જે અંદર ગોઠવાવેલી હતી તે કાઢી નાંખી. પ્રમાદવાળો યોગ એ કાઢી નાખીને મેલ્યું સર્વપ્રાણાતિપાતથી વિરમવું. એને કરે શું ? પ્રમત્તયોગ જો ટળેલો છે તો એની કિંમત નથી. પ્રમત્તયોગ ટળ્યો નથી તો વિરમ્યાની કિંમત નથી. સર્વથા પ્રાણાતિપાતથી વિરમ્યા વીસે વસાની દયા પાળી, છતાં પ્રમત્તયોગ ન ખસ્યો તો પાણીમાં. વીસ વસાની દયામાં એકે દયા ન ટળી. પ્રમત્તયોગ ટળેલો છે તો વીસ વસાની દયા ટળેલી જ છે.

પ્રમત્તયોગ એ પ્રાણાતિપાતની જડ છે

સમાધાન–કાચા પાણીનો લોટો ઢાળીને કામ કર્યું હોય તો આપણને ન ખપે. **તીર્થંકર**ને માટે યોજન સુધી વરસાદ વરસાવ્યો તો એ **તીર્થંકર** સમવસરણમાં બેઠાં શું જોઈને ? લાકડાં, કાંકરા, પાન, વાંસ તણાઈ જાય તે વાયરો કેવો ? કોને માટે ? ભગવાનને માટે. આખાં યોજન સુધી વૃષ્ટિ ભગવાનને માટે. તેમાં ભગવાન આવીને બિરાજે. રોજ રોજ આધાકર્મી એમને માટે થયેલું ઉપયોગમાં લે તો ડૂબી જાય કે બીજું ? ડૂબી જવાની વાત દૂર રહી, પણ ઘાતિકર્મની કણી

ન લાગે, કારણ પ્રમત્તયોગ નથી. ક્રોધ, માન માયા ને લોભ એ કષાયો વિચ્છેદ પામી ગયા છે; તેથી આવી સ્થિતિમાં પાપ નથી લાગતું. પ્રાણાતિપાતની જડ પ્રમત્તયોગ છે.

પ્રાણવ્યપરોપણ એ દ્રવ્યહિંસા ને પ્રમત્ત યોગ એ ભાવ-હિંસા

દ્રવ્યહિંસાથી વિરમાવો છો ને નામ આપવાનું મહાવ્રત? 'પ્રાણાતિપાત' શબ્દ લીધો એટલે બંદોબસ્ત કર્યો બાળનો. દરવાજે કાંઇ નહિ. બાળે ચોકીદાર.

સમાધાન-શંકા કરીને પહેલું વ્રત ઉડાવ્યું. પણ પ્રમત્તયોગનો મૃષાવાદાદિ સાથે સંબંધ છે. જે હિંસાના લક્ષણને અંગે પ્રમત્તયોગ જણાવેલો છે તે એકલી હિંસામાં કે બીજામાં? પ્રમત્તયોગ તો બધામાં; મૈથુન સિવાય ચારેમાં પ્રમત્તયોગ. प्रमत्तयोगत् બધે લગાડવાનું હોવાથી प्रमादात् प्राणव्यपरोपणं ન કહેવાને બદલે प्रमत्तयोगात् કહ્યું. અનુવૃત્તિ એક પદમાં ન આવે. પ્રમત્તયોગ દરેક સૂત્રમાં લેવાનો છે. હિંસાના કારણરૂપ જે પ્રમત્તયોગ તે ભાવ-હિંસા. મૃષાવાદના કારણરૂપ જે પ્રમત્તયોગ તે ભાવ-મૃષાવાદ. પ્રમત્તયોગ એ હિંસાને જ છે એમ નહિ. હિંસાને પ્રમત્તયોગ વરેલો. મૃષાવાદને વળગેલો, અદત્તાદાનને અને પરિગ્રહને પણ વળગેલો છે. મૈથુન સાથે તો નથી ને?

જેમ આંખથી રૂપ દેખીએ પણ મન જોડે લાગેલું; કાનથી શબ્દ સાંભળીએ છીએ, પણ મન જોડે લાગેલું. શરીરથી ઊનાંટાઢાં જાણીએ પણ મન જોડે લાગેલું છે; ત્યારે મનનો વિષય કયો? શબ્દ, રૂપ ને ગંધ એ મનનો વિષય?

મન તો બધે હતું તેથી હિસાબ નહિ.

રૂપ, ચક્ષુને અંગે સંબંધી. રૂપ એ ચક્ષુનો જ વિષય. ચક્ષુ ગ્રહણ કરે તો રૂપને. જે અસાધારણ કારણ હોય તેને અંગે વ્યપદેશ થાય. પાંચ ઇંદ્રિયના તેવીસ વિષયો અસાધારણ કારણપણાને અંગે સમજવા.

સાધારણ અને અસાધારણ કારણ

પ્રમત્તયોગ એ ચારેમાં રહેલો છે, માટે સાધારણ કારણ. પ્રમત્તયોગ સાધારણ કારણ હોવાથી તેનાથી વ્યપદેશ કર્યો નહિ. પ્રાણનું વ્યપરોપણ એ અસાધારણ કારણ છે. પહેલા મહાવ્રતમાં સર્વથા પ્રાણાતિપાતથી વિરમવાનું કહ્યું. અસાધારણથી વ્યપદેશ થાય. મહાવ્રત તરીકેનો વ્યપદેશ અસાધારણ કારણનો કરવો તેથી તે વ્યપદેશ કર્યો.

શંકા–કર્મબંધ રોકવા માટે પ્રાણાતિપાતવિરમણ કરો છો કે અન્ય કોઈ કારણે ? કર્મબંધનું અસાધારણ કારણ તો પ્રમત્તયોગ છે. પ્રમત્તયોગ કયાંથી થાય છે, પ્રમત્તયોગ (મદ્ય, વિષય કષાય, નિદ્રા અને વિકથાના વ્યાપાર) વડે કરીને પ્રાણનો નાશ કરવો તે હિંસા. प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा તે વગેરે આગળ વિચારાશે.

વ્યાખ્યાન ૧૭

ગણુધર મહારાજા શ્રીમાન્ **સુધર્માસ્વામીજી** મહારાજે ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે, શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે, મોક્ષનો માર્ગ દુનિયા સાધી શકે તેને માટે બાર અંગની રચના કરતા થકા પહેલાં **આચારાંગ**ની અંદર આચારની વ્યવસ્થા કરી, બીજા **સૂયગડાંગ**માં વિચારની વ્યવસ્થા કરી અને તે બેની રચના કરીને સાધુઓને આચાર-વિચારની વ્યવસ્થા કરી આપી.

જૈન શાસનનું ધ્યેય જ મોક્ષ

પહેલાં **આચારાંગ** કેમ? કાર્યની સિદ્ધિ જો સંપૂર્ણ કારણ મળી જાય તો આપોઆપ થઈ જાય. મોમ એ પણ એના કારણને આધીન છે. મોક્ષનું કારણ કયું? 'निव्वाणो संजमो चेव.' સંજમ એ જ મોક્ષનું કારણ જણાવ્યું, અને **તત્ત્વાર્થકારે** सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः (तत्त्वा० अ० १, सू० १) સીધું વાકય મૂકી દીધું. મોક્ષનું સાધ્યપણું કયું રાખવું વગેરે સંબંધી કાંઇ બોલ્યા નહિ. મોક્ષના સ્વરૂપ, શ્રેષ્ઠતા, અદ્વિતીયતા, અને સંપૂર્ણ સાધ્યતાને અંગે કાંઈ બોલ્યા નહિ. ખરી રીતે તો તે બધું પહેલું કહેવું જોઈએ. મોક્ષનો માર્ગ કહેવા બેઠા છો, પણ મોક્ષને માગે છે કોણ?

સરકાર જે ગામ તરફ રેલ નાખે છે ત્યાં મુસાફરો છે કે નહિ તે તપાસે. તેમ અહીં મોક્ષના મુસાફર તો તપાસો.

સમાધાન—જે જે આર્ય, જે જે સંસારના સ્વરૂપને સમજનારા તે મોક્ષના અર્થી છે; તેથી મોક્ષ શી ચીજ તે સમજાવવાની જરૂર નથી. જૈન શાસનમાં 'મોક્ષ' શબ્દ એવો

ઓતપ્રોત થયેલો છે કે મોક્ષનું સ્વરૂપ વગેરે જાણે કે નહિ પણ એને મોક્ષની ઇચ્છા છે. મોક્ષની માંડણી જોઇએ. બીજાની માંડણી કામ ન લાગે. જૈન શાસનમાં સમજુ કે અણસમજુ હોય પણ મોક્ષરૂપ ધ્યેય સિવાય બીજી વાતને વળગે નહિ. અત્યારે જૈન ધર્મ દયાના સ્થાન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, પણ જૈન શાસનમાં જૈન ધર્મ 'મોક્ષમાર્ગ' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. કેટલાંક રાજ્ય હોય છે. તેમાં આ રાજ્યનું ધ્યેય સુલેહ છે તો આ રાજ્યનું ધ્યેય પ્રજાની આબાદી છે. તેમ જૈન શાસનનું ધ્યેય જ 'મોક્ષ'. ગમે તે બાજુ જાઓ; ત્યાં જવાની છૂટ છે; પણ આવો ત્યાં આવવાનું સ્થાન એક.

ચાહે તો કોઇ સમ્યક્ત્વ, કોઇ ચારિત્ર, કોઇ વિનયની તીવ્રતાવાળો થાઓ. અસંખ્યાતા જોગમાં ધ્યેય એક જ; નવકાર ગણવો. અડધી મિનિટની ચીજ નહિ પણ છતાં એનું ધ્યેય સર્વ કર્મનો સર્વ પાપનો નાશ. એક જ ધ્યેય તરીકે રહે છે, રહ્યું છે, રહેશે-મોક્ષ.

મોક્ષને ન માનનાર અભવ્યને પણ દેશના મોક્ષના ધ્યેયથી જ દેવી પડે

આ વાત વિચારશો ત્યારે તમને માલમ પડશે કે અભવ્ય મોક્ષને ન માને પણ તેને મોક્ષને માટેની દેશના ફરજિયાત દેવી પડે. અભવ્ય જીવને દેશના મોક્ષના ધ્યેયથી દેવી પડે છે. મોક્ષના ધ્યેય સિવાય બીજુ કહી શકાતું નથી. કારણ? લોકોને આ રુચે છે. જૈન શાસનમાં મોક્ષનું ધ્યેય કેટલું સજ્જડ પકડાયું હશે કે જેથી મોક્ષ સિવાય બીજું એકે ધ્યેય રહેવા પામ્યું નહિ હશે. માન-પૂજા મળે એ હેતુએ લોકોને રસ પડે તેવી વસ્તુ કહે.

ધર્મ મોક્ષને માટે

પ્રશ્નનો ઉત્તર—ભવ્ય કરતાં અભવ્યના પ્રતિબોધેલા અનંતા મોક્ષે ગયા. તીર્થંકરના પ્રતિબોધથી જે જીવો મોક્ષ પામ્યા, તેના કરતાં અભવ્યના પ્રતિબોધેલા અનંતા મોક્ષે ગયા. ભવ્ય જીવને તો સાધીને ખસી જવું છે. અભવ્ય તો છે, છે ને છે એના કાલનો, દ્રવ્ય-ચારિત્રનો પત્તો નથી. અભવ્ય જીવ મોક્ષને ન માને, મોક્ષને નકામો, કલ્પિત માને છતાં જૈન શાસનની જડ મોક્ષ સિવાય બીજામાં નથી તેથી એને મોક્ષ-તત્ત્વની ફરજિયાત પ્રરૂપણા કરવી પડે. જેની પાસેથી માન-પૂજા લેવા માગે છે, તે આના સિવાય-મોક્ષ સિવાય બીજી વાત સાંભળવા માગશે નહિ. ધર્મ એ મોક્ષથી છૂટો પડી ગયો તો તે પણ સાંભળવા માગે નહિ. મોક્ષની સાથે સંબંધવાળા ધર્મને સાંભળવા માગે. ધર્મ કરવાવાળો, ધર્મને માનવાવાળો, આચરવાવાળો જો મોક્ષની સાથે ધર્મને રાખનારો ન હોય તો સમકિતી નહિ. ધર્મ મોક્ષને માટે છે એવું ધ્યેય જેનું હોય નહિ, તે પછી દેવલોકને માટે ધર્મ કરે, માને તેથી તેને મિથ્યાત્વમાં મેલીએ છીએ.

પૌદ્ગલિક સુખ સાથે બંધાયેલા ધર્મની નિરર્થકતા

મિથ્યાત્વીઓ હોય તે દ્રવ્ય-ચારિત્રીઆ નક્કી. અનુપયોગે થાય તે 'દ્રવ્ય-ચારિત્ર.' મેલવાનું ચારિત્ર તે 'દ્રવ્ય-ચારિત્ર.' છોકરો મોટો થાય, પરણાવું, પછી ચારિત્ર લઉં આવું વિચારનારે કોલ દીધોઃ **તું લે તો મારે લેવું**, મેં ધાર્યું હતું કે પાંચ વર્ષે લેશે. વહેલો તૈયાર થયો તેથી ચારિત્ર લીધું-ત્યાં દ્રવ્ય-ચારિત્ર. ધર્મ એ જ માનવાને તૈયાર છીએ કે જે ધર્મની દોરી મોક્ષની સાથે બંધાયેલી. ધર્મ એનો એ જ હોય પણ

દોરી જો મોક્ષ સાથે ન બંધાઈ હોય પણ પૌદ્ગલિક સુખની સાથે બંધાઈ હોય તો તે ધર્મ જૈન શાસન માનવા તૈયાર નથી. લોકોત્તર મિથ્યાત્વવાળો પૂજે છે તીર્થંકરને અને એ જૈન શાસનમાં કહેલી તપસ્યા કરે છે. પણ મોક્ષનો દોર કાપેલો છે. દોર પૌદ્ગલિક સાથે બાંધેલો છે. આને આ દેવ, ગુરૂ, ધર્મની આરાધનાએ એક વખત 'મિથ્યાત્વી' એક વખત 'સમકિતી' કહીએ. મોક્ષની સાથે બંધાઈ ગયો તો સમ્યક્ત્વ,' પણ પૌદ્ગલિક સુખને દોરે બંધાઇ ગયો તો 'મિથ્યાત્વ'. મોક્ષ ઇચ્છે તે 'ભવ્ય.' મોક્ષ ન ઇચ્છે તો તેટલા માત્રથી અભવ્ય નથી. ભવ્યનું લિંગ અભવ્યમાં ન હોય.

સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય શું માને છે? તેમજ સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય છતાં સમકિત ન પામે ત્યાં સુધી દેવને માને નહિ. જે મોક્ષનું ધ્યેય તે રહે ત્યારે ભવ્યની કરણી કરવાવાળો મોક્ષના ધ્યેયમાં પોતે શ્રદ્ધા કરે. આચારની વખત સાધ્ય ન રહે. દૃષ્ટાંત તરીકે જિનેશ્વરની પૂજા મોક્ષ માટે હતી તે સુખના માટે માની, આપત્તિ થઇ તે વખતે આંબેલ કરો, ઠેકાણું પડશે. આટલા વૈદ્યને ત્યાં રખડું છું તો આંબેલ શા ખોટાં? રોગ જશે ને કલ્યાણ થશે. આત્માનું કલ્યાણ, પૈસા બચ્યા. આ થતી વખતે જે આંબેલ કરે છે તે કઈ સ્થિતિનું? આંબેલ બતાવ્યું; ફાયદો થયો તો કૂદે છે, રોગ મટ્યો, કલ્યાણ થયું. આથી દ્રવ્ય-ક્રિયા થઈ ગઈ. કલ્યાણ ન ગણે તો શ્રદ્ધા જ ન રહી.

જૈન શાસનનો એક જ સૂર 'મોક્ષ' જ

જૈન શાસને ધર્મ માન્યો છે તે ધર્મ સ્વતંત્ર માન્યો નથી. દયા, શાહુકારી કે નિષ્પરિગ્રહને સ્વતંત્ર ધર્મ તરીકે માનેલ નથી. જો મોક્ષને અંગે દોરીએ બંધાયેલા હોય તો જ

તે ધર્મ. વ્યવહારે ધર્મ ભલે હોય, ઉપાદેય ધર્મ એને ન કહીએ. શાથી ? મોક્ષની સાથે બંધાયેલા નથી માટે. ધર્મ કેવળ મોક્ષને અંગે આદરવા લાયક છે. જૈન શાસનમાં ખૂણે-ખાંચરે જ્યાં ત્યાં તપાસો તો એક જ સ્વર નીકળે અને તે એ કે 'મોક્ષ'. જૈન શાસનમાં કોઈ પણ નાનામાં નાની ક્રિયા મોક્ષની સાથે બંધાયા વગરની હોય નહિ. જૈન શાસનમાં બધે ધ્યેય મોક્ષનું છે, તેથી અભવ્યથી એ સિવાય બીજું બોલાય નહિ.

બીજા દેશમાં ગયા હોઈએ. ત્યાં આપણે વ્યવહારમાં વાંકા રહીને ભાંગીતૂટી પણ ત્યાંની જ ભાષા જે હોય તેમાં જ બોલવું પડે. મદ્રાસ તરફ જઈએ ત્યાં તેમની ભાષામાં જ બોલવું પડે. બાળબચ્ચાં બીજી ભાષા સમજે નહિ.

નવી તરકડી નવ વખત નમાજ પડે.

જૈન શાસનમાં મોક્ષ સિવાય વાત જ ન સાંભળે તો પછી અભવ્યને માન-પૂજા લેવાનો રસ્તો કયો ? એને વગર ઈચ્છાએ પણ મોક્ષનું નિરૂપણ કરવું પડે. સરકારી અમલદારો હુકમ કાઢનારા ગાંધીજીથી વિરુદ્ધ. તેઓને પણ ટોળું ભેગું થાય તે વખતે ગાંધીજીની જય બોલીને આગળ વધવું પડે, તો પછી જે અભવ્યને માન-પૂજા લેવી હોય તે તો એ વર્ગ કરતાં સવાયો કૂદે તો જ આગળ વધે. યુરોપિયન (European) ને દેશી પાસેથી માન મેળવવું હોય તો દેશી કરતાં સવાયો ગાંધીજીનો ભક્ત થાય. મોક્ષના ધ્યેયવાળા પાસેથી માન મેળવવું હોય તો **નવી તરકડી નવ વખત નમાજ પડે.** જેને માન લેવા માટે ઘૂસવું હોય તેને સવાયું કૂદવું પડે. આ ઉપરથી અભવ્યને મોક્ષરૂપ તત્ત્વ કહેવું પડે છે, મોક્ષ-તત્ત્વ સિવાય એનાથી બીજું કહેવાતું નથી. એ પ્રભાવ જૈન આબાળગોપાલનું ધોરણ.

તેથી **ઉમાસ્વાતિજી** 'મોક્ષ' શબ્દ સીધો મેલીને ચાલ્યા.

જૈન ધર્મમાં મોક્ષના સંસ્કારો ગળથુથીમાં

મોક્ષ કેવો? મોક્ષ જ લેવો. તે વિષે કાંઇ નહિ. જૈનનાં બચ્ચાંને મોક્ષ સમજાવવો પડે નહિ. જૈનનું બચ્ચું ગળથુથીથી મોક્ષ સમજે છે. મોક્ષ જ ધ્યેય હોય તેને લીધે મોક્ષ શી ચીજ? મોક્ષ સર્વ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ તે કાંઈ **ઉમાસ્વાતિજી**એ કહ્યું નહિ. **પાલીતાણા**માં રહેલાને **ભાવનગર** આવું છે તે કાંઇ જાણવાની જરૂર નથી. બોર્ડ (Board) ઉપર સીધો **ભાવનગર**નો રસ્તો છે. **ભાવનગર**ના સ્વરૂપની જરૂર પડતી નથી. બધાં નજીકના ગામવાળાઓ નજીકના શહેરની સ્થિતિ સમજતાં હોય તેમ અહીં **ઉમાસ્વાતિજી**એ મોક્ષનું બોર્ડ (Board) માર્યું. **ભાવનગર** કેવું છે એવું બોર્ડ મારવા જાય તો દુનિયા 'મૂર્ખો' કહે. **ભાવનગર**ની હકીકત બધા જાણે છે.

તેવી રીતે જૈન ધર્મમાં ગળથુથીમાં મોક્ષના સંસ્કારો ગળેલા હોય છે. **કોઇ પણ જીવ જગતથી મુકાય તેમાં આનંદ; કોઇ જીવ મુકાવનારો થાય તેમાં આનંદ.** મોક્ષે ગયા અને અમને મુકાવે તેમાં આનંદ. આટલું બધું જૈન ધર્મનું મોક્ષ માટે ધ્યેય છે; તેથી મોક્ષનો માર્ગ **ઉમાસ્વાતિ**એ કહ્યો. જૈન શાસનની જડ મોક્ષમાં એટલી બધી જામેલી છે તેથી અભવ્યને મોક્ષની પ્રરૂપણા કરવી પડે. જે માન-પૂજાની ઇચ્છાવાળો, જેને મોક્ષ સાથે સંબંધ નથી તેનાથી મોક્ષ સિવાય બીજું બોલાય નહિ.

પુણ્યનો પાયો જ પાપ

[1]'વિમુક્તિ અધ્યયન એ **આચારાંગ**માંનું છેલ્લું અધ્યયન

---

१. विमोत्ति चउत्था, निसीहं पंचमा चूला। (आचा० चू० पृ० ४)

છે. [1]છકાયના આરંભને છોડો તમે તે પહેલું અધ્યયન કહે. મોક્ષ તો ગળથુથીમાં પામેલો છે, તે કહેવાની જરૂર નથી.

શંકા—જો મોક્ષ ગળથુથીમાં છે તો નવકારમાં શા માટે મહેનત કરવી? સમાધાન—કર્મ એ પાપરૂપ છે. શુભાશુભ કર્મ આત્માને નડતરરૂપ છે. કાઉસ્સગ્ગમાં पावाणं कम्माणं निग्घायणट्ठाए (आव० सू० २७) બોલીએ છીએ. મોટા શહેરમાં મોટા મોટા બંગલા; એકે જાજરૂ વગરનો નહિ. એકે પુણ્ય પાપ વગર રહ્યું નથી. **પુણ્યનો પાયો જ પાપ.** પાપ નાશ પામ્યું એટલે પુણ્ય આપોઆપ બેસી રહેશે. ચાહે તેવાં પુણ્ય બંધાય. તેની સ્થિતિ બંધાવાની તે રાગદ્વેષની પરિણતિને અંગે, કષાયને લીધે, સાતા—વેદનીય બાંધ્યું તે કષાયને લીધે. કોઈ પણ પુણ્ય પ્રકૃતિ એની સ્થિતિ કષાયે દ્વારાએ બંધાય, તો પુણ્યનો પગ તો પાપ. રસોઈ વખતે ઠામ બગાડીએ છીએ. ઠામ બગાડવાથી ડરીએ તો દાળ થવાની? ના. રાગ એ કષાય ખરો. કષાય સ્થિતિ બંધાવે છે. પુણ્યની સ્થિતિ અને પુણ્યપણું એ બેમાં ફરક છે. જેમ દાળડી અને દાળડીનું પકડવું એ બેમાં ફરક છે તેમ તેમાં ફરક છે. યોગ પ્રશસ્ત હશે તો પુણ્યને બાંધશે.

અવગુણ ઉપર દ્વેષ, નહિ કે અવગુણી ઉપર

ગુણ અને ગુણી બંને ઉપર રાગ, એ શાસ્ત્રનું વિધાન, એનું જ નામ 'પ્રશસ્ત રાગ.' અવગુણ ઉપર દ્વેષ કરવો તે 'પ્રશસ્ત દ્વેષ.' અવગુણી ઉપર દ્વેષ ન કરવો. ગુણી ઉપર દ્વેષ કરશો તો બાકડી ન બાંધે, પણ અવગુણી ઉપર દ્વેષ કરશો તો લુહારની

---

१ छज्जीवणिया पढमे बीए चरिमे य सव्वदव्वाइं । सेसा महव्वया खलु तदेक्कदेसेण दव्वाणं ।। (आचा० नि० गा० १५).

સામે લોઢું મળ્યું. બેની પરંપરા ચાલી; એનો છેડો નહિ. દ્વેષના પરિણામને અંગે વાત થાય છે. અવગુણી ઉપરનો દ્વેષ સજ્જડ નુકશાન કરશે. તમે કુપાત્ર ન બનો. એ તો કુપાત્ર તે કુપાત્ર રહ્યો છે. ઘોળી તો ઘોળી હતો. સાધુ સુપાત્ર હતો તે કુપાત્ર શું કામ થયો? મિથ્યાત્વ, કષાય અને અવિરતિ ઉપર દ્વેષ તે 'પ્રશસ્ત દ્વેષ'. પ્રશસ્ત રાગ–ગુણ, ગુણી ઉપર. દ્વેષ અવગુણ ઉપર હોય; અવગુણી ઉપર દ્વેષ નહિ. **સંગમ મહાવીરનું** ભાવજીવન બગાડવા માટે મથ્યો. એણે કાલચક્ર માથે મેલ્યું. તેવાને અંગે પણ कृतापराधेपि जने, कृपामन्थरतारयोः। इषद् बाष्पार्द्रयोर्भद्रं, श्रीवीरजिननेत्रयोः॥ (योग० प्र० १ श्लो० २) આ સ્થિતિ. અવગુણી ઉપર પણ કરુણા ભાવ.

અવગુણી ઉપર દ્વેષ એ અકર્તવ્ય

મનુષ્યને પદાર્થ ઉપર પ્રેમ હોય છે તો પ્રેમના પ્રકર્ષમાં નુકશાન સહન થતું નથી. માતાને ઘડપણે છોકરો. માતાને છોકરા ઉપર પ્રેમની ખામી નહિ. છોકરો માતાના વાળ ખેંચે તે વખતે ઠોકે છે. છોકરાની લેવાદેવા નહિ જોઈએ. વાળ ખેંચે, વેદના થાય તે સ્થિતિમાં મા સમતાવાળી હોય તો કહે–વાળ ખેંચાય છે, છોડી દે; સમતાવાળી ન હોય તો ધક્કો મારે અને છોકરો પડયો, ને વાગ્યું તો તેને પંપાળે પોતે. વીતરાગપણાની પરિણતિ થઈ નથી ત્યાં સુધી ક્રોધ થયા વિના ન રહે. પ્રશસ્તપણું દેખીએ તો અવગુણ ઉપર દ્વેષ. અવગુણ ઉપર દ્વેષ એ કર્તવ્ય. અવગુણના ખોદણાં કાઢો. ગુણનો રાગ એ 'કર્તવ્ય'. જેમ બને તેમ ગુણમાં ઊંડા ઊતરો, ગુણનો મહિમા વિચારો અને એના રાગવાળા થાઓ. અવગુણી ઉપર

દ્વેષ આવે તે કર્તવ્ય નહિ. -

સૂયગડાંગ કરતાં આચારાંગ પહેલું રચવાનું કારણ

ગણધર મહારાજે જૈન શાસનમાં મોક્ષ તો જડ ઘાલીને બેઠો છે એમ માન્યું. **ઉમાસ્વાતિ**એ મોક્ષ જડ ઘાલીને બેઠેલો છે એ માન્યું. અભવ્યે પણ એ માન્યું. ઘરોની જડ પૃથ્વીમાં પેઠેલી છે તેમ જૈન શાસનની અંદર મોક્ષની જડ પેઠેલી છે. પહેલવહેલાં **ગણધરે આચારાંગ** કર્યું પણ **સૂયગડાંગ** ન કર્યું, તે આથી સમજાશે. આચારમાં વ્યવસ્થિત ન થયેલો એવો પણ પુરુષ હિંદુનો છોકરો અભક્ષ્ય, અપેય પહેલેથી વર્જે, નુકશાન મોટો થશે ત્યારે સમજશે. જેમ હિંદુપણાના કુળને અંગે અભક્ષ્ય, અપેય પદાર્થો પહેલાં છોડવામાં આવે અને નુકશાન સમજાય પાછળથી તેમ જૈન કુળમાં કંદમૂળ છોડવામાં આવે, ને નુકશાન સમજાય પાછળથી.

આચરણ પહેલાં ને સમજણ પછી

શંકા—પહેલાં દીવા આવા ન હતા. હવે તો લાઈટ (Light) છે, તો રાત્રે ખાવામાં વાંધો શો? સમાધાન-સર્ચ લાઈટ(Search Light)ની જ્યોત વધારે કે કેવળજ્ઞાનની જ્યોત વધારે? જૈનથી કંદમૂળ ખવાય નહિ, એ ગળશુથીમાં. પ્રથમ આચાર શીખવાય. બાળકને બાપ કોને કહેવાય તે શીખવો છો કે સીધો 'બાપ' શબ્દ શીખવો છો? જો ક્રિયાને મુખ્ય પદ ન આપવું હોય તો તમારી વસ્તુ છે તેમાં ક્રિયા ખસેડતા રહેજો. માનું ધાવણ પછી લેજો. પહેલાં મા આમ કરે છે એમ માને સમજો. જેઓ ક્રિયાના કટ્ટા દુશ્મનો છે તેઓ એથી જ્ઞાનના નામે ક્રિયાને ખસેડે છે.

વહોરાનું દૃષ્ટાંત

કોઇ ચોરે દાઢી પકડી. ફલાણા જાગે છે ? ફલાણાએ દાઢી પકડી છે બસો આપવા પડશે. ચોટલી પકડશે તો ચારસો આપવા પડશે. **ચોટલીના ચારસો કહ્યા તે દાઢી છોડાવવા.**

આ લોકોએ જ્ઞાનની વાત કહી તે ક્રિયા છોડાવવા. જ્ઞાનનો જમાનો છે, ક્રિયા કરીને જ્ઞાન લો. કોઇ પણ જૈન જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ નથી. જ્ઞાનનું આરાધન કરનારા છે. **સૌભાગ્ય–પંચમી**એ નમો નાણસ્સ કહેવાવાળા છે. કુલને વિષે, આર્યોને વિષે આચારની પહેલી જરૂર અને સમજણ પછી. પહેલાં 'ભૂ' બોલતાં શીખ્યા કે પહેલાં પાણી પીતાં શીખ્યાં ? જન્મે ત્યારથી સમજાવવાની વાત રાખો છો ? કેવળ ધર્મને અંગે ચેડાં કાઢવાની નીતિ છે. **સુધર્માસ્વામીને** બાર અંગની રચના કરવી હતી, વિચારની રચના કરવી હતી. છતાં પણ આચારની વ્યવસ્થા પહેલી કરી.

સ્થાનાંગની રચના

તમે દયા પાળો છો શાને અંગે ? સ્વ સમયના વિચારો પણ પછી આવે છે. છોકરો ભૂ પીને બચતો રહ્યો; પછી ભૂનું સ્વરૂપ જાણશે તેમ **સ્થાનાંગમાં** સ્વ સમય, પર સમયની વ્યવસ્થા કરી. વર્ગીકરણ કરે તો ઇયત્તા આવે, તેથી ઠાણાંગજીની રચના.

સ્થાનાંગનો વિષય આચાર કે વિચાર નહિ પણ વર્ગીકરણ

પાંચે મહાવ્રતો છે. હિંસા વગેરેને છોડો છો. બીજા

મતોમાં મહાવ્રતો નથી એમ કહેતા નથી. પાંચ મહાવ્રતો કહે છે. આચાર ગ્રંથ નથી, વિચાર ગ્રંથ નથી, સર્વથા હિંસાથી વિરમવું તેનુ નામ 'અહિંસા' તે **આચારાંગ**નો વિષય. હિંસાથી વિરમવું તે જૈન શાસનમાં જ છે તે વિષય **સૂયગડાંગ**નો. અહીં તો વર્ગીકરણનો વિષય. મહાવ્રતો પાંચ છે. એમ કહે છે પણ આદરવા લાયક, ટકાવવા લાયક, વધારવા લાયક છે એમ કહેતા નથી. સીધું કહે છે:—પાંચ મહાવ્રતો છે. **આચારાંગ**માં જે પરિણામે નીકળ્યો તેને પકડી રાખજે. **સૂયગડાંગ**માં સમજવું. અહીં મહાવ્રતને આદરવાની, વધારવાની, ટકાવવાની વાત નહિ પણ વર્ગીકરણની વાત. શાસ્ત્રકારે સીધાં પાંચ મહાવ્રતો છે એમ કહ્યું છે. તમે પાળજો, લેજો એમ કહ્યું નથી. મહાનુભવો! આચરવાનો વિષય **આચારાંગ**નો ને વિચારવાનો વિષય **સૂયગડાંગ**નો છે.

દ્રવ્ય–ભાવ–હિંસાની ચતુર્ભંગી

પાંચ મહાવ્રતોના નિયમમાં આજ અનુક્રમ. પહેલાં પ્રાણાતિપાતવિરમણ. કોઈ બીજો ક્રમ કહેવા માગે તો નહિ. પાંચેનો અનુક્રમ આગળ જોઈ ગયા છીએ. તેમાં પ્રાણાતિપાતવિરમણ એ નામ કેમ રાખ્યું? હિંસા કેમ ન રાખ્યું? હિંસા બે પ્રકારની છે: દ્રવ્ય–હિંસા અને ભાવ–હિંસા. તેમાં ચાર ભાંગા પાડે છે: (૧) દ્રવ્યથી તેમજ ભાવથી હિંસા, મારવાની બુદ્ધિએ માર્યો. (૨) મારવાની બુદ્ધિ, પેલો ખસી ગયો. ભાવથી હિંસા, દ્રવ્યથી હિંસા નહિ. (૩) દ્રવ્યથી હિંસા પણ ભાવથી નથી. મારવાની બુદ્ધિ નહિ. પગે જીવ કચડાઈ મરી ગયો. અને (૪) દ્રવ્યથી માર્યો નહિ ને ભાવથી પણ માર્યો નહિ તે ચોથો.

[1]દશવૈકાલિકમાં આ ચાર ભાંગા બતાવેલા છે.

હિંસા શબ્દ બંનેમાં

'હિંસા' શબ્દ પ્રમત્તયોગ ને પ્રાણવ્યપરોપણ બંનેને લાગુ પડેલાં છે. અનુપયોગે ચાલ્યો તેટલા માત્રથી મહાવ્રત તૂટ્યું. પ્રમત્તયોગ અને દ્રવ્યપ્રાણવ્યપરોપણ બંનેના પચ્ચક્ખાણ નથી. તમારાં પચ્ચક્ખાણ તો [2]સૂક્ષ્મ-બાદર, ત્રસ કે સ્થાવરમાંના કોઈ જીવ મરાય નહિ તેનાં છે. પ્રમત્તયોગ-પરિણતિને રહેવા દો, એની પ્રતિજ્ઞા રહેવા દો: આટલા જ માટે કર્મબંધનના ઉપર તત્ત્વ રાખીને **તત્ત્વાર્થકારે** હિંસાનું લક્ષણ કહ્યું. અહીં આચાર ઉપર તત્ત્વ રાખેલું હોવાને લીધે 'પ્રાણાતિપાત' એમ કહ્યું પણ સૂક્ષ્મ આદિ ચાર કહેવાનું કામ ન હતું.

સૂક્ષ્મ બાદર છતાં ત્રસ સ્થાવર શા માટે?

શંકા—સૂક્ષ્મ ને બાદર લો તો દુનિયામાં જીવ રહેતો નથી. ત્રસ, સ્થાવર લો તો દુનિયામાં કોઈ જીવ રહેતો નથી. બધા આવી જાય છે. છતાં તમે તો ચારે લીધા. બે વખત બબ્બે શું કામ લીધાં? સમાધાન—બેવડે દોરે બાંધેલું મજબૂત રહે. કબજો લઈ લે. અને લખાવી લે. તમે બેવડે દોરે મજબૂત ગણો છો, તેથી બધાં વ્રતમાં બેવડા દોરા કરવા પડે.

---

१ हिंसाए पडिवक्खो होइ अहिंसा चउव्विहा सा उ। दव्वे भावे अ तहा अहिंसऽजीवाइवाओत्ति ॥ (दश० नि० गा० ४५)

२ पढमे भंते! महव्वए पाणाइवायाओ वेरमणं, सव्वं भंते! पाणाइवायं पच्चक्खामि, से सुहुमं वा बायरं वा तसं वा थावरं वा, (दश० सू० ३)

સૂક્ષ્મ-બાદર એટલે શું ?

પહેલાં તો 'સૂક્ષ્મ'નો અર્થ નથી સમજ્યો. 'સૂક્ષ્મ' શબ્દથી સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયને લીધે જે જીવો તે લેવાના નથી.

કોઇ પણ જીવ સૂક્ષ્મ જીવને હણી શક્યો નથી, હણી શકે નહિ. એના એટલાં બધાં શરીરો બારીક છે કે જેમ કાચની વચ્ચેથી અજવાળું ચાલ્યું જાય. કાચે અજવાળું હણાય છે? કાચના પુદ્ગલો કરતાં અજવાળાના પુદ્ગલો બારીક છે તેથી નીકળી જાય. તેવી રીતે સ્થૂલ ઔદારિકો, એની આગળ સૂક્ષ્મ એટલા બધા બારીક કે એની આગળ આ બધા દરવાજા, પોલી ચીજ તેને હણે શી રીતે? બધે આંગળની જાળીઓ બોર ઝુડીએ તો ઉછળી જાય પણ ચણીબોર, મગ દબાય નહિ, તેમ બારીક શરીર આનાથી દબાય નહિ. તો પછી શી રીતે ઘાત થાય? સૂક્ષ્મ હિંસાના વિષયમાં નથી તેથી લીધા નથી. સૂક્ષ્મત્રસ, બાદરત્રસ, સૂક્ષ્મસ્થાવર, બાદરસ્થાવર. સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયવાળા નથી લીધા. સૂક્ષ્મ, બાદર એ બે પેટા ભેદો ત્રસ ને સ્થાવરના. સૂક્ષ્મત્રસમાં કુંથુંઆ બારીક. સ્થૂળ ગાય, ભેંસ, કીડી બધા બાદર ત્રસ. સ્થાવરમાં શું કરશો? વાયુકાય, તેઉકાયને સૂક્ષ્મમાં. સ્થાવરમાં વનસ્પતિમાં લીલફૂલને સૂક્ષ્મમાં લીધી.

આઠ પ્રકારના સૂક્ષ્મ

આઠ સૂક્ષ્મ [1] **કલ્પસૂત્ર**માં કહ્યાં. સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ, ઈંડા,

---

[1] वासावासं पज्जोसवियाणं इह खलु निग्गथाण वा निग्गंथीण वा इमाइं अट्ठ सुहुमाइं जाइं छउमत्थेणं निग्गंथेण वा निग्गंथीए वा अभिक्खणं अभि० जाणियव्वाइं पडिलेहियव्वाइं भवंति, तंजहा—पाण-

વગેરેને પૃથ્વીકાયનાં સ્થાનો, અપ્કાયના સ્થાનો તે સૂક્ષ્મમાં લીધાં. સ્થાવરમાં જે જે સૂક્ષ્મ તે સૂક્ષ્મ. જે જે બાદર તે બાદર.

સૂક્ષ્મ ને બાદરની વ્યાખ્યા

જેને બચાવવા માટે તીવ્ર પ્રયત્ન કરવો પડે તે 'સૂક્ષ્મ'; ઓછો કરવો પડે તે 'બાદર'. સૂક્ષ્મ ને બાદર એ ભેદો સૂક્ષ્મ નામકર્મ અને બાદર નામકર્મને અંગે લીધા નહિ. જીવોનો બચાવ એ તત્ત્વ રાખ્યું. અહીં આચારને અંગે સૂત્ર રચાયેલુ છે તેથી 'હિંસા' શબ્દ ન લેતાં 'પ્રાણાતિપાત' શબ્દ લીધો. કરણ વર્જવાનું નહિ કાર્ય વર્જજો. રાગ-દ્વેષ વર્જાવતા નથી. રાગથી પ્રાણાતિપાત થતો હોય તે છોડજે. જીવની વિરાધનાથી વિરમજે.

શંકા—તો જીવાइवायाओ કેમ કહેતા નથી ને પ્રાણાતિપાત એમ કેમ કહો છો?

सुहुमं १ पणगसुहुमं २ बीअसुहुमं ३ हरियसुहुमं ४ पुप्फसुहुमं ५ अंडसुहुमं ६ लेणसुहुमं ७ सिणेहसुहुमं ८ ॥ (कल्प० सा० सू० ४४)

વ્યાખ્યાન ૧૮

શાસનનું મૂળ આચાર

ગણધર મહારાજા **સુધર્માસ્વામીજીએ** ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે, શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે, મોક્ષનો માર્ગ સાધવા માટે દ્વાદશાંગીની રચના કરતાં થકાં કહ્યું કે આચાર એ શાસનનું મૂળ છે.

તીર્થની જડ આચાર

લોકાંતિક દેવતાઓએ **ભગવાનને** દીક્ષાની વખત વિનંતિ કરી: હે લોકનાથ! ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાઓ. જન્મથી ત્રણ જ્ઞાન હતાં: મતિ, ત અને અવધિ. દુનિયાનો વ્યવહાર જન્મને ઉદ્દેશીને ચાલે છે, તેથી પહેલા ભવથી લાવેલાં ગર્ભમાં ત્રણ જ્ઞાન હોવા છતાં ધર્મતીર્થની પ્રવૃત્તિ ન ગણી. અપ્રતિપાતી અને નિર્મળ ત્રણે જ્ઞાનો હોવા છતાં તીર્થની પ્રવૃત્તિ થઈ ગયેલી ગણી નહિ. જ્યારે ભગવાનને દીક્ષાનો વખત આવ્યો ત્યારે ધર્મતીર્થની પ્રવૃત્તિ ગણી ભગવાને દીક્ષા લેવાનો વિચાર કર્યો તેને અંગે લોકાંતિકોએ કહ્યું: ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાઓ. મુખ્યતાએ તીર્થની જડ આચાર છે. **નીતિકારોનો** મુદ્દો પણ એ જ રહે છે કે आचारः प्रथमो धर्मः। જ્ઞાન અને ક્રિયા બંને ધર્મરૂપ હોવા છતાં **તીર્થંકરો** દીક્ષા લે છે, **ગણધરો** દીક્ષા લે છે.

અર્થનું જ્ઞાન ક્યારે અપાય?

દીક્ષા પ્રાપ્ત કર્યા પછી અંગનું રચના જ્ઞાન કોને દેવું? તેમાં શાસ્ત્રકારોએ નિયમ કર્યો. આવા વિનયવાળો, સદાચારી હોય, બાર વર્ષ ચારિત્ર પાળ્યું, સૂત્ર ગ્રહણ કર્યાં હોય તેને અર્થ. બાર વર્ષ ગયા પછી અર્થનું જ્ઞાન.

અનુયોગ પછી અનુજ્ઞા

હરિભદ્રસૂરિજી [1]**દશવૈકાલિકની** વ્યાખ્યા કરતાં પહેલાં ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, અનુજ્ઞા થઈ ગયો હોય તેને 'અનુયોગ' કહે છે. 'અનુયોગ' એ જ્ઞાન આચાર પછી. તે વગેરે અનેક કારણોથી આચાર પ્રથમ હોવાથી **આચારાંગની** પ્રથમ યોજના કરી.

પાપનું મૂળ 'જ્ઞાન'

જ્ઞાન એ જ્ઞાનરૂપે સાધ્ય નથી. જગતમાં **પાપનું મૂળ લોભ** કહેવાય પણ હેઠા ઉતરીએ તો **પાપનું મૂળ 'જ્ઞાન'.** બહેરાને ગાળો દો તો ક્રોધ ચઢે ખરો? સાંભળતો નથી. આંધળાની સામા ચેષ્ટા કરો તો તેને આવેશ આવતો નથી. આંધળો છે. શ્રવણ-ઇંદ્રિયથી શબ્દ સાંભળે ત્યારે એ શબ્દ ક્રોધ કરાવે. નેત્ર-ઇંદ્રિયથી આકાર, રૂપ, ચેષ્ટા જાણે તો જ ક્રોધ ચઢે. લકવો-પક્ષાઘાત થયો હોય તેને ઠંડું, ઊનું માલમ પડતું નથી. ક્રોધ વગેરેની પ્રવૃત્તિ જ્ઞાન ઉપર આધાર રાખે છે. જેને જેટલું જ્ઞાન તેને તેટલી દુર્ગતિ. એકેંદ્રિય જીવ અનંતા છે, પણ નરકે જતા નથી. કારણકે જ્ઞાનની માત્રા વધારે નથી. એકેંદ્રિયને જ્ઞાન ઓછું; દુર્ગતિ ઓછી. એકેંદ્રિય ઓછામાં ઓછું કર્મ બાંધે. સંયોગજન્ય દુઃખ નરકને છે. ગુણના નાશને લીધે દુઃખ એકેંદ્રિયને છે. એકેંદ્રિયથી બેઇંદ્રિયમાં જ્ઞાન વધ્યું; સાથે સાથે કર્મની પાયરી પણ વધી. જેવી રીતે અનુક્રમે જ્ઞાન વધે છે તેવી જ રીતે અનુક્રમે પાપ વધે છે. છોકરાને સોની સંખ્યાનું જ્ઞાન. કેટલા રૂા આપીએ? સો કહે. જે વસ્તુ જાણવામાં આવેલી નથી તેને અંગે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ થતા નથી.

૧ તાત્ત્વિક પ્રશ્નોત્તર પૃ૦ ૧૭ જુઓ.

જ્ઞાન વધારે તેને આલોચણ પણ વધારે

ગીતાર્થને સજ્જડ આલોયણ આપી. જેમ જ્ઞાનની માત્રા વધી તેમ કર્મબંધનની માત્રા વધી. તેથી ભિક્ષુ કરતાં અનુક્રમે એકને એક કાર્ય માટે પ્રાયશ્ચિત્ત વધારે.

પાપનું મૂળ જ્ઞાન પણ તે છોડવાનું નહિ

[1]પ્રાયશ્ચિત્તની વૃદ્ધિ શાસ્ત્રકારોએ જ્ઞાન પ્રમાણે કહેલી હોવાથી, ક્રોધ, માન વગેરે જાણપણને અંગે વધારે થતાં હોવાથી, કર્મબંધ જાણપણને અંગે વધારે થતો હોવાથી પાપનું મૂળ લોભ છે. પણ **ખરેખર પાપનું મૂળ જ્ઞાન છે.** એ પાપનું મૂળ છતાં છોડી દેવા જેવું નથી. છોકરો મરી જશે, મોકાણ માંડવી પડશે, એમ ધારીને, તેના ભયે કોઈ દિવસ જન્મ બંધ કરાય નહિ. પણ મરણના બચાવને માટે ઉપાયો કરાય.

ઉપદ્રવની જડ પૈસો

પૈસો એજ દુનિયામાં ઉપદ્રવની જડ છે. સામાન્ય ગરીબોને માથાં કૂટયાં હોય તો પણ કોર્ટમાં ત્રણ દહાડામાં ફેંસલો. ત્યારે શેઠિયાને અંગે કાંઇ લખ્યું કે બોલ્યો હોય તો છ મહિને, બે વર્ષે પત્તો ખાય નહિ. પૈસાદારોને માટે જ ન્યાય મોંઘો છે. ગરીબોને માટે ન્યાય સસ્તો છે. પૈસાદારપણાને લીધે ન્યાયનું મોંઘાપણું, માટે પૈસો ખરાબ થયો.

---

१. पुरिसं पडुच्च अहियं ऊणं वा दिज्ज अहव तम्मत्तं। ते पुण पुरिसादीया इमे समासेण णायव्वा॥ पुरिसा गीतागीता सहासहा तह सढासढा केति। परिणामाऽपरिणामा अतिपरिणामा अवत्थूण॥ (जी० क० भा० २०८७, २०८८)

ભયોનું સ્થાન પૈસો

ચોર લોકો નજર કરે તો કોના ઘર સામી કરે ? દરિદ્રના ઘર સામી નજર કરી હોય તો નજર પાછી ખેંચી લે. ચોરોને ઉત્પન્ન કરનાર પૈસો છે. ચોરીબાજી, રંડીબાજીનું મૂળ પૈસો. બાર વર્ષ સુધી રાખીને ઘર ખાઈ ગઇ, ત્યાંથી કાંઇ આવવાનું નથી એમ ધાર્યું ત્યારે તગડી મૂકયો. ગરીબના નળીઆં રાજામહારાજા ગણતા નથી. રાજા, ચોર, લુચ્ચા. અને જુગારીનો ભય પૈસાની પાડોશમાં. ન્યાયનુ મોંઘાપણું પૈસાને લીધે. જગતના સર્વ ભયોનું સ્થાન પૈસો છે. એટલા માત્રથી પરિહાર કરાયો ? તેમ જ્ઞાન એકલા પાપમાં લઇ ગયુ પણ તેની સંપત્તિ દેખી ?

જ્ઞાન વિના મોક્ષ નહિ

એકેંદ્રિયને સ્વર્ગ કેટલાં હોય છે ? એકે દેવલોકને પામે નહિ. વધેલો દેવલોકને પામે. એકેંદ્રિય જેમ નરકને નથી પામતો. તેમ દેવલોકને પણ નથી પામતો. એકેંદ્રિય જેમ તેવાં પાપકર્મ બાંધતો નથી તેમ પુણ્યની તેવી સ્થિતિ બાંધતો નથી. પુણ્ય, દેવલોક એ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ ઉપર આધાર રાખે છે. મોક્ષ એ તો જ્ઞાન સિવાય થતો નથી.

જ્ઞાનનું બહુમાન

શાસનને અંગે વિચારીએ તો શાસનની દોરી કોને સોંપાય છે ? જ્ઞાનવાળાને. તીર્થંકર મહારાજા પણ ગણધર દીક્ષા લે છે ત્યારે તો સામાન્ય વાસક્ષેપ કરે છે. દ્વાદશાંગીની રચના વખતે તેઓ ઊભા થઇને વાસક્ષેપ કરે છે. બાર અંગો કર્યા પછી અનુજ્ઞાનો વખત આવે ત્યારે ઇંદ્ર થાળ લઇને ઊભા રહે.

કુંભાર કરતાં ગધેડાં ડાહ્યા ?

સાધુની [1]દશ પ્રકારની સામાચારીમાં ત્રીજી તથાકારની સમાચારીમાં જે જૈન શાસનને માનનારા છે તેનો 'તથાકાર' કરવાની ફરજ છે એમ કહ્યું. અર્થાત્ જે કહ્યું તેની 'तहत्ति'. [2]**કાલકાચાર્ય** કહેવડાવે છેઃ—હું ન આવું ત્યાં સુધી પર્યુષણ ન કરશો. અગિયારે ગણધરોએ દ્વાદશાંગી રચી, છતાં અગિયારનો મત સરખો: વિચાર કરો, પર્યુષણ સરખો જૈનોનો અદ્વિતીય તહેવાર, જગત માત્ર જાણે બોલે શ્રાવકના 'પજુસણ' બોલે છે. જૈન ધર્મમાંથી આખા જગતને અસર કરનારું પર્વ નીકળ્યું હોય તો તે પર્યુષણનું છે. પર્યુષણ સિવાય જૈનોનો એકે તહેવાર સર્વત્ર પ્રસિદ્ધિવાળો નથી. એવા તહેવારને માટે **કાલકાચાર્ય** કહેવડાવે છેઃ હું આવું ત્યાં સુધી ન કરો. 'તથાકાર'–જેઓ ગીતાર્થ, પાંચ આચારમાં વ્યવસ્થિત, એ **કાલકાચાર્યે** કંઈક કર્યું તે સર્વ સંઘને કબૂલ. પછીના સંઘને કબૂલ. [3]**કાલકાચાર્ય** કહેઃ ચોથની સંવચ્છરી

---

१ इच्छामिच्छातहक्कारो आवस्सिआ य निसीहिआ। आपुच्छणा य पडिपुच्छा छंदणा य निमंतणा॥ (अनु० गा०१६)

२ पतिट्ठाणसमणसंघस्स य अज्जकालगेहिं संदिट्ठं—जावाहं आगच्छामि ताव तुब्भेहिं णो पज्जोसवियव्वं। (नि०उ०१०गा० ५४५चू०)

३ एवं जुगप्पहाणेहिं चउत्थी कारणे पवत्तिता, सव्वत्राणुमता सव्वसाधूणं, (नि० उ० १० गा० ५४५ चू०).

સૂત્રથી વિરૂદ્ધ. [1]**નિશીથ** સૂત્રકારે પર્યુષણ પર્વમાં જ થાય. એમ કહ્યું છે. પૂર્ણા તિથિનું નામ પર્વ (લૌકિકરૂઢિથી પર્વ કહેવાય) છે. પાંચમ, આઠમ, પૂનમ, અપર્વમાં પર્યુષણ કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત. તે વસ્તુ ચોથે કરો, અપર્વે કરો, શ્રમણ સંઘ કબૂલ કરે છે. **કાલકાચાર્ય** દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને દેખવાવાળા છે. કુંભાર કરતાં ગધેડાં ડાહ્યાં નથી.

ગીતાર્થતા એ શાસનનો આધાર

તે જ વર્ષે ઉત્પાત છે. જર્મનીને બેલજીયમમાં થઈને જવું પડ્યું, તેમ તેમને માળવાની મજબૂતી હતી, તેથી [2]લાટ દેશમાં આવવું પડ્યું ને બલમિત્ર ને ભાનુમિત્રને જોડે લેવા પડયા. જે વખતે બધો ભાગ ખળભળ્યો હોય તે વખતે પ્રજાને નમતું આપવું પડતું હોય, તે નમતું હંમેશાં આપવાનું ન હોય. આખા દેશમાં રાજ્ય ક્રાંતિ થઇ ગઇ. શક લોકો આવ્યા, રાજ્યક્રાંતિ થઇ, અપર્વનું પ્રાયશ્ચિત્ત કે શાસનની સ્થિતિ બેમાંથી શું વિચારવું? હાજરી ન આપે તે નજરે ચઢે, ખૂંચે. તેમાં અધિકારી વર્ગ ગેરહાજર રહે તો એને ઘેર બધું હુલ્લડ આવે. તેવો વખત દેખીને **કાલકાચાર્યે** કહ્યું: ચોથ. તે શાથી કબૂલ કરી? આચારસિદ્ધિ ગીતાર્થપણાને લીધે. તેમના વચનને અંગે વિકલ્પિત 'તથાકાર' છે જ નહિ. શાસનનું ચાલવું એ ગીતાર્થ-

---

१ तं च पुण्णिमाए पंचमीए दसमीए एवमादिपव्वेसु पज्जोसवेयव्वं णो अपव्वेसु (नि० उ० १० गा० ९४५ चू०).

२ ढक्कानिनादेन कृतप्रयाणा, नृपाः प्रचेलुर्गुरुलाटदेशम्। तद्देशनाथौ बलमित्रभानुमित्रौ गृहीत्वाऽगुरवन्तिसीमाम् ॥ काल० कथा० श्लो० २३)

પણા ઉપર આધાર રાખે છે.

એક આંખે અધૂરૂં દેખાય

[1]એક સાધુપણું ગીતાર્થનું છે અને બીજુ સાધુપણું ગીતાર્થની નિશ્રામાં રહે તેનું. આથી ત્રીજું સાધુપણું જિનેશ્વરે જ્ઞાનથી દેખ્યું નથી તો કહે કયાંથી? જ્ઞાનને લીધે થવાવાળાં પાપ દેખ્યાં, તો જ્ઞાનને લીધે થવાવાળા ફાયદા તપાસ્યા? શાસનનું ચાલવું, સદ્ગતિ, પુણ્ય પ્રકૃતિની તીવ્રતા એ જ્ઞાનને જ આભારી. એક આંખે દેખતો હોય તેવો જો જમણી આંખ ખુલ્લી હોય, તો તે જ બાજુ દેખે, જ્ઞાનને દૂષિત કરનારને જ્ઞાનના દોષ જ દેખાય; મધ્યસ્થ દૃષ્ટિવાળો હોય તો જ્ઞાનના દૂષણો દેખ્યાં તેની સાથે તેનાં ભૂષણો પણ દેખે.

સારા નરસાનો આધાર વાપરનાર પર

જ્ઞાનને શાની જડ માનવી? જગતમાં હથિયાર શાપ સમાન કે આશીર્વાદ સમાન? અને કેવાં ગણવાં? શાણાના હાથમાં આવે તો આશીર્વાદ; દાધારંગીના હાથમાં આવે તો શાપ સમાન. હથિયાર સ્વતંત્ર આશીર્વાદ સમાન કે શાપ સમાન નથી. એમ જ્ઞાન સારાના હાથમાં આવે તો શાસન ચલાવવાનું કારણ અને મોક્ષનું કારણ બને.

જ્ઞાનને હિસાબે સારા કે નઠારા ગણવાનું રહ્યું નહિ ત્યારે

---

१ गीयत्थो य विहारो बिइओ गीयत्थमीसिओ भणिओ एत्तो तइअ विहारो नाणुन्नाओ जिणवरेहिं ॥ १२२ ॥ संजमआयविहारण नाणे तह दंसणे चरित्ते अ। आणालोव जिणाणं कुव्वइ दीहं तु संसारं ॥ १२३ ॥ ओघनिर्युक्ति).

સારા નઠારા કોને ગણવા ? જ્ઞાન–હથિયારરૂપ સારાના હાથમાં આવે તો સદ્‌ગતિ સાધે; નઠારાના હાથમાં આવે તો દુર્ગતિ સાધે. જે સદાચારનો સખી તે 'સારો': જે દુરાચારનો સખી તે 'નઠારો.' સદાચારનો દોસ્ત સદાચારને ક્ષણભર ન છોડે.

જ્ઞાનનું પ્રયોજન સદાચાર

કલ્પ ને અકલ્પનો પરેપૂરો કેળવાયેલો હોય તે કલ્પને કોઈ દિવસ ખરાબ ગણે નહિ. પાંચે આચારરૂપી પાંચ સ્થાનોમાં સ્થિર. સંયમ, તપસ્યાએ કરી ભરપૂર હોય, આવો હોય અને ગીતાર્થ હોય તેના વચનને અંગે નિર્વિકલ્પપણે 'તહત્તિ' આ સમાચારી. જૈન શાસન જ્ઞાનને–સ્વતંત્ર જ્ઞાન તરીકે સાધ્ય માનતું નથી. સદાચારને માટે એને માને છે. **જ્ઞાનનું પ્રયોજન સદાચાર**. આંખ દેખવાનું કામ કરે. દેખવાના મુદ્દાએ કામ કરે નહિ. ઇષ્ટ હોય તો દેખવું, અનિષ્ટ હોય તો ન દેખવું. જ્ઞાન એ જો તત્ત્વ હોય તો પડી ગયેલી મહોર દેખવામાં આવી, જ્ઞાન થયું છે, ઉંચકો નહિ, ગુંજામાં નાખો નહિ. શું કહો ? અજ્ઞાની. દેખ્યું કામનું શું ? ને દેખ્યું તો તારી ફરજ હતી, તો તારે લેવી હતી. સાપ દેખ્યો. સાપ છે, જ્ઞાન થયું. ખસો છો. શું કરવા ? જ્ઞાન ઇષ્ટ પ્રાપ્તિના સાધનો સંપડાવવાં અને અનિષ્ટ પ્રાપ્તિના સાધનો દૂર કરવા તરીકે ઉપયોગી છે. તેમ જ્ઞાન એ કોઇ પણ અંગે ઉપયોગી હોય તો ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટ દૂર કરવામાં.

સંયમના માટે દયા છે

[1]'पढमं नाणं तओ दया એ જૈનોમાં થોડાથી જ અજાણ્યું હશે. એનો ભાવાર્થ કયા રૂપે લીધો છે? **કોઇની સોય, કોઇની ગઠડી.** સોયની જાહેરખબર દેવી છે. ગઠડી ગળી જવી છે. જ્ઞાનને માટે આ વાક્ય કહ્યું જ નથી. સંયમ દયાને માટે આ વાક્ય કહ્યું છે. પહેલું ઝાડ પછી ફળ. પહેલાં સ્ત્રી પછી પુત્ર. ઝાડ ઉપર તત્ત્વ નથી: ફળ ઉપર લોકોને તત્ત્વ છે. ફળની ઇચ્છા હોય તો ઝાડ વાવ. પહેલી કરાતી વસ્તુ એ આગળના ફળને અંગે. દયા કરવા માંગે છે, દયા કરવી એ તારૂં કર્તવ્ય છે. દયા કર્મ બંધાવનાર નથી, બચાવનાર છે. આખું પ્રકરણ દયામય છે. જ્ઞાનનું પ્રકરણ નથી.

ઉપક્રમ ને ઉપસંહાર જયણાને માટે

[2]કેમ ચાલુ, કેમ બોલુ? કેવી રીતે રહું કે પાપ કર્મ ન બંધાય? જયણાથી ચાલે, ઊભો રહે, બેસે, બોલે ને ખાય તો પાપકર્મ બાંધે નહિ. આખા પ્રકરણનો ઉપોદ્દઘાત કયાં છે? **જયણાને ઉદ્દેશીને પાપકર્મ ન બંધાય**–આ ઉપક્રમ. એના પોષણમાં पढमं नाणं तओ दया જણાવ્યું. તારે દયા પાળવી હોય તો જીવોને સમજી લેજે આશ્રવ–મોક્ષનું જ્ઞાન મેળવી લેજે. શાને માટે? જયણા પાળવા માટે. ઉપક્રમ એ

---

૧ પર્વદેશના પૃ ૧૦૨ જુઓ.

२ कहं चरे कहं चिट्ठे, कहमासे कह सए। कहं भुजंतो भासंते, पावं कम्मं न बंधइ ॥ ३८ ॥ जयं चरे जयं चिट्ठे, जयमासे जयं सए जयं भुजंतो भासंतो, पावं कम्मं न वंधइ ॥ ३९ ॥ दश०)

જયણાને નામે, ઉપસંહાર જયણાને માટે. જીવ, અજીવ અને બંનેને જાણનારો સંજમ જાણશે. ઉપસંહાર સંજમમાં ઉપક્રમ ને ઉપસંહારને એક બાજુએ રાખીએ પણ ગાથામાં જ આવીએ. સર્વ સાધુઓ આવી રીતે છે.

તત્ત્વ જયણામાં

જગતમાં જેને ભૂખ લાગી તેણે રસોઈ કરી. રસોઈ કરે તે જ ભૂખ ભાંગે તેથી બધા ધરાયલા છે? તત્ત્વ કયું? ચૂલા સળગાવવાનું પહેલું પણ મુદ્દો ક્યાં? ધરાવામાં. ચૂલો સળગાવવા ઉપર તત્ત્વ હોય તો સો ચૂલા સળગાવે. દાળ વગેરે ન લાવે તો? રસોઈ કરીને ધરાવામાં તત્ત્વ છે તેમ જયણામાં તત્ત્વ.

ગીતાર્થ અને ગીતાર્થ નિશ્રા એ જ સાધુપણું

જીવ, અજીવને જાણે ત્યારે સર્વ જીવોની ગતિ જાણે. ગતિ જાણે; પુણ્ય, પાપ, બંધ, અને મોક્ષ પણ જાણે. સંસારથી કંટાળો ને કંટાળાથી ત્યાગી આ બધો અનુક્રમ શા માટે? સદાચારની નીસરણી. નથી દેખવો ઉપક્રમ કે ઉપસંહાર કે નથી દેખવું ગાથાનું તત્ત્વ. દલીલથી પણ સાબિત કરે છે. અજ્ઞાનને 'નકામું' કહીએ છીએ. અજ્ઞાન ઉપર ચીઢઈ ગયા છે એવું નથી. બિચારો જાણે નહિ તો શું કરે? જયણાદિક ન કરી શકે માટે અજ્ઞાન ખરાબ. અજ્ઞાનથી ખરાબી અજ્ઞાનપણે છે તેના કરતાં જયણા નહિ પાળે તેની ખરાબી છે. અજ્ઞાની કરવાનો શું? આ સુંદર, અસુંદર, વિરતિનો લાભ, અવિરતિનું નુકશાન જાણે શું? ન જાણે તો કહી ન શકે. એને ખાતર અજ્ઞાન ખરાબ. અજ્ઞાની પણ જ્ઞાનીની નિશ્રામાં હોય તો તે જ્ઞાની જેવો માન્ય છે. એકલા જ્ઞાન ઉપર જઈએ તો અજ્ઞાની એકલો હોય કે નિશ્રામાં હોય તે નકામો. અજ્ઞાની પણ જ્ઞાની જેવા જ

છે, કારણકે જ્ઞાનીના વચનની નિશ્રાએ રહીને જ્ઞાનીની માફક વર્તાવ કરનારા એ હોય છે. અગીતાર્થ જો ગીતાર્થની નિશ્રાવાળો હોય તો તેનું સંયમ માન્ય.

જ્ઞાન પારકું પણ કામ લાગે

આચારની પ્રબળતા કેટલી બધી સ્વીકારી? એક દેખતો હોય અને એક આંધળો હોય, આંધળો દેખતાની આંગળી પકડનારો હોય અને જ્યાં જવું હોય ત્યાં બંને સાથે જાય. તો પછી દેખનારા અને નહિ દેખનારામાં ફરક નહિ. જ્ઞાન પારકા આત્મામાં રહેલું તે કામ લાગે છે. અગીતાર્થની નિશ્રાએ સાધુપણું માન્યું તેમ અવિરતિની નિશ્રાએ સાધુપણું માન્યું નહિ.

જ્ઞાન સાથે દયાની પણ આવશ્યકતા

શંકા—જ્ઞાન બીજાના આત્મામાં રહેલું ફળ ન દે તો પછી બીજાના આત્મામાં રહેલી વિરતિ કેમ ફળ ન દે? સમાધાન—પારકું જ્ઞાન બીજાને કામ લાગે, પણ પારકું ચારિત્ર બીજાને કામ ન લાગે. અગીતાર્થને પણ ગીતાર્થની નિશ્રાથી જ્ઞાન માન્યું. જવું હોય તેને ટાંટીઆમાં જોર જોઈશે. આચાર, ચારિત્ર પવિત્ર ક્રિયા એ તો શાસનમાં લેવી પડશે; જ્ઞાન તે માત્ર સાધન તરીકે. જ્ઞાન પહેલાં પણ તેથી તત્ત્વ તો દયાનું જ લાવવાનું છે. જો જ્ઞાનની અંદર દયાનો ઉદ્દેશ ન રહે તો તે જ્ઞાનને જ્ઞાન માનવા જૈન શાસન તૈયાર જ નથી. આથી જ્ઞાનને ખસેડવું છે એમ માનશો નહિ.

દયાના સાધન તરીકે જ્ઞાન

દશવૈકાલિકમાં પહેલું જ્ઞાન કહ્યું છે. જ્ઞાન એ શાસનની જડ છે. **જેના પરિણામમાં સદાચાર હોય તે 'જ્ઞાન.'** જ્ઞાન, જ્ઞાન તરીકે ઉપયોગી નથી, પણ જ્ઞાન દયાના સાધન તરીકે ઉપયોગી છે.

આચાર ત્યાં સુધી જ શાસન

દ્વાદશાંગી ગૂંથતાં **આચારાંગ** કેમ ગૂંથ્યું? આચાર એ પ્રથમ, કેમકે એ ધર્મની જડ છે. આચાર છે ત્યાં સુધી જ શાસન છે. છઠ્ઠા આરામાં કથંચિત્ જ્ઞાન પામનારા થશે પણ સાધુપણું નહિ ચાલે તેથી શાસનનો વિચ્છેદ. સમ્યક્ત્વના માલિક ચારે ગતિવાળા અને સમ્યગ્જ્ઞાનના માલિક પણ ચારે ગતિવાળા, પણ ત્યાં તીર્થ નહિ. દેવતા, નારકી, તિર્યંચમાં તીર્થ નહિ. **નિર્ગ્રંથ વગર તીર્થ નહિ** '[1]ण विणा तित्थं णियंठेहिं'. શાસન પ્રવર્ત્યું ત્યારે ગણીએ કે જ્યારે ગણધરોની દીક્ષા થાય-જે દહાડે સાધુપણું થાય તે દહાડે શાસનની પ્રવૃત્તિ. જે દહાડે સાધુપણું બંધ થાય તે દહાડે શાસન બંધ. **મહાવીરને** ઋજુવાલિકામાં કેવળજ્ઞાન થયું. પણ તીર્થપ્રવૃત્તિ ક્યાંથી ગણીએ? દીક્ષા થઈ ત્યારથી. સાધુપણાની ઉત્પત્તિ ત્યાં તીર્થની ઉત્પત્તિ ને સાધુપણાનો છેડો ત્યાં તીર્થનો છેડો. તિર્યંચમાં દેશવિરતિ હોય તો પણ શાસન છે નહિ.

આ વિચારીશું ત્યારે **સુધર્માસ્વામી**એ બારે અંગની રચના કરતાં આચારને કેમ પ્રથમ સ્થાન આપ્યું તે સમજાશે. આથી **આચારાંગની** રચના કરી અને પછી **સૂયગડાંગની** રચના કરીને વિચારની વ્યવસ્થા કરી.

શંકા-ઠાણુંગજીમાં પાંચ મહાવ્રતોનું વર્ણન કરતાં પ્રાણાતિપાતવિરમણ કેમ કહ્યું? જીવહિંસા કેમ કહ્યું નહિ? સમાધાન-પહેલાં 'હિંસા' શબ્દમાં બે વસ્તુ હતી: પ્રમત્તયોગ

---

[1] ण विणा तित्थं णियंठेहिं णियंठा व अतित्थगा। छक्कायसंजमो जाव ताव दुण्हाऽणुसज्जणा ॥ (जी० भा० गा० ३१८)

અને પ્રાણનું વ્યપરોપણ. પ્રમત્તયોગના પચ્ચક્ખાણ નથી; પચ્ચક્ખાણ તો પ્રાણવ્યપરોપણનાં છે. હિંસાથી વિરતિ કહેવામાં પ્રત્યાખ્યાનીય, વિવેચનીય વસ્તુ છે. 'હિંસા' ન રાખીએ ને 'વધ' શબ્દ રાખ્યો હોત તો જીવવધથી વિરમું, કહેવામાં શી દશા થાત? સર્વથા મરણથી વિરમવાનું થાય. આંધળો, બહેરો કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારે પ્રતિજ્ઞાને વાંધો રહે નહિ.

વધના ત્રિવિધ ભેદો

શંકા—[1]વધના ત્રણ ભેદ છે. (૧) જે પર્યાયમાં જે જીવ રહ્યો તે પર્યાયનો નાશ કરવો તે 'વધ.' પાણી પહેલાં મોજાંના ઉછાળા નહિ હોય. પૂરી વાત થવા દો પછી બોલજો. (૨) જે દુઃખ ઉત્પન્ન કરવું તેનું નામ 'વધ.' નથી તો પર્યાયનો નાશ કર્યો, નથી દુઃખની ઉત્પત્તિ કરી, એટલા માત્રથી વધ સંપૂર્ણ થઈ ગયો એમ નહિ. (૩) પરિણામની કિલષ્ટતા કરવી. આ ત્રણેનું નામ 'વધ'. પર્યાયનો નાશ, દુઃખની ઉત્પત્તિ અને પરિણામની કિલષ્ટતા તે 'વધ.' જિનેશ્વર મહારાજે આ ત્રણનું નામ 'વધ' કહેલું છે, તે વધ પ્રયત્નથી, ઉદ્યમ કરીને, સાવચેતી કરીને વર્જવો જોઈએ માટે પઢમે વયે જીવવહાઓ વેરમણં કહી દો, પછી पाणाइवाय લખાવો શું કામ?

વર્જન આચાર પરત્વે, પ્રતિજ્ઞા પરત્વે નહિ

સમાધાન—વર્જવાની અપેક્ષાએ તેં જણાવેલો વધ વર્જવાનો છે પણ મહાવ્રતમાં પ્રાણાતિપાતવિરમણ રાખ્યું તેનું કારણ ધ્યાનમાં લે. વધ એ જગતમાં વર્જવો અસંભવિત છે. સયોગિ,

---

१. दुःखोत्पत्तिर्मनः क्लेशः तत्पर्यायस्य च क्षयः । यस्याः स्यात् सा प्रयत्नेन, हिंसा हेया त्रिपश्चिता ॥ (हारिभद्रीयहिंसाष्टक—अवचूर्णि)

અયોગિ કેવલીની દશા વિચારીએ તો ત્યાં પણ પર્યાયનો નાશ અને દુઃખની ઉત્પત્તિ એ બે વર્જી શકાતાં નથી. છતાં જળમાં સિદ્ધ થયેલા, દરિયામાં, નદીમાં સિદ્ધ થએલા આપણે માનીએ છીએ. જે વખત સિદ્ધ થનારાનાં શરીરો નદી, દરિયા, જલાશયમાં હોય તે વખત જીવોને અંગે પર્યાયનો નાશ છે કે નહિ? દુઃખની ઉત્પત્તિ છે કે નહિ? પર્યાયનો નાશ ને દુઃખની ઉત્પત્તિ છે. 'વધ' વર્જવો એ અશક્ય છે એટલું જ નહિ, પણ અસંભવિત પણ છે. આ જે કહ્યું તે પ્રવૃત્તિને અંગે. આ ત્રણ પ્રકારનો જે વધ કહેલો છે તે વધનું વર્જન આચાર પ્રત્યે છે પણ પ્રતિજ્ઞા પરત્વે નથી. વર્જનની અપેક્ષાએ 'પાણી, વનસ્પતિ, વાયરાની વિરાધના ન થાય તેમ વર્તજે' એમ શ્રાવકને કહીએ છીએ.

આચારને અંગે આપેલો ઉપદેશ પ્રતિજ્ઞામાં ઉતારી દે તો તું સ્થાનને સમજેલો નથી. આચાર બતાવવામાં વાંધો નથી. પણ પ્રતિજ્ઞા ન કરી શકાય. વધ વર્જવાને અંગે ઉપદેશ આપ્યો તે લાયક અને જરૂરી, પણ પ્રતિજ્ઞાનો વિષય ચાલે છે. પ્રતિજ્ઞાને અંગે ન ચાલે. પ્રતિજ્ઞા લઈએ તો એક એક જલસિદ્ધ થયા તે પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ છે એમ કહેવું પડે છે. શ્રાવકને એકેંદ્રિયની વિરાધના વર્જવાની હતી, તે વર્જીત થઈ ગઈ, આચારને અંગે વર્જવાની હતી. આચારનો વિષય છે. પ્રતિજ્ઞાનો વિષય છે. **સર્વ પ્રાણાતિપાતવિરમણ એ પ્રતિજ્ઞાનો વિષય છે.**

વ્યાખ્યાન ૧૯

ધર્મની જડ

ગણધર મહારાજા શ્રીમાન્ **સુધર્માસ્વામીજી**એ ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે દ્વાદશાંગીની રચના કરતા થકા આચાર એ ધર્મની મૂળ જડ છે એમ કહ્યું. તીર્થપ્રવૃત્તિ એ પણ મહાવ્રતના ઉચ્ચારણને અંગે થયેલી હોઇને આચારની જડવાળી ગણાય. તીર્થનું ટકવું સાધુપણું હોય ત્યાં સુધી.

અવકેશી જ્ઞાન કયું ?

જ્ઞાનનો આદર જ્ઞાનના મુદ્દાથી કરાયેલો નથી. આદરવા લાયક વસ્તુનો ખ્યાલ આવે તેથી તે આદરી શકાય, છાંડવા લાયકને છાંડી શકાય તે માટે જ્ઞાન છે. ગ્રહણ કરવા લાયકનું ગ્રહણ કરવું અને છાંડવા લાયક છાંડવું એ ફળ જ્ઞાનનું છે. જે જ્ઞાન થયા પછી આદરવા લાયકને આદરી ન શકયા, છાંડવા લાયકને છાંડી ન શકયા, તો જેમ ઝાડને ફળ ન આવે તેને 'અવકેશી' કહે છે. તેમ તે જ્ઞાન પણ 'અવકેશી' કહેવાય.

જ્ઞાનની સાર્થકતા શાથી ?

વાચકવર્ય **ઉમાસ્વાતિજી**એ **પ્રશમરતિ**માં જણાવ્યું કે [1]"ज्ञानस्य फलं विरति" જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે. જ્ઞાન એ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ આદરવાનું હોતું નથી. વિરતિ થાય તો જ જ્ઞાન ગણવું. આદરવા લાયક આદરાય અને છાંડવા લાયક છંડાય.

---

૧ विनयफलं शुश्रूषा गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानम्। ज्ञानस्य फलं विरतिर्विरतिफलं चास्रवनिरोधः ॥ (प्रशमरति श्लो० ७२)

મિથ્યાદૃષ્ટિનું જ્ઞાન, એ અજ્ઞાન શાથી?

શંકા—તમે તો જબરા પક્ષપાતી, તમારૂં ટીલું ધરાવે તે જ્ઞાનવાળો. સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાનવાળો, મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાનવાળો. એ શું દાબડીને દાબડી નથી જાણતો, નથી માનતો? એ પાનાને પાના તરીકે જાણે છે અને માને છે. જેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ માને છે તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ પાનાને પાના માને છે. સરખું જ્ઞાન છતાં એકને જ્ઞાન અને બીજાને અજ્ઞાન! સમ્યગ્દૃષ્ટિને જ્ઞાન તેજ જ્ઞાન. અફીણને કડવું, ગોળને મીઠો તમે કહો, એવું તે પણ કહે. એ સરખા છતાં એકને જ્ઞાની, બીજાને અજ્ઞાની શા મુદ્દાથી કહો છો?

સમાધાન—એકાંતવાદ હોવાને લીધે સત્, અસત્‌પણાનો ફરક નથી પડતો. સમ્યગ્દૃષ્ટિને ચાહે જેવો ઇષ્ટ વિષય હોય તો પણ એ પુદ્‌ગલના સ્વભાવ અનિષ્ટને અનિષ્ટ તરીકે જાણે. હેયમાં ઉપાદેયની બુદ્ધિ આવે ત્યાં પુદ્‌ગલની દૃષ્ટિ આવી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ થવું દરેકને ગમે છે, પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ થવું કોઈને ગમતું નથી. પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિની સ્થિતિ કેવી મુશ્કેલી ભરેલી છે તે વિચારવું નથી.

‘જિતશત્રુ’નું ઉદાહરણ

જિતશત્રુ રાજા છે અને **સુબુદ્ધિ** પ્રધાન છે. (જ્ઞાતાજી૦ અ૦ ૧ : સૂ૦ ૯૮-૯૯) બંને ખેલવા નીકળ્યા. ખાઇ આવી. ખાઈમાં આખા ગામની દુર્ગંધી હતી. રાજાએ દુર્ગંધનું સ્થાન આવ્યું ત્યારે મોંએ ડૂચો દઈને ઘોડો દોડાવી મૂક્યો. સુબુદ્ધિ સમકિતી છે. તેને વિચાર આવે છે. પુદ્‌ગલના પરિણામને આ જીવો સમજી શકતા નથી. પાડોશીને ત્યાં

સળગતો પૂળો ઘાલે છે. વગર સગાંસંબંધીએ મોકાણુ શાની માંડે છે? તારે ને પુદ્દગલને સંબંધ કયો કે જેની ઉપર તું અરર! અહોહો! કરે છે. આ વાત મારા માલિકના ખ્યાલમાં આવી નથી, તો એની સેવામાં રહ્યો શા કામનો? સહસ્રયોધી રહ્યો હોય ને કોઈ રાજાને ધોલ મારી જાય તો સહસ્રયોધી નોકરીમાં હાજર હોય ને પેલો ધોલ મારી જાય તો તેને ધિક્કાર. હું પણ ધર્મ પામેલો છું ને પુદ્દગલનું સ્વરૂપ જાણેલો છું. એવાની તહેનાતમાં મોહરાજા રાજાને ધોલ મારી જાય તેથી મને શરમ આવે છે. 'બાવના' ચંદન છેદ્યું, બાળ્યું કે ઘસ્યું તો યે સુગંધ આપે. સમકિતના મોંઢામાં ચાહે તો સંપત્તિ કે વિપત્તિ હોય તો જેમ ચંદન કોઈ દિવસ દુર્ગંધી વમે નહિ, તેમ આ જીવ પણ ચાહે તેવા ઇષ્ટ સંયોગમાં, અનિષ્ટ સંયોગમાં પોતાની સાચી સમજણને તજે નહિ.

સ્થૂલભદ્રની પરીક્ષા

[1]સ્થૂલભદ્ર બાર વર્ષ સુધી વેશ્યાને ત્યાં રહ્યા છે. પછી પહેલવહેલો મુનિ વેશ લે છે. રાજા પરીક્ષા શામાં લે છે? હાથી મરી ગયો છે. લોકોની નાસભાગ, પણ સાધુ સ્થિર. એમાં એની પરીક્ષા. સીધી લાઇને ચાલ્યા જાય છે, ત્યારે રાજાએ જાણ્યું કે સાધુ છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિના વિચાર

હવે મૂળ વાત પર આવો—પ્રધાન કહે મારા સંસર્ગમાં

१.राया भणइ—पेच्छह कवडत्तणेण गणियाघरं पविसइ, आगासतलगओ पेच्छइ, जहा मतकडेवरस्स जणो अवसरइ मुहाणि य ठावइ, सो भयवं तहेव जाइ। (आव० हारि० पृ० ६९९).

આવેલો તેને ધર્મ ન આપું તો હું ધર્મ પામેલો કામનો શું ? સજ્જનોના ગુણો પ્રાપ્ત થયેલાના 'સંસર્ગ'માં આવીને સમ્યગ્દૃષ્ટિની પ્રશંસા ન કરે તો દોષ; પ્રશંસા ન કરે તો અનાચાર, ને પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્થાન. રાજાને કેવી રીતે સમજાવવો એ વિચારી પોતે નોકરને હુકમ કર્યો કે આમાંથી પાણી લઇ લેજે. ખરાબ ખાઈમાંથી પાણી લઇ લીધું. એ પાણીને રેતી, કોલસામાંથી ગાળી સ્વચ્છ કરી, વાસિત કર્યું. પાણી તૈયાર થયું ત્યારે રાજાને જમવા બોલાવ્યો. નોકરને કહી રાખેલું કે પેલું પાણી આપજો. રાજા કહે: અરે પ્રધાન! પાણી જેવી ચીજ તે તેં મારાથી છાની રાખી? આ જે સ્થાનનું પાણી હોય તેમાંથી અમે ભરી લાવીએ તો ખૂટી જાય એમને?

પ્રધાન બોલ્યા–આપને આવેશ ન આવે તો કહું. જે ખાઈ આગળ ઘોડો દોડાવીને આપ નાઠા હતા તે આ પાણી. રાજા એકદમ ચમકયો! ન હોય એ પાણી! કોયલાને ચાહે તેટલો ધોઇએ તો ખડી ન થાય.

પ્રધાને બધી પ્રક્રિયા બતાવી. આ પાણીને આ બધાં સાધનો, એ સંસ્કાર કરતાં એલચી, લવિંગને જે રૂપે મેળવવાં તે રૂપે મેળવે, ગંધ આવે તે રૂપે. એ તૈયાર કરેલું પાણી બતાવ્યું, ત્યાં કબૂલ કર્યું. કોલસો કાળો હોય છે. એમાંથી ગોળી કરે છે તે સફેદ. પરિણામનું પલટવું તે પુદ્ગલનો સ્વભાવ. જ્યાં રાજાએ મહેનત દેખી ત્યારે રાજાએ પૂછયું: રોજ આવી રીતે કરે છે? ના સાહેબ, આપને માટે જ કર્યું છે. બીજું પાણી લાવીને કર્યું હોત તો અપૂર્વ થાતને? ના. આમાં એક કારણ છે. આપ એ ખાઈના પાણીને દેખીને દોડી ગયા ત્યારે આપને પુદ્ગલનો વિચાર ન આવ્યો. પુદ્ગલના

ખરાબપણાને લીધે તમારામાં ખરાબપણું દેખ્યું તેથી મારે આટલી મહેનત કરવી પડી. પુદ્ગલનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું. જિતશત્રુને સમકિત પમાડ્યું.

પુદ્ગલનો દ્વેષ એ પારકી લાય

સુબુદ્ધિમાં જે પરિણતિ ઉત્તમ હતી તે રાજામાં કેમ ન આવે? પારકાને ત્યાં લાગેલી લાય પોતાને ત્યાં કેમ આવવા દે? પાંખ ઘરની કાપી નાખવી જોઈએ. સુબુદ્ધિ પ્રધાન, રાજાને માર્ગે લાવવા માટે, પુદ્ગલનું પરિણમન કેમ થાય છે તે સમજાવીને પુદ્ગલનું ચાહે તે પરિણમન થાય તેમાં આપણે ઘેરે લ્હાય લગાડવી નહિ. પણ તે પદાર્થની અંદર આ જીવ દ્વેષ કરે છે. ગટર (Gutter)નું પાણી જોઈ દ્વેષ કરે છે, એ જ પાણી જઈને શાક થયું તેને આદરથી લે છે. શાથી? સંસ્કારથી બદલાયું તેથી. તે જ અર્થ ઉપર દ્વેષ કરીએ છીએ, તે જ અર્થ ઉપર લીન થઈએ છીએ.

નિશ્ચયથી વિચારીએ તો જીવને ઇષ્ટ, અનિષ્ટ નથી. પારકી લ્હાય ઘરમાં ન ઘાલો. પુદ્ગલના પરિણામની વિચિત્રતા ખ્યાલમાં આવી હોય તો, પાનાંને પાનાંરૂપે કહે, પણ પોતાને ઘેર લ્હાય ન લગાડે. સમ્યગ્દૃષ્ટિને જે જ્ઞાન થશે તેમાં એક ભવ હેતુ થવા દેશે નહિ. જ્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિને જે જ્ઞાન થશે, ઊનાને ઊનું કહેશે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ વસ્તુરૂપ જણાવે છે, અરે કાંઈ નથી-રાચવું માચવું નહિ એ જ્ઞાનનું ફળ તેથી કર્મબંધન નહિ.

કયું જ્ઞાન સંસાર વધારે?

જ્યારે સારૂં દેખ્યું ત્યારે હાશ! ખરાબ દેખો ત્યારે અરે! જે જ્ઞાન થાય તે હાશ! અને અરે!માં પરિણમે એ જ્ઞાન તે સંસારવૃદ્ધિનું કારણ બને છે.

વિરતિરૂપ ફળ વિનાનું જ્ઞાન અજ્ઞાન

જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ તે ન થવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિના જ્ઞાનને જ્ઞાન કહી શકતા નથી, કેમકે એને વિરતિનું ધ્યેય ન હોય. સમ્યગ્દૃષ્ટિના બોધને જ્ઞાન તરીકે મનાયું તે સદાચારના ધ્યેયને લીધે. આદરવા લાયકને આદરવાની, મોક્ષ મેળવવાની બુદ્ધિ ન હોય તો સમ્યગ્દર્શન નહિ. અહીં લાલ પડદો કરેલો હોય અને સામો સૂર્ય હોય, એનું અજવાળું એના પર પડે છે. વસ્તુની લાલાશ દેખાય. પણ વસ્તુ લાલ નથી અહીં આભાના સમકિત ન લેવાં. શાસ્ત્રની વાત ચાલતી હોય ત્યાં પુદ્ગલ આસ છે. ઉઠયા એટલે ખંખેર્યું. સમ્યક્ત્વની સ્થિતિ [1]છાસઠ સાગરોપમથી અધિક.

જ્ઞાન, 'જ્ઞાન' તરીકે કયારે ગણ્યું? વિરતિ ઉપર ધ્યેય રહ્યું હોય ત્યારે. જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે આદરેલું નથી પણ વિરતિના કારણ તરીકે આદરેલું છે. પહેલું જ્ઞાન ખરૂં. પહેલાં ચૂલો સળગાવવાનો, પણ કરવાનું શું? રસોઈ. જેમાં વિરતિ આવે નહિ તે જ્ઞાન નકામું.

શંકા–જ્ઞાનથી દયા થાય તે સીધું કહેવું હતું. શા માટે પઢમં નાણં તઓ દયા" કહેવું પડયું? એક જ પદમાં બે વાકયો શા માટે?

સમાધાન–પહેલાં જ્ઞાન થાય છે, પણ તે જ્ઞાન શા માટે? દયા માટે. માટે જ્ઞાન મેળવી દયામાં આવ.

જગતમાં જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે આદરાયું નથી; જ્ઞાન ફળરૂપે આદરાયું છે. ઘરનાં નળીઆં ગણ્યાં છે? લૂગડાના તાંતણા

---

૧ (તાત્ત્વિક પ્ર૦ પૃ. ૮૫ જુઓ.)

ગણવા બેઠા છો? ગણો તો જ્ઞાન થાત ને? નળીઆં ગણ્યાં હોત તો નળીઆનું જ્ઞાન થાત ને? ઉપયોગ શેનો? જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે લેવાતું હોત તો એનો ઉપયોગ શો? એ કોઈ દિવસ રહેતું નથી. સુખ શા માટે એ સવાલ થતો નથી. સુખ સુખરૂપે આદરવા લાયક છે; હેતુ તરીકે આદરવા લાયક છે. જ્ઞાન જ્ઞાનપણે લેવાતું નથી; હેતુ તરીકે એ લેવાય છે.

જ્ઞાન, સાધન તરીકે, નહિ કે સાધ્ય તરીકે-

નળીઆં ગણવાં તેનો ફાયદો શો? જ્ઞાન સાધન તરીકે ગણ્યું. તેનાથી દયા થાય છે માટે 'જ્ઞાન'. જ્ઞાનની કિંમત શાને લીધે? રાજાને ત્યાં જન્મેલા છોકરાની કિંમત રાજપુત્ર તરીકે છે, પુત્ર તરીકે નથી આશ્રવને છાંડવા અને સંવરને આદરવા માટે જ્ઞાનની જરૂર છે. જ્ઞાનનું જ્ઞાનપણે આરાધ્યપણું નથી. આચારને અંગે જ્ઞાનનું આરાધ્યપણું છે. **પ્રશમરતિમાં** "ज्ञानस्य फलं विरतिः" કહ્યું છે. હેયનું હેય, ઉપાદેયનું ઉપાદાન. તઓ દયા ધ્યાનમાં લઈશું ત્યારે સમજાશે કે પ્રથમ આચારનું ધ્યેયપણું છે. **દશવૈકાલિકમાં શય્યંભવસૂરિજી** "पढमं नाणं तओ दया" એમ કહે છે, તે એટલા માટે કે જ્ઞાનમાં બે વાત: જાણે, પણ દયા ન યે કરે. સંભવ વ્યભિચારનો છે. જેણે દયા કરી તેને પાપ નથી, કટુક ફળ નથી. અર્થાપત્તિથી આખો ઉપસંહાર થઇ ગયો. ઉપક્રમ કર્યો. કટુક ફળના અભાવને લીધે પાપકર્મ ન થાય. તે પાપબંધ થાય તો કટુક ફળ થાય. ઉપસંહારની વખતે પાપફળ, કટુક ફળની વાત છોડી દીધી. 'જ્ઞાન,' જ્ઞાન અને દયા બેને અંગે વ્યભિચાર છે. તેથી 'તઓ દયા' કહેવું પડ્યું. દયાના ધ્યેયે જ્ઞાન આદરવાનું છે.

આચારની દૃષ્ટિએ જ્ઞાનની સફળતા

જ્ઞાન આચારની દૃષ્ટિએ સફળ છે, માટે પહેલાં આચારની જરૂર છે. **સુધર્માસ્વામીજી**એ પહેલાં **આચારાંગ**ની રચના કરી; પછી આચારમાં પ્રવર્તેલો પુરુષ મળવામાં મિનિટ અને જાળવવામાં જીંદગી. એક લાખની ચીજ લઇને બજારમાં જાય, લાખની મિલ્કત હોય ને ચેક આખો લઇ આવ્યો, પણ લાવ્યા પછી જાળવવામાં જીંદગી જોઇએ. તેમ **આચારાંગ**થી આચારની પ્રાપ્તિ કરાવી દીધી, છતાં જાળવવા માટે જીંદગીનો પ્રયત્ન જોઇએ. તેને માટે **સૂયગડાંગ**માં વિચારની વ્યવસ્થા કરી નાંખી તેથી મળેલો આચાર ઓછો ન થાય, ખસે નહિ. વિચારની વ્યવસ્થા કર્યા પછી **ઠાણાંગજી**માં પાંચ મહાવ્રતો કહ્યાં.

પ્રમત્ત યોગ તરીકે પચ્ચકૂખાણ નહિ

"पाणाइवायाओ वेरमणं" હિંસામાં પ્રમત્ત યોગ, પ્રાણવ્યપરોપણે હિંસા. પ્રમત્ત યોગની પ્રતિજ્ઞા કરવાની નથી હિંસાથી વિરમવાનું ન બને, હિંસા વગેરેમાં પ્રમત્ત યોગ બધાને લાગેલો છે. સ્ત્રી-ગમનમાં લાગેલો નથી. શાસ્ત્રકારે મનાઇ કરી, તેથી પ્રમત્ત યોગ શાના લગાડો છો? પ્રમત્ત યોગ પદ ન લાવવું. તે હિંસામાં બે પ્રકાર છે; જૂઠમાં બે પ્રકાર છે; અદત્તાદાનમાં બે પ્રકાર છે; અને મૂર્ચ્છામાં બે પ્રકાર છે. આમ ચારમાં બે પ્રકાર. અહીં ચોથામાં વિશેષણનો વ્યભિચાર નથી. પ્રમત્ત યોગ પાંચેમાં લાગુ પડે છે તે એને એ નામથી કહી શકીએ નહિ. 'મન' સ્પર્શ, ગંધ વગેરે જાણવામાં લાગુ. રસને મનનો વિષય કહેતા નથી. મન બધામાં લાગુ પડે છે તે સાધારણ કારણ છે. પ્રમત્ત યોગ એ પાંચે પાપસ્થાનકોને અંગે સાધારણ કારણ છે, તેથી પ્રમત્ત યોગ હિંસારૂપ છે એમ કહી શકીએ નહિ. પ્રમત્ત યોગ

તરીકે પચ્ચક્ખાણ થતાં નથી. પ્રાણવ્યપરોપણથી વિરમણ કહીએ છીએ. જીવના વધથી વિરમવાવાળાને જીવનો વધ જ થતો નથી. કારણકે અનાદિ નિધન જીવ છે. તેથી जीववहाओ वेरमणं અસંભવિત. જો એમ કહીએ તો જીવને 'અનિત્ય' માનવો પડે.

જીવ અને મરણની સમજ

જીવ કોણ? જીવન કરનારો. જેણે દશ પ્રાણથી જીવન કર્યું છે, અને કરશે તે 'જીવ.' જીવે છે તેનું નામ [1]'જીવ' બોલીએ છીએ. સમજ્યા હોય તો એમ કહીએ નહિ. જીવ્યો છે, જીવે છે, અને જીવશે તે જીવ. જીવે છે તે જીવ એમ તો નાસ્તિકને કબૂલ છે. નાસ્તિકને દશે પ્રાણ માન્ય છે, માટે શાસ્ત્રકારોએ જે જીવ્યો, જીવે છે અને જીવશે તે 'જીવ' એમ રાખ્યું. જીવન કરનારો જીવ. પ્રાણ એ જીવ ન રહ્યો, પ્રાણને ધારણ કરનારો તે 'જીવ.' વધ થશે તો પ્રાણનો થશે. પ્રાણની સાથે વિયોગ તેનું નામ 'મરણ.' જીવનો નાશ બન્યો નથી, બનશે નહિ અને બને નહિ. જીવથી વિરમણ ન કહ્યું તેથી પ્રાણાતિપાત વિરમણ કહ્યું. પ્રાણનો અતિપાત સંભવિત છે.

દેવદત્ત છૂટો પડયો, યજ્ઞદત્ત છૂટો પડયો એમ કહી શકાય. એકલો છૂટો પડયો એમ ન કહી શકાય. વિયોગ છે. જીવ પ્રાણથી છૂટો પડયો, પ્રાણ જીવથી છૂટો પડયો તે કબૂલ. પ્રાણ અને જીવ બે એકરૂપે મળેલા હોવાથી છૂટા પડવું તેનું નામ 'હિંસા.'

શંકા—જીવ અને પ્રાણના વિયોગનું નામ 'મરણ' છે,

---

१. एगे जीवे० एकः–केवलो जीवितवान् जीवति जीविष्यति चेति जीवः–प्राणधारणधर्मा आत्मा। (ठाणा० पृ० १९)

તો જીવાતિપાત કે પ્રાણાતિપાત રાખો તે સરખાંજ છે! સમાધાન—મહાનુભાવો! શાસ્ત્રકારો ઘણા આગળ વધીને ચાલ્યા છે. જ્યાં સુધી વીતરાગ દશા આવી નથી, સંજ્વલન કષાયની ચોકડી ગઇ નથી, ત્યાં સુધી પ્રતિજ્ઞા કરે તો પણ દૂષણની તરવાર તો લટકતી જ છે. દૂષણની તરવાર લટકતી રહે તેનાથી બચવું એ દરેકની ફરજ.

અંતર્મુહૂર્તે તો અપ્રમત્તપણું આવવું જોઇએ

જીવાતિપાતથી—પ્રાણાતિપાતથી બચવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, તેથી હમેશાં તૈયાર રહેવું જોઇએ. દૂષણો તો લાગવાનાં, તો તૈયાર કેમ થવું? દુનિયામાં ધૂળ ઊડયા વિના રહેશે નહિ પણ ઘરધણીએ સાવરણી રાખવી જોઇએ. વધારે વાયુ આવે ત્યારે બારણાં બંધ કરીએ છીએ, પડદા રાખીએ પણ ધૂળ સર્વથા બંધ થતી નથી, તેમ દૂષણ લાગવાનાં. સવારે मिच्छा मि दुक्कड કહે છે પછી સાંજે, પછી પકખીમાં, ચોમાસીમાં, સંવચ્છરીમાં દુક્કડં કરવાનું આવ્યા ચેડા કહે છે. ક્ષણે ક્ષણે પ્રમત્તદશાનો પ્રવાહ વહ્યો છે.

આજકાળ દુઃષમાકાળ છે, પણ કેવળજ્ઞાન ચાલતા વખતની સ્થિતિ લઇએ. ક્રોડ પૂર્વની સ્થિતિ દેશોનક્રોડ પૂર્વ સુધી સાધુપણું પાળે, એમાં અંતર્મુહૂર્તે તો અપ્રમત્તપણું આવવું જોઇએ. અપ્રમત્તપણું અંતર્મુહૂર્ત. તે અપ્રમત્તપણું એકઠું કરીએ તો અડતાળીસ (૪૮) મિનિટથી-અંતર્મુહૂર્તથી વધે નહિ. (भग. पृ. १८५). ચોર્યાસી લાખ વર્ષને ચોર્યાસી લાખ વર્ષ ગુણો ત્યારે=એક પૂર્વ. એવાં ક્રોડ પૂર્વ તેમાં અડતાળીસ મિનિટ. હિસાબ મૂકો તો વર્ષે કેટલું? અપ્રમત્ત-

પણાનું અંતર્મુહૂર્ત એ વીજળીના ઝબકારા જેવું છે.

અપ્રમત્તપણાની આ જીવને મુશ્કેલી કેટલી? આવી મુશ્કેલી હોવાથી આજે પ્રાણાતિપાતનું કે જીવાતિપાતનું વિરમણ કરે તેમાં નિર્દોષપણું કેટલુ રહે? ભાડુતી ઘરમાં રહેવા લાગે ત્યાં સાવરણી જોઈએ. મહાવ્રતો ઉચ્ચારવાની સાથે પ્રાયશ્ચિત્તની શુદ્ધિ તો જોઈએ.

પ્રાણોના હિસાબે શુદ્ધિ ને પ્રાયશ્ચિત્ત

જીવાતિપાત નહિ લેતાં પ્રાણાતિપાત લેવું તેમાં બીજી વાત કેમ? કાંઈ સંબંધ? શુદ્ધિનું પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાણના હિસાબે છે; જીવના હિસાબે નથી. હિંસાનું પાપ પ્રાણના હિસાબે છે. એક એકેન્દ્રિયને મારે ને એક મનુષ્યને મારે. જીવ તરીકે બંને સરખા. પ્રાયશ્ચિત્ત સરખું જોઈએને? શાસ્ત્રકાર કોઈ દિવસ એક માને ખરા? એકેંદ્રિયને મારે તો એક મર્યો, મનુષ્યને મારે તો એક મર્યો છે ને? જીવાતિપાત સરખો રહે. પ્રાણાતિપાતમાં ફરક પડયો. પ્રાણને હિસાબે પ્રાયશ્ચિત્ત. પ્રાણના હિસાબે શુદ્ધિ. પણ જીવના હિસાબે નથી તો પ્રાયશ્ચિત્ત ગણવાનું નથી તો શુદ્ધિ ગણવાની. **અધિક પ્રાણના બચાવને માટે અલ્પ પ્રાણની વિરાધના ક્ષંતવ્ય ગણાય.**

મુનિરાજ રસ્તામાં વિહાર કરી રહ્યા છે. બે જ રસ્તા છે. એક રસ્તો પાણીમાં થઈને જવાનો છે અને બીજો લીલોતરીમાં થઈને જવાનો છે. ઉત્સર્ગ ને અપવાદ આમાંથી નીકળે. એ ‘પ્રાણાતિપાત’ શબ્દ રાખો તો નીકળે. ‘જીવાતિપાત’ શબ્દ રાખો તો ન નીકળે.

પ્રાણાતિપાત-વિરમણ રાખવાનું કારણ

પ્રાણાતિપાતને હિસાબે પડિલેહણ-પ્રમાર્જન છે. પુદ્ગલો

નરી ગતિ પામે. રેલ્વે આટલો બધો ભાર લઈને ચાલે છે. સંચાની સોય આટલી હોય છે. ચલાયમાનની સાથે વાયુનું ઉત્થાન છે. વાયુ બીજાને ચલાયમાન કર્યા વિના રહે નહિ. જીવાતિપાત રાખો તો પડિલેહણ, પ્રમાર્જનને દેશવટો દેવો પડે. ઉત્સર્ગ, અપવાદને અંગે વિચાર કરીએ. જીવને હિસાબે ત્રસ સ્થાવર સરખા છે. પ્રાણનો હિસાબ સરખો નથી. અહીં જીવનો હિસાબ નથી. તેથી પ્રાણાતિપાતવિરમણ રાખ્યું.

શંકા—પ્રાણનો હિસાબ રાખ્યો તો જુલમ થઈ ગયો. આખા જગતની હત્યા એક બાજુ અને વાટકી જેટલા પ્રાણીની વિરાધના એક બાજુ. પ્રાણનો હિસાબ રાખશો તો વાટકી કાચું પાણી પીધું તેનું પાપ લાગે તેના કરતાં બધાં મનુષ્યોને મારી નાખો તો ઓછું પાપ લાગે? 'પ્રાણાતિપાતવિરમણ' શબ્દ બોલી ગયા. સમાધાન—અહીં ક્ષયોપશમને લીધે પ્રાણાતિપાતવિરમણ છે. જ્ઞાનના ક્ષયોપશમમાં આવો. અનંતા એકેંદ્રિય ભેગા થાય તો રસને જાણવાની તાકાત નથી. અનંતા રસનાવાળા એકઠા થયા હોય તો ગંધ જાણવાની તાકાત ન આવે, દ્રવ્યપ્રાણમાં નહિ રહેતાં ભાવપ્રાણમાં આવશો ત્યારે પ્રાણાતિપાતવિરમણ કેમ રાખ્યું તે ખ્યાલમાં આવશે.

મુનિ હત્યામાં અનંતુ વેર

ઋષિહત્યા કરનારાને [1]અનંતા વેર. એક વિકલ્પ. એક

---

१ (अ) पुरिसे णं भंते। इसिं हणमाणे किं इसिं हणइ नोइसिं हणइ? गोयमा! इसिंपि हणइ नोइसिंपि हणइ, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव नोइसिंपि हणइ? गोयमा! तस्स णं एवं भवइ एवं खलु अहं एगं इसिं हणामि, से णं एगं इसिं हणमाणे अणंते जीवे

બાજુ ઋષિનું વેર અને એક બાજુ બધા જીવોનું વેર. મૃગને મારનારો એકલા મૃગના વેરને સ્પર્શ્યો. કોઈ મનુષ્ય કાવડ લઈને આવતો હોય. તેનું આગલું ફોડી નાખે તો પાછલું આપોઆપ ફૂટી જાય છતાં આગલા ફોડનારે તે ફોડયું એમ કહેવાય. આ ફોડી નાખ્યો એટલે પેલો આપોઆપ ફૂટી ગયો. એ ન્યાયે ઋષિઓ ચૌદ રાજલોકમાં ઉપદેશ આપતા હતા. તેથી 'કાપોતિકા'ન્યાયે ઋષિને મારનારો અનંતા વેરને સ્પર્શ્યો છે. સાધુ મહાત્મામાં જ્ઞાન વિરતિ માટે છે.

જીવ નહિ કહેતાં પ્રાણ શબ્દ કેમ રાખ્યો? વધ કેમ ન વાપર્યો? એ વાત હવે પછી.

हणइ से तेणट्ठेणं निक्खेवओ । (भग. सू. ३१०) (आ) 'इसिं' ति ऋषिम् 'अणंते जीवे हणइ' त्ति ऋषिं घ्नन्ननंतान् जीवान् हन्ति, यतस्तद् घातेऽनन्तानां घातो भवति, मृतस्य तस्य विरतेरभावेनानन्तजीवघातकत्वभावात्' अथवा ऋषिर्जीवन् बहून् प्राणिनः प्रतिबोधयति, ते च प्रतिबुद्धाः क्रमेण मोक्षमासादयन्ति, मुक्ताश्चानन्तानामपि संसारिणामघातका भवन्ति, तद्वधे चैतत्सर्वं न भवत्यतस्तद्वधेऽनन्तजीववधो भवतीति (भग. पृ. ४९१).

વ્યાખ્યાન ૨૦

જ્ઞાનની ઉપયોગિતા શી?

ગણધર મહારાજા **સુધર્માસ્વામીજી** ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે, શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે અને મોક્ષમાર્ગનો પ્રવાહ ચલાવવા માટે દ્વાદશાંગીની રચના કરતાં જણાવી ગયા કે જ્ઞાન એ જ્ઞાનના મુદ્દાએ આદરવાનું નથી. છાપરામાં નળીઆં ગણીએ તો શો ફાયદો? જાણવું એ જ. ફાયદો નથી. નાનાં બચ્ચાંઓને ગણવું એ ફળ છે. એમને અંગે ભણવું ગણવું એ ફળ ગણીએ છીએ તેનું કારણ આગળ વેપાર રોજગારમાં એ જવાનો એથી આગળ ફળ આપે તે તરીકે એને ઉપયોગી ગણ્યું.

જ્ઞાન સાધન તરીકે ઉપયોગી

ગુજરાતીની બારાખડી શીખવો છો. પહેલાં અંગ્રેજી શીખવોને? જ્ઞાન થશે. એવા જ્ઞાનને શું કરે? જ્ઞાન, જ્ઞાન તરીકે, સાધ્ય તરીકે માન્યું નથી. વ્યવહારનું શિક્ષણ મેળવાય તે મેળવાત નહિ. ફલાણું જ ભણતર શા માટે? બચ્ચાઓનાં જ્ઞાનમાં આપણી નેમ ક્યાં છે? એને વર્તનમાં ઉપયોગી થાય એમાં છે. શિક્ષણ છે એવી બૂમો મારે છે. જે શિક્ષણ ઉપયોગમાં ન આવે તે ગોખાવીને માથું ખાઇ જાય છે. જ્ઞાન, જ્ઞાન તરીકે ઉપયોગી નથી; સાધન તરીકે ઉપયોગી છે. ચક્ષુ દેખે. દેખવા માત્રથી ફળ નથી કાંટા દેખ્યા એટલે પગ ઉપાડીને સાચવીને ચાલે. [1]પાંગળો, આંધળો આ બેની સ્થિતિ

---

१ हयं नाणं कियाहीणं, हया अन्नाणओ किया । पासंतो पंगुलो दड्ढो, धावमाणो अ अंधओ (आव० नि० गा० १०१)

વિચારો. આંધળો દેખે નહિ; એની પ્રવૃત્તિ સાધ્ય વગરની હોય. પાંગળો દેખે, પણ પ્રવૃત્તિ કરવાની નથી. બન્ને લાહ્યમાંથી બચી શકે નહિ. સ્થલાંતરે જઈ શકે નહિ તો દેખ્યાનું ફળ શું? જ્ઞાન તો થયું છે ને? જેમ આગનું દેખવું એ બચાવ કરનાર ન હોવાથી વ્યર્થ જાય છે. દુનિયાદારીમાં છોકરાને અંગે, આગને અંગે થયેલું જ્ઞાન, જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે ફળદાયી નથી એ જોઈ શકયા. જો આંખો ન હોય તો દાવાનળમાંથી બચી શકવાનો નહિ. ઊલટો એવા ખાડામાં જઈ પડે કે મોડો મરતો હોય તો વહેલો મરે.

ક્રિયારૂપે જ્ઞાનની ઉપયોગિતા

જ્ઞાન છે ઉપયોગી, પણ તે ઉપયોગી જ્ઞાનરૂપે નહિ. ત્યારે જ્ઞાન કયા રૂપે ઉપયોગી? જ્ઞાન એ ક્રિયાના સાધનરૂપે ઉપયોગી છે. અલ્પ જ્ઞાન પણ જો ક્રિયાની સિદ્ધિ કરનાર થયું તો તે ઉપયોગી. મોટું જ્ઞાન જો ક્રિયાની સિદ્ધિ કરનાર ન થયું તો તે નકામું. જેને પાપથી બચવાનું કાર્ય કરી લીધું, તે એટલું જ માત્ર જ્ઞાન ધરાવે કે પાપથી બચવું, વધારે નહિ તો એટલું જ્ઞાન ધરાવનારો જો પાપથી બચી ગયો તો તેને માટે બધાં ગુણઠાણાં ખુલ્લાં.

પાપના જ પરિહારની આવશ્યકતા

બારમા ગુણઠાણાને છેડે અને તેરમા ગુણઠાણાની શરૂઆતમાં કેવળજ્ઞાન થવાનું પણ તેના પહેલાં સમયે આઠ-પ્રવચનમાતાનું જ્ઞાન હોય છે. બારમા ગુણઠાણાને છેડે આટલું જ્ઞાન હોય. **ઉત્તરાધ્યયન**ના એ (पवयणमाया अ० २४) નામના અધ્યયનનું જ્ઞાન લેવું નહિ. જ્ઞાન નડતું નથી પણ પ્રકરણ નડે છે. જઘન્યનું પ્રકરણ લેવાનું હોવાથી એ ઉત્તરા-

ધ્યયનનું જ્ઞાન નહિ. માત્ર અષ્ટપ્રવચનમાતા એટલા જ્ઞાનવાળો બધાં ગુણઠાણું મેળવી શકે, જ્યારે ક્રિયા વગરનો, પાપને નહિ વર્જનારો ત્રણ જ્ઞાનવાળો હોય તો પણ નકામો. મતિ, શ્રુત, અવધિને ધારણ કરનારો હોય તો નકામો. શાસનની રક્ષા કરે, શાંતિ કરે, શાસનની વેયાવચ્ચ (વૈયાવૃત્ત્ય) અને સમાધિ આ બધું કરનારો હોય પણ એ હિસાબમાં નહિ. એને અંગે કાઉસ્સગ્ગ કરીએ ત્યારે वंदणवत्तिआए ન બોલી શકીએ. સમ્યગ્દૃષ્ટિ ત્રણ જ્ઞાનવાળા છે. શાસનની શાંતિ વગેરે કરનારા છે, પણ वंदणवत्तिआए નથી. ત્રણ જ્ઞાનવાળા છતાં પાપના પરિહારવાળા નથી. જેનાથી [1]પાપનો પરિહાર થાય તેવા અલ્પ જ્ઞાનવાળો હોય તો તે શિરસા વંદ્ય છે. આ વાત [2]ઉપાધ્યાયજીએ જણાવી.

ગ્રંથિભેદ વિના સમ્યક્ત્વનો અભાવ

એક નિર્વાણપદ આત્માની રાગદ્વેષની, વિષય–કષાયની પ્રવૃત્તિમાં ન હોય, એક વાર એ વિચારાય તો કલ્યાણ થાય. થોડા પણ જ્ઞાનવાળાઓ આત્માને કાબૂમાં લઇ પાપથી નિવૃત્તિ કરી શક્યા તો તે જ્ઞાનની કિંમત ઘણી છે. આત્માને રાગદ્વેષ, વિષય–કષાયની પ્રવૃત્તિથી દૂર રાખો તો કલ્યાણ થાય. ગ્રંથિભેદ કર્યા સિવાય કોઈ સમ્યક્ત્વ પામતું નથી, અને સમ્યક્ત્વ પામ્યા સિવાય કોઈ મોક્ષે જઈ શકતું નથી. મોક્ષને માટે જેને ઇચ્છા

---

१ अप्पंपि सुयमहीयं पयासयं होइ चरणजुत्तस्स। इक्कोपि जह पईवो सचक्खुअस्सा पयासे (आव० नि० गा० ९९)

२ निर्वाणपदमप्येकं, भाव्यते यन्मुहुर्मुहुः। तदेव ज्ञानमुत्कृष्टं, निर्बंधो नास्ति भूयसा। (ज्ञान० अ० ५ श्लो० २)

હોય તેણે સમ્યક્ત્વ તરફ પહેલી પ્રવૃત્તિ કરવી જરૂરી છે. ઘીની પ્રવૃત્તિવાળાએ દહીં તરફ ધ્યાન રાખવું, પણ એ દૂધવાળા તરફ ધ્યાન ન રાખે તો? મોક્ષની ઇચ્છા રાખવાવાળાએ સમ્યક્ત્વ તરફ ધ્યાન રાખવાનું છે પણ સમ્યક્ત્વવાળાએ ગ્રંથિભેદ તરફ ધ્યાન રાખવાનું છે. કારણકે ગ્રંથિભેદ થયા સિવાય સમ્યક્ત્વ થવાનું નથી.

ઉદ્યમની જરૂરિયાત

ગ્રંથિભેદ કહેવો કોને? વસ્તુ બનાવવી હોય તો પહેલાં ખ્યાલ લેવો જોઇએ. કોઇક ભાગ્યશાળીને ખ્યાલ વિના પણ બની જાય. જંગલમાં ભૂલા પડેલામાં અજાણ્યા છતાં કોઇકને માર્ગે આવી જવાનું થાય. ગ્રંથિભેદને જાણે નહિ પણ નિસર્ગ–સમ્યક્ત્વ થાય. તે તો કોઇક જંગલમાં ભૂલો પડેલો માર્ગે આવે તેવો જાણવો, પણ જો નિસર્ગ–સમ્યક્ત્વ સહેજે થઇ જતું હોત તો ઉદ્યમ કરવાની જરૂર રહેત નહિ. દુનિયામાં પણ જાણીતાને જોડે લેવાની મુસાફરીમાં જરૂર પડે છે. કાલચક્રની અપેક્ષાએ કેટલાક નિસર્ગ–સમ્યક્ત્વવાળા ગણાય પણ સામાન્ય રીતે કોઇક ગણાય છે માટે કરવાની ઇચ્છાવાળાએ ઉદ્યમ કરવો જરૂરી.

ગ્રંથિનું સ્વરૂપ

ગ્રંથિભેદ કરવાની ઇચ્છા કોને હોય? ગ્રંથિ નથી જાણી ત્યાં શું થાય? ગ્રંથિ પહેલાં સમજવી જોઇએ કે ગ્રંથિ શી ચીજ છે. **શાસ્ત્રકારે** કહ્યું છે: [1]દુર્ભેદ રાગદ્વેષનું પરિણામ તે જ 'ગ્રંથિ.' કર્કશ રૂઢ એવી ગાંઠ તે 'ગ્રંથિ.' કર્મથી થયેલો

---

१ गंठित्ति सुदुब्भेओ कक्खडघणरूढगूढगंठिव्व । जीवस्स कम्मजणिओ घणरागदोसपरिणामो ॥ (वि० आ० गा० ११९५)

સજ્જડ રાગદ્વેષનો પરિણામ તે જ ગાંઠ. જરા વિચાર કર. સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ આગળ ગાંઠ નહિ. છાસઠ, સડસઠ, અડસઠ, અગણોતેર આગળ ગાંઠ નહિ. [1]એક કોડાકોડમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો થાય ત્યાં જ ગાંઠ.

શંકા—રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ અહીં છે એમ કહેવું જોઇએ. જો રાગદ્વેષના પરિણામ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ બોલે ત્યાં ગાંઠ કહો. ત્યાં કોઈ ગાંઠ છે એમ કહેતું નથી. બધાં શાસ્ત્રો એક કોડાકોડ સાગરોપમ માત્ર રહી, અગણોતેર કોડાકોડ તૂટી–એક કોડાકોડમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમાં તૂટે ત્યારે ગાંઠ આવે એમ કહે છે.

સમાધાન—દરિયામાં મધ્ય ભાગમાં ઝોલાં ખાવાનાં ન હોય; વધારે ઝોલાં ખાવાનું કિનારા પર. તેવી રીતે આ જીવ સિત્તેર, અગણોતેરમાં ઝોલે ચઢેલો ન હતો, હતો પ્રવાહમાં. અહીં આવીને એક કોડાકોડ સાગરોપમ બાકી રહે ત્યારે ઝોલે ચઢે છે. ઇષ્ટ સ્પર્શ, રસ વગેરે મળે એ હતું.

તદ્દન નાનું બચ્ચું રમતમાં ચઢેલું હોય એને ભણવું એ ધ્યેય નથી. રમવું એ ધ્યેય છે. પ્રવાહે ચાલે છે, જ્યાં પાંચ, સાત વર્ષનો થયો કે નિશાળે બેસાડયો. નિશાળે જાય ત્યારે ભણવાનું; બહાર આવે ત્યારે રમવાનું.

કોડાકોડ સાગરોપમ મોહનીય કર્મ બાકી રહે ત્યાં સુધી રૂપ રસ તરફ દોરાયેલો; જ્યાં અહીં આવ્યો ત્યાં ગ્રંથિ નજીક. મોક્ષનું સુખ લેવું એ સ્થિતિ થઈ. પહેલાં વિચાર ન હતો,

---

१ अंतिमकोडाकोडीए सव्वकम्माणमाउवज्जाणं । पलियासंखिज्जइमे भागे खीणे हवइ गंठी ॥ (वि० आ० ११९९)

નિશાળમાં ભણવાનું, નીકળે એટલે રમવાનું મન થાય. છોકરો રજામાં રાજી. ભણવાની કિંમત તેને કેટલી? પણ છોકરાને હજી ભણવા તરફ પૂરું લક્ષ નથી તેથી ભણવામાં રાજી નથી.

તેમ આ જીવ દહેરા ઉપાશ્રયમાં રહે ત્યાં સુધી બંધનીમાં; બહાર નીકળે તો શું થયું? સામાયિક પ્રતિક્રમણમાં અર્ધો કલાક વધારે ગયો તો ઊંચો નીચો થાય છે. જેમ છોકરાને અર્ધો કલાક વધારે બેસાડે તો છોકરાને કાંઇને કાંઈ થાય છે. કીડીઓ ચઢે છે, રૂએ છે, માસ્તરે પાઠ તૈયાર કરવાના મુદ્દાએ બેસાડ્યો, તેમ સામાયિકમાં વધારે વખત જાય, પ્રતિક્રમણમાં શાંતિ ધીમેથી બોલે તો 'હું' થાય છે. જો આમ થાય તો જાણવું કે ધૂળિયા નિશાળિયા છીએ. ભણવાનો રસ લાગે ત્યાં ચોટલી બાંધી રાતના બે વાગ્યા સુધી વાંચે છે. માબાપ ટાંગાટોળી કરીને નિશાળે મૂકતા હતા ત્યારે કીડીઓ ચઢતી હતી તેનો તે છોકરો અત્યારે ચોટલી બાંધે છે.

ચમત્કારી પરિવર્તન

નાના બચ્ચાને રમતમાં રસ હતો તે વખતે એને નિશાળ બંધીખાનું લાગતું હતું, માસ્તર જમ જેવો લાગતો હતો, અને માસ્તરને ઊઠા ભણાવવામાં બહાદુરી ગણાવતો હતો. પણ એ છોકરો શિક્ષણના રસમાં આવ્યો ત્યારે બબ્બે વાગ્યા સુધી ચોટલી બાંધીને ચોટ લગાવે છે. અનાદિ કાળથી જીવ હતો. ચાહે તો એકેંદ્રિય, ચાહે તો દેવતાની ગતિમાં ફર્યો, ઈષ્ટ રસ, રૂપ વગેરે મળવાં જોઈએ. એણે સુખ સાધ્ય ગણ્યું-દુઃખ દૂર કરવાનું સાધ્ય માન્યું. હવે એ પલટો ખાય છે ત્યાં દશા પલટી જાય છે. ઈષ્ટ રસ, રૂપ વગેરેને એ ફાંસીઓ ગણે છે. અનાદિ કાળથી જેની વાંહે લાગ્યો હતો તેને એ 'ફાંસી' ગણવા

મંડયો. માસ્તરને જમ, નિશાળને બંદીખાનું માનતો હતો તેને રસ લાગ્યા પછી એ ને એજ રમત ઝેર જેવી લાગે. ભમરડો, લખોટી સંઘરી રાખી હોય તે બતાવો તો ચીઢાય છે. ઇષ્ટ સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધ, શબ્દો જ્યારે ઝેર જેવા લાગે ત્યારે તેના સામું જોતો નથી. મોહ ઉંદરની ફૂંક જેવો છે. ફૂંક ન મારે તો બીજી વખત કરડવા ન પામે. ફૂંક મારે તેથી વેદના ડબાઈ જાય છે. મનુષ્યને જાગવા દેતી નથી. તેમ ઇષ્ટ વિષયો સ્પર્શ વગેરે જાગવા દેતા નથી. મોહરાજાએ ઇષ્ટ સ્પર્શ વગેરે ન રાખ્યા હોત તો આ જીવ રખડત નહિ. અનિષ્ટમાં રહેવાવાળો હોત તો સંસારમાં રાચવામાચવાવાળો થાત નહિ. મધનું મીઠાપણું એજ આટલી બધી પીડા ભોગવાવે છે. **ઇષ્ટ વિષયો જગતને ફસાવનાર છે.** એ ન મળ્યા હોત તો કળકળતું ન રહેત. ઇષ્ટ વિષય મળ્યા તેથી શાંતિ થાય.

એકલા કૉન્ઝર્વેટિવ (Conservative) આવતા હોય તો રાજ્યની જડ ઊંડી થાત નહિ. લિબરલો (liberal)જ પ્રજાનું સત્યાનાશ કાઢે છે–જરાન્તરા આપે છે ઇષ્ટ સ્પર્શ વગેરે દેખાવના સુંદર. લિબરલો તરફ દોરાઈએ. તે દોરવાને લીધે ફસાયા છીએ. ઉપનય એટલા પૂરતો કે એ ફસાવાનું કારણ. શાસ્ત્રકાર ઇષ્ટ સ્પર્શ વગેરે સાતાવેદનીયનાં કારણો–સાધનોના પચ્ચક્ખાણ કરવાની ફરજ પાડે છે. અનિષ્ટ રૂપ વગેરેની ફરજ પાડતા નથી. જેમ અનાજના બદલે માંસની છૂટી રાખીને અનાજ બંધ કરે તો નહિ, પણ માંસના બંધનાં પચ્ચક્ખાણ હોય. જેમ સ્વસ્ત્રી બંધ ને પરસ્ત્રી છૂટી ન હોય પણ પરસ્ત્રી બંધ હોય. જેમ આખો દિવસ ખાવાનાં પચ્ચક્ખાણ નહિ પણ આખો દિવસ

ઉપવાસનાં પચ્ચક્ખાણ હોય અર્થાત્ સાતાવેદનીયથી મળવાવાળો ખોરાક તેના ત્યાગનાં પચ્ચક્ખાણ હોય.

પચ્ચક્ખાણ શેનાં હોય?

ઉપવાસ કરવો એ કહ્યું. આજના સૂર્યોદયથી કાલના સૂર્યોદય સુધી ખાધા ન કરવું એમ કહ્યું છે? પીધા જ કરવું એમ કહ્યું છે? ઇષ્ટ વિષયોના અપચ્ચક્ખાણ એ પાપનું કારણ. ટાઢને વેઠવી એ પાપનું કારણ માન્યું? ટાઢ સહન કરવી તેને 'પરિષહ' રાખ્યું. પ્રતિકૂળ વિષયોના પચ્ચક્ખાણ નહિ. કડવું ત્યાગ કરવાના પચ્ચક્ખાણ રાખ્યાં? મીઠું ત્યાગ કરવાનાં પચ્ચક્ખાણ રાખ્યાં. ઇષ્ટ વિષયોના જ પચ્ચક્ખાણ કરવાં અને તેમાં જ લાભ. તાપની આતાપના કરવી હોય તો ખુલ્લાં મેદાનમાં જાઓ.

પરિગ્રહથી વિરમવાનું નામ 'પચ્ચક્ખાણ.' પણ અપરિગ્રહથી વિરમવું એવું કોઇએ પચ્ચક્ખાણ રાખ્યું? જે આ જીવને લોભાવનાર વિષયો છે તેના જ પચ્ચક્ખાણની જરૂર છે. આતાપના, પરિષહ, ઉપસર્ગ, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહના પચ્ચક્ખાણ નહિ. પાંચ ઈંદ્રિયોના ઇષ્ટ વિષયો તે જ ફસાવનાર છે. પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયોને પચ્ચક્ખાણ લાયક ગણ્યાં છે.

મોક્ષના સોગરીત અને એની ભુંગળની સમજણ

પાપ ભોગવવાથી નિર્જરા થાય છે. એવી રીતે દુઃખ ભોગવવાથી નિર્જરા થાય છે કે? નારકીની નિર્જરા કેમ હિસાબમાં લીધી? દેવલોકની નિર્જરા હિસાબમાં કેમ નહિ? એક નોકારસી કરે તો નારકીનું આયુષ્ય તૂટે, તો દેવલોકનું આયુષ્ય તૂટે એમ કહોને? શુભ કર્મનું તો બાંધે એમ

જણાવ્યું. અશુભ વિષયોનો જેટલો અનુભવ કરશો તેટલી ઊલટી નિર્જરા. શુભ વિષયના પર્યવસાનમાં બંધ મેલ્યો. શુભ વિષય બંધના ઘરના. અનિષ્ટ વિષયોને મોક્ષની સાથે વળગાડી દીધા; ઇષ્ટ વિષયોને વળગાડ્યા નહિ. **ગજસુકુમાલ**ને માથે અંગારા ભર્યા. **સ્કંધકમુનિ**ના અંગેથી ચામડી ઉખાડી. અનિષ્ટ વિષયના દાખલા દીધા. ઈષ્ટ વિષયના દાખલા કોઈએ દીધા નથી. અનિષ્ટ વિષય મોક્ષના બારણાં સુધી પહોંચાડનારો. અનિષ્ટ વિષય આપણને મોક્ષનો સાગરીત. ઇષ્ટ વિષય મોક્ષની ભુગળ. બારણાની ભુંગળ-બારણું ઊઘાડી શકાય નહિ.

ગ્રંથિભેદનું સ્વરૂપ

જ્યારે ગ્રંથિભેદ થાય તે વખતે શું થાય? ઇષ્ટ વિષયો એ જ મારી ફાંસી, જગતની ફાંસી. અનિષ્ટ વિષયો એ જ પૌદ્ગલિક દુઃખો. એનાથી ભય નીકળી જાય. પૌદ્ગલિક સુખોની લાલચ નીકળી જાય. જે વખતે ખ્યાલમાં આવે કે જ્યાં પૌદ્ગલિક સુખદુઃખ ન હોય એને હંમેશ માટે સુખ હોય. એ દશા મને પ્રાપ્ત થાઓ તે 'ગ્રંથિ ભેદ.'

ઝાડ, પાંદડું, સુકાઈ જાય તેને પછી ચાહે જેટલું પાણી છાંટો એ લીલારૂપમાં ન આવે. પાણી વધારે આવે તો કોહી જાય. **ઈષ્ટ વિષયની તરફની પ્રીતિ અને અનિષ્ટ વિષય તરફનો દ્વેષ નીકળી જાય તે 'ગ્રંથિ ભેદ.'** ઈષ્ટ વિષયો પાપનાં કારણો છે અને એ છોડવા લાયક છે. સાંજ સવાર પડિક્કમણ કરતાં હંમેશાં બોલીએ છીએઃ અઢાર પાપસ્થાનક. એ અઢારે પાપસ્થાનકોને પૂરૂં કરતાં ફોનોગ્રાફ (Phonograph) ન બનીએ તો ગ્રંથિભેદ. વિધિ છે માટે બોલવું, માટે ફોનોગ્રાફ. એ અઢારની પાપસ્થાનક તરીકે અંદરની લાગણી,

હિંસા થતી હોય અને વર્જી શકાય તેમ ન હોય તો જીવ કપાય તો ગ્રંથિભેદ.

પાપની ભયંકરતા વિનાનું બોલવું
એ તો જોખમદારી વગરનું નામું

પાંચ હજાર કમાઓ છો, તે વખતે પાપમાં ફસાયો, એક બેડી વધી તે વિચાર નથી આવ્યો તો કહો 'ફોનોગ્રાફ.' આ પરિણતિ સુધારવા માટે ફોનોગ્રાફ કહ્યું છે, વગર જોખમના હિસાબે, જોખમદારીના હિસાબમાં જવાશે. અત્યારે ઉધાર બાજુ પાંચ, દશ માંડવા પડે તે વખતે કલમ થોભાવો છો. અત્યારે કલમ જોખમદારીની ચાલે છે. બે ઉધાર્યા તે વખતે ગયા એમ કહેતા હતા. જે કલમ ધ્રૂજતી હતી, તે કલમ વડે પાંચ હજારના હવાલા નાખતા હતા, તે વખતે ધ્રૂજતી હતી? વગર જોખમ-દારીની વાત હતી. તેવી રીતે જ્યાં સુધી પાપનું ભયંકરપણું ન લાગે ત્યાં સુધી બોલીએ તે શિખાઉની પેઠે જોખમદારી વગરનું નામું છે. જોખમદારી વગરના છોકરાના ચોપડા કોઈ પડાવી લેતા નથી. તે તો તમે સમજો જ છો. બિન જોખમદારીના નામા-માંથી ખરા નામામાં આવશે, તેથી ખોટું બિન જોખમવાળું નામું લખાવો છો. તે લખતાં શીખે તો વાહ! મારો છોકરો નામું શીખ્યો! પણ જે સાચા સુંદર મોક્ષને દેવાવાળી ક્રિયા છે તેમાં લાગણી વગરનો અભ્યાસ થયો તો તેથી ખસેડવો નથી. અર્થાત્ લાગણીમાં લાવવો નથી.

પાપસ્થાનકને ફોનોગ્રાફ પેઠે આલોવવું શોભે નહિ

અભ્યાસવાળા જીવો ફોનોગ્રાફની પેઠે બોલ્યા જ જવાના તેને તે જ ફાયદો કરનાર છે. પણ ધૂળિયા નિશાળમાં રહેશો કે આગળ આવશો? દુકાન પર બેસનારને એ ખોટું નામું-વગર

જોખમદારીનું નામું લખ્યું પાલવતું નથી. જે સમ્યક્ત્વના માર્ગે ચઢયો છે-જેને જિનેશ્વરનો મત મળ્યો છે તેવો મનુષ્ય પાપસ્થાનકને ફોનોગ્રાફ પેઠે આલોવે તે એને શોભતું નથી.

પ્રતિક્રમણમાં પાપસ્થાનકો છે કે ચોવીસે કલાક પાપ-સ્થાનકો છે? પડિક્કમણમાં પાપનું સ્થાનક, ઉઠયા ત્યારે નહિ તો આત્મા વિંધાયો નથી. અઢાર પાપસ્થાનકને ભયંકર દેખે તો ગ્રંથિભેદ. ભયંકરતા ભાવનામાં આવવી જોઇએ. ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વિષયનો ભેદ સમજાય અને પાપસ્થાનક ભયંકર લાગે તો ગ્રંથિભેદ થયો એમ ગણવું.

ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન કયું ?

ગ્રંથિને ભેદવાવાળું જ્ઞાન-પાંચ વિષયોનું માત્ર જ્ઞાન, તે જ્ઞાન અમલમાં મેલવાનું થાય તો બસ થાય. જો ગ્રંથિમાં ભેદવાવાળું જ્ઞાન છે, તો આત્મા પરપરિણતિમાં ન જાય. એ સ્વરૂપ લક્ષમાં આવ્યું તો એ જ જ્ઞાન ઉત્કૃષ્ટ. જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે સાધ્ય નથી, પણ જ્ઞાન ક્રિયાના સાધન રૂપે જ સાધ્ય છે. માત્ર નિર્વાણ-પદના જ્ઞાનવાળા માત્ર અષ્ટપ્રવચનમાતાવાળાને માટે બારમાં યાવત્ બધા ગુણઠાણા માટે દરવાજા ખુલ્લા છે. ક્રિયાના સાધન વગરનું જ્ઞાન-અવધિ જેવુ-અતીંદ્રિય જેવું જ્ઞાન હોય તો તે પણ અમારે શિરે ઝૂકાવવા લાયક નહિ. શાસનની વેયાવચ્ચ, રક્ષા, શાંતિ કરનારા, ત્રણ જ્ઞાનવાળા સમકિતી દેવતા છતાં वंदणवत्तियाए નહિ.

શંકા—શ્રુતજ્ઞાનમાં તો वंदणवत्तियाए કહીને કાઉસ્સગ કરવો છે, અવધિજ્ઞાનવાળા તેને માટે કેમ નહિ? સમાધાન—શ્રુતજ્ઞાનની આરાધના કરવી છે. અવધિજ્ઞાનવાળા-તેની

નહિ. આ ક્રિયાના સાધનરૂપ શ્રુતજ્ઞાન છે જ્યારે પેલું અવધિજ્ઞાન પણ ક્રિયાને અંગે નિરૂપયોગી पुक्खरवरदीवड्ढे० धम्मस्स सारमुवलब्भकरे पमायं ॥ (श्रुतस्तव).

એ અધ્યયનનું શ્રુતસ્તવ નામ અને શ્રુતસ્તવનો અધિકાર છે તો ચારિત્રની શી જરૂર હતી? नंदी सया संजमे—સંજમ રહ્યો છે માટે શ્રુતજ્ઞાનની અધિકતા. બંને જગ્યા પર જે ચારિત્રને નામે સ્થાન આપ્યું—જે શ્રુતજ્ઞાન આરાધવા માગીએ છીએ તે ક્રિયાના ઉપયોગ વિનાનું નહિ. જે શ્રુતજ્ઞાન ક્રિયાને અંગે ઉપયોગી છે તેને માટે કાઉસ્સગ બોલીએ ત્યાં वंदणवत्तिआए બોલીએ છીએ.

દયાના સાધન તરીકે જ્ઞાન

જ્ઞાનની ઉપયોગિતા એકસરખી રીતે જૈન શાસન સ્વીકારે છે, પણ તે ક્રિયાના સાધન તરીકે. એકલા જ્ઞાનને જ્ઞાન તરીકે નહિ. "पढमं नाणं तओ दया."

શંકા—પહેલું જ્ઞાન જ છે એટલે બધામાં આવી જતું હતું તો तओ दया મેલવાનું કારણ? तओ दया કેમ મેલ્યું? જ્ઞાનથી ઘણાં કાર્યો થાય છે, તેમાં એકને કયાંથી પકડયું? तओ दया ન બોલ્યા હોત તો તમામ કાર્યોમાં જ્ઞાનનો પ્રથમ દરજ્જો રહેત. तओ બોલીને બોળી માર્યું. બધાંમાં પહેલું જ્ઞાન થાત તો આપોઆપ આવી જાત, તો પછી तओ दया શા માટે?

સમાધાન—અમે જે જ્ઞાન લઈએ છીએ તે સર્વ સાધારણને લેવા માગતા નથી. જે જ્ઞાન દયા, વિરતિ, સંયમનું સાધન બને તેને લેવા માગીએ છીએ તેથી तओ दया કહેવું

પડયું. ગુરુની બલિહારી; ગુરુ કરતાં **ગોવિંદને** વધારે ગણ્યા. **ગોવિંદને** બતાવ્યા તેથી ગુરુની બલિહારી તો પછી **ગોવિંદની** કેટલી? ગુરુની બલિહારી શાને અંગે છે? **ગોવિંદને** દેખાડવાને અંગે. તેમ જ્ઞાન પહેલે નંબરે. શાને અંગે? દયાનું સાધન બને તેને અંગે. આ વાત વિચારીશું ત્યારે આખું પ્રકરણ બંધ બેસશે. કેમ બેસું કે જેથી પાપ કર્મ ન બંધાય અને કટુક ફળ ન લાગે. જ્ઞાન આદરવા લાયક જરૂર. શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ જ્ઞાનની પહેલે નંબરે જરૂર. જ્ઞાનની જ્ઞાન તરીકે જરૂર નહિ. ક્રિયાના સાધન તરીકે, આશ્રવથી બચાવે, નિર્જરાને નિશ્ચિત કરે તેને અંગે એની ઉપયોગિતા છે.

પચ્ચક્ખાણ પ્રાણના વ્યપરોપણનાં,
નહિ કે પ્રમત્તયોગનાં

ગણધરે બાર અંગમાં આચારને જણાવનાર **આચારાંગની** પહેલી રચના કરી. જ્ઞાન એ ક્રિયાના સાધન તરીકે છે. **આચારાંગ** પછી આચારમાં વધેલો વિચાર પલટો ખાય. જો વળી પડે તો માથું ફોડે. મોભેથી પડે તો માણસ મરે. તેમ આચારમાં ચઢેલો વિચારનો પલટો ખાય તો વધારે નુકસાન કરે. આચારમાં ચઢેલાઓએ વિચારમાં મજબૂત થવું જોઇએ તેથી **સૂયગડાંગમાં** વિચારની વ્યવસ્થા કરી. શંકા—પછી **ઠાણાંગજીમાં** આવ્યા ત્યાં તેના પાંચમા અધ્યયનમાં હિંસા ને વધ શબ્દ છોડ્યા, ને પ્રાણાતિપાત કયાંથી પકડયો? સમાધાન—હિંસામાં પ્રમત્તયોગ અને પ્રાણવ્યપરોપણ બન્નેના પચ્ચક્ખાણ થાય. બંનેનાં પચ્ચક્ખાણ પાલવે તેમ નથી; પાલવાં શક્ય પણ નથી. ચાહે તેવો કાળ હોય, છદ્મસ્થ દશામાં હોય ત્યાં સુધી પ્રમત્ત, અપ્રમત્તનો હીંચકો ખાવાના. પ્રમત્ત ગુણઠાણાનો કાળ

અંતર્મુહૂર્ત, અપ્રમત્તનો અંતર્મુહૂર્ત. ચારિત્રનો કાળ દેશોન ક્રોડ પૂર્વ. અપ્રમત્તના અંતર્મુહૂર્ત કરતાં પ્રમત્તનુ અંતર્મુહૂર્ત ઘણું મોટું.

કેવલી મહારાજ વિદ્યમાન હોય, કેવળજ્ઞાન પામવાવાળો જીવ હોય તો પણ પ્રમત્તપણું આવ્યા સિવાય રહેવાનું નથી. તે સમજતાં હોઈએ તે છતાં પચ્ચક્ખાણ કરીએ તો એનો અર્થ તોડવા માટે. પચ્ચક્ખાણ કર્યાં એવો અર્થ થયો. એથી આવતા ભવનું પચ્ચક્ખાણ પાળી શકવાના નથી અને આવતા ભવના પચ્ચક્ખાણ લેવામાં આવે તો પચ્ચક્ખાણ પાડવા (તોડવા) માટે છે. પ્રમત્ત દશા અંતર્મુહૂર્તે આવવાની છે. પ્રમત્તપણામાં વધારે વખત, અગર અપ્રમત્તમાં અંતર્મુહૂર્તથી વધારે વખત રહેવાના નહિ. પ્રમત્તપણું આવ્યા સિવાય રહેવાનું નથી તો પછી હિંસાના નામે પ્રમત્ત દશાના પચ્ચક્ખાણ કરવામાં આવે. એ પચ્ચકખાણ થાય તો પાડવા માટે અને આથી જ હિંસાથી વિરમણ ન રાખ્યું, પણ 'પ્રાણાતિપાતવિરમણ' કહ્યું. પ્રમત્ત યોગ ટાળવા લાયક છે, પણ પચ્ચક્ખાણ પ્રાણના વ્યપરોપણનાં. બાહુબલજી પ્રમત્ત દશાના રહ્યા પણ મહાવ્રતમાં રહ્યા. પ્રમત્ત યોગ સજ્જડ રહ્યો પણ મહાવ્રત ફરી ઉચ્ચારવા પડયાં નહિ. પ્રમત્ત યોગનાં પચ્ચક્ખાણ ન હતાં, પ્રાણવ્યપરોપણનાં પચ્ચ-ક્ખાણ હતાં તેથી સર્વ હિંસાથી વિરમવું ન રાખ્યું.

પ્રાણાતિપાત શબ્દ રાખવાનું કારણ?

'વધ' શબ્દ હિંસાની વાંસે લટકયો છે. 'हन् हिंसायाम्' (हनो वा वध् च । सि. ५-३-४६) हननं वधः) હિંસાની સિદ્ધિ પ્રમાણે વધની સિદ્ધિ છે. 'અતિપાત' લીધો તેમાં જીવા-

તિપાત ન લીધો. કારણકે જીવાતિપાત અસંભવિત. કોઇ કહે સર્વથા બ્રહ્મચર્ય, પણ કોનું વાંઝણીનું ? એનો અર્થ નહિ. જીવનું મરવું કોઇ દહાડો હોય નહિ. જીવ કોઇ દહાડો મરતો નથી. જીવનું સ્વરૂપ મરવું નથી. તેથી 'પ્રાણાતિપાત' રાખ્યું. આ જે વ્રત પાળવાનું છે તે પ્રાણની વિરાધના ઉપર લક્ષ રાખીને પાળવાનું છે. તેથી પડિલેહણ, પ્રમાર્જન કરી શકીએ છીએ. કીડીનું દર હોય ત્યાં થઇને ન જતાં, પાણીમાં થઇને જવું. પ્રાણાતિપાત તો બંને ઠેકાણે થયાં ને ? પ્રાણના ઉદ્દેશે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ હોવાને લીધે વધારે પ્રાણ જયાં હોય ત્યાંથી વર્જવું જોઇએ.

'પ્રાણ' શબ્દ રાખવાનું કારણ

દ્રવ્ય-પ્રાણને અંગે વાત કરી તો નદી કેમ ઊતરી શકશો ? વરસાદમાં બાળ અને ગ્લાનને માટે શું ગોચરી લાવી શકશો ? 'પ્રાણ' શબ્દ રાખીને દ્રવ્ય-પ્રાણ અને ભાવ-પ્રાણ. ભાવ-પ્રાણને વધારવા માટે દ્રવ્ય-પ્રાણનો ભોગ આપવો પડે તો તે અમારા વ્રતની બહાર નથી. નદી જાણીને ઊતરીએ છીએ. બાળ અને ગ્લાનને-અસહિષ્ણુને અંગે ચાર છાંટા હોય તો જવું પડે; જે છઠ્ઠ અઠ્ઠમ કરી શકે તેવાને માટે છૂટ નથી. બાળ અને ગ્લાનના બચાવ માટે છે; શક્તિવાળાને માટે નિરપેક્ષ છે. 'પ્રાણ' શબ્દ રાખ્યો તો જ. ફાવ્યા; 'જીવ' શબ્દ રાખ્યો હોત તો દ્રવ્ય-જીવ, ભાવ-જીવ વિભાગ થઇ શકતે નહિ. શાસ્ત્રકારે દ્રવ્ય-જીવમાં મીંડુ વાળ્યું છે. જગતના ચાર નિક્ષેપા માન્યા. આશ્રવ, બંધ ચાહે તે લો. સમ્યગ્દર્શન લો છતાં જીવ ને અજીવમાં દ્રવ્ય-નિક્ષેપો નહિ. મૂળ દ્રવ્ય-નિક્ષેપો ઊડી જાય છે તો દ્રવ્ય-જીવ ને ભાવ-જીવ એવા વિભાગ કરો કયાંથી ? પ્રાણને અંગે

દ્રવ્ય-પ્રાણ અને-ભાવ-પ્રાણ એમ કહી શકો છો. તરસ લાગી હોય, મરણ થાય. મરણ થવામાં ભાવ-પ્રાણનો ભોગ થાય તેમ કહેતા નથી. જીવનું મરણ થાય તે દ્રવ્ય-પ્રાણનો ભોગ છે. સંયમ એ ભાવ-પ્રાણ છે. ભાવ-પ્રાણ એ સાધ્ય છે. ભાવ-પ્રાણનું ટકવું, વધવું એ સાધ્ય. જ્યારે જીવ શબ્દ નહિ રાખતાં 'પ્રાણ' શબ્દ રાખીએ તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવવાનું પ્રાણના હિસાબે. પ્રાણ શબ્દથી દ્રવ્ય-પ્રાણ અને ભાવ-પ્રાણ બંને લેવાના છે. દ્રવ્ય-પ્રાણ અને ભાવ-પ્રાણ એ બંનેથી વિરમવાનું છે.

'પ્રાણ' શબ્દ લેવો કબૂલ પણ 'અતિપાત' શબ્દ કેમ રાખ્યો? 'વધ' કેમ ન રાખ્યો?

વ્યાખ્યાન ૨૧

આચારાંગની રચનાના અને સ્થાપનાના ક્રમમાં ભેદ

ગણધર મહારાજા શ્રીમાન્ સુધર્માસ્વામીજી મહારાજ ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે, શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે અને મોક્ષમાર્ગ વહેવડાવવા માટે 'ગણધર' પદવી પામતી વખતે દ્વાદશાંગીની રચના કરતા થકા, પહેલવહેલી રચના શાની કરે છે? બારે અંગમાં પહેલું **આચારાંગ** છે પણ રચના પહેલી **આચારાંગ**ની નથી તો પછી પહેલવહેલી શાની છે? ચૌદ પૂર્વોની. એટલા માટે તો તેનું નામ પૂર્વ છે. પહેલાં રચાય એટલે 'પૂર્વ' કહેવાય તો પહેલાં સ્થાપન કરવામાં કેમ ન આવ્યાં? સ્થાપનાની અપેક્ષાએ **આચારાંગ** પહેલું છે. નિબંધ કે ચરિત્ર વિસ્તારથી તૈયાર થાય પછી શિક્ષણપોથીમાં

નાના રૂપમાં એ મેલવામાં આવે. રચાય મોટો પહેલો; સારરૂપ ઇતિહાસ પછી જ કઢાય. પહેલો અભ્યાસ નાનાનો કરવાનો હોય-સારરૂપ ટાંચણનો અભ્યાસ કરવાનો હોય. ચૌદ પૂર્વમાંથી સારરૂપ અભ્યાસને લાયકનું બધું અગિયાર અંગની અંદર મેલવામાં આવ્યું.

શ્રુતકેવલી અને કેવલજ્ઞાનીની પ્રરૂપણામાં સમાનતા

શંકા કરી: કોઇ પણ વસ્તુ જગતભરમાં એવી નથી કે ચૌદ પૂર્વમાં રચાઇ ન હોય. બારમામાં બધું આવી જાય છે તો અગિયાર અંગની રચના શું કામ કરી? સમાધાન—બારમા અંગને ભણેલો તે શ્રુતકેવલી. એક બાજુ શ્રુતકેવલી પ્રરૂપણા કરે ને બીજી બાજુ કેવલી ભગવાન જે પ્રરૂપણા કરે તેમાં ફરક ન હોય.

કાલકાચાર્ય મહારાજ ઉપર ઇંદ્ર કેમ ખુશ થયા હતા? જે સીમંધરસ્વામીની પાસે દેશના સાંભળે, સેવામાં જાય, તેવા મનુષ્યને કાલકાચાર્ય ઉપર શાથી રાગ થયો?

ચૌદ પૂર્વ કેવળજ્ઞાનના અનંતમા ભાગે. [1]નંદીસૂત્રમાં વાત ચાલી છે. સર્વ જીવોને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો છે. જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ. ચૌદ રાજલોકમાં જીવોની અંદર હલકામાં હલકો નિગોદીઓ. શ્રુતકેવલી-ચૌદપૂર્વી; એને પણ અક્ષરનો અનંતમો ભાગ. શ્રુતકેવલી હોય તો પણ કેવલીના ભાગે અનંતમા હિસ્સે. મહાવિદેહમાં સીમંધરસ્વામી પાસે નિગોદનું સ્વરૂપ ઇંદ્રે સાંભળ્યું ત્યારે પૂછ્યું: હે ભગવન્! ભરતક્ષેત્રમાં નિગોદનું સ્વરૂપ કહેનાર કોઇ છે? ભગવાને કહ્યું:

---

૧ તાત્ત્વિક પ્રશ્નોત્તર પૃ૦ ૫૭ જુઓ.

શ્રુતકેવળી **કાલકાચાર્ય** છે. ઈંદ્ર આવ્યા અને નિગોદનું સ્વરૂપ પૂછ્યું ત્યારે **કાલકાચાર્ય** પાસેથી ઈંદ્રે જેવી રીતે **સીમંધર-સ્વામી** પાસે સાંભળ્યું હતું તેવું આબેહૂબ સ્વરૂપ સાંભળ્યું (कालकाचार्यकथा श्लो० ५९ थी ६४).

સર્વે કેવલીનાં વચનોનો ચૌદ પૂર્વમાં સમાવેશ

શ્રુતકેવલી નહિ તેની પ્રરૂપણા કેવલી સરખી જ્યારે હોય તો શ્રુતકેવલીની પ્રરૂપણા કેવલી સરખી હોય તેમાં નવાઈ શી? જો પૂર્વમાં એટલું બધું જ્ઞાન ન ગૂંથેલું હોય તો તે પૂર્વોને ભણનારો કેવલીની તુલ્ય પ્રરૂપણામાં આવી શકત નહિ. કહેવા લાયક એક પણ વિષયનું કેવલી મહારાજ નિરૂપણ કરે તે શ્રુતકેવલીના ધ્યાન બહાર હોવું જોઈએ નહિ. ચૌદ પૂર્વમાં કેવલીના બધાં વચનો બાંધી લીધાં છે. એ સિવાય કાંઇ પણ કોઈ પણ કાળનાં કોઈની આગળ કોઈ કેવલી બોલતા નથી.

આચારાંગાદિ રચવાનો હેતુ

જો વસ્તુસ્થિતિ આમ છે તો પછી **આચારાંગ, સૂયગડાંગ** રચવાની જરૂર શી? બધા સરખી બુદ્ધિના હોતા નથી મંદ બુદ્ધિવાળાને આગળ ચઢાવવા એમ કરવું પડે. નામાની અંદર બધા આંકડા આવે છે; બધા પાડા આવે છે. પહેલાં એકડા શીખવો છો કે નામું? તેમ પહેલવહેલો દીક્ષિત થાય તે એકદમ પૂર્વને ધારણ કેમ કરે?

દશ શેર ઘી પચાવનાર દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રનું ઉદાહરણ

દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર આર્યરક્ષિતજીના શિષ્ય છે. (આવ૦ ચૂ૦ ભા૦ ૧ પૃ૦ ૪૦૯-૧૦). **દુર્બલિકાપુષ્પ-મિત્રના** સગા બૌદ્ધ ધર્મના છે. તેમણે દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રમાં હાડકાં નીકળેલાં દીઠાં. એટલે **આર્યરક્ષિતસૂરિજીને** કહ્યું:

મહારાજ, તમારામાં ખાવાપીવાનું ઠેકાણું લાગતું નથી; હાડકાં નીકળી ગયાં. **આર્યરક્ષિત** કહે: જણતી વખત જમનાં દ્વાર દેખવાં પડે તેની ખબર જનનીને ન હોય. રોજનું દશ શેર ઘી ખાય છે પણ દુર્બલ.

મહારાજ, તમને એક જણ માટે દશ શેર ઘી રોજ આપનાર કોણ? એની લબ્ધિ એવી વિચિત્ર છે કે રૂ કાંતિને ભેગું કરનારી બ્રાહ્મણી પણ આપે છે. સુવાવડમાં કામ લાગે તે માટે એણે સંઘરીને ભરેલું. આમાંથી એ કોઈ દહાડો છોકરાને આપે ખરી? પણ આવી સ્થિતિવાળા લબ્ધિશાળીને અંગે દેવા તૈયાર થઈ જાય તો ઋદ્ધિવાળાનું તો પૂછવું શું? આવાને દશ શેર ભેગું કરવું તેમાં વિશાત શી? તાલો મેળવીએ. તમારા ઘરની પાસે ઉપાશ્રય છે ત્યાં રાખો. **દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રને** ત્યાં મોકલ્યો. પેલાઓએ દશ શેર ઘી દેવા માંડ્યું. ઊલટા દુબળા. 'અહીં તો પૂછીને ચલાવતા, અહીં ભૂલ્યો તો પત્તો ખાશે નહિ' એ ચિંતાને લીધે ઊલટો દુબળો થતો જાય. સગાંઓ કહે: એનું શરીર જ એવું છે. પેલાને ગુરુએ કહ્યું: ચિંતવન બંધ કર. પંદર વીસ દિવસ ગયા ત્યાં તો એ અલમસ્ત. પેલાઓને કબૂલ કરવું પડ્યું કે ચિંતવન જબરજસ્ત છે. પૂર્વનાં ચિંતવનો આટલાં બધાં જબરજસ્ત હોય છે. તેને લીધે દશ શેર ઘી પચી જાય. શ્રુતકેવલીને લાયકનું પૂર્વગત શ્રુત તેમાં પહેલવહેલો દીક્ષિત પ્રવેશ કરી શકે નહિ. જે દૃષ્ટિવાદને લાયક નહિ તેવાને માટે અગિયાર અંગની રચના કરવી પડી.

જ્ઞાન સાથે આચારની પણ આવશ્યકતા

સ્થાપન કરવામાં આવ્યું **આચારાંગ** પહેલું, તેથી પ્રથમ

આચાર એ પહેલો ધર્મ. જ્ઞાન એ આચારને અંગે ઉપયોગી. કોર્ટ(Court)ને કામ વકીલ પાસેથી કાયદાનું લેવાનું, પણ એટલું કામ લેવામાં પહેલાં વફાદારીના સોગન. ચાલચલગતમાં કોઈ કેસ(case)માં આવી પડે તો રજા દેવાય. ચાલચલગત ઉપર કોર્ટને આધાર રાખવો પડે છે. સ્કૂલ (School)ના માસ્તર (Master)ને ભણાવવાનું કામ છે, છતાં ચાલચલગત સાથે સંબંધ. મુનિમ રાખો છો; નામું લખાવવું છે. હુશિયારી સાથે પ્રમાણિકતા દેખવી પડે. ચાલાકીની સાથે ચોક્ખાઈ દેખવી છે. સ્કૂલ ને કૉલેજ (College)માં શિક્ષણની સાથે શિસ્ત દેખવાં છે. વકીલાતની વફાદારી દેખવી છે, તો જ્ઞાન દેવાની સાથે આચાર દેખવો પડે તેમાં નવાઈ શી ? અહીં આચારની દોરી સોંપવી છે. આચાર્ય જે કહે તેને આપણે કરી દેવું. કારણને જાણવાવાળા આચાર્ય કદાચ કહે કે ધોળો કાગડો તો તેના વચનને કૂટ નહિ ગણે. સમજણ ન પડે તો એકાંતમાં કારણ પૂછે. ખુલાસો કરવાની છૂટ, પણ કરવાનું તહત્તિ. જેના વચન ઉપર વિચાર કર્યા વિના તહત્તિ કરવાની ફરજ નંખાય તે મનુષ્ય કેવો હોવો જોઇએ ?

બે સોગનની આવશ્યકતા

ગીતાર્થપણું અને ધર્મદેશકપણું જ્ઞાન માત્રને અંગે ન રાખ્યું. આચાર અને જ્ઞાન, આચાર સિવાય નહિ. આચારને અંગે વિચાર કરીએ. જેમ રાજ્યમાં નોકર સારા અધિકાર ઉપર રાખવામાં આવે તો શહેનશાહને શહેનશાહતને વફાદારી રહેવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવાય. આયર્લૅન્ડ અને ઈંગ્લંડની તકરાર આ ઉપર જ. ઈંગ્લંડવાળા સોગન લેવડાવવા માંગે; પેલા કહેઃ નહિ. અમને શહેનશાહત ઉપર ભરોસો નથી.

જેમ શહેનશાહતમાં રહેવાવાળાને રાજ્ય અને રાજા ઉપરના વફાદારીના સોગન લેવા પડે તેમ જૈન શાસનમાં જો કોઇને અધિકારી તરીકે આવવું હોય તો તેને બે સોગન લેવાં પડશે.

જિનેશ્વરના વર્ગના નિશાળિયા કોણ?

જેઓ આચારવાળા છે અને મોક્ષના માર્ગે પ્રવર્તેલા છે તે બધા માલિકની લાઇન (line)માં શહેનશાહત કઇ? જિનેશ્વર મહારાજના શાસનની કોઇ પણ શહેનશાહત હોય તો છ જીવનિકાયની દયા. એની વફાદારીના સોગન સિવાય પગલું ચઢવાનું નથી. જેની પ્રતિજ્ઞા હોય કે આ છ જીવનિકાયને અંગે મન, વચન ને કાયાથી ત્રિવિધે દયા પાળવી ને જ્યાં સુધી પ્રતિજ્ઞા ન લે ત્યાં સુધી જિનેશ્વરના ક્લાસ (Class)માં પણ ન આવી શકે.

સ્થાવરની પ્રરૂપણાને અંગે જૈન ધર્મની અદ્વિતીયતા

જે છ જીવનિકાયની દયાવાળા નથી તે બીજા મનુષ્યને ધર્મ સમજાવતાં કયો સમજાવશે? ત્રસ કાયની દયાનો કે છ જીવનિકાયની દયાનો સમજાવશે? છ જીવનિકાયની દયાનો સમજાવવા જાય તો પોથીમાંનાં રીંગણાં જેવું થાય. પોતે છ કાયની દયા પાળતો નથી, તો એ દયા કઇ? છએ કાયનું નિરૂપણ કરે. પોતે પાછો પ્રવર્તે તો બીજાને છાયા શી થાય? પોતે એકે કાયની દયા પાળે નહિ, અને બીજાને છ કાયની જીવદયાનો ઉપદેશ આપે તે પોથીમાંનાં રીંગણાં. **જે લોકોએ છએ કાયની દયાને માટે પ્રતિજ્ઞા કરેલી હોય તેઓ જ ઉપદેશ આપી શકે.** જૈન મતનું તત્ત્વ સ્થાવર મતના નિરૂપણમાં છે. ત્રસને તો બીજા લોકો પણ માને છે. લોકોત્તર તત્ત્વ હોય-જૈનધર્મની અદ્વિતીયતા હોય તો સ્થાવરની

પ્રરૂપણાને અંગે.

ત્રસ કાય માનવામાં બુદ્ધિ પણ સ્થાવરને અંગે કેવળ ભરોસો

[1]સિદ્ધસેનદિવાકરે જણાવ્યું: જૈનત્વ-શ્રદ્ધા સમ્યક્ત્વ શું? છએ જીવનિકાયને માનવા તે. બીજાને જીવ માનવામાં તો આપણી બુદ્ધિ કામ કરે. ભગવાને કહેલું તે ખરૂં. ત્રસ જીવનું જીવપણું માનવું એ કેવળ સંર્વજ્ઞની બુદ્ધિને અંગે નથી, ભેળી આપણી બુદ્ધિ પણ કામ કરે છે. એ સર્વજ્ઞે કહ્યું, મને પણ જચ્યું તેથી ત્રસ કાયની દયા પાળું છું. બુદ્ધિ પણ ચાલે ખરી. મિત્રની સલાહ મનમાં લાગે તો મનાય; ન લાગે તો ન મનાય. ત્રસ કાયને અંગે જિનેશ્વરનાં વચન મિત્રના જેવાં કહેવાય. જાનવર ને મનુષ્યને અંગે જીવપણું માનીએ છીએ તેમાં આપણી બુદ્ધિ ચાલે છે. કેવળ સર્વજ્ઞ ભગવાનના ભરોસે મનાતું હોય તો પૃથ્વી, પાણી, વાયુ, અગ્નિ અને વનસ્પતિના જીવો. એને માનીએ, કર્મબંધનવાળા માનીએ, રખડતા માનીએ તેમાં આપણી ચાંચ કયી જગો પર ખૂંચી છે? એકેમાં નહિ. સ્થાવર કાયને અંગે વિચારીએ તો એકેમાં ચાંચ ખૂંચેલી નથી,

મુખ્ય રક્ષણીય ચીજ દયા

तहत्ति શાને લીધે કર્યું? સાત લાખ પૃથ્વીકાય શાને અંગે? સાત લાખ ઉત્પત્તિનાં જુદાં જુદાં સ્થાનો. સર્વજ્ઞ ભગવાન ઉપર ભરોસો. સર્વજ્ઞના વચનના ભરોસાને લીધે માનીએ છીએ. બુદ્ધિનો પ્રચાર એમાં નહિ. ત્રસને માટે નિરૂપણ થાય તેમાં તો કાંઈક

---

१ निअमेण सद्दहंतो छक्काए निअमओ न सद्दहइ। हंदीअ-पज्जवेसु वि सद्दहणा होइ अविभत्ता॥ (संमति० गा० २८).

કાંઈક બુદ્ધિ ચાલે. સ્થાવરના સ્વરૂપે માનવાનું થાય તે કેવળ સર્વજ્ઞ ભગવાનનાજ ભરોસે. આ અપેક્ષાએ **સિદ્ધસેને** કહ્યું: **જૈનપણાની જડ છ જીવનિકાયની શ્રદ્ધામાં.** છ જીવનિકાયનું રક્ષણ તે શહેનશાહત જૈન શાસનની. જે છ જીવનિકાયને અંગે અહિંસા વગેરેની પ્રતિજ્ઞાવાળો હોય તેજ શહેનશાહતમાં ઉપદેશ આપી શકે. પહેલી આ વફાદારી જોઈએ. **છ જીવનિ-નિકાયની વિરાધના કોઇ પણ પ્રકારે નહિ કરું તે પ્રતિજ્ઞા હોવી જોઈએ.** બીજું ને ત્રીજું મહાવ્રત જબરજસ્ત છે. ચોથું ને પાંચમું મહાવ્રત પણ જબરજસ્ત છે. એ દયાની વાડો છે. અનાજ તરીકે મુખ્ય રક્ષણીય ચીજ હોય તો તે 'દયા' છે. મુખ્ય સાધન તરીકે છ જીવનિકાયની દયા છે. બીજા વગેરે મહાવ્રતો છે, પણ એ વાડો છે-મૂળ ચીજ નહિ. છ જીવનિકાયની દયાની પ્રતિજ્ઞાવાળો ન હોય તેને જિનેશ્વર પોતાના વર્ગમાં દાખલ કરે નહિ.

છ જીવનિકાયની શ્રદ્ધા થાય તેજ જૈનત્વ

સ્વલિંગ જિનેશ્વરનો વર્ગ છે. સ્વલિંગમાં કોને દાખલ કરાય? જેને છ જીવનિકાયની દયા છે તેને. જેને આ વર્ગમાં દાખલ ન કર્યો તેને આ પટો મળવાનો નથી. જેને પટો ન મળ્યો તે કોઇના ઉપર હુકમ ચલાવી શકે નહિ. જાણવાનું કહે છે, મિલકતો ધરાવે છે, અને ઘરબાર હાટહવેલી વગેરે ધરાવે છે છતાં કાયદાથી બચાવ કરવાની તાકાત નથી. વકીલ અરજી ઘડશે એમાં સહી એમના નામની વકીલને મુખત્યારનામું આપે. વકીલ એના નામે બોલે, અને વાદી કે પ્રતિવાદી ગેરહાજર કે હાજર હોય તો વકીલ કહે અમારાથી આ સહન ન થાય. અસીલ બોલે છે; મોઢું વકીલનું છે. કરોડોની મિલકત

સાચવી શકાય છે. છ કાયની દયાને અંગે ગીતાર્થને મુખત્યાર-નામું આપ્યું તો આપણને ચિંતા નહિ. જે બોલે તે તારા જોખમે. મુખત્યારનામું આપ્યું. કાં તો બાળગંગાધર તિલકની પેઠે પોતે બચાવ કરવા ઊભા રહો કે કાં તો વકીલને મુખત્યારનામું આપો. કાં તો છયે જીવનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરો કે કાં તો છના જ્ઞાનવાળાને મુખત્યારનામું આપો. જમનાભાઈ, ભોળાભાઈ ભાગીદાર થાય. કંપની ચલાવે. એમના ઘરનું ખર્ચ પેઢીના ખાતે લખાય. આ સ્થિતિ કયારે હોય? પૂરી સ્થિતિ હોય તો. વાંધો પડે કે વકીલની નોટિસ (Notice). એક વખત એ આવી ગઈ તો વકીલની હાજરી વિના બોલે નહિ. એક વખતના બે આવા ભાગીદાર. તકરારનું રૂપ આવ્યું ત્યાં વકીલની હાજરી સિવાય એક શબ્દ બોલવાનો નહિ. તેમ આ જીવ આ સંસારની સાથે અનાદિનો ભાગીદાર છે, પણ જ્યારે માલમ પડયું કે એ તો જડ અને હું ચેતન એટલે વાંધો પડયો. પછી તો આ વકીલની હાજરી સિવાય તારે મારે લેવા દેવા નહિ. વાતચિત કરવાની નહિ. એ સ્થિતિમાં આવી જાય તો મિલકતનું રક્ષણ કરી શકે. નોટીસ દેવાઇ, પછી ઘાલમેલ્લ કરે તો–ગફલત કરી તો આખો દસ્તાવેજ ઊડી જાય. છ જીવનિકાયને ન જાણતો હોય તો પણ વકીલને વચમાં રાખીને વાત કરે તે કોઇ દિવસ ફસાય નહિ. **છ જીવનિકાયની દયા એ શાહેનશાહત; એનું નિરૂપણ કરનાર એ શાહેનશાહ.** એ મહાપુરુષ એક જ. છ જીવનિકાયને છ જીવનિકાય તરીકે જણાવનાર મહાપુરુષ એક જ. છ જીવનિકાયની શ્રદ્ધા થાય તે જ જૈનત્વ છે. ત્રસમાં આપણી બુદ્ધિ ચાલે. જેમાં આપણી બુદ્ધિ ન ચાલે તેમાં એ જે કાંઈ કહે તે હિતને માટે એવી

શ્રદ્ધાએ ભરોસો ક્યારે રહે?

ચંદ્રગુપ્તની ચાણક્યમાં અચળ શ્રદ્ધા

ચંદ્રગુપ્ત પહેલો જબરજસ્ત રાજા ગણાય છે. તે **ચંદ્રગુપ્ત** મોતના મોઢામાં મેલાયેલો ત્યારે કહે: **ચાણક્ય** કહે તે મારા ફાયદાને માટે. વાત એમ બનેલી કે **ચંદ્રગુપ્ત** હારીને આવેલો. સવાર એને પકડવા આવ્યો. તે વખતે **ચાણક્યે ચંદ્રગુપ્તને** ઉદ્દેશીને કહ્યું: આ રહ્યો **ચંદ્રગુપ્ત. ચંદ્રગુપ્તની** શ્રદ્ધા આ પ્રસંગે જોવાની છે. મોતના મોંઢામાં મેલાયા છતાં એ શ્રદ્ધા રાખે છે, તો જિનેશ્વરના વચનમાં 'મારી ધ્યાનમાં આવે તો માનું' એમ કહેનાર કેવો? જિનેશ્વરના કરતાં ડાહ્યો? મારી શ્રદ્ધા નથી એમ ચોક્ખું કહો. ત્રસ જીવનિકાયની શ્રદ્ધાનું તત્ત્વ જબરજસ્ત નથી. જૈનત્વનું તત્ત્વ સ્થાવર કાયને જીવ તરીકે માનવામાં છે. છ જીવનિકાયની દયા એ શાહેનશાહત. એ છ જીવનિકાયને જાણનારા, પ્રરૂપનારા શાહેનશાહ. એને અંગે જેને વફાદારી હોય તેને જિનેશ્વરના પગથિયામાં ઊભા રહેવાનું સ્થાન છે. જેને શ્રદ્ધા નથી તેને જિનેશ્વરના પગથિયે ચઢવાનો હક નથી. ત્રસમાં દયા પાળનારાં તો બીજા મતમાં ઘણાં છે.

વાડ ચીભડાં ગળે એ કેવો ન્યાય?

શહેનશાહને શહેનશાહતને અંગે વફાદારીના સોગન લેવા પડે. છ કાયને છોરૂની પેઠે ઉછેરે, જાળવે તેને અધિકાર મળે. વાડ ચીભડાં ગળે એ અન્યાય કહેવાય. જો છ જીવનિકાયની દયા કરનારના પટ્ટધરો છ જીવનિકાયની દયા ઉપર કુચડો ફેરવે તો વાડે ચીભડાં ગળવા માંડયાં શરણ તરીકે નિયત કરેલા ભય તરીકે થાય.

પહેલી **આચારાંગ**ની ગોઠવણ આચારમાં સ્થિત અને

વિચારમાં સ્થિત થાય પછી ઠાણાંગ અને પછી મહાવ્રત.

દ્રવ્ય-દુઃખ દૂર કરવા માટે શાસન સ્થાપવાની જરૂરિયાત

જીવનું બાહ્ય હિત નહિ તપાસો અને બાહ્ય અહિત ન છોડો, તો અભ્યંતર હિત સર્જી શકો નહિ. જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્ર મેળવી દેવું શા માટે? કર્મબંધનથી છૂટવા. કર્મબંધન હોય તો શું નુકશાન? દ્રવ્ય-દુઃખે દુઃખિયો થાય. સંસારમાં રખડનારો થાય. જિનેશ્વર મહારાજે આ તીર્થ સ્થાપ્યું છે, શાસન પ્રવર્તાવ્યું છે તે સીધાં દ્રવ્ય-દુઃખ ટાળવાં માટે. જગતને દુઃખી થતું દેખ્યું, દુઃખમાં કોઈ શરણ નહિ. તે તીવ્રતર દુઃખી થતું દેખ્યું ત્યારે શાસન પ્રવર્તાવ્યું. જેને નાક, કાન નથી, તેને નથ-વાળી શા કામની? તેમ જો જન્મ, જરા ને રોગ વગેરે ઉપર તત્ત્વ ન હોય, તેના દ્રવ્ય-પ્રાણોના નાશ ઉપર તત્ત્વ ન હોય તો શાસન સ્થાપવાની જરૂર ન હતી. દ્રવ્ય-દુઃખ એટલે જન્મ, જરા ને મરણનું દુઃખ. તીર્થંકરને અંગે દ્રવ્ય-દુઃખ ટળવાને અંગે મહિમા ગણાવવામાં આવ્યો. દ્રવ્ય-દુઃખો તરફ બેદરકારી હોય, તો પછી જિનેશ્વરને શાસન સ્થાપવાની જરૂર નથી.

'પ્રાણ' શબ્દ રાખવાનું કારણ

પાંચે મહાવ્રતોમાં પહેલું મહાવ્રત હોય તો તે પ્રાણાતિપાતનું વિરમણ છે. 'પ્રાણાતિપાત' કેમ રાખ્યું? દ્રવ્ય-પ્રાણ અને ભાવ-પ્રાણ તરીકે પ્રાણના વિભાગ કરી ગયા. પ્રાયશ્ચિત્ત-શુદ્ધિ પ્રાણ ઉપર આધાર રાખે છે. જીવ કોઈ દિવસ મરતો નથી. તેનાથી વિરમવાનું હોય નહિ તેથી 'પ્રાણ' શબ્દ રાખ્યો.

અતિપાત કરતાં 'વધ' શબ્દ શું ખોટો હતો? અતિપાતને

अतिपातः એ 'हन्' ધાતુનું રૂપાંતર છે અને 'हन्' એ 'जिघांसा' એટલે હણવાની ઇચ્છામાં ધાતુ છે. 'પાત' સામાન્ય પડવામાં છે. સ્વપણું ચાલ્યું ન ગયું, નીચે પડયો. ઊર્ધ્વનો વિયોગ કરી, અધઃના સંયોગ માટે વપરાય. સ્વતંત્ર 'પાત' શબ્દ એકલા અધઃપતનમાં જાય. 'અતિપાતન' એટલે 'નાશ' જે જીવની હિંસા કરી હોય તે જીવે પર્યાપ્તિ-નામકર્મ બાંધ્યું હોય તેને અંગે ઈંદ્રિય-પર્યાપ્તિ થઈ અને શ્વાસ લેવાની તાકાત આવી. પુણ્યનું વૃક્ષ ઊગી ગયું. એને જેણે મારી નાખ્યો તેણે એ કાપી નાખ્યું. પર્યાપ્તિ-નામકર્મને પુણ્યમાં લઈએ છીએ. ખેડુતને કાર્તિક મહિનો થયો હોય તે વખતે તીડ પડે શું થાય? આ બિચારે પહેલા ભવનું બાંધેલું પુણ્યના ઉદયને લીધે બધી પર્યાપ્તિ મળી ગઈ છે. અત્યારે પુણ્ય ભોગવતો કલ્લોલ કરે છે. પુણ્યનું ઝાડ ફૂળીને તૈયાર થયું છે. ફળો ભોગવાય તે વખતે સારું. પુણ્યનું ઝાડ જડમૂળથી ઉખેડી નાખ્યું. કણબી ઘેરે હશે તે ખાશે ખરો, પણ તીડે સત્યાનાશ કાઢી નાંખ્યું.

ભાવ-પ્રાણોનો આધાર દ્રવ્ય-પ્રાણ

હિંસામાં કેમ લાગે છે? 'અતિપાત' શી ચીજ છે? ઝાડ ઊભું હોય તેને પાડી નાખે. તેમ પુણ્ય પ્રકૃતિ જેને મળેલી તેનું પડવું. પ્રાણના અતિપાતન કરાતાં પુણ્યનાં ફળનું અતિપાતન થાય. સ્પર્શન-ઈંદ્રિયનો ક્ષયોપશમ. આત્માની જડ જ્ઞાન. જ્ઞાનની જડ શરીર ને ઇંદ્રિયો એ સિવાય આપણી પાસે જ્ઞાન નથી. આપણે શરીરને આધારે રહેવાવાળા છીએ. ખેડુતને ખેતી ઉપર જીવન છે. સર્વજ્ઞો તો અનંત જ્ઞાનમય હોય છે. આ ખેડુત તો આની ઉપર જીવે છે. સ્પર્શ વગેરે પાંચ પ્રકારનાં

જ્ઞાન આ શરીરને લીધે છે. આત્માની જડ જ્ઞાન છે, પણ જ્ઞાનની જડ સંસારીને અંગે કેવળ શરીર ને ઇંદ્રિયો છે. જેણે શરીર ને ઇંદ્રિયોનો નાશ કર્યો તેને આત્માના સર્વસ્વનો નાશ કર્યો. મનુષ્યને અંગે મરણ એ સમ્યક્ત્વનો વિઘાતક. શરીરનો નાશ કર્યો તેણે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્રનો નાશ કરેલો છે. ભાવ–પ્રાણની રક્ષા કરવાની ઇચ્છા હોય તેણે દ્રવ્ય–પ્રાણની રક્ષા કરવાની જરૂર છે. ભાવ–પ્રાણનો આધાર દ્રવ્ય–પ્રાણ છે. મારનારે જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્ર આત્માનું સ્વરૂપ તેનો નાશ કર્યો. પુણ્યનું ઝાડ ફળ્યુંફૂલ્યું હતું. આખું ઝાડ ઉખેડી નાખ્યું. આત્મા વધીને ટોચે ચઢેલો હતો. મેરૂ પર્વતના ઉપર ચઢેલાને ધક્કો મારવો એનો અર્થ શો? જુલમની બાકી નહિ. આ જીવ અણુસમજુ અવસ્થામાં ગર્ભમાં આવ્યો હતો તે ચઢયો એણે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્ર મેળવ્યાં. તેના દ્રવ્ય–પ્રાણનો નાશ થયો ત્યારે બધાંનો ચૂરો થઇ ગયો. જીવની હિંસા એ મોટું નુકશાન છે. દ્રવ્ય–પ્રાણનો નાશ થતાં ભાવ–પ્રાણોનો નાશ થાય છે. જીવની હિંસા એ મોટામાં મોટું પાપ છે. પુણ્યનું ઝાડ નાશ પામ્યું. પ્રાણનો પ્રહાર કર્યો છે. દીવો ઓલવીએ એટલે અજવાળું આપોઆપ હાલી જાય છે. તેમ પ્રાણનો નાશ કરવાથી પુણ્યરૂપી વૃક્ષ નાશ થાય છે.

'વિરમવું' એટલે શું? છૂટા પડવું. આખા સંઘની આબરૂ લીધી. જેલમાંથી કયારે છૂટયો? એમ પૂછાય એટલે આબરૂ લીધી. તમે હિંસાથી પાછા હઠવાનું કહો છો એટલે ચોકકસ થયું કે હિંસામાં પેઠેલા હતા. સંઘને 'હિંસાખોર' કહો છો! સર્વ હિંસાથી વિરમાવો છો તેથી સર્વ સર્વ પ્રકારે હિંસા કરનારા હતા એમ તમે સાબિત કર્યું. હવે ચોરી ન કરીશ

એટલે જુલમ કર્યો ને? બધાની વચ્ચે 'ચોર' ઠરવી દીધો. જેલમાંથી છૂટયો તે 'જેલમાં ગયો' હતો, તે જાહેર કરવા જેવું હતું. હિંસા છોડો એટલે 'હિંસાખોર' સાબિત કરો છો. પોલીસ (Police)ની કોર્ટમાં જઈ ગુનેગાર એકરાર (કબૂલાત) કરે તો બચાવનો રસ્તો નહિ. તેવી રીતે બીજાએ કહ્યું: જેલમાંથી કયારે છૂટયો તો જેલમાં કયારે હતો તે સાબિત કરવું રહ્યું પણ તમે તો કહેવડાવો છો, અમે ચોરી છોડીએ છીએ. તમે કહ્યું હોત કે ચોરી છોડ તો બચાવનો રસ્તો હતો. પહેલા વ્રતમાં કબૂલ કરાવ્યું કે સર્વ હિંસાથી પાછો રહું છું એટલે સાબિત કરાવ્યું કે સર્વ હિંસામાં હતો.

'સર્વ હિંસામાં છે કોણ?' એમ કહે તેને બચાવ કરવાનો હક રહે. પણ હવે હું હિંસા છોડી દઉં છું એમ બોલે તેને બચાવનો રસ્તો ન રહે. આ વ્રત કરીને તમારા સર્વ ભકતોને હિંસા કરનારા બતાવ્યા.

શંકા—બેનું અપાદાન થતું હોત તો સ્થિર હોય તેને પંચમી લાગે. ઘોડાથી માણસ પડયો. તેમ પ્રાણાતિપાતથી છૂટો પડયો. પ્રાણાતિપાતને સ્થિર બનાવી. આત્માને ઘોડા ઉપર બેઠેલા માણસની પેઠે. હિંસાથી જીવને ખસેડયો અને આથી જ वृक्षात् पर्णानि पतंति કહીએ છીએ. પણ તમે તો હિંસાથી સાધુ ખસે છે એમ કહેવા કરતાં સાધુથી હિંસા ખસી ગઈ એમ કહો છો. એક તો પ્રાણાતિપાતથી વિરમવાનું કહીને 'હિંસાખોર' બનાવ્યા અને હિંસાથી જીવ ખસે છે એમ કહો છો પણ જીવથી હિંસા ખસે એમ નહિ. એનાં સમાધાનો આપવા પડશે.

વ્યાખ્યાન ૨૨

જગતના વ્યવહારનો આધાર આચાર

ગણધર મહારાજા શ્રીમાન્ **સુધર્માસ્વામીજી** મહારાજ ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે અને મોક્ષમાર્ગનો પ્રવાહ વહેતો રહે તેને માટે દ્વાદશાંગીની રચના કરતા થકા, **આચારાંગમાં** આચારના ટકવા સાથે તીર્થનું ટકવું, આચારના વિચ્છેદ સાથે તીર્થનો વિચ્છેદ, નિગ્રંથ વિના શાસન હોય નહિ, કહો કે મહાવ્રત વિના શાસન પ્રવર્તતું નથી વગેરે જણાવી ગયા. જગતનો આખો વ્યવહાર આચાર ઉપર પ્રવર્તેલો છે.

ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરીને વીતરાગ સર્વજ્ઞપણાની સ્થિતિને પામેલાને 'દેવ' તરીકે માનીએ છીએ. જૂઠ, પરિગ્રહ કરનારને 'દેવ' તરીકે માન્યા નહિ. જ્યાં દ્રવ્ય હોય ત્યાં ભાવ હોય એવો નિશ્ચય કરી શકો તેમ નથી. મોક્ષને અંગે ભાવલિંગનો નિયમ રાખ્યો ને દ્રવ્યલિંગની ભજના રાખી. દ્રવ્ય-ત્યાગ અનિયમિત પણ ભાવ-ત્યાગ જરૂર જોઇએ. ભાવ-ત્યાગ અને ભાવ-ચારિત્ર વિના મોક્ષ નથી. દ્રવ્ય-ત્યાગનું અનિયમિતપણું છે. ભાવ-ત્યાગનું નિયમિતપણું છે છતાં દ્રવ્યથી હિંસા ન પાળનો હોય, જૂઠ વગેરે ન છોડતો હોય તેવાને 'દેવ' કે 'ગુરૂ' માનવા તૈયાર નથી. અને તેવી ક્રિયાને 'ધર્મ' માનવા તૈયાર નથી.

દ્રવ્ય-આચારની મહત્તા

શંકા-તમારે ગુણ માનવા છે કે આડંબર? એના આત્મામાં જૂઠનો ત્યાગ છે કે નહિ? બહારથી જૂઠનો ત્યાગ કરે કે ન

કરે પણ અંદરથી છે કે નહિ? ભાવ-ચારિત્રને બધા માનવા તૈયાર છે પણ ક્યારે માને? સંભવની વ્યાખ્યાએ કરીને. પણ તે સિવાય માનવા તૈયાર નથી. બરોબર શેર શેરના હિસાબનો હોય, રતિભરનો ફરક ન હોય, માત્ર સંભવ, પણ તે સંભવ ધારીને તોલવામાં મેલીએ તો કોઇ ભરોસો ન રાખે છાપ વગરના કાટલાં બરોબર છે એમ કેટલા માનશે? વ્યવહારમાં તો છાપવાળાને જ લાવીશું. જેને ભાવ-ચારિત્ર ને ભાવ-ત્યાગ હોય તેને મોક્ષ થાય છે. દ્રવ્યથી ત્યાગ છે, જેને દ્રવ્યથી પણ લિંગ છે ને જેને દ્રવ્યથી ક્રિયાકંડરૂપ ચારિત્ર છે તેને માનવાના. શાથી? છાપ પડયાથી. દ્રવ્ય ત્યાગને અંગે જ વ્યવહાર. જેની પાસે સ્ત્રી, હથિયાર કે માળા એ ત્રણે હોય તેને 'દેવ' માનીશું નહિ. ભાવ-પરિણતિમાં જાઓ તો આ કથન ખોટું. **પૃથ્વીચંદ્ર** સરખાએ સ્ત્રીના હાથમાં હાથ મેળવ્યો છે. ભાવ ચઢી ગયો તો પામી ગયા. દ્રવ્ય છે. જૈન શાસનની મજબૂતી એ છે કે હથિયાર હોય, ભલે અંદરથી હૃદય ચોકખું હોય તો પણ તેવાને 'દેવ' માનવા તૈયાર નથી. દ્રવ્ય-આચાર જ ઉપર મહત્તા. જો દ્રવ્ય-આચાર ઉપર મહત્તા ન હોય તો અહીં ભાવના ભોગે દ્રવ્ય-ત્યાગને ચિહ્ન તરીકે રાખ્યો. કેવળજ્ઞાનની પરિણતિ થઇ હોય પણ હથિયારવાળો હોય તો 'દેવ' નહિ. બહાર સ્ત્રીનો ત્યાગ નથી પણ કેવળજ્ઞાનની પરિણતિ થઇ હોય તો પણ દેવ નથી. બહારનો વ્યવહાર નથી. કેવલી થયા એટલે સંપૂર્ણ ગુણ છે. બાહ્ય વ્યવહાર ન હોય તો સંપૂર્ણ ગુણ આદરવા લાયક નહિ; ભલે એના આત્માને એ ફાયદો કરે.

દ્રવ્ય-ત્યાગની ખાસ જરૂર

ભરત મહારાજાની સભામાં ઈંદ્ર મહારાજ આવ્યા. કેવળ-જ્ઞાન થઇ ગયું તે જાણ્યા છતાં ઈંદ્ર સભામાં બેસતાં વિરતિને નમસ્કાર કરીને બેસે છે. એવો ઈંદ્ર કેવળજ્ઞાન જાણીને આવ્યો છે પણ વંદન બંધ. એ ચોક્ખું કહે છે: દીક્ષિત થાઓ. વિચારો, રસોઇ થઈ ગઈ છે, ચૂલો સળગાવો એના જેવું ઈંદ્રનું કથન છે. જેને આત્મામાં ત્યાગ વસી ગયો છે તેને ઉત્પન્ન થતી વખત બહારની ચીજ અશુદ્ધ રહી પણ ઉત્પન્ન થયા પછી અશુદ્ધ કેમ રહે? જે મનુષ્ય મોહના ઉદયમાં, કષાયના ઉદયમાં હોય તેના મોહ, કષાય શુદ્ધ થઈ ગયાં માનીએ તો બહારની ચીજ રહેવી જોઈએ નહિ, ખસવી જોઇએ. આથી જ કેવળજ્ઞાન થઈ ગયાં છતાં તેને દ્રવ્ય-ત્યાગ કરવો જોઇએ.

અન્યલિંગે કે ગૃહલિંગે સિદ્ધના દૃષ્ટાંતનો અભાવ

દ્રવ્ય-ત્યાગ જીવને થતો કેમ નથી? પુદ્ગલાસ્તિકાય એટલે બધી સ્ત્રી, કુટુંબકબીલો વગેરે. પરિણતિ થયા વિના ચોથું ગુણઠાણું નથી. ત્યાગ થતો કેમ નથી. દ્રવ્ય-ત્યાગને રોકનારી ચીજ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય. કેવળજ્ઞાનને રોકનારો કેવળ જ્ઞાનાવરણીય. દ્રવ્ય-ત્યાગ એ સ્વભાવ થઇ ગયો હોય તો કેવળજ્ઞાન એ આત્માનો સ્વભાવ થઈ ગયો તે વખતે જરૂર ત્યાગ થવો જોઇએ. અન્યલિંગે સિદ્ધ ને ગૃહલિંગે સિદ્ધ તેઓ છે કે જેમને કેવળજ્ઞાન પછી પૂરી બે ઘડીનું આયુષ્ય હોય નહિ. બાકી જેમને બે ઘડી આયુષ્ય હોય તે અન્યલિંગે સિદ્ધ કે ગૃહ-લિંગે સિદ્ધ કહી શકાય નહિ. ભરત મહારાજે કેવળજ્ઞાન પછી દસ હજાર વર્ષ સાધુપણું પાળ્યું; વલ્કલચીરી વિચર્યા છે.

સીધું જો અન્યલિંગ કે ગૃહલિંગ સિદ્ધનું ઉદાહરણ લેવા જઈએ તો આ ચોવીસીમાં નથી. દૃષ્ટાન્ત તે કે ગૃહસ્થપણામાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા હોય ને તરત મોક્ષે ગયા તેવું જોઈએ. તેવું દૃષ્ટાંત મળતું નથી.

કેટલાક ગ્રંથકારોએ ગૃહિલિંગે સિદ્ધમાં મરુદેવામાતાનું દૃષ્ટાંત આપી દીધું તેમ આપી દેવું હતું ને? અહીં કેવળજ્ઞાન થયું, પછી આયુષ્ય હતું, સાધુપણું લીધું. ઉપચાર કરીને ભરત મહારાજા અને વલ્કલચીરીને ગૃહિલિંગે ને અન્યલિંગે સિદ્ધમાં લીધા.

ચારિત્ર એ તો આત્માનો સ્વભાવ

બાહ્ય–ત્યાગ એ આત્માનો સ્વભાવ છે. જો એ ત્યાગ એ આત્માનો સ્વભાવ ન હોય તો પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય માનવાની જરૂર શી? કેવળજ્ઞાન થયું એટલે રખડવાના નથી; મોક્ષ હાથમાં છે તો ચારિત્ર શું કામ લેવું પડ્યું? ચારિત્ર એ આત્માનો સ્વભાવ છે. એ પ્રગટ થાય તેમાં નવાઈ શી? જેને બાહ્ય–ત્યાગ ન હોય તેને આત્મસ્વભાવ ચોકખો થયેલો નથી; તેથી સ્ત્રી, હથિયાર કે માળા રાખવાવાળા 'દેવ' નહિ જે દ્રવ્યનો વિરોધ છે એ ખસેડવામાં ન આવે તો દેવત્વને અટકાવે તેથી કુદેવનું ચિહ્ન માન્યું.

દેવને આપણા જેવી મુશ્કેલી ન હોય

હથિયાર શાને માટે રખાય? શત્રુપણાની બુદ્ધિ પહેલાં હોય તો શત્રુને મારવો આ બુદ્ધિ. 'સ્ત્રી' એ મોહનો ચાળો હોય તો જ સ્ત્રીનો સંકલ્પ. માળા કેમ? સામાયિક, પડિક્કમણામાં ગણે એ શું નડી? માળા નથી જુલમ, પાપનું સ્થાન નથી. એમાં કુદેવપણું ક્યાંથી આવી ગયું? મનુષ્યોની દૃષ્ટિ

પહોંચે નહિ ત્યાં સુધી એમને વસ્તુની સત્ય સ્થિતિ માલમ ન પડે. માળા ધર્મસ્થાનમાં હોય છે એવું માની લે છે. માળા શા માટે રાખવી પડે તેનો વિચાર કર્યો? એકસો આઠ યાદ ન રહે–પાંચ પંદર લોગસ્સનો કાઉસગ્ગ આવે ત્યાં મુશ્કેલી થઇ પડે છે. એ આપણી મુશ્કેલી ટાળવા માટે માળા છે. ભજન કરવા માટે છે ખરી. આપણને મુશ્કેલી તેવી દેવને મુશ્કેલી નથી.

માળા એ અજ્ઞાનનું–મોહનું ચિહ્ન

જેને એકસો આઠ, સાઠની મુશ્કેલી તે લોકાલોક શું જાણશે? બીજી બાજુ માળા શું કામ લો છો? પાપ તોડવાં–ઇશ્વરનું ભજન કરવા. પાપ છે; મહાપુરૂષ છે. મહાપુરૂષના પ્રતાપે પાપ તોડવું છે? મહાપુરૂષને જપવા દ્વારાએ પોતાનાં પાપ તોડી રહ્યાં છે. જેઓને પાપ તોડવાનાં હોય તેને 'દેવ' તરીકે માનવા? માળા એ અજ્ઞાનનું–મોહનું ચિહ્ન છે.

ગુરૂને અંગે પણ કસાઇ હોય અને ગુણઠાણે ચઢી ગયો હોય. બને કે નહિ? દ્રવ્ય થકી કુલની રીતિએ પ્રવર્તી રહ્યો છે. એવામાં ભાવના ચઢી તો કેવળજ્ઞાન પામે કે નહિ? તેમ છતાં એને 'ગુરૂ' તરીકે માનીશું નહિ. કેમકે ત્યાગની પરિણતિ ભલે છે પણ આચાર નથી. પરિણતિ ચોકખી હોય પણ દ્રવ્ય–ત્યાગ ન હોય તો 'ગુરૂ' તરીકે માનવાના નથી.

ગૌતમસ્વામીનું ઉદાહરણ

તુંગીઆ નગરીમાં **ગૌતમસ્વામી** બજારમાં નીકળ્યા. દાંડો ખભામાં રાખ્યો. આખા બજારમાં કોઇએ નમસ્કાર ન કર્યો. પાછા બરાબર રાખીને આવ્યા તો બધાએ નમસ્કાર કર્યો. શાસ્ત્રમાં આવો ઉલ્લેખ સ્પષ્ટ નથી પણ કહેવાય છે માટે કહું છું.

અંદરનું અશુદ્ધ હોય પણ બહાર શુદ્ધ હોય એ આરાધક છે. બહાર સારૂં છે પણ અંદરનું માલમ પડયું નથી તો એ આરાધક છે. જે મનુષ્ય માયા મમતામાં મૂંઝાયો તેને ત્યાગ કરતાં આકરૂં પડે. જેની પરિણતિ સુધરી છે તે કેમ ન છોડે? કુદેવના લક્ષણ તરીકે હથિયાર, સ્ત્રી ને માળા ગણી શકીશું. અંદર હોય તેની વાત. બહારનાની વાત શી? ઝાડ નવપલ્લવ હોય તો માનવું કે અંદર અગ્નિ નથી. કુદેવ, કુગુરૂ ને કુધર્મનાં લક્ષણો બાંધ્યાં તે વિચારીશું. શાસને સર્વ આચારથી કહ્યુ. ગણધરોએ દ્વાદશાંગી ગૂંથતાં **આચારાંગને** જ પ્રથમ સ્થાન આપ્યું.

આચાર એ તો જૈન શાસનની મુદ્રા

ભાવની પરિણતિ ઉત્પન્ન થઈ કોને ગણીએ? ભાવ થાય તેને. પરિણામ ચોકખાનો અર્થ એ કે આ બધું છોડું એવી બુદ્ધિ થાય. છોડવાની બુદ્ધિ થઈ તો પરિણામ ચોકખા. જેને સંયોગ ભયંકર લાગે તે બીજો મનાવવા આવે તો કહેઃ આ ન હોય.

શિવકુમારનું ઉદાહરણ

શિવકુમાર કેવી પરિણતિએ ત્યાગમાં રહ્યો છે! રાજાના કહેવાથી શ્રાવક આવ્યો છે. વિનયની સ્થિતિ ચઢતી કરીને વાત કહી. દ્રવ્ય ખરાબ છે. ભાવ સારો છે. તેના ભાવમાં સંસારનો ભડકો ઊઠેલો છે. ભાવમાં હોય તેમાં ભવની કિંમત કરવાની નથી. **શિવકુમાર** એટલો બધો ત્યાગી હતો કે ભાવની સ્થિતિમાં તેને થયું આ શું?

જેને ભાવ–પરિણતિ હોય તેને દ્રવ્યથી પણ ન છૂટયું તેથી ભડકો થાય. પહેલાં ભાવ જાણવાને માટે. ભાવ લાવવા માટે, ટકાવવા માટે આચારની જરૂર. આચારને આધારે તીર્થ. જૈન

શાસનનો સિક્કો 'આચાર' છે એ જૈન ટંકશાળનો સિક્કો છે. પરિણુતિ એ આત્માનું સ્વરૂપ છે. આચાર એ જૈન શાસનનો સિક્કો છે. રાજા ભંડાર કે કોઠાર તપાસે તેના કરતાં પહેલી મુદ્રા હાથમાં લે. તેવી રીતે જૈન શાસનમાં સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર જરૂરી છે પણ આચાર એ જૈન શાસનની મુદ્રા છે.

આચારાંગથી આચારની અને **સૂયગડાંગથી** વિચારની વ્યવસ્થા કરી. **ઠાણાંગજી**માં વાત આવી હતી કે જીવહિંસા બંધ કરો એવું કોને કહો છો? ચોરી કરવી બંધ કરો એવું કહો તો ખરા? જે મનુષ્યો પાપ કરતાં નથી તેઓને પાપ કરવાનું બંધ કરો એમ કહી શકાય નહિ. એના મોઢામાં બોલાવો છો; હું ત્રસ ને બાદરની હિંસાથી વિરમું છું. તમે બધાંને હિંસક ઠરાવો છો.

વળાવો શું કામ લીધો?

અપાય બે પ્રકારે. એક કાયાના સંસર્ગથી ને બીજો બુદ્ધિના સંસર્ગથી. અપાય એટલે છૂટાપણું. બનવાના પ્રસંગની બુદ્ધિથી સંબંધ કરીને છોડવું. આવો પ્રસંગ આવે તો પણ કરવું નહિ તેનું નામ 'અપાય.' કાયાના સંસર્ગથી ત વિરમે છે. કાયાનો સંસર્ગ છે. વળાવો શું કામ લીધો? એ તો ચોરથી રક્ષણ કરે. ચોર આવ્યો ક્યારે? જોડે લીધો કેમકે કદી ચોર આવી પડે તો બચાવ કરે એ બુદ્ધિથી લીધો છે. બુદ્ધિનો સંસર્ગ. બુદ્ધિથી ચોરોની કલ્પના કરી તેને ખસેડવાનું વિચાર્યું. હિંસાના પચ્ચક્ખાણ કાયાની બુદ્ધિથી. જે હિંસા નથી કરતા તેને અંગે બુદ્ધિનો સંસર્ગ છે. કદાચ પ્રસંગ આવી પડે તો મારે તો ન જ કરવું. સટ્ટો રમનારો સટ્ટાના પચ્ચક્ખાણ કરે તો કાયાથી સંસર્ગ. સટ્ટો રમતો નથી તે પચ્ચક્ખાણ કરે તો બુદ્ધિથી

સંસર્ગ. સર્વ પ્રાણાતિપાતવિરમણ. સર્વ જીવની હિંસાથી વિરમવાનું રાખ્યું તે સર્વ જીવની હિંસા કરતો હતો એમ નથી. બુદ્ધિથી વિરમવાની બુદ્ધિ છે. જેવી રીતે બુદ્ધિથી ચોરોની કલ્પના કરી. ચોરો આવી પહોંચે અને રક્ષણ કરે તેથી વળાવો લીધો. તેમ હિંસાને અંગે કલ્પના આવે, પ્રસંગે આવી જાય તો પણ મારે હિંસા કરવી નહિ. બુદ્ધિથી બધી હિંસાઓ કલ્પી, તેથી દૂર રહ્યો. ચોરી છોડે એ ચોરને જ કહેવાય. દુનિયામાં કાયાના સંસર્ગનાં દૃષ્ટાંતો છે માટે જોડે ધ્યાન રાખ. વફાદારીના સોગન લેવાય છે ત્યાં પ્રજા શું બેવફાદાર હતી? બેવફા થયો હોય તે જ લે ને? ના પણ બિનવફાદારીનો પ્રસંગ આવે તો બિનવફાદારી નહિ કરૂં. વફાદારીથી ચાલીશ એ આશયે સોગન લે છે. આથી જે હિંસાથી વિરમવાનું કહે છે તે હિંસા કરતો જ હોય એ નિયમ નથી. અહીં 'અપાદાન' કહીને પંચમી કહી તેથી અહીં અપાદાનમાં પંચમી લેવાની છે. આ સર્વ પ્રકારની હિંસા બુદ્ધિથી સમજી લીધી છે. બુદ્ધિથી આત્માએ સંસર્ગ કર્યો છે અને આવો પ્રસંગ આવે તો તે ન કરવી. અહીં કાયાના સંસર્ગનો અપાય નથી.

'સર્વ' કહેવાનું કારણ શું?

'સર્વ' વિશેષણની જરૂર શી? એક ઘટનું ઘટપણું ઓળખ્યું તો દુનિયાના બધા ઘટો ઓળખાઈ ગયા. રતિભર સોનાને પારખ્યું તો આખા જગતનું સોનું પારખ્યું. સોનાપણું ખ્યાલમાં આવવાથી જગતનું સોનું પારખ્યું. કટકો ન દેખ્યો પણ સોનાપણું ખ્યાલમાં હતું. હિંસાપણું તે તમારા ખ્યાલમાં રાખો તો પછી સર્વથી કહેવાની જરૂર શી? સર્વ હિંસામાં હિંસાપણું હોય તો હિંસાથી વિરમો એટલું બસ. 'સર્વ શબ્દ'

નકામો છે. જે જે હિંસા હોય તે બધાથી આપોઆપ વિરમવાનું થઈ જશે. 'સર્વ' મેલવાનું કામ શું? જેને હિંસામાં છૂટી રાખવી હશે તે કહેશે: સ્થૂળથી વિરમું છું. એ એના પચ્ચક્ખાણ લે. પેટમાં દુઃખે તે અજમો લે.

'સર્વ' શબ્દ રાખવાથી બે લાભ

'સર્વ' શબ્દ મેલીને ફાયદો શો? કારણ બે છે: એક મહાવ્રતપણું જણાવ્યું છે. પ્રાણાતિપાતવિરમણ એમાં મહાવ્રતનો ધ્વનિ નથી, જ્યારે 'સર્વ' આવે ત્યારે મહાવ્રતનો ધ્વનિ છે. દેશથી વિરતિ કરે તેનું નામ 'અણુવ્રત.' સર્વથી વિરતિ કરે તેનું નામ 'મહાવ્રત.' 'સર્વ' શબ્દ જોડે તેથી મહાવ્રતપણું સમજાય છે. એક ઘડાને ફોડયો. ઘડાને ફોડયો કે નહિ? રૂઢ શબ્દો દેશમાં કામ કરે છે. ચૌદ સ્વર એકઠા થાય તો સ્વર કહેવા કે એકલા એકલામાં સ્વરપણું છે? સર્વ પ્રકારની હિંસા છોડવા માટે 'સર્વ' લેવાની જરૂર છે. પ્રાણાતિપાતથી વિવક્ષિત પ્રાણાતિપાત નહિ. જેમ ઘી લોટામાં ભર્યું હોય અને પછી કોઈ ઘી પી ગયો તો એ બધું ઘી પી ગયો એમ જણાવ્યું. તો શું દુનિયામાં ઘી નથી? ના તેમ નથી પણ અહીં લોટા પૂરતું 'બધું' સમજવાનું છે. અહીં પ્રાણાતિપાતમાં પ્રાણાતિપાતની એક વસ્તુ છોડી દે, તો તેથી પ્રાણાતિપાતનું વિરમણ થઈ જાય એવું કોઈ કહે તેથી महव्वया ઉદ્દેશમાં જણાવી ઉત્તરમાં 'સર્વ' કહ્યું અને તેથી નિરવિશેષ 'સર્વ' લેવું એમ જણાવ્યું. છે. તેથી 'સર્વ' શબ્દ મેલવો જોઈએ. મહાવ્રત લેવું જોઇએ.

'વેરમણ'નો અર્થ

વેરમણં એટલે વિરમવું. જે લોકો વસ્તુ સમજી શકતા નથી.

सम् ઉપસર્ગ–ધાતુ સાથે ઉપસર્ગ જોડાય. અત્યંત સર્વ કાળને માટે સરકવું–ખસ્યા કરવું તેનું નામ 'સંસાર' હતું. હંમેશા ભટકયા કરવું તેનું નામ 'સંસાર.' ધાતુને ઉપસર્ગ જોડાય કે નામને જોડાય તેનો ખ્યાલ નહિ. સમ્યક્સાર કરે. विरमणथी विशेषे रमणं विरमणं એવો અર્થ કરવાવાળા બિચારા ઢોરચારવાવાળા હોય તો જુદી વાત. 'થી' કયાં લાગે? વિશેષે લેવું હોય તો સપ્તમી લેવી પડે. પંચમી વિભાગમાં તો વિરમણનો 'પાછું હઠવું' એ અર્થ કર્યા સિવાય છૂટકો નથી. એ જ જગો પર સપ્તમી હોત તો વિશેષ રમવું થઈ જાત. પંચમી કરીને ચોક્ખું જણાવી દીધું કે પ્રાણાતિપાતથી છૂટા પડવું. 'સર્વ' પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કહેવું હતું ને? 'ત્યાગ' શબ્દ રાખ્યો હોત તો 'મોટો' શબ્દ ન લેવો પડત ને પંચમી પણ ન લેવી પડત. જગતમાં આશ્રવની પ્રવૃત્તિ કોઈ દિવસ બંધ થવાની નથી. પગ બચાવવા હોય તેણે પોતે જોડા પહેરી લેવા. દુનિયામાં કાંટા ન હોય તેવો પ્રસંગ ન આવે. જગત કર્મના સકંજામાં સપડાયેલું છે. તેમ આશ્રવમાં ગડમથલ કર્યા કરવાનું છે. તારે વિરમવાનું છે; આશ્રવ તારાથી વિરમે નહિ.

પચ્ચક્ખાણ કરે તેજ કર્મથી બચે

આ ઉપરથી ધ્વનિત કરે છે કે અનાદિ કાળથી જીવ આશ્રવમાં પડેલો છે. પ્રાણાતિપાત-વિરમણ. ઘોડેથી આદમી પડયો. જીવહિંસાથી પાછો હઠયો. હિંસા મોટી ચીજ છે. મોટી ચીજ ન હોય તો પાછા હઠવાનું ન હોય. આત્માથી હિંસા ખસતી નથી; હિંસાથી આત્મા ખસે છે. તેને માટે પ્રાણાતિપાત-વિરમણ. હિંસા એ અનાદિની ચીજ છે. સંસારી જીવ પ્રાણાતિપાતના આશ્રવવાળો છે. બીજા શાસ્ત્રમાં 'કરે તે ભોગવે'

એવી સ્થિતિ છે; જૈન શાસનમાં કરનારો ને ન કરનારો બંને ભોગવે. ખૂનનો ગુન્હો હોય છે. એક હથિયાર લઈને ખૂન કરનારા તેનો ગુન્હો અને બીજી ત્રીજી વસ્તુ લઈને ખૂન કરનારા તેનો પણ ગુન્હો જ માનીએ છીએ. કરે તે ભોગવે ને ન કરે તે પણ ભોગવે એ જૈન શાસનનો નિયમ છે. અર્થાત્ જે પચ્ચક્ખાણ ન કરે તે બધાંએ ભોગવે એ જૈન શાસનનો નિયમ. પચ્ચક્ખાણ કરે તે જ કર્મથી બચે. પચ્ચક્ખાણ નહિ કરવાવાળાં પાપ કરે કે ન કરે તોયે પાપને બાંધે. એકલું જૈન શાસન જ એવું છે કે જે અવિરતિને કર્મ માને છે; બીજાં બધાં અપ-કૃત્યથી કર્મ માને છે. જેટલી વિરતિ નહિ તેટલું કર્મ, કરો કે ન કરો. ખૂન કરે તે તો ખૂનને અંગે ગુન્હેગાર હોય પણ આ તો ખૂનને જાણતો નથી તેવાને તમે ખૂની ઠરાવી દો છો? અહીંથી પાંચસો ગાઉ ઉપર રહેલા ત્રસ જીવો, કે વનસ્પતિને અમે જાણતા નથી તેની હિંસા અમને લાગે? હા. વિરતિ નથી કરી તેથી. વ્રત પચ્ચક્ખાણ ન કરે એટલે કર્મ બંધ. આથી બીજે નંબરે અવિરતિને કર્મબંધનું કારણ રાખ્યું. મિથ્યાત્વ સિવાય અવિરતિથી કર્મબંધનું બીજું કોઈ પહેલું કારણ નથી. કંપની (Company)ના મેંબરો(members) થયા. મેંબરો ઘેર જઈ બેઠા. હાજર થએલાએ ગુન્હો રાજદ્રોહ કર્યો. તેમના કરવાથી ગુન્હેગાર આખી ટોળીને ગણવાના. પેલા બિચારા તો ઘેરે બેઠેલા. મિલમાં નફો કે નુકશાન થાય તે શેર હોલ્ડરોને ઘેર બેઠા ખમવાનો. જે કંપનીમાં મેંબરપણે નામ નોંધાયું હોય તેમાં નફો કે નુકશાન થયા તે ભોગવવું પડે. નુકશાન કેમ થયું તેની ખબર નથી. આખા ચૌદ લોકમાં એવું એકે સ્થાન નથી કે જેમાં આપણે ન જન્મ્યા હોઈએ. બધાંને પોતાના માન્યા

છે. વિરતિ કરી નથી. તીર્થંકર મહારાજ સરખા ગર્ભથી ત્રણ જ્ઞાન ધરાવનારા ચે ઘરથી નીકળ્યા. તીર્થંકરથી ઘર નથી નીકળ્યું; પોતે ઘરથી નીકળ્યા છે. અવિરતિ સાથે અનાદિની વિચારીએ. આત્મામાંથી અવિરતિ ન કાઢી શકાય. તમે અવિરતિમાંથી નીકળી જાઓ. અનાદિ, ધ્રુવ એવી અવિરતિ છે. હિંસા અનાદિ કાળની છે. માત્ર તમે નીકળી જાવ; એ તો રહેવાની. પ્રાણાતિપાત-વિરમણ. હિંસા એ અનાદિની જગતની વ્યાપક અને અવિરતિની ચીજ છે. એને ખસેડવા માગે તે બને તેમ નથી. તારે ખસવું હોય તો તું ખસ. કૂવા, તળાવ ગળાય નહિ. જેટલું જોઈએ તેટલું લઈ હાથે ગાળી લે; જોઈતાને ગાળીશ તો ફાવીશ. જગતનાને ગાળવા જઈશ તો ન ફાવે. તારા પોતાના આત્માને બચાવવો હોય તો ખસી જા. જીવ-હિંસાની અવિરતિ અનાદિની સ્થિર છે; હિંસાના કાર્યથી વિરમવાનું તત્ત્વ નથી. હિંસાનું કાર્ય તો છોડી શકાય તેવું છે, પણ હિંસાની અવિરતિ અનાદિ કાળની છે. તેની અવિરતિની પરિણતિથી તારે પાછા હઠવાનું છે.

હિંસા અંગે એક જ વિકલ્પ

પ્રાણાતિપાતની અવિરતિથી થતો કર્મબંધ શાશ્વતો-નિત્ય બંધન થઈ શકે એવો છે. તને કલ્યાણની બુદ્ધિ થાય તો તું ખસી જા. તું અવિરતિ-હિંસાનો ભય સમજ. એને છોડ, એ તને ન છોડે. દુનિયા વિષયને છોડે. મનુષ્ય રિદ્ધિને છોડે છે અને રિદ્ધિએ મનુષ્યને છોડ્યો-એ બે વાત છે; પણ હિંસા તને ન છોડે એ ચોક્કસ છે. બે રસ્તે વિજોગ નથી. બે વિકલ્પ છે જ નહિ, એક જ છે. મોતને અંગે બે વિકલ્પ કહે છે. (૧) જીવ શરીરને છોડે છે; (૨) શરીર જીવને છોડે છે. હિંસા કોઈ દિવસ જીવને છોડવાની નથી; જીવે હિંસા છોડી છે. જેને વિષયવિષથી,

જીવ શરીર એને છોડે, એને એ છોડે પણ હિંસાદિક પાપસ્થાનકોમાં એકજ નિયમ છે: પાપ જીવને છોડે નહિ. જીવને જ પાપ છોડવું પડે. તેથી પ્રાણાતિપાત–વિરમણ કહેવું પડયું. જગતમાં પાપ છે, છે અને છે. હિંસા છે, છે અને છે. તું ધારે કે હિંસા જાય પણ એ કોઇ દિવસ જવાની નથી; માટે તારે જવું હોય તો તું જા. આથી પ્રાણાતિપાતથી હું વિરમું છુ એમ રાખ્યું. થાંભલો ન છોડે તેથી મનુષ્યે થાંભલો ન છોડવો? મનુષ્યે તો બાથ કાઢી નાખવી જ જોઇએ. જીવે તો જરૂર નીકળી જવું જ જોઇએ. એ જરૂરિયાત જણાવવાને અંગે અહીં પંચમી છે. જ્યારે વિરમણ કરૂં છું ત્યારે જ હું બચું છું. અવિરતિથી કર્મો આવતાં હતાં એમ 'વિરમણ' શબ્દ અવિરતિનો ખ્યાલ લાવે. આથી અવિરતિથી કર્મો આવે છે એમ જાણીને, એનાથી ડરીને અને એ કર્મ બંધ કરવાને 'વિરમણ' શબ્દ મેલવાની જરૂર છે.

વિરતિ કે વ્રત ન લેતાં 'વિરમણ' શબ્દ કેમ લીધો? વિરમણમાં 'अनट्' પ્રત્યયથી ભાવ–પ્રત્યય લીધો તો તે કયા કાળને અંગે? વિરમણમાં 'अनट्' એકે કાળનો પ્રત્યય નથી?

વ્યાખ્યાન ૨૩

તીર્થનો આધાર

ગણધર મહારાજા શ્રીમાન્ **સુધર્માસ્વામીજી** મહારાજે ભવ્ય જીવોના ઉપકારને માટે શાસનની પ્રવૃત્તિ માટે અને મોક્ષમાર્ગ વહેતો રહે તે માટે દ્વાદશાંગીની રચના કરતા થકા જે પૂર્વની પહેલાં રચના કરી હતી તેને પહેલાં સ્થાપન નહિ કરતાં પહેલવહેલાં **આચારાંગનું** સ્થાપન કર્યું. બાર અંગોમાં

આચારાંગની રચના (સ્થાપના) કરવામાં આવી. કારણકે તીર્થનું રહેવું, ટકવું તે આચારને આધારે છે. સર્વ વિરતિના આચારે તીર્થની ઉત્પત્તિ, ટકવું, ચાલવું છે. તેમ હોવાને લીધે નિર્ગ્રંથ સિવાય તીર્થ જ નહિ એમ કહેવાય છે.

અફળ દેશના

પર્યુષણમાં સાંભળીએ છીએ-દશ આશ્ચર્યો. તેમાં અભાવિતા પર્ષદ્ નામનું આશ્ચર્ય કહીએ છીએ. ભગવાન **મહાવીરને** કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. સમોસરણ દેવતાએ રચ્યું. ભગવાને દેશના દીધી પણ કોઈને વિરતિ થઇ નહિ. દેશનાને નિષ્ફળ ગણી, જોકે કેટલાક સમ્યક્ત્વ પામ્યા.

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રનો સંબંધ

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું તો ચારિત્રને આવ્યા વિના છૂટકો નથી. સમ્યક્ત્વ આવ્યા પછી પતિત ન થાય તો સંખ્યાતા સાગરોપમ જેટલી સ્થિતિ ભોગવાઈ જાય ત્યારે ચારિત્ર આવ્યે જ છૂટકો. સમ્યક્ત્વને પૂંછડે ચારિત્ર બંધાયેલું છે, પણ ચારિત્રને પૂંછડે સમ્યક્ત્વ બંધાયેલું નથી. પહેલાં વિરતિ મળી ગઈ. સમ્યક્ત્વ વગરની તે વિરતિને દ્રવ્ય-ચારિત્ર-દ્રવ્યવિરતિ કહીએ છીએ પણ તેની સાથે સમ્યક્ત્વ બંધાયેલું નથી. ચારિત્ર-આચાર એ અનંતી વખત આવી જાય પણ સમ્યક્ત્વ અનંતી વખત આવે નહિ. સમ્યક્ત્વ વધારેમાં વધારે વખત અસંખ્યાત વખત આવે.

એક માણસ જાસુસી કરવા આવે તે રાજ્યની સુખસમૃદ્ધિ બધું દેખે છે, અનુભવે છે પણ તેનું ધ્યેય એક જ કે ચઢતી રાજાની કરવી છે. સુખ, સુધારો, સમૃદ્ધિ બધું દેખે. અપરિમિત ગુણો છતાં ક્યાં પોલ છે તે દેખવી છે. કિલ્લો આખો મજબૂત હોય, ખાંચો ક્યાં પડે તેવો છે તે જુએ. રાજ્યમાં પોલ ક્યાં

છે તે જુએ. તેમ આને પુદ્ગલ તરફ ધ્યેય હોય. પુદ્ગલની અરુચિની વાત મગજમાં ન ઊતરે. જેમ વિદ્યા સાધવા બેઠેલો તે વખતે દેવી સામે આવે તો ન જુએ. વિદ્યા સાધીને તો રાજપાટ લેવાનો છે. હમણાં દેવીની સામે જોઈશ તો રાજ્ય ન મળે, તેમ એને દેવલોક નહિ મળે.

આશ્ચર્ય કયું ?

હવે મૂળ વાત પર આવો. દ્રવ્ય-ચારિત્ર અનંતી વખત આવી જાય તો પણ મોક્ષ કે સમ્યક્ત્વનો નિયમ નહિ, પણ સમ્યક્ત્વ આવી જાય તો અર્ધ પુદ્ગલ-પરાવર્તમાં મોક્ષ પામે. સંખ્યાતા સાગરોપમ પછી ચારિત્ર પામે. કોઈ દેવતાઓ સમકિત તો પામ્યા છે. મનુષ્યો ન આવવાથી સર્વ વિરતિ ન થઈ એ આશ્ચર્ય. મનુષ્યો ન આવ્યા તે આશ્ચર્ય નહિ. સર્વ વિરતિ ન થઈ તે આશ્ચર્ય. **મહાવીર**ના સમવસરણમાં સમ્યક્ત્વ કેઈ જીવોને થઈ ગયું, છતાં તે દેશના સફળ ન ગણાઈ-નિષ્ફળ થઈ તેથી આશ્ચર્ય ગણાયું. સર્વ વિરતિ ન થઈ તેથી આશ્ચર્ય.

ચારિત્રને આધારે જ તીર્થ

આચાર પરત્વે જ શાસન અને તીર્થ. પહેલી દેશના વખતે તીર્થ સ્થપાયું નહિ. પહેલી દેશનામાં સમ્યક્ત્વ થયા છતાં એને આપણે નિષ્ફળ ગણીએ છીએ. તીર્થની સ્થાપના કરાઈ નહિ. સર્વ વિરતિને લેવાવાળો કોઈ થયો નહિ. તીર્થની સ્થાપના સર્વ વિરતિને લેનારો ન થવાથી ન થઈ. ચારિત્રને આધારે જ તીર્થની ઉત્પત્તિ છે અને તીર્થનું વહેવું પણ ચારિત્રને આધારે છે. જ્યાં સુધી ચારિત્ર ત્યાં સુધી તીર્થ. ચારિત્રનો વિચ્છેદ તે દહાડે જ તીર્થનો વિચ્છેદ.

ગણધર મહારાજે તેથી પહેલાં **આચારાંગ** સ્થાપન કર્યું.

એમણે **આચારાંગ**માં સાધુના આચારનું નિરૂપણ કર્યું. કુલ્લાં કિંમતી પણ તે ઘીને અગે ઝવેરી નેકલેસ (Neklace) તૈયાર કરે પણ તેની પેટી વીસ-પચીસ રૂપિયાની. એ નેકલેસનું રક્ષણ કરનાર હોય તો તે પેટી. બરોબર આચારમાં ટકી રહે, એ બધાનું ફળ વિચારની સુંદરતા રહે તેમાં છે. વિચારનું અસ્તવ્યસ્ત ખાતું થઇ જાય તો એ જ ચરિત્ર રખડાવનાર થઈ જાય. ચક્રવર્તીઓએ અને વાસુદેવોએ નિયાણાં કર્યાં તેથી તેઓ નરકે ગયા. રખડી ગયા. વિચાર વ્યવસ્થિત રહે તો મોક્ષ પમાડે; વિચારનો પલટો થાય તો રખડાવે.

ચારિત્ર ફળ દેનારૂં, મોક્ષને અંગે જરૂરી છે. તીર્થની જડ છે. એના વધવાએ વધવું. ઘટવાએ ઘટવું એટલું સંબદ્ધ છે.પણ વિચારસરણી બરોબર ચાલે તો ફળ દે છે. વિચારસરણીમાં પલટો થાય તો નુકશાન થાય. **સૂયગડાંગ**ની રચના તેથી કરી. વર્ગીકરણને અંગે **ઠાણાંગજી.** પાંચમા ઠાણામાં '**पंचमहव्वया पन्नत्ता**' એનો ઉલ્લેખ છે. અનુક્રમસર જ પાંચ મહાવ્રતો છે. તેમાં પહેલું પ્રાણાતિપાત–વિરમણ.

'वेरमणं' શું કરવા? નિવર્તન રાખ્યો હોત તો અર્થ આવત કે નહિ? 'वेरमणं' શબ્દ કેમ પકડો છો? **દશવૈકાલિક, આચારાંગ** ને **પક્ખીસૂત્રમાં** એ શબ્દ કેમ પકડો છો? 'વેરમણ શબ્દ યૌગિક નથી.

શબ્દના ત્રણ પ્રકાર–

શબ્દ ત્રણ પ્રકારના હોય છેઃ (૧) રૂઢ (૨) યૌગિક અને (૩) મિશ્ર. રૂઢમાં વ્યુત્પત્તિને સંબંધ નહિ. ગણિત શીખવાય છે ત્યારે કહેવાય છે કે अ નામનો માણસ. આમાં अ નો અર્થ શો? કાંઈ નહિ. अ, ब એ પણ એક જાતનું આંધળું અનુકરણ

છે. કેટલાકને ખ્યાલમાં ન હોય. જંગલીની લિપિ A. B. C. D. अ, ब, क, ड, એનું જ અનુકરણ. નથી સ્વરનું ઠેકાણું, નથી વ્યંજનનું ઠેકાણું. આર્યોની ભાષામાં કંઠ્ય લીધા તો કંઠ્ય. જ્યારે એની ભાષામાં નથી અક્ષરો પૂરા, નથી રચના પૂરી, છતાં અનુકરણ કરીને अ, ब, क, ड લીધા. વાસ્તવિક રીતે अ, आ, इ, ई. अ નો અર્થ કાંઈ નહિ. તે બધા રૂઢ.

કેટલાક શબ્દ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણેના છે. करोति इति कर्ता. જે કરનાર હોય તેને 'કર્તા' શબ્દ લાગુ થાય. કેવળ વ્યુત્પત્તિથી લાગુ થાય તે 'યૌગિક.'

યોગિકરૂઢ શબ્દ તે વ્યુત્પત્તિ ને પ્રવૃત્તિનો હિસાબ રાખે. ગો એટલે ગાય. गच्छति इति गौः. ચાલે છે તે गौः તો શું ભેંસ, ઘોડા ચાલતા નથી? તેમ ગાય બેસે છે, કયાં ચાલે છે, છતાં એને 'ગો' કહીએ છીએ. ગો શબ્દ વ્યુત્પત્તિ લઇને રૂઢ કરી નાખ્યો. ચાલતા હાથીને ન લાગ્યો પણ બેઠેલી ગાયને પણ 'ગો' કહેવાય. તેવી રીતે આ 'વેરમણ' શબ્દ એકલો વ્યુત્પત્તિ અર્થને લેનારો નથી. વ્યુત્પત્તિ લઈએ તો 'પાછુ નિવર્તવું' એ નથી. આ 'વેરમણ' શબ્દ યૌગિક નથી. જો એ યૌગિક શબ્દ હોય તો ત્યાગ ખુશીથી લેવાય. નહોતી પંચમીની જરૂર. वेरमणंની જરૂર? કયારે? વેરમણ યૌગિક હોત તો. પણ આ 'વેરમણ શબ્દ યોગરૂઢ છે. કયાં રૂઢિ કરી? [1]ज्ञात्वाऽभ्युपेत्याकरणं. એમ યોગ્યરૂઢ કહ્યું.

વિરતિ–વિરમણ કોનું નામ? પાછું હઠવું એટલાનું નામ 'વિરતિ' નથી તો અહીં 'ત્યાગ' શબ્દ હતો.

સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય જીવો હિંસાથી છૂટા રહેલા છે. કેવળ-

---

૧ विरतिर्नाम ज्ञात्वाऽभ्युपेत्याकरणम् (तत्त्वा. अ. ७ सू० १ मा०)

-જ્ઞાની-સયોગિ કે અયોગિ કેવલી હિંસાની ઝાપટમાં આવી ગયેલાં છે પણ સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય કોઈની હિંસા કરતા નથી. હજુ બીજા જીવોને અનુપયોગે અને કેવલી મહારાજને સર્વદા ઉપયોગ છતાં હિંસા થાય, પણ સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિયને હિંસા માત્ર નથી. જો 'તેને હિંસા માત્ર' નથી તો એને 'મહાવ્રતધારી' માની લેવા? હિંસા રહિતપણું એટલું જો હોય તો સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિયને મહાવ્રતધારી માનવા પડે. તેમજ સિદ્ધ મહારાજ હિંસા રહિત છે, હિંસા કરનારા નથી. જગતના જીવો હિંસા કરીને કર્મ બાંધે તેનાં કારણ તેઓ બનતા નથી. સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય અને સિદ્ધને સ્વરૂપહિંસા-દ્રવ્યહિંસા નહિ. હિંસાના કરનારા થાય નહિ. હિંસા ન કરવી તેટલા માત્રનું નામ 'મહાવ્રત' કહેવામાં આવે તો તેઓ મહાવ્રતધારી અહિંસક થાય, માટે હિંસાપરિહાર, હિંસાત્યાગ એ મહાવ્રતના શબ્દોમાં ન રાખ્યું પણ 'વેરમણ' શબ્દ રાખ્યો.

વિરમણથી વિવિધ અર્થનું દ્યોતન

'વેરમણ' શબ્દમાં વધારે શું? 'વેરમણ' શબ્દ યોગરૂઢ છે. અકરણ, ત્યાગ એ બધા યૌગિક છે યોગરૂઢ હોવાથી એ 'વેરમણ' શબ્દ ક્યાં લાગુ થાય તે વિચારો. કચરાથી પેદા થાય તે પંકજ. पंकात् जायते इति पंकजम्. માછલી પણ કચરામાંથી પેદા થાય કચરામાંથી જન્મેલો અને કમળની જાતનો હોય તો પંકજપણું. બાકી દેડકાં, કીડાં, માછલીઓ પંકજ નહિ. 'વિરમણ' એટલે પાછું હઠવું. નહિ કરવું, ત્યાગ કરવો એટલા માત્રમાં 'વિરમણ' શબ્દ લાગતો નથી. 'વિરમણ' સામાન્ય નિવૃત્તિ અર્થને રાખનારો નથી વિશિષ્ટ નિવૃત્તિને કહેનારો છે. ज्ञ त्वाऽभ्युपेत्याकरणं. 'વિરમણ' શબ્દ મેલીને ત્રણ વસ્તુ ખેંચી છે. જેનો ત્યાગ કરવો છે તેને જાણો. મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ અવિરતિ, દેશવિરતિવાળા

પણ જાણનારા હોય. અભ્યુપેત્ય–પ્રતીતિ કરો, જાણો પછી તે નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરો.

સૂક્ષ્મ અને બાદરને જાણવા તે વિરમણનો પહેલો અંશ છે. પ્રતિજ્ઞા કરવી તે બીજો અંશ છે. પ્રતિજ્ઞા ન કરો ત્યાં સુધી વિરતિમાં આવેલા નથી. આ જીવ કરવામાં જેટલો અથડાયો નથી તેના કરતાં વિરતિ ન કરવામાં વધારે અથડાયો છે. આ જીવ પાપ કરવાને પ્રતાપે જેટલો રઝળ્યો નથી, તેના કરતાં અનંત ગુણો સંસાર વિરતિ ન કરવાથી એણે વધાર્યો છે. અનંતો કાળ વધારે રખડવું પડયું. અનંત કાળ તે (હિંસા) ન કર્યા છતાં રખડવામાં કાઢયો. ન કર્યા છતાં રખડવાનું કેમ? અવિરતિ હોવાને લીધે.

આ જીવ અનાદિ કાળથી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં હતો. કઇ હિંસા વગેરે કર્યા હતાં કે જેથી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં હતો? પાપનાં પચ્ચક્ખાણ ન કર્યાં તે માટે. ગૂમડું થયું પણ આપણને રૂંવાડું યે મનમાં નથી કે ખાઉં છું તેથી તેનું પોષણ એને મળે. ગૂમડું થયું હોય અને એ પાક ઉપર ચઢે છે ત્યારે મારા ખોરાકથી પરૂ થાય તેવી આપણી ઇચ્છા–કલ્પના હોતી નથી, છતાં જે પ્રમાણમાં ખોરાક લેવાના તે પ્રમાણમાં એનો રસોળી ગૂમડું ભાગ લઈ લેવાનો.

અવિરતિથી ભયંકર હાનિ

જીવને અવિરતિ એ વિકાર છે. જે સમયે કર્મ આવે તેમાંથી અવિરતિ પોતાનો ભાગ પડાવી લે. વિકાર સંયોગ મળવાથી વધ્યો જ જવાનો. અવિરતિ એ વિકાર છે. જે સમયે કર્મ બંધાય તેમાંથી અવિરતિનો હિસ્સો ચાલુ રહે. કરવાથી જેટલો કાળ ન કાઢવો પડયો, તેટલો કાળ ન કરવાથી કાઢવો પડયો. સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય જીવો અવિરતિના વિકારને લીધે કર્મ

બાંધનાર છે. સિદ્ધને અવિરતિનો વિકાર નથી. જે ખોરાક ખાય તેનું ગૂમડું થાય તેમાં ભાગ જાય. સિદ્ધ મહારાજને કર્મ આવતાં નથી.

સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય જીવો અવિરતિનો ત્યાગ કરનારા નથી-અવિરતિવાળા છે. સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય સમજુ છે. ત્યાગ કરતો નથી. અવિરતિવાળો વધારે રખડયો? અવિરતિ કરતાં અજ્ઞાન વધારે રખડાવે તે માનવામાં વાંધો શું? સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય કેટલી વખત સંસારમાં રહ્યો? અને એકેંદ્રિયપણામાં કેટલી વખત રહ્યો? વિરતિનું ઉપાદેયપણું ન જાણે તે 'અજ્ઞાન.' અવિરતિના બંધ ઉપર મુખ્યપણું રાખીએ છીએ. સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિયે કર્મ બાંધ્યાં. નહિ કર્યા છતાં બાંધ્યા. કારણ? અવિરતિને લીધે. બાદર એકેંદ્રિયપણા કરતાં વિરતિ કરવાનો કાળ કેટલો? અવિરતિને લીધે સૂક્ષ્મપણામાં વેડયું. કરવાવાળો છોડવાવાળાના પક્ષમાં પણ જઇ શકે છે.

હવે મૂળ વાત પર આવો-અભ્યુપેત્ય જાણવું એ ગૌણ. પૂર્વ કાળની ક્રિયા ગૌણ હોય. નાહીને જમવા બેસું ત્યારે નાહવું એ ગૌણ. જ્ઞાન ગૌણ છે, પણ ગૌણ હોયા વિના ન ચાલે. પહેલાં જાણવું જોઇએ, જાણ્યા છતાં પ્રતિજ્ઞામાં ન અવાય તો જાણવાની કિંમત નથી. જાણવું જરૂરી છે.

શુભ પ્રત્યાખ્યાન કયું?

[1]**ભગવતી**માં પ્રશ્નોત્તર ચાલ્યા. સારાં પચ્ચક્ખાણ કોનાં

---

१. से केणट्ठेगं भंते ! एवं वुच्चइ सव्वपाणेहिं जाव सिय दुपच्चक्खायं भवति ?, गोयमा ! जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सत्तेहिं पच्चक्खायमिति वदमाणस्स णो एवं अभिसमन्नागयं भवति इमे जीवा इमे अजीवा इमे तसा इमे थावरा तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पच्चक्खायमिति वदमाणस्स नो सुपच्चक्खायं भवति दुपच्चक्खायं भवति, (भग० श ७ उ० २ सू० २७०)

ગણવાં? ને ખરાબ પચ્ચક્ખાણ કોને ગણવાં? દયાને ઉદ્દેશીને સુપચ્ચક્ખાણની અને દુપચ્ચક્ખાણની વ્યાખ્યા કરી. આ જીવ છે, આ અજીવ છે, આ ત્રસ છે ને આ સ્થાવર છે. તે જાણીને પચ્ચક્ખાણ કરે તેનું પચ્ચક્ખાણ સુપચ્ચક્ખાણ છે. જીવ છે એવું જાણે તો સુપચ્ચક્ખાણ. જ્યાં સુધી જાણવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સુપચ્ચક્ખાણ ગણવાં નહિ.

જ્ઞાનની જરૂર છે પણ 'જ્ઞાન' શબ્દથી અમુક જ્ઞાન—એનો વિષય એમ સમજવાનું છે. જેનો પરિહાર કરવો છે તે પરિહાર કરવાનો પદાર્થ જાણવો જોઇએ. જીવહિંસાનો ત્યાગ કરે ત્યારે જીવો જાણવા જ જોઇએ. જેણે હિંસાનો ત્યાગ કરવો છે તેણે સચિત્ત ને અચિત્તપણાનો વિભાગ, સ્થાવર ને સૂક્ષ્મનો વિભાગ કરી લેવો. જેનો પરિહાર કરવો છે તે વસ્તુ સમજવી જોઇએ. એ સમજ્યા સિવાય પરિહાર કહીએ તો મા સાથે છોકરો પચ્ચક્ખાણના હાથ જોડે છે ને બહાર જઇ પતાસું ખાય છે તેના જેવી વાત થઇ. પતાસું મોઢામાં ભરેલું છતાં કોઇ પૂછે તો કહેઃ મેં ઉપવાસ કર્યો છે. ઉપવાસમાં ખાવાનું છોડવું જોઇએ તેનો ખ્યાલ નાનાં બચ્ચાંને નથી. જે મનુષ્યને સચિત્તનો ખ્યાલ ન હોય તે હિંસા કરતો જશે અને કહેશેઃ હું હિંસા કરતો નથી તેટલા માટે જ્ઞાત્વા વગેરે કહ્યું અને અહીં 'વેરમણ' શબ્દ રાખ્યો તે એટલા માટે કે હું એકલો ફરતો નથી. ત્રણને લઇને ફરૂં છું. 'જ્ઞાત્વા' જે વસ્તુનો ત્યાગ કરવો તેને જાણે. બીજામાં પંચવીસ તત્ત્વોને જાણી લીધા પછી ચાહે તેમ વર્તો તેમ જૈન શાસનમાં નથી. જૈન શાસનમાં જ્ઞાન એ જ્ઞાનને માટે સાધ્ય નથી. પ્રવૃત્તિ ને નિવૃત્તિના ઉપયોગિપણા માટે એ સાધ્ય છે. માટે કહ્યું 'अभ्युपेत्य' અંગીકાર કરે અને 'अकरणं' એની નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઇએ. પાપ જાણ્યું અને પાપ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા ન થાય તો

ખરેખર એના કરતાં અજાણ્યો સારો. આ કોણ ગણે? જ્ઞાની-જાણનારો ગણે. કેટલાંક વચનો જે જે વ્યક્તિને લાયકના હોય તે તે વ્યસ્થિત શોભે ભોળાભાઈ આંગે ત્યારે જમનાભાઈ કહેઃ પધારો તે શોભે પણ ભોળાભાઈ કહે કે હું પધારૂં છું તો તે શોભે નહિ. જાણનારો પાપથી હઠે નહિ તેના કરતાં નહિ જાણનારો સારો છે. બજારની અંદર ઝવેરી વેપાર કરી રહ્યો છે. ત્યાં રબારીના હાથમાં હીરો આવી ગયો છે. તે હીરાને સમજે નહિ. શેઠીઆને ત્યાં આપીશ તો એના છોકરાને ગળે બાંધવાનું થશે. શેઠ લેશો? શેઠ કહેઃ 'હા. શેઠના ચહેરા ઉપરથી રબારીને થયુંઃ આનો લેવાનો વિચાર થયો છે. કટકાના પાંચ લેવા છે? કાચના કટકના બે પૈસા આપે નહિ તો હમણાં પાકો આવશે. ત્યાં દુકાન ઉપરથી ઊતરે ત્યાં બીજો બોલાવે. જેવો ઉતર્યો તેવો સામી દુકાનવાળાએ દેખ્યો ને કહ્યુંઃ અલ્યા, અહીં આવ. આ કટકો છે. શેઠે કહ્યુંઃ અઢી રૂપિયા. તેં શું કહ્યું? પાંચ. પાંચ નક્કી છે? લાખનો હોય તો પણ પાંચ કે? અરે શેઠજી ક્રોડનો હોય તો પણ પાંચ. પેલા પ્રથમના શેઠે કહ્યુંઃ લાવ લાવ. દઈ દીધો. એ એ. મને તો કિંમત ન હતી તેથી પાંચમાં આપી આવ્યો. તમે હીરો જાણતાં હતાં તો અઢી રૂપિયામાં ન લીધો તો મૂર્ખ કોણ? શેઠજી મને 'મૂર્ખ' કહે છે. ન્યાય કરો. અમારામાં મૂર્ખ કોણ? તેવી રીતે જેઓ જીવ માનતા નથી. નાસ્તિક છે, તેમને હિંસાથી વિચાર કરવાનો શાનો હોય?

ભરત ચક્રવર્તીના ઉદ્ગાર

ભરત મહારાજા પોતાના મોંએ બોલે છે. મારાં કરતાં નાસ્તિક સારા. પહેલાં કહ્યું છે કે 'પધારો' એ શબ્દો જમનાભાઇના મોંમાં શોભે પણ અજ્ઞાનીના મોંમાં શોભે નહિ.

જે જ્ઞાની છે, પોતે વિરતિ નથી કરતો તેના મોંમાં આ વાક્ય શોભે છે. 'મારા કરતાં અવિરતિ સારા.' નાનું છોકરૂં ન જાણતું હોય અને એ સાપ ઉપર પગ મૂકે. મોટો જાણતો હોય ને પગ મૂકે તો મોટો નપાવટ. નાસ્તિકો જીવ, પુણ્ય અને પાપને માનતા નથી. જાણતા નથી. એ ન કરે એમાં નવાઈ શી? આંધળો અથડાઇ પડે તેમાં કોઇને હસવું આવતું નથી. દેખતો અથડાય ત્યારે હસે છે. નાસ્તિક-મિથ્યાત્વી આંધળા હોઈ અથડાય છે; પણ ભરત મહારાજ દીવો લઇને કૂવે પડે છે. હિંસા વગેરે કર્મ આવવાનાં બારણાં છે, છતાં બંધ કરતો નથી તો પછી હું જાણનારો કેવો? જાણ્યા માન્યા પ્રમાણે હિત અહિતની પ્રવૃત્તિ ન કરી ને સબુરીમાં 'હં-હોતા હૈ' એમ કહ્યું તો તેમાં બોત્તેર કિલ્લા ખોયાં. કર્મને આવું જાણ્યું ને માન્યું પછી નિર્ભયપણું શાનું?

ભરત મહારાજા પોતાના મોઢે કહે છે: મારા કરતાં નાસ્તિકો-મિથ્યાત્વીઓ સારા. **ભરત** મહારાજા જ્ઞાની છે એટલે પોતાના આત્માની નિંદા કરવાને અંગે બોલે છે. તેથી તે વાક્ય તેમને શોભે છે પણ અજ્ઞાનીને મોઢે આ વાક્ય શોભે નહિ. સર્વ વિરતિને મોઢે આ વાક્ય શોભે નહિ. જ્ઞાની છે, વિરતિની ઈચ્છા છે તે ન કરી શકતો હોય ત્યારે બળાપો કાઢે તેને શોભે. મિથ્યાત્વી-અજ્ઞાની તમાશગીરોને ન શોભે.

જ્ઞાત્વા-પહેલું જાણવું જોઇએ પણ જાણવાથી કે જાણવા માત્રથી મોક્ષ નથી. માટે જાણવા પછી માનવું અને ત્યારપછી આદરવું એમ બને ત્યારે મોક્ષ.

શંકા—"દેશ-આરાધક ક્રિયા કહી, સર્વ આરાધક જ્ઞાન." એમ જ્ઞાનપંચમીના ચૈત્યવંદન(ગા. ૬)માં કહ્યું છે. જ્ઞાન થશે એટલે બસ. જ્ઞાન પછી પ્રતિજ્ઞા કરવાનું શું કામ? સમાધાન-અહીં સર્વ

આરાધકપણું ઉપચારથી છે નહિ કે વાસ્તવિક. જ્ઞાનવાળાને અંગે તો શાસ્ત્રકારે કહ્યું : જ્ઞાનવાળો ને ક્રિયાવાળો તેમાં જ્ઞાનવાળો દેશ-વિરાધક, ક્રિયાવાળો દેશ-આરાધક. એમ શ્રુતસંપન્ન, શીલ-સંપન્નને અંગે જણાવ્યું. જે જ્ઞાન પામ્યો, જેને વસ્તુસ્થિતિ ખ્યાલમાં આવી, જેને શેઠ વેપાર કરીને લાખનો માલ લઈ આપે. તેને માલ ભલે પાંચ પૈસામાં આવ્યો હતો પણ લાખમાં જેટલા ઓછા આવે તેની કીડી ચઢે છે. લાખમાં જેટલા ઓછા આવે તેને નુકશાન માને. ગફલતનું જાય તે છાતીએ વળગે. તેમ ચારિત્ર ન મળ્યું હોય તેનો ખટકો રહે. એને નારકીનું દુઃખ હિસાબમાં નહિ એટલો બધો ખટકો રહે. દુઃખ રહે. **જેને જીંદગીમાં મળવાનો વખત નથી તેને ખટકો.** આપણે મનુષ્ય જો મેળવવા માગીએ તો ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં મેળવી શકીએ. નારકી કોઈ દિવસ વિરતિ મેળવવાના નથી.

ક્ષેત્રની પીડા ઓછી. ક્ષેત્રની પીડામાં એક વખત ગુન્હેગાર પોતાના ગુન્હાને સમજે તેને પછી જેલમાં દુઃખ ન થાય. તેવી રીતે જે જે સમકિતી જીવો જાણે છે કે પાપ કર્યાં તે ભોગવીએ છીએ. ક્ષેત્રની પ્રતિકૂળતા છે; તેથી શું ? પરમાધામિકો મારે છે તેથી શું ? અનાજના દુઃખે, ખાવાપીવાના, ઓઢવાના દુઃખે છાતી ફાટીને મર્યો નથી પણ આબરૂનો સવાલ આવે તે વખત છાતી તપાસો. આ સમ્યકૂત્વવાળાને પહેલાંના ભવે વ્રત-પચ્ચક્ખાણમાં વિરતિ ન થઈ તેનો એટલો બધો ધક્કો લાગ્યો, કે નારકીના દુઃખો કરતાં પણ વધારે.

નરકમાં ગયેલા જીવેમાં મહાવેદના કોને ? સમકિતીને. જેને આબરૂ જવાનો પ્રસંગ આવ્યો તે મનુષ્ય જે દુઃખ વેઠે છે તે અદૃશ્ય દુઃખ વેઠે છે. તેમ વધારે વેદનાવાળો હોય તો સમ-

કિતી જીવો છે. કારણ-જાણ્યા છતાં જે ન થાય તે સમજે છે. સિંહ ફેદમાં પડયો છે. સિંહ પાંજરામાં પૂરાય ત્યારે તરફડીયા મારે તેના એકે અંશે બકરાને પૂરો તો એ તરફડીઆં ન મારે. અર્થાત્ જે જ્ઞાની થયો તેને લાગેઃ અરર! સિંહ પાંજરામાં પૂરાઇ ગયો. અવિરતિએ આટલો દાબી દીધો છે. એને જેટલી વિરતિ ઓછી થઈ તેટલી કાળજામાં બળતરા થાય. અજ્ઞાની હોય આટલું કરવા મંડ્યો, આટલું કર્યું. નિશાળમાં ગયો. ચણા મળ્યા, પતાસું મળ્યું તો મોજ. એકલો ક્રિયાવાળો તેને પસ્તાવવાનું નથી. જેટલું કરે તેટલું સુખ થાય. આ વાતને જ્ઞાતાસુત્ર સાથે મેળવવાનું છે. થોડી ક્રિયા કરનાર આરાધના બુદ્ધિમાં છે.

દેશ-આરાધક અને દેશ-વિરાધનાની સમજ

જ્ઞાતાસૂત્રના અગિયારમા અધ્યયન (સૂ૦ ૯૭)માં વાત ચાલી. સહન કરવું એ સાધુનો ધર્મ. સહન કોનું કરવું? ઘરનું કે બહારનું? ઘરનું-ચતુર્વિધ સંઘનું. બહારનું-અન્ય મતવાળાનું. ઘરનું ને બહારનું સહન કરે તે સર્વ આરાધકઃ તેમ અહીં જ્ઞાન ને ક્રિયાવાળો સર્વ આરાધક. પણ કોઇક બહારનું સહન કરે ને ઘરનું ન કરેઃ કોઈ ઘરનું સહન કરે ને બહારનું સહન ન કરે. કોઇ ચતુર્વિધ સંઘનું સહન ન કરે, ચતુર્વિધ સંઘનું સહન કરે. બહારનું ન કરે, બહારનું સહન કરે. જે બહારનું બધાનું સર્વ સહન કરે છે-મરણાંત ઉપસર્ગ હોય તો પણ સહન કરે, છતાં તે દેશ-આરાધક, પણ જે શાસનનું સર્વ સહન કરે ને બહારનું સહન ન કરે તે માત્ર દેશ-વિરાધક તેવી રીતે અહીં એકલી ક્રિયાવાળો દેશ-આરાધક અને એકલા જ્ઞાનવાળો પણ દેશ-આરાધક કહ્યો છે.

શાસન પંદર આનીના હિસાબમાં અને આખું જગત

એક આનીમાં પરિણતિવાળું-જ્ઞાન જેમાં અવિરતિનો પશ્ચાત્તાપ હોય તેવું જ્ઞાન તે પંદર આની. તે જ્ઞાન સર્વ આરાધક છે. જો તેમ છે તો અભ્યુપેત્યનું શું કામ? જેને પ્રતિજ્ઞા કરવાની મરજી હોય તેનું જ જ્ઞાન; પંદર આનીવાળું જ્ઞાન છે ને તે વિરતિ તરફ ઝુકાવનારૂં જ્ઞાન છે. અહીં પદાર્થનું જ્ઞાન થવું જોઇએ. 'ज्ञात्वा' એટલે જ્ઞાનવાળો થયા છતાં, अभ्युपेत्य એટલે સ્વીકારવું અને પછી પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઇએ. આર્દ્રકુમારે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ને? પાપ જાણીને પાપની પ્રતિજ્ઞા કરીને પાપથી દૂર રહેવું. પાપને જાણવું, માનવું અને પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી. તેમ કરીને તેનાથી દૂર રહેવું તેનું નામ 'વિરમણ.'

દ્રવ્ય-પ્રાણો અને ભાવ-પ્રાણો જાણો તે દ્વારાએ કર્મ કેમ બંધાય છે અને રોકાય છે તે જાણો. છ જીવનિકાયનું અધ્યયન (द० अ० ४) તે છ જીવનિકાયનું સ્વરૂપ જણાવનારૂં હતું. છતાં કટુક ફળ સુધી કેમ પહોંચ્યા? 'વિરમણ' શબ્દ તેથી વપરાયો. નુકશાન બંધ થવાથી આત્માની ઉજ્જવળતાનું સ્વરૂપ વગેરે જણાવવું જોઇએ. सर्वं प्राणातिपातमाश्रित्य विरमणम्. સર્વ પ્રાણો જાણવા, સર્વ પ્રાણોનો અતિપાત જાણવો, એનાથી કટુક પરિણામ આવે તે જાણવું, તે કર્મ કેમ રોકાય તે સમજવું. પ્રાણાતિપાતને આશ્રીને જ્ઞાન કરવું, એના પચ્ચક્ખાણ કરવાં. પ્રાણાતિપાતથી દૂર રહો. અહીં સમાસ થઈ શકયો નહિ, તેથી પંચમી રાખવી પડી. સર્વ જાતિના પ્રાણાતિપાતને આશ્રીને જ્ઞાન, પ્રત્યાખ્યાન-દૂર રહેવું અને તે પહેલું પ્રાણાતિપાત વિરમણ-પહેલું મહાવ્રત.

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત

परिशिष्ट १

(१) (अ) किं! जीवो तप्परिणओ (द्दा० १) पुव्वपडिवन्नओ उ जीवाणं। जीवस्स व जीवाण व पडुच्च पडिवज्जमाणं तु॥ (आव० नि० ८९२); (आ) जीवस्स सो जिणस्स व अज्जीवस्स उ जिणिंदपडिमाए। जीवाण जतीणं पिव अज्जीवाणं तु पडिमाणं ॥१॥ जीवस्साजीवस्स य जइणो विंवस्स चेगओ समयं। जीवस्साजीवाण य जइणो पडिमाण चेगत्थं ॥२॥ जीवाणमजीवस्स य जईण विंवस्स चेगओ समयं। जीवाणमजीवाण य जईण पडिमाण चेगत्थं (हरि० टी० पृ० ३८०)
(पृ० ११२) तए णं से आणन्दे गाहावई समणस्स भगवओ महावीरस्स अन्तिए तप्पढमयाए थूलगं पाणाइवायं पच्चक्खाइ० (उपा० सू० ६).

(२) निरर्थिकां न कुर्वीत जीवेषु स्थावरेष्वपि। हिंसामहिंसाधर्मज्ञः काङ्क्षन्मोक्षमुपासकः॥ (योग० प्र० २ श्लो० २१)
३ (आ) तित्थाइसेससंजय० (आव० नि० ५५८) 'तीर्थं' गणधरस्तस्मिन् स्थिते सति। (हारि० टी० पृ० २३३); (इ) तित्थं भंते! तित्थं तित्थकरे तित्थं? गोयमा! अरिहा ताव नियमा तित्थयरे, तित्थं पुण चाउव्वण्णो समणसंघो, पढमगणहरो वा। (हरि० टी० पृ० ५९).

(४) प्रत्यक्षतो न भगवानृषभो न विष्णु–रालोक्यते न च हरो न हिरण्यगर्भः। तेषां स्वरूपगुणमागमसम्प्रभावात्, ज्ञात्वा विचारयत कोऽत्र परापवादः॥ (लोकत० नि० श्लो० २२); आगमं आयरंतेणं, अत्तणो हियकंखिणा। तित्थनाहो गुरू धम्मो, सव्वे ते बहुमन्निया॥ (स० सप्तति श्लो० २७).

(५) समतिपवित्ती सव्वा आणावज्झत्ति भवफला चेव। तित्थगरुद्देसेणवि ण तत्तओ सा तदुद्देसा॥ (पंचा० गा० ३५७)
(पृ० १२४) "चोद्दसपुव्वी चउनाणोवगए सव्वक्खरसन्निवाई," (भग० सू० ७).

(७) (अ) अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता णाणा-विहजोणिया जाव कम्मणियाणेणं तत्थवुक्कमा णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा तं सरीरगं वायसंसिद्धं वा वायसंगहियं वा वायपरिग्गहियं उड्ढवाएसु० (सूत्र० सू० ५); (आ) तदप्कायशरीरं वातयोनिकत्वादप्कायस्य वायुनोपादानकारणभूतेन, (सूत्र०टी०पृ० ३५८)

(८) सामीजीवादत्तं तित्थयरदत्तं तहेव य गुरूहिं। एवमदत्तं चउहा पण्णत्तं वीयरागेहिं॥ (साधुअतिचार).

(९) सुनिश्चितं नः परतंत्रयुक्तिषु, स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तसंपदः। तवैव ताः पूर्वमहार्णवोत्थिता, जगत्प्रमाणं जिन वाक्यविप्रुषः॥ (सिद्धसेन० द्वात्रि० १ श्लो० ३०).

(९) (आ) भुंजामो कमढगादिसु मिगादि णवि पासे अहव तुसिणीए। (नि० उ ०१ भा० ३२२) 'संजमहेउं' ति, जइ केइ लुद्धगादी पुच्छंति–कतो एत्थ भगवं दिट्ठा मिगादी? 'आदि' सद्दातो सुअराती, ताहे दिट्ठेसुवि वत्तव्वं–ण वि 'पासे'त्ति ण दिट्ठुत्ति वुत्तं भवति, अहवा तुसिणीओ अच्छति, भणति वा ण सुणेमित्ति, एवं संजमहेउं मुसावातो। चू०)-

(१०) (आ) भिक्खुगमादि० एस समत्तो लोओ सक्को यऽभिधारते छत्तं॥ (नि० उ १०९ भा० ३२३). 'सेहो'त्ति, सेहो पवज्जाभिमुहो आगतो पव्वतितो बा, तं च सण्णायगा से पुच्छंति, तत्थ जाणंता वि भणंति 'ण जाणामो ण वा दिट्ठो'त्ति, सेहस्स वा अणहियासस्स लोए कज्जमाणे वहुए वा अच्छमाणे एवं वत्तव्वं 'एस सम्मत्तो लोओ' 'थोवं अच्छत्ति'। (चू०)

(११) धम्मो चउव्विहो दाणसीलतवविविहभावणामइओ।
सावय! जिणेहि भणिओ तियसिन्दनरिन्दनमिएहिं॥ दाणं च होइ तिविहं नाणाऽभयधम्मुवग्गहकरं च। जं तत्थ नाणदाणं तमहं वोच्छं समासेण (समराइच्चकहा तइओ भवो).

(पृ० २३६) वेमाणिएसु कप्पोवगेसु नियमेण तस्स उववाओ।
नियमा सिज्झइ उक्कोसएण सो सत्तमंमि भवे॥ (पयन्ना गा० ७२.)

परिशिष्ट २

साक्षिग्रंथानामकारादि

परिशिष्ट ३

साक्षिपाठानामकारादि

મળભૂત પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો

પ્ર. ૧—પૃ. ૧૩–૧૪ બાવીસ તીર્થંકરના શાસનમાં મહાવ્રતનું અધુરાપણું કે જેથી મહાવીરના વખતમાં પાંચપણું કરવામાં આવ્યું? અગર કહો મહાવીરના વખતમાં અધિકપણું–મોક્ષ માર્ગને પ્રવર્તાવનારા માટે છે? જો મહાવીર મહારાજના શાસનમાં અધિકતા કે ન્યૂનતા નથી તો ૨૨માં ચાર કેમ રાખવાં પડ્યાં. અને આ શાસનમાં પાંચ કેમ રાખવાં પડ્યાં?

ઉ. ૧—પૃ. ૧૪ આ શાસનમાં ન્યૂનતા કે અધિકતા નથી. બાવીસ તીર્થંકરના શાસનમાં પણ ન્યૂનતા કે અધિકતા નથી....(પૃ. ૧૭) બે મળીને એક મહાવ્રત થાય છે....બે મળીને એક પ્રતિજ્ઞા હતી. (પૃ. ૨૫) જગતના વક્ર જડોને ફેરવવા મહાવીરને શબ્દ ફેરવવો પડ્યો.

પ્ર. ૨—પૃ. ૧૮ 'આદાન' શબ્દ પ્રસિદ્ધ હતો તે કેમ ન રાખ્યો?

ઉ. ૨—પૃ. ૧૮ બાવીસ તીર્થંકરના શાસનમાં જીવો સરલ, બુદ્ધિશાળી હતા–વક્ર ન હતા. આ તો વક્ર—જડ એટલે ગ્રહણમાત્રના પચ્ચક્ખાણથી પાટી પકડે.

પ્ર. ૩—પૃ. ૧૯ પાંચ મહાવ્રતો કેમ કહ્યાં? છેલ્લા પાઠો કેમ ફેરવ્યા?

ઉ. ૩—પૃ. ૧૯ બધું વક્ર–જડપણાને આભારી છે, છતાં એને માર્ગે લાવવો એ શાસ્ત્રકારનું ધ્યેય છે.

પ્ર. ૪—પૃ. ૨૦ સવ્વાઓ પરિગ્ગહાઓ વેરમણં કેમ?

ઉ. ૪—પૃ. ૨૦–૨૧ જો સવ્વાઓ ગહાઓ મેલે તો અશન, પાન લીધું તો તમારૂં મહાવ્રત ગયું એમ કહે અને ઉપકરણ